

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Społeczno-ekonomiczne aspekty funkcjonowania systemu postpenitencjarnego w województwie świętokrzyskim

Author: Łukasz Kozera

Citation style: Kozera Łukasz. (2008). Społeczno-ekonomiczne aspekty funkcjonowania systemu postpenitencjarnego w województwie świętokrzyskim. Praca doktorska. Katowice : Uniwersytet Śląski

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Uniwersytet Śląski
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

Łukasz Kozera

**Społeczno - ekonomiczne aspekty
funkcjonowania
systemu postpenitencjarnego
w województwie świętokrzyskim.**

Praca doktorska napisana na
Wydziale Nauk Społecznych UŚ
pod kierunkiem Prof. zw. dr hab. Janusza Sztumskiego

Katowice 2008

WSTĘP	5
ROZDZIAŁ 1 Metodologiczne podstawy pracy	8
1.1 Przedmiot i cel badań	8
1.2 Problemy badawcze, zmienne i ich wskaźniki	10
1.3 Zmienne badawcze	13
1.4 Metody, techniki i narzędzia badawcze	15
1.5 Dobór próby i przebieg badań	16
ROZDZIAŁ 2 Krótki zarys dziejów stosowania kary pozbawienia wolności i pomocy skazanym	18
2.1 Proces humanizacji kary pozbawienia wolności	18
2.1.1 Starożytność	18
2.1.2 Średniowiecze	25
2.1.3 Czasy nowożytne	29
2.1.4 Czasy współczesne	37
2.2 Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce oraz próby ureczywistnienia idei resocjalizacji i pomocy	46
2.2.1 W dawnej Polsce	46
2.2.2 W okresie rozbiorów	51
2.2.3 Po odzyskaniu niepodległości – II Rzeczpospolita	57
2.2.4 W PRL	66
2.2.5 W III RP	73
ROZDZIAŁ 3 Pomoc postpenitencjarna udzielana przez administrację państwową i organizacje pozarządowe	95
3.1 Idea i cele pomocy społecznej postpenitencjarnej	95
3.2 Mechanizmy procesów socjalizacji w warunkach oddziaływań postpenitencjarnych	98
3.3 Pomoc postpenitencjarna udzielana przez administrację państwową w województwie świętokrzyskim	104
3.4 Pomoc postpenitencjarna organizacji pozarządowych w województwie świętokrzyskim	119

ROZDZIAŁ 4 Więziennictwo w województwie świętokrzyskim	130
4.1 Miejsce i rola służby więziennej w systemie opieki postpenitencjarnej	130
4.2 Areszt Śledczy w Kielcach	137
4.2.1 Rys historyczny Aresztu Śledczego w Kielcach	137
4.2.2 Areszt Śledczy w Kielcach w systemie resocjalizacji i pomocy postpenitencjarnej	143
4.3 Zakład Karny w Pińczowie	160
4.3.1 Rys historyczny Zakładu Karnego w Pińczowie	160
4.3.2 Pomoc postpenitencjarna Zakładu Karnego w Pińczowie.....	164
ROZDZIAŁ 5 Pomoc postpenitencjarna dla skazanych i warunkowo przedterminowo zwolnionych świadczona w ramach dozoru kuratorskiego	177
5.1 Dozór kuratorski w oddziaływaniach postpenitencjarnych	177
5.2 Charakterystyka populacji badanych	187
5.3 Potrzeby osób objętych dozorem kuratorskim w zakresie pomocy postpenitencjarnej, w opinii dozorowanych i kuratorów sprawujących dozór	188
5.4 Możliwości udzielania pomocy postpenitencjarnej przez sądowych kuratorów zawodowych w ramach pełnionego dozoru	191
5.5 Formy i metody świadczenia pomocy przedterminowo zwolnionym przez kuratorów sądowych w ramach sprawowanego dozoru.....	195
5.6 Efektywność pomocy postpenitencjarnej świadczonej przez sądowych kuratorów zawodowych	199
ROZDZIAŁ 6 Podjęta problematyka w świetle przeprowadzonych badań	204
6.1 Analiza danych uzyskanych poprzez badanie	204
6.2 Rodzaje i formy pomocy postpenitencjarnej uzyskanej przez badanych	210
6.3 Pomoc postpenitencjarna w ocenie skazanego	220
6.4 Wnioski z przeprowadzonych badań	224
6.4.1 Wnioski poznawcze	224
6.4.2 Wnioski przydatne dla praktyki	227

Bibliografia	232
Druki zwarte	232
Artykuły	235
Akty prawne	237
Inne źródła	240
Spis tabel	241
Spis wykresów	244
Spis rycin	244
Spis schematów	244
Aneksy	245
Pomoc osobom pozbawionym wolności realizowana ze środków	
specjalnych „Pomoc postpenitencjarna” w latach 2000-2005.....	246
Pomoc osobom pozbawionym wolności realizowana ze środków	
specjalnych „Pomoc postpenitencjarna” w latach 2000-2005 przez	
Areszt Śledczy w Kielcach	247
Kwestionariusz wywiadu z kuratorem sądowym dla dorosłych	248
Kwestionariusz wywiadu z podopiecznym kuratora sądowego dla dorosłych	254
Ankieta środowiskowa dla skazanych	259

WSTĘP

Prezentowana praca jest – zgodnie z tytułem – próbą ukazania „społeczno-ekonomicznych aspektów funkcjonowania systemu postpenitencjarnego w województwie świętokrzyskim”. Moje konstatacje oparłem głównie na badaniach przeprowadzonych w Areszcie Śledczym w Kielcach i w Zakładzie Karnym w Pińczowie. W badaniach tych korzystałem z metod i technik stosowanych w naukach społecznych, które szczegółowo omówię w I rozdziale. Uzyskane w ten sposób dane umożliwiły mi ukazanie możliwie pełnego obrazu funkcjonowania systemu postpenitencjarnego w województwie świętokrzyskim oraz jego efektywności.

Ze względu na realizowany temat w pracy mojej zajmowałem się także problematyką kary pozbawienia wolności. Uwzględniłem jej psychospołeczne skutki dla ukaranego, które mają wpływ na jego późniejszą readaptację społeczną. Przy organizacji pomocy postpenitencjarnej trzeba bowiem uwzględniać konsekwencje izolacji, zwłaszcza długoterminowej. Winno się na nie zwracać uwagę po to, by wsparcie udzielane osobom zwolnionym z zakładów karnych oraz ich rodzinom miało należyty charakter. Rodzaje tej pomocy, jej formy i fazy przedstawię w świetle aktualnych uregulowań prawnych.

Rozwój poglądów na temat resocjalizacji skazanych łączy się z rozwojem wiedzy penitencjarnej. Z tych to względów nieco miejsca poświęcam historii rozwoju myśli penitencjarnej dotyczącej m.in. pomocy, jakiej na przestrzeni dziejów udzielano odbywającym karę pozbawienia wolności. Jej początków można upatrywać już w czasach, w których karę pozbawienia wolności zaczęto postrzegać jako środek służący nakłonieniu skazanego do poprawie. Myśl ta przejawia się w refleksjach naukowych odnoszących się do sposobów wykonania kary i polityki postpenitencjarnej. Mają one również pewien wpływ na politykę społeczną, której celem jest ograniczanie przestępczości, a zwłaszcza przestępczości powrotnej. Zagadnienia te są na ogół znane, ponieważ stały się przedmiotem licznych opracowań naukowych i znalazły swój wyraz w rozstrzygnięciach normatywnych. Trafnie zauważa więc M. Porowski, że: „Wrażliwość moralna i roztropność ludzka wpisały wszak na trwałe do programu polityki postpenitencjarnej postulat pomocy dla osób dotkniętych skutkami skazania”¹.

¹ Zob. Porowski M., *Kamień i chleb. Studium z dziedziny polityki penitencjarnej*, Warszawa 1993.

Znany jest również pogląd, że skazany odbywa bardziej dolegliwą część kary dopiero po wyjściu z zakładu karnego i dlatego określenie zakresu pomocy postpenitencjarnej ma dla niego istotne znaczenie. Brak możliwości zaspokojenia egzystencjalnych potrzeb człowieka po wyjściu na wolność może zniweczyć proces resocjalizacji rozpoczęty w zakładzie karnym.

W moich badaniach starałem się także ustalić to, co skazani wiedzą o pomocy postpenitencjarnej, jakie są ich oczekiwania w tym zakresie oraz jak wygląda konfrontacja tych oczekiwań z założeniami polityki społecznej i aktualnym stanem prawnym regulującym pomoc postpenitencjarną w Polsce. Uważałem, że ustalenia te mają duże znaczenie teoretyczne i praktyczne. Mogą bowiem poszerzyć naszą wiedzę o funkcjonowaniu systemu postpenitencjarnego i w ten sposób wpłynąć na jego poprawę. Z kolei wyniki badań oraz wysnute z nich wnioski mogą znaleźć praktyczne zastosowanie w organizacji pomocy postpenitencjarnej. Poznanie oczekiwań badanych i ich ocena systemu pomocy postpenitencjarnej może zatem przyczynić się do korekt tego systemu oraz działalności resocjalizacyjnej.

Rozprawa składa się z sześciu rozdziałów poprzedzonych wstępem i uzupełnionych bibliografią. We wstępie przedstawiłem motywy podjętego tematu, cele oraz strukturę opracowania.

W rozdziale pierwszym przedstawiłem metodologiczną koncepcję badań własnych. Ukazałem również problemy i hipotezy badawcze oraz zmienne, wskaźniki i metody, a także techniki i narzędzia badawcze.

Rozdział drugi jest próbą skrótowego ukazania kształtowania się kary pozbawienia wolności i pomocy skazanym. Zwracam w nim uwagę na to, że już od czasów starożytnych zdawano sobie sprawę z tego, iż po odbyciu kary i wyjściu skazanego na wolność, następuje w jego życiu krytyczny okres i wówczas należy mu pomóc. Szczególną rolę w tym powrocie byłego więźnia do społeczeństwa odgrywa rodzina i najbliższe otoczenie. W rozdziale tym ukazuje ponadto proces kształtowania się systemu penitencjarnego w naszym kraju².

W rozdziale trzecim zawarłem rozważania na temat idei i celów pomocy postpenitencjarnej. Przedstawiłem także zasady udzielania tejże pomocy przez

² zob. Porowski M., *Kamień...*; Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934; Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933; Rafacz J., *Dawny proces polski*, Warszawa 1925; Szczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, t.1, Warszawa 1997.

administrację państwową i organizacje pozarządowe posługując się przykładem województwa świętokrzyskiego.

W rozdziale czwartym przedstawiam w zarysie dzieje Aresztu Śledczego w Kielcach i Zakładu Karnego w Pińczowie. Omawiam w nim organizację i infrastrukturę obu tych placówek oraz charakteryzuję ich kadrami wychowawczą i metody oddziaływań resocjalizacyjnych. W rozdziale tym omawiam także obecnie obowiązujące przepisy dotyczące więziennictwa, resocjalizacji i pomocy postpenitencjarnej³.

W rozdziale piątym scharakteryzowałem pomoc postpenitencjarną świadczoną osobom uprawnionym przez sądowych kuratorów zawodowych. Prezentuję również wyniki badań przeprowadzonych wśród tychże kuratorów i ich podopiecznych – beneficjentów pomocy postpenitencjarnej. W rozdziale piątym staram się przede wszystkim przeanalizować efektywność pomocy świadczonej dozorowanym.

Rozdział szósty poświęcony jest prezentacji wyników badań ankietowych przeprowadzonych wśród osób osadzonych w jednostkach penitencjarnych w województwie świętokrzyskim. W rozdziale tym staram się ukazać ich zasób wiedzy na temat pomocy postpenitencjarnej, przedstawić ocenę jej skuteczności i celowości. Na końcu rozdziału zamieściłem wnioski poznawcze wynikające z przeprowadzonych badań własnych i przemyślenia przydatne praktyce.

³ Zob. *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Praca zbiorowa pod red. B. Hołysta i S. Redo, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996; *Problemy współczesnej penitencjarystyki w świecie*, red. B. Hołyst, Warszawa 1987; *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, red. T. Buldena, R. Musidłowski, Warszawa 2003.

ROZDZIAŁ 1

Metodologiczne podstawy pracy.

1. 1. Przedmiot i cel badań.

Metodologia jest dyscypliną naukową formułującą m.in. zasady postępowania badawczego. W tym sensie jest również nauką praktyczną, która zajmuje się sposobami uprawiania nauki, analizuje poprawność czynności wykonanych w trakcie pracy naukowej doprowadzając do wyraźnego zdania sobie sprawy z tego na czym czynności danego typu polegają. Jej reguły ukazują nam jak postępować w poszczególnych przypadkach, aby realizować określone cele procesu badawczego⁴. Uświadomienie sobie znaczenia metodologii niezbędne jest zatem na każdym kroku podjętego naukowego rozpoznania rzeczywistości, od sformułowania przedmiotu badań, poprzez dobranie odpowiednich metod i technik badawczych aż do wnioskowania z przeprowadzonych badań empirycznych.

Przedmiotem moich badań była „rzeczywistość społeczna” czyli twór życia zbiorowego ludzi, na który składają się zarówno twory materialne jak również idealne, do których zaliczamy np. idee, przesady czy też wierzenia ludzi – jak to ujmuje Janusz Sztumski⁵. W przypadku mojej pracy była to sytuacja ekonomiczna i relacje społeczne jakim w województwie świętokrzyskim podlegali więźniowie po opuszczeniu jednostek penitencjarnych. Zależało mi nie tylko na ukazaniu organizacyjnych założeń funkcjonowania systemu postpenitencjarnego, lecz również wiedzy na temat pomocy postpenitencjarnej, jej funkcjonowaniu i związanych z nią oczekiwań wśród więźniów. Wiadomo bowiem, że pomoc penitencjarna, z której mają skazani prawo korzystać jest jednym z istotniejszych czynników ułatwiających im adaptację w społeczeństwie oraz podjęcie przez nich na nowo ról społecznych, które pełnili przed uwięzieniem.

W warunkach gospodarki rynkowej, powrót do życia w społeczeństwie zdaje się być znacznie trudniejszy niż w ramach gospodarki państwa socjalistycznego. Przed wszystkim skazani mają trudności w uzyskaniu zatrudnienia na lokalnych rynkach pracy, co prawie uniemożliwia lub wielce utrudnia ich stabilizację ekonomiczną. Z kolei stabilizację społeczną komplikuje bardzo częste rozluźnienie lub nawet rozkład więzi

⁴ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 1985, s. 23.

⁵ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2005 s.17.

rodzinnych. Wynika to z dysfunkcyjności rodzin skazanych, będącej często rezultatem trwałego odosobnienia jej członka osadzonego w więzieniu. Z tych względów pomoc postpenitencjarna staje się często jedynym wsparciem byłego więźnia usiłującego po wyjściu na wolność znaleźć sposób na życie w nowych warunkach. Dynamiczne przemiany warunków społeczno – ekonomiczne powodują, że mimo obszernej literatury dotyczącej pomocy postpenitencjarnej i spełnianych przez nią funkcji resocjalizacyjnych konieczne jest jej stałe monitorowanie.

Moje badania są określone potrzebami praktyki tzn.: „wynikają z potrzeb związanych z konkretnymi działaniami (...) a celem ich jest znalezienie odpowiedzi na pytania: jakie zjawiska lub procesy występują w danej strukturze społecznej, jakie są ich uwarunkowania, jakie powodują one następstwa, jaka jest ich dynamika i tendencja rozwojowa itp.”⁶ Chciałem zbadać czy więźniowie wychodzący na wolność z wybranych placówek mają wystarczającą wiedzę na temat pomocy postpenitencjarnej, czy została ona właściwie rozpropagowana oraz czy jest w rzeczywistości udzielana. Badałem także pracę kuratorów sądowych, którzy są ustawowo odpowiedzialni za stan tej wiedzy i świadczenie pomocy postpenitencjarnej. Badania w Areszcie Śledczym w Kielcach i w Zakładzie Karnym w Pińczowie były badaniami terenowymi typu socjopsychologicznego. Ich celem było zatem „umożliwienie zebrania materiałów dotyczących określonych stanów świadomości badanych ludzi, w powiązaniu z warunkami ich życia społecznego”⁷.

Wyniki badań i wynikające z nich wnioski mogą znaleźć praktyczne zastosowanie w organizacji pomocy postpenitencjarnej we wspomnianych jednostkach penitencjarnych. Powinny też przyczynić się do inspirowania określonych rozwiązań w zakresie polityki społecznej. Właściwa polityka społeczna realizowana przez państwo w połączeniu z prewencyjnym oddziaływaniem prawa karnego jest bowiem najlepszym sposobem zapobiegania przestępczości. Efektywny system opieki postpenitencjarnej może natomiast skutecznie przeciwdziałać zjawisku recydywy penitencjarnej⁸.

1.2 Problemy badawcze, zmienne i ich wskaźniki.

Każde badanie naukowe rozpoczyna się od sformułowania problemu badawczego, przez który S. Nowak rozumie „pewne pytanie lub zespół pytań, na które odpowiedz ma

⁶ Tamże, s. 37.

⁷ Tamże, s. 132.

⁸ Zob. W. Kulesza, *Wacław Makowski o państwie społecznym.*, Warszawa 1998.

dostarczyć badanie”⁹. Problem jest rodzajem zadania, którego podmiot nie może rozwiązać za pomocą posiadanego zasobu wiedzy. Rozwiązanie jego jest możliwe dzięki czynności myślenia produktywnego, która prowadzi do wzbogacenia wiedzy podmiotu. Powyższa definicja opracowana przez J. Kozińskiego akcentuje dwie podstawowe cechy problemu: pierwsza to ta, że problemy są zadaniami; druga, że zadania te wymagają rozwiązania¹⁰. W literaturze metodologicznej spotkać można różne klasyfikacje problemów badawczych. M. Łobocki dzieli je – w odniesieniu do pedagogiki, na problemy naukowo - badawcze i subiektywnie - badawcze. Problemy naukowo - badawcze „zmierzają do całkowicie nowych odkryć, nieznanych dotąd w pedagogice, czy też podnoszące znane w niej zagadnienia, lecz dotąd niezbadane dostatecznie”, natomiast subiektywnie – badawcze stanowią nowość jedynie dla badacza¹¹.

Problemy badawcze dzielimy ze względu na przedmiot, zakres, rolę jaką spełnia dany problem w nauce i tym podobne ich właściwości. Kierując się tymi wskazówkami wyróżniamy problemy:

- a) teoretyczne i praktyczne,
- b) ogólne i szczegółowe,
- c) podstawowe i cząstkowe.¹²

Pomoc postpenitencjarna jest problemem zdeterminowanym warunkami społecznymi. Dlatego też badając go należy:

- a) ujmować go jak obiektywne zjawisko, tzn. zjawisko istniejące niezależnie od woli badającego i teorii naukowych;
- b) badać w sposób wolny od lęku przed niepomnymi wynikami badań oraz ukazywać osiągnięte wyniki bez uproszczeń, dotyczących zwłaszcza przyczyn i uwarunkowań badanych zjawisk;
- c) rozpatrywać badane zjawisko w jego uwarunkowaniu przyczynowym oraz modyfikacjach spowodowanych przez inne, współwystępujące z nimi zjawiska i procesy istniejące w danym społeczeństwie. Podejmując np. w danym społeczeństwie badania nad takim problemem społecznym, jak przestępczość nieletnich, trzeba go analizować w związku z innymi problemami tego typu, a więc powiedzieć z alkoholizmem, dezintegracją życia rodzinnego, dewaluacją

⁹ S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych. Zagadnienia ogólne.*, Warszawa 1970, s. 214

¹⁰ J. Koziński, *Rozwiązywanie problemów*, Warszawa 1969, s. 16

¹¹ M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1982, s. 58.

¹² J. Sztumski, *Wstęp...*, s. 52

norm moralnych czy prawnych, istniejącym kryzysem gospodarczym itp. zjawiskami;

- d) pamiętać o tym, że każdy problem społeczny ulega przeobrażeniom i powoduje przeróżne konsekwencje, rzutując swoiście na kształtowanie się życia społecznego i świadomość ludzi¹³.

Hipoteza jest to „określony domysł naukowy oparty na uogólnieniach dotychczasowych rezultatów poznawczych (...)”¹⁴.

Hipoteza w diagnostycznych badaniach społecznych powstaje poprzez:

- a) wysnuwanie wniosku hipotetycznego z istniejącej teorii;
- b) „odkrywanie” hipotezy poprzez uogólnienie zabranych danych zawartych np. w sprawozdaniach statystycznych;
- c) swoiste „wczuwanie się” badającego w określone sytuacje społeczne, czyli wysnuwanie przez niego wniosków w oparciu o własne doświadczenia życiowe i wykorzystywanie umiejętności tworzenia własnych domysłów.¹⁵

Inspiracją dla zainteresowania się pomocą postpenitencjarną i sformułowania poniższych pytań był często dyskutowany na łamach pism i rozważany przez prawników problem wykonywania kary pozbawienia wolności oraz roli pomocy postpenitencjarnej¹⁶. Pytanie, które postawiłem sobie przy formułowaniu problemu brzmiało: „jakie czynniki oprócz osobowościowych i związanych z wykonaniem kary pozbawienia wolności wpływają, na niedostatki resocjalizacji skazanych?”. Jest to pytanie bardzo ogólne i jak wynika z koncepcji dotyczących recydywy, zmienną, która należy uwzględnić może być środowisko skazanego.

Pytanie to spowodowało moje zainteresowanie sytuacją skazanego po odbyciu kary, a między innymi refleksje nad pomocą postpenitencjarną, która powinna stanowić czynnik zmniejszający rozmiar recydywy. A ponieważ pomoc ta realizowana jest w formie obligatoryjnej i fakultatywnej, zatem skazani powinni wiedzieć o tym, jakiej pomocy mogą oczekiwać i do jakich instytucji należy się po nią zwrócić.

W przeprowadzonych badaniach starałem się też znaleźć odpowiedź na pytanie: jakie są społeczno-ekonomiczne aspekty funkcjonowania systemu postpenitencjarnego w województwie świętokrzyskim? Chciałem bowiem ustalić to, czy istnieje jakaś regionalna

¹³ Tamże, s. 51-52.

¹⁴ Tamże s. 55.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Zob. M. Dębicki, *Polityka więzienna*, Gazeta Wyborcza nr 115, wydanie A z dnia 19/05/1994 str.2.

specyfika występująca w funkcjonowaniu tego systemu, który formalnie rzecz biorąc powinien być tak samo stosowany w całym kraju.

Aby spełnić warunek poprawności sformułowania problemu głównego należy dokonać jego rozbicia na problemy szczegółowe, które przedstawiam w następujących pytaniach:

1. Jaka jest wiedza skazanych odbywających karę pozbawienia wolności na temat funkcjonowania pomocy postpenitencjarnej?
2. W jaki sposób skazani dowiadują się o formach i zakresie pomocy postpenitencjarnej?
3. Czy wcześniejsze odbywanie kary pozbawienia wolności przez daną osobę wpływa na jej stan wiedzy o pomocy postpenitencjarnej?
4. Jakich form pomocy materialnej i moralnej oczekują skazani?
5. Jakiej wysokości zasiłków finansowych oczekują więźniowie?
6. Czy świadczona w obecnej formie pomoc postpenitencjarna zaspokaja podstawowe potrzeby osób opuszczających zakład karny?

Główną hipotezę mojej pracy sformułowałem w następujący sposób: więźniowie nie mają dostatecznej wiedzy o formach i zakresie pomocy postpenitencjarnej ani też o instytucjach i organizacjach świadczących tę pomoc.

Weryfikacja głównej hipotezy byłaby niemożliwa bez sformułowania kilku hipotez szczegółowych odnoszących się do związków pomiędzy cechami społeczno-demograficznymi więźniów a ich stanem wiedzy o pomocy postpenitencjarnej i artykułowanymi oczekiwaniami dotyczącymi zakresu pomocy i jej form. Hipotezy szczegółowe niniejszej pracy ująłem następująco:

1. Głównymi informatorami o formach i zakresie pomocy postpenitencjarnej byli: wychowawcy oraz współwięźniowie.
2. Poziom wiedzy o pomocy postpenitencjarnej zależy od tego czy więzień jest skazany po raz pierwszy, czy też jest recydywistą.
3. Oczekiwania skazanych dotyczą przede wszystkim pomocy materialnej.
4. Więźniowie oczekują stosunkowo wysokich zasiłków finansowych.
5. Pomoc postpenitencjarna w obecnej postaci nie zaspokaja potrzeb osób opuszczających zakład karny.

1.3 Zmienne badawcze

Po ustaleniu problemów badawczych bardzo ważną rzeczą jest ustalenie zmiennych. Zmienne w badaniach naukowych są próbą uszczegółowienia głównego ich przedmiotu, czyli problemów badawczych, jakie zamierza się rozwiązać, i hipotez roboczych, jakie pragnie się potwierdzić lub odrzucić. Są nimi zazwyczaj podstawowe cechy, symptomy charakterystyczne dla badanego faktu lub zjawiska czy procesu albo też różnego rodzaju czynniki będące ich przyczyną lub skutkiem¹⁷. Każda ze zmiennych przyjmuje różne wartości, które umownie nazywa się podzmiennymi. Najbardziej użyteczna w badaniach społecznych jest klasyfikacja zmiennych z uwagi na związane z nimi przyczyny lub skutki. Obejmuje ona tzw. zmienne niezależne i zależne.

Zmienne niezależne to takie zmienne, za pomocą których wyjaśnia się zmiany w obrębie zmiennych zależnych. Zmienna niezależna wyjaśnia dane zjawisko oraz powoduje zmiany w wartości zmiennej zależnej, stanowi ona zakładaną przyczynę tych zmian (jak sama nazwa wskazuje zmienna zależna „zależy” od zmiennej niezależnej).

Zmienne zależne natomiast to te rzeczywiste bądź domniemane skutki wpływu uwzględnionych w badaniach zmiennych niezależnych. Zmienne zależne są bezpośrednim bądź pośrednim następstwem zmiennych niezależnych.

Zmienne muszą mieć swoje wskaźniki. Są to pewne cechy wskazujące na to, że pewne zjawisko zaszło. Zdaniem S. Nowaka „Wskaźnikiem jakiegoś zjawiska Z nazywać będziemy takie zjawisko W, którego zaobserwowanie pozwoli nam (w sposób bezwyjątkowy lub z określonym, lub choćby z wyższym od przeciętnego prawdopodobieństwa) określić, iż zaszło zjawisko Z”¹⁸. Wyróżnia on trzy typy wskaźników:

- wskaźniki empiryczne – występujące wtedy, gdy wskazane przez nas zjawisko daje się zaobserwować;
- wskaźniki definicyjne – kiedy dobór wskaźnika jest zarazem zdefiniowaniem pewnego pojęcia;
- wskaźniki inferencyjne – które odnoszą się do zjawisk bezpośrednio nie obserwowalnych i nie wchodzą do definicji badanych zjawisk.

¹⁷ A. Winter, *Zmienne kontrolne (faktory testujące) w badaniach socjologicznych*, Lublin 1981.

¹⁸ S. Nowak, *Studia z metodologii nauk społecznych*, Warszawa 1965, s. 247.

W badaniach często można spotkać się ze wskaźnikami mieszanymi: empiryczno - definicyjnymi, definicyjno - inferencyjnymi, empiryczno - inferencyjnymi oraz empiryczno - inferencyjno - definicyjnymi.

Z literatury przedmiotu wnosić można, że niezależnie od charakteru zmiennych, dóbr wskaźników już na poziomie konstrukcji narzędzia badawczego lub w toku późniejszej analizy przesadza o interpretacji wyników badań i możliwości realizacji podjętego zamierzenia badawczego. Im wnikliwszy stopień analizy, tym większa liczba zmiennych zależnych winna być uwzględniona.

Zatem liczba zmiennych zależnych wynika z konstrukcji narzędzia badawczego, zakresu poszukiwanych informacji. Im bardziej rozbudowane narzędzie, bogatszy zestaw problemów zawartych w pytaniach tym bogatszy zbiór zmiennych zależnych. W ankiecie, którą posługiwałem się w badaniach można wyróżnić przynajmniej tyle zmiennych zależnych ile pytań było w zasadniczej jej części. Kategoryzacja pytań ankiety wskazuje na wskaźniki, poprzez które zmienna zależna jest ujmowana, a uzyskane odpowiedzi na poszczególne pytania przynoszą rozkład wartości poszczególnych wskaźników, czyli kategorii pytań.

Zmienne niezależne, które mogą wpływać na rozkład odpowiedzi respondentów, to wskaźniki niezależne od badacza i badanego np. płeć, miejsce zamieszkania, stan cywilny, wiek, czy poziom wykształcenia. Jeśli przykładowo, zakłada się że poziom poinformowania o pomocy postpenitencjarnej jest większy u osób posiadających co najmniej wykształcenie średnie, wtedy można przyjąć dwa wskaźniki wykształcenia: a) podstawowe i zasadnicze zawodowe, b) średnie, pomaturalne i wyższe.

Podobnie względnie arbitralnie można skategoryzować wiek, dochody, miejsce zamieszkania itp. Najczęściej, sposób doboru wskaźników determinowany jest przez wcześniejsze badania lub przyjmowanymi w statystyce wskaźnikami. Takie postępowanie zapewnia możliwość porównania uzyskanych wyników badań z innymi badaniami lub ze statystycznym obrazem zjawiska lub procesu.

Zmienne niezależne wynikające z badań to: czynniki demograficzno - społeczne:

- wiek
- wykształcenie
- stan cywilny
- miejsce zamieszkania
- ilość posiadanych dzieci

– który raz skazany.

Zmienne zależne wynikające z badań to: rodzaje i formy pomocy postpenitencjarnej, źródła informacji o możliwości uzyskania pomocy.

1.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Metoda badań to określone sposoby postępowania badawczego z intencją zastosowania ich także przy powtórzeniu się identycznego zadania. „Proces badawczy (...) jest świadomą, celową i zamierzoną czynnością poznającego podmiotu (...) Przez metodę rozumie się na ogół system założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do jakiego się świadomie zmierza.”¹⁹.

W moich przedsięwzięciach badawczych zastosowałem badania ankietowe oraz wywiad. „Badania ankietowe stosuje się najczęściej w celu możliwie szybkiego przebadania bardzo licznych zbiorowości. Polegają one na swoistym typie wywiadu – mianowicie na wywiadzie pisemnym, w którym istotną rolę odgrywa właśnie ankietka. (...) przeprowadzający badania tego typu zamiast organizowania spotkań i odbywania czasochłonnych rozmów z każdym z respondentów z osobna, może znacznie szybciej przebadać nawet liczną zbiorowość, rozprawdzając albo rozsyłając odpowiednią ilość ankiet, jakie są następnie wypełniane bez jego udziału.”²⁰.

W ramach omówionych metod badań stosowane są różne techniki. Techniki badawcze natomiast są bliżej skonkretyzowane sposobami realizowania zamierzonych badań. Podporządkowane są one metodom badawczym, pełniąc wobec nich służebną rolę. Są jakby „ostatnim akordem” zastosowanej metody badań, która obejmuje z reguły kilka technik badawczych. Przeto właściwy ich wybór zależy od dobrej znajomości metody badań, do której one przynależą²¹. Techniki badań to czynności praktyczne, regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na uzyskanie optymalnie sprawdzalnych informacji, opinii, faktów²².

W podjętych badaniach niezbędne informacje dla weryfikacji przyjętych hipotez uzyskałem przy pomocy dwu technik badawczych: kwestionariusza wywiadu i ankiety. Wywiad jest rozmową badającego z respondentami według opracowanych wcześniej

¹⁹ J. Sztumski, *Wstęp...*, s.68.

²⁰ J. Sztumski, *Wstęp...*, s.170.

²¹ M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1978, s. 115.

²² A. Kamiński, *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, Wrocław 1974

dyspozycji, służy głównie do poznawania faktów z życia, opinii i postaw danej zbiorowości²³. Zastosowany kwestionariusz wywiadu ma na celu poznanie opinii kuratorów sądowych i ich podopiecznych, którzy odbywali karę pozbawienia wolności, o pomocy postpenitencjarnej. Wywiad składa się pytań otwartych mających za zadanie zebranie informacji o stopniu poinformowania respondentów o pomocy postpenitencjarnej, organizacjach i instytucjach do tej pomocy zobligowanej. Ankieta składa się z 27 skategoryzowanych pytań zasadniczych oraz siedem pytań metryczkowych. Pytania ankiety miały w założeniu przynieść dostatecznie pełny zbiór informacji pozwalający na przetestowanie hipotez szczegółowych i hipotezy głównej a tym samym umożliwić wnioskowanie o postawionych w pracy problemach.

1.5. Dobór próby i przebieg badań

Dobór próby może być losowy lub nielosowy. Dobór losowy jednostek do badań ma miejsce wtedy, gdy każda jednostka wchodząca w skład zbiorowości objętej badaniem ma taką samą szansę uczestnictwa w badaniu. Zastosowanie doboru losowego wymaga posiadania wykazu wszystkich jednostek zbiorowości. Rodzaje doborów losowych: prosty (losowanie), systematyczny, warstwowy.

Dokonywane jest podziału zbiorowości na grupy. Każda grupa jest reprezentowana w próbie objętej badaniem w tej samej proporcji jak w całej zbiorowości. Nielosowe metody doboru jednostek do badań polega na tym, że decyzje dotycząca tego, które jednostki z badanej zbiorowości znajdują się w grupie objętej badaniem są podejmowane przez osobę prowadzącą badania – dobór jednostek typowych, przypadkowy. Przyjąłem do badań nielosowy dobór próby, starając się, aby w skład badanych weszli skazani o zróżnicowanej przeszłości więziennej: skazani po raz pierwszy oraz wielokrotni recydywiści.

Pracę nad konstrukcją ankiety rozpocząłem na przełomie maja i czerwca 2005 r., a jej wzór jest w aneksie nr 5. Wszyscy badani otrzymali ankietę. W rezultacie przebadłem 50 osób osadzonych w Zakładzie Karnym w Pińczowie. Zdecydowałem się na ankietę środowiskową ponieważ można ją było zastosować wobec osób skupionych w jednym miejscu. Badania ankietowe były w tym przypadku najbardziej uzasadnione gdyż zapewniały dyskrecję i przez to dawały szansę na szczere odpowiedzi. W dodatku w tym zbiorowisku społecznym badacz ma ograniczone możliwości innych technik poznawczych.

²³ T. Pilch, *Metody i techniki...*, s. 69-70.

Ankiety przeprowadziłem bezpośrednio przy współpracy wychowawców, strażników i psychologów. Badani zostali przed wypełnieniem ankiety powiadomieni, że badania są anonimowe²⁴. Była to więc ankieta środowiskowa. Podjąłem powyższe badania ze względu na ich prostotę i łatwy sposób realizacji oraz szybkość przy badaniu więziennej zbiorowości. Podczas przeprowadzania badań ankietowych część skazanych odmówiła współpracy. Na 100 rozprawdzonych ankiet otrzymałem 50 dokładnie wypełnionych dokumentów.

Badania zostały zrealizowane w okresie: sierpień – wrzesień 2005 roku. Respondenci chętnie odpowiadali na pytania ankiety. Treść pytań była dla nich zrozumiała i należy sądzić, że w toku badań uzyskałem wiarygodny zbiór informacji niezbędnych do rozwiązania postawionego problemu.

Drugim z badanych obiektów był Areszt Śledczy w Kielcach. Badanie rozpocząłem we wrześniu 2005 r. Starłem się uwzględnić specyfikę jednostki i jej poszczególnych oddziałów. W tym przypadku posłużyłem się metodą analizy dokumentów w postaci kwartalnych i rocznych sprawozdań sporządzanych na potrzeby Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Krakowie, protokołów komisji penitencjarnej, danych ewidencyjnych i notatek służbowych wychowawców. Zdobyłem w ten sposób szczegółowe informacje na temat organizacji i funkcjonowania badanej placówki. Wnikliwej analizie starałem się poddać głównie szereg aktów prawnych i norm regulujących status prawny oddziałów aresztu oraz danych statystycznych udostępnionych przez dyrektora jednostki.

W Areszcie Śledczym w Kielcach nie udało mi się przeprowadzić ankiety środowiskowej wśród osadzonych tam osób odbywających karę pozbawienia wolności. Powodem tego był brak współpracy ze strony skazanych. Zaznaczyć przy tym należy, że nie uzyskałem należytej pomocy wychowawców i psychologów pracujących w jednostce, wśród których moje badania nie wzbudziły takiego zainteresowania, jak w ZK w Pińczowie. Na przeprowadzenie ankiety wśród tymczasowo aresztowanych nie otrzymałem zgody dyrekcji jednostki.

Następnie zebrałem interesujące mnie dane z ośrodków kuratorskich funkcjonujących przy sądach rejonowych w województwie świętokrzyskim. W okresie styczeń – marzec 2006r. przeprowadziłem wywiady z kuratorami i dozorowanymi. Po uzyskaniu materiału badawczego przystąpiłem do jego ilościowej i jakościowej analizy.

²⁴ J. Sztumski, *Wstęp...*, s. 173.

ROZDZIAŁ 2

Krótki zarys dziejów stosowania kary pozbawienia wolności i pomocy skazanym.

2.1 Proces humanizacji kary pozbawienia wolności

2.1.1 Starożytność

Od najdawniejszych czasów ludzie oceniali zachowania swoje i zachowanie członków społeczności, w których przyszło im żyć. Jedne z nich uznano za potrzebne i pożyteczne, inne zaś prowadziły do potępienia i kary. Z czasem kary określone zwyczajowo uzyskały sankcje prawa stanowionego, które coraz dokładniej określało konsekwencje, jakie musiał ponieść sprawca czynu uznanego za szkodliwy i niepożądany. Wówczas też zaczęła pojawiać się kara pozbawienia wolności. Odpowiednie instytucje zaczęło wymierzać kary za przestępstwa, które zagrażały ustalonemu porządkowi¹. W ten sposób społeczeństwo, lub przynajmniej jego część dzierżąca władzę w danym okresie, przejęło prawo pokrzywdzonego do osobistej zemsty.

Więzienia istniały już w starożytnym Egipcie, Babilonie, Chinach, a także w Grecji i Rzymie. Ten ostatni miał w okresie cesarstwa swoje dwa „sławne” zakłady: podziemne trzy-piętrowe Tullianum i więzienie Mamertyńskie. Więzienia te miały charakter śledczy i były przede wszystkim miejscem tortur, wymuszania zeznań lub środkiem egzekucji stosowanym względem niewypłacalnych dłużników. Później przez całe wieki najpowszechniejszą formą izolacji było przetrzymywanie uwięzionych ludzi najpierw w dołach ziemnych, potem w ciemnych lochach, na galerach i w zamkowych wieżach. W miejscach tych dokonywano okrutnej zemsty, kaźni i tortur, zaś dłuższy w nich pobyt był równoznaczny z wyrokiem śmierci. Kara kryminalna miała wówczas charakter aktu odpłaty złem za zło, zaś szczególny nacisk kładziono na potrzebę rozliczania się człowieka za popełniony czyn². Nie oznacza to jednak, że wybitni myśliciele okresu starożytności nie interesowali się problematyką przestępczości, sprawiedliwego prawa lub kwestią instytucjonalizacji kary pozbawienia wolności, jako kary głównej z punktu widzenia rodzącej się polityki penitencjarnej. Świadczy o tym najwyraźniej historia myśli polityczno-prawnej starożytnego Rzymu, który to przez

¹ M.Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003, s. 169.

² Tamże, s. 183.

okres dwunastu stuleci stanowił czas wyjątkowy z tego względu, że pod rządami jednego imperium znalazł się cały ówczesny świat będący kolebką dzisiejszej cywilizacji europejskiej. Przytoczyć należy tutaj choćby przykład Marka Tulliusza Cyncerona, który twierdził, że państwo powinno sankcjonować i chronić prawa uzyskane przez poszczególne jednostki. Przestrzeganie praw i szacunek dla władzy był dla Cyncerona rękojmnią rozwoju i bezpieczeństwa zbiorowości³. Z kolei Seneka twierdził, że obywatel winien być zorientowany raczej na przestrzeganie praw natury, znajdujące wyraz w oczywistym poczuciu sprawiedliwości. Według niego idee te powinny przyświecać głównie sądom, które wydając wyroki w sprawach karnych kierować się winny dążeniem do sprawiedliwego karania przestępców, prewencją oraz zapewnieniu społeczeństwu stabilizacji poprzez eliminację niebezpiecznych jednostek. Jak pisał Seneka: „sądząc innych – sądzisz siebie”⁴. Ważne przesłanie, zwłaszcza analizując proces humanizacji prawa i polityki penitencjarnej, zawierają również poglądy Epikteta. Pomimo, że trzymał się on z daleka od polityki, głosił potrzebę wychowania w moralności i konieczność poprawnego życia. Środkiem do osiągnięcia tego celu miało być między innymi wychowanie przez pracę⁵. Powszechność pracy cenil również jako cnotę Marek Aureliusz cesarz i myśliciel panujący w Rzymie w latach od 161 do 180 r. ne. Nie rozbudował on wprawdzie własnej teorii sprawiedliwego prawa, gdyż odrzucając wewnętrznie ideę niewolnictwa, nie przełamał społeczno - ekonomicznych barier epoki. Zalecił bynajmniej ludzkie i w miarę równorzędne traktowanie wszystkich poddanych rzymskiemu prawu, co sprzyjać miało sprawiedliwości i praworządności społeczeństwa⁶.

W starożytnym Rzymie dokonała się rewolucja polegająca na przejściu z prawa zwyczajowego na prawo stanowione. Niestety nie pozostały prawie żadne przekazy myśli prawniczej z dziedziny prawa karnego. Podstawy nauki prawa karnego i wykonawczego powstaną dopiero w średniowieczu w miastach włoskich. Bezsporne jest również, że sama kara pozbawienia wolności miała w starożytnym Rzymie charakter ściśle retributywny, czyli traktowana była jak *vindicta publica*. Nigdzie też nie można spotkać źródeł historycznych świadczących o tym, że rzymskie instytucje ustawodawcze pragnęły zająć się działalnością nazwaną w czasach nowożytnych opieką postpenitencjarną. Nie znaczy to jednak, że nie

³ A. Sylwestrzak, *Historia Doktryn Politycznych i Prawnych*, Warszawa 2000, s. 89-90.

⁴ Tamże s. 94.

⁵ Tamże s. 95.

⁶ Tamże s. 97.

możemy doszukiwać się właśnie w Rzymie początków form zorganizowanej pomocy świadczonej więźniom i ich rodzinom⁷.

Pojęcia „pomoc postpenitencjarna” używa się powszechnie do określenia działalności państwowej i społecznej, której celem jest materialne i psychiczne wspieranie więźniów zwalnianych z zakładów karnych⁸. Nowoczesna polityka penitencjarna docenia znaczenie pomocy postpenitencjarnej w zapobieganiu przestępczości i przywiązuje dość dużą wagę do udziału społeczeństwa w procesie adaptacji społecznej przestępców. Jednakże większość prawników i politologów narodzin idei pomocy postpenitencjarnej doszukuje się w czasach, kiedy w karze pozbawienia wolności dostrzeżono element poprawy, czego efektem było wprowadzenie instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia. Takie uogólnienie należy poddać surowej krytyce. Poglądy powyższe wynikają najprawdopodobniej z faktu, że problem ten jest bardzo powierzchownie opracowany w dotychczasowej literaturze i traktowany w zasadzie marginalnie. Prowadzi to do zatarcia znaczenia istniejących w przeszłości form udziału społeczeństwa w problemach więźniów i więziennictwa. Aby przełamać pewne stereotypy myślowe należy spojrzeć na politykę penitencjarną jako nauką interdyscyplinarną. Podejście takie pozwala na sięganie do licznych źródeł nie tylko normatywnych, ale też historycznych i kulturowych.

Na terenach Palestyny, w okresie utraty niepodległości przez Izrael podbity przez imperium rzymskie (63 p.n.e.), zaczęła się kształtować myśl polityczno-prawna wczesnego chrześcijaństwa. Zapropionowało ono przyjęcie zasad swej etyki, jako wytycznych obejmujących całokształt spraw życiowych. Polegały one na umiłowaniu powszechności obowiązku pracy, miłości bliźniego, skromności, rzetelności i wybaczenia. Propagowane poszanowanie niezłomności związku rodzinnego i poczucia wspólnoty domowej zjednywało chrześcijaństwu wielu zwolenników. Pojawianie się ideologii chrześcijańskiej spotkało się z niezwykle popularnością szczególnie w warstwach najbiedniejszych. Zapowiadało to nadejście nowej epoki, ery na której progu stanął Jezus z Nazaretu. On to zobowiązał swych uczniów do wspomagania więźniów i uczynił z tej powinności miarę doskonałości moralnej⁹. Siła tej nauki polegała na przeciwstawieniu militarnej i ekonomicznej potędze Rzymu filozofii nawiązującej do głęboko humanitarnych idei, polegających na spełnieniu się w poczuciu ludzkiej godności i wspólnocie życia. Ofiary męstwa jaki dały gminy wczesnych chrześcijan w starciu z przesiąkniętym

⁷ M. Szczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1997, s. 22-42

⁸ R. Musidłowski, *Pomoc postpenitencjarna w systemie pomocy społecznej*, [w] „System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce”, red. T. Bulenda, R. Musidłowski, Warszawa 2003, s. 274.

⁹ Mat.25,36,40;Hebr.10,34,13,3.

bezwzględnością imperium rzymskim to historia bezprzykładnej braterskiej miłości. Słowa Jezusa nabrały znaczenia, gdy Rzym uznał w Jego wyznawcach swego wroga..

Eksterminacja chrześcijan przebiegała falowo i trwała od czasów Nerona (dekret z 64 r.) aż do początku IV w. (edykt tolerancyjny z 313 r.). Ustawodawstwo antychrześcijańskie, które zapoczątkował edykt cesarza Decjusza z 250 r., nadało prześladowaniom legalny charakter, wzmogło terror i represję prawną¹⁰. Cechowała tę ostatnią bezwzględna brutalność, co było jawnym wypatrzaniem wymiaru sprawiedliwości. Podejrzani o praktykowanie wiary w Chrystusa byli ścigani, sądzeni i karani jak przestępcy. Ich procesy najczęściej kończyły się karą śmierci, wieloletnim więzieniem, zesłaniem na roboty kopalniane i konfiskatą majątku. Jak widać były to środki zaczerpnięte wprost z rejestru powszechnie stosowanych kar kryminalnych¹¹.

Troskę o los ukaranych w majestacie prawa uznać należy za przejaw pomocy przestępcom, choć takie określenie prześladowanych za wiarę w Syna Bożego może zabrzmieć obraźliwie. Jednakże sam stosunek do niesprawiedliwego prawa, które spowodowało karalność ich czynów, nie może tutaj przysłańać istoty sprawy. Zaznaczyć przy tym należy, że przesłanki niesienia pomocy więzionym wynikać mogą w tym przypadku z poczucia solidarności zagrożonej eksterminacją grupy. Między innymi ten właśnie objaw samoobrony społecznej pchnął gminy pierwszych chrześcijan do niesienia pomocy współbraciom. Skala zaangażowanych środków wskazuje, że pomocy okazywanej prześladowanym nie można sprowadzić do indywidualnych i przypadkowych gestów litości. Była ona wykładnikiem zorganizowanej i na swój sposób zinstytucjonalizowanej opieki społecznej.¹²

Zabezpieczeniem potrzeb pozostających w nędzy zajmował się biskup, jako duchowy i organizacyjny zwierzchnik gminy. Miał on obowiązek opiekować się chorymi, wspomagać ubogich, starców, sieroty, niezdolnych do pracy, dbać o wdowy i zabezpieczać potrzeby uwięzionych. W jego misji pomagał mu diakon, który najczęściej trzymał kasę gminy i na bieżąco zarządzał jej majątkiem.¹³ Majątek gminy gromadzony był z darowizn wiernych: datków pieniężnych, darów w naturze i ofiary z chleba i wina składanej podczas nabożeństw. Często również korzystano z ofiarności innych bogatszych gmin,

¹⁰ M. Żywczyński, *Szkice z dziejów radykalizmu chrześcijańskiego*, Warszawa 1976, s. 25-27, 52-55.

¹¹ L. Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, cz. II, Warszawa 1988, s. 647.

¹² M. Porowski, *Kamień i chleb. Studium z dziedziny polityki penitencjarnej*, Warszawa 1993, s.15.

¹³ J. S. Bojarski, *Miejsce i rola diakona w społeczności chrześcijańskiej na podstawie Didascalia apostolorum*, „Studia Theologica Vasaviensia” 1971, nr 9, s. 225-262.

zobowiązanych do niesienia braterskiej pomocy. Fundusz gminy uważany był w całości za mienie potrzebujących i u pierwszych chrześcijan był nim w istocie. Przykładem niewiarygodnej ofiarności był majątek własny biskupa. Jeżeli takowy posiadał, stanowił on majątek jego braci w wierze pozostających w niedostatku. W okresie prześladowań przy podziale środków pochodzących z funduszu największy udział mieli skazani na więzienie, pracę w kopalniach lub wygnanie. Trzymano się bowiem zasady, że przede wszystkim należy ratować ofiary prześladowań¹⁴.

Opieka świadczona skazanym przybierała różne formy. Przede wszystkim starano się nawiązać kontakt z uwięzionymi, przekazywano im żywność, ubranie, lekarstwa a nawet pieniądze. Widzenia i przekazywanie podarków nie było w ówczesnych więzieniach zabronione. Mogli z tego korzystać zarówno dopiero oczekujący na proces lub już skazani na egzekucję. Strażnicy więzienni i żołnierze pełniący funkcje więzienne byli podatni na przekupstwa, co więcej traktowali prześladowanych chrześcijan jak źródło łatwych dochodów. Pod wpływem łapówki przymykali również oko na przebieg samych widzeń, dzięki czemu stawały się one spotkaniami połączonymi ze wspólną modlitwą często przybierając formę uczyty eucharystycznej. Tym, którzy nie mogli w niej uczestniczyć roznoszono poświęcony chleb¹⁵. Pomimo więc śmiertelnego ryzyka starano się podtrzymywać jedność z więźniami.

Wszelkimi dostępnymi metodami biskupi zabiegali również o uwolnienie skazanych. Św. Wiktoryn, późniejszy papież i męczennik, jako biskup skorzystał ze wstawiennictwa Marcji, kochanki cesarza Kommodusa, aby wyjednać ułaskawienie chrześcijan zesłanych do pracy w kopalniach¹⁶. Czasem zdarzały się również przypadki odbicia aresztantów. Oczywiście pozostaje, że możliwości takie były na szerszą skalę raczej mało realne. Sporadycznie też, korzystając z przekupstwa strażników, ułatwiano więźniom ucieczkę. Zabiegi tego typu kończyły się przeważnie niepowodzeniem, lecz mimo to podejmowano i takie próby. Skuteczniejsze było opłacanie strażników, którzy z kolei zapewniali więźniom godniejsze warunki bytowania. Umożliwiali np. odpoczynek, podrzucali lepsze jedzenie i dawali możliwość prywatnych spotkań z rodziną. Łapówki chroniły ponadto od tortur i kary rozłączenia rodziny¹⁷.

¹⁴ W. Kornatowski, *Zarys dziejów myśli politycznej starożytności*, Warszawa 1968, s. 289.

¹⁵ M. Porowski, *Kamień...*, s. 17.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Św. Grzegorz z Nazaju, *Mowa 33, Własna apologia w odpowiedzi Arianom* (tłum. J. Sajdak), 5, [w:] *Mowy wybrane*, red. S. Kazikowski, Warszawa 1967.

Oprócz powyższych form wsparcia decydowano się czasami na otwarty protest przeciwko nadużywaniu prawa i brutalnej polityce państwowej, szczególnie zaś przeciwko maltretowaniu współwyznawców. Czyny te wymagały niewiarygodnej odwagi, gdyż porywający się na nie wkrótce dzielili przeważnie los skazanych. Jednak nie zawsze przypadki tego typu były efektem tyranii wymiaru sprawiedliwości¹⁸. Często bowiem gminy chrześcijańskie nie poprzestawały na wsparciu materialnym uwięzionych, lecz by im ulżyć w samotnym cierpieniu i chronić przed zwątpieniem, posyłały za nimi swoich przedstawicieli. Ci straceńcy towarzyszyli współwyznawcom w odbywaniu kary, pielęgowali ich, służyli radą i modlitwą. Bez wątpienia tym niepowtarzalnym wsparciem kierowało autentyczne współczucie i bohaterska ofiarność¹⁹.

Pomoc dla osób, które odzyskały wolność również spoczywała na wspólnocie chrześcijańskiej. Gmina przyjmowała ocalonych więźniów i zaopatrywała ich w środki potrzebne do utrzymania się. Natomiast sam pobyt w więzieniu zapewniał im poczesne miejsce wśród swych współbraci, często nadawano im godności kapłańskie bez potrzeby dodatkowego aktu konsekracji. Niepotrzebne było organizowanie specjalnej pomocy dla rodzin skazanych. Ich żony i dzieci byli uprzywilejowanymi członkami gminy. W przypadkach gdy skonfiskowano lub spalono im domy, inni członkowie gminy przyjmowali ich pod swój dach. Często również bracia w wierze adoptowali dzieci urodzone w więzieniu lub przygarniali te, które ocalały z pogromów i aresztowań. Natomiast biskupi dysponujący znacznymi funduszami organizowali domy dla wdów i sierot po męczennikach²⁰.

Przełomową chwilą dla wyznawców Chrystusa był rok 313. Wówczas to cesarz Konstantyn Wielki wydał tzw. edykt mediolański zrównujący chrystianizm z religią rzymską. Od tego czasu poczęły kształtować się nowe stosunki polityczno-społeczne starożytnego Rzymu. Ranga chrześcijaństwa stale rosła, co zaowocowało przyznaniem Kościołowi uprzywilejowanej pozycji prawnej. Efektem zaistniałych zmian był edykt teodozjański (381 r.) uznający chrystianizm za religię państwową. Z populacji więziennej wyeliminowano skazanych za wyznanie i szerzenie kultu Chrystusa. Miejsce prześladowanych chrześcijan zajęli heretycy i poganie. Ustawodawstwo uznało ich za najgroźniejszych przestępców przeciw prawu państwowemu. Karzące ramię państwa

¹⁸ W. Zalewski, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 1989, s. 556.

¹⁹ Tamże.

²⁰ M. Porowski, *Kamień...*, s. 18.

obróciło się przeciwko nowym wrogom cesarstwa²¹. Nastąpiło ideologiczne przeobrażenie władzy, która dążyła do wprowadzenia chrześcijaństwa do instytucji i kultury świata rzymskiego.

Okres sprawowania władzy przez „cesarzy chrześcijańskich” charakteryzował się dużą aktywnością prawodawczą i wysoką kulturą legislacyjną. Duże znaczenia miały wpływy jakie na kształtowanie prawa wywierała nowa religia państwowa. Także w dziedzinie więziennictwa wprowadzać poczęto radykalne reformy. Sądom zalecono szybkie sądenie aresztowanych, by nie przetrzymywać ich bez wyroku. Zaczęto okazywać troskę o należyte warunki higieny i żywienia. Strażnikom zakazano śmiertelnego głodzenia więźniów, zamykania ich w ciemniach i okuwania w ciężkie żelaza. Zabroniono wspólnego więzienia mężczyzn i kobiet²². Ustanowiono nowatorską, dwupostaciową kontrolę nad więzieniami. Sędziowie zostali zobowiązani do inspekcji więzień w każdą niedzielę w celu wysłuchiwania skarg skazańców. Biskupów i kapłanów zobligowano do odwiedzania więźniów z każdą środę i każdy piątek, do prowadzenia z nimi rozmów i rozważania możliwości ulaskawień²³. Kapłani zebrane informacje i wnioski o sytuacji w więzieniach przekazywali zwierzchnim władzom kościelnym i państwowym. Wynika z tego, że ówczesne świeckie i kościelne prawodawstwo dotyczące więźniów wzajemnie się uzupełniało. Sam Kościół stanął przed nowym wyzwaniem, gdyż jego działalność stała się elementem państwowej polityki penitencjarnej. Wyszedł też poza obręb własnego środowiska, obejmując rolę instytucji świadczącej wsparcie wszystkim skazańcom, nie zaś tylko współwyznawcom. Pomoc Kościoła nabrała charakteru oficjalnego współdziałania. Zaznaczyć przy tym należy, że nie można przesadnie przeceniać zasług kleru w procesie humanizowania ówczesnego więziennictwa. Działalność powyższa była bowiem pochodną jego zabiegów zmierzających do zdobycia mandatu władzy na szerzenia swej misji krzewienia chrześcijaństwa także wśród osób przebywających w więzieniach²⁴.

²¹ H. Daniel-Rops, *Kościół wczesnego średniowiecza*, Warszawa 1969, s. 85.

²² Tamże, s. 85-86.

²³ Tamże.

²⁴ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933, s. 11.

2.1.2 Średniowiecze

Rok 476 wstrząsnął posadami świata antycznego i otworzył nową erę w dziejach Europy. Wraz z upadkiem rzymskiego cesarstwa zachodniego nastąpił okres średniowiecza. Fakt ten katastrofalnie wpłynął na rozwój prawodawstwa i zatopił wątle podwaliny opieki społecznej w barbarzyńskim okrucieństwie *wieków ciemnych*. Jednakże zdobycze cywilizacyjne Rzymu nie uległy doszczętnemu zniszczeniu, w związku z czym stopniowo przenikały do rodzącej się kultury zachodnioeuropejskiej. Nie należy także zapominać o tym, że jeszcze przez blisko 1000 lat (do roku 1453) trwało wschodnie cesarstwo rzymskie – bizantyjskie, które miało okresy rozkwitu politycznego i kulturalnego. Z Bizancjum promieniowały trendy, które docierały do Europy zachodniej. Zaznaczyły się silnie w Europie wschodniej i w państwach bałkańskich. Jednakże wpływ rzymskiej kultury prawnej odegrał poważniejszą rolę dopiero w późniejszych okresach średniowiecza i czasach nowożytnych²⁵.

W omawianej epoce zaszły nieznaczne zmiany w organizacji opieki nad więźniami. Prawo karne i procedura sądowa ludów germańskich stały na bardzo niskim poziomie w porównaniu z prawem rzymskim. W społeczeństwach tych kara publiczna ledwie wyłaniała się z krwawej zemsty krewniaczej. Stan więziennictwa *wieków ciemnych* był zastraszający, co po części spowodowane było właśnie odrzuceniem prawodawstwa rzymskiego.

Przez całe wieki Europa dźwigała się ze zgliszczy przy boku Kościoła, który wzbogacał prostą obyczajowość barbarzyńską ocalonymi wartościami duchowymi i intelektualnymi. Ucieleśnieniem nowego ładu stała się *republica chrystiana*, koncepcja państwa zorganizowanego na fundamencie zasad ewangelicznych. Kościół brał istotny udział w życiu publicznym, wykraczając nieraz nader widocznie poza granice swej misji. W początkowym okresie średniowiecza biskupi stali się kontrolerami wyższych urzędników państwowych i doradcami władców w sprawach finansowych. Z czasem sami stali się zarządcami znacznych majątków. Wiedli prym wśród duchowieństwa, które stanowiło ówczesną elitę intelektualną²⁶. Granice pomiędzy władzą świecką a kościelną ulegały często zatarciu, jeżeli spojrzeć na działalność publiczną którą nazwać można opieką społeczną. Biskupi bowiem sprawowali pieczę nad przytułkami, więzieniami i szpitalami. Zgodnie z prawem kanonicznym, diecezje zabezpieczały na potrzeby tychże

²⁵ M. Szczaniecki, *Powszechna...*, op.cit., s. 50-51.

²⁶ H. Daniel-Rops, *Kościół.....*, op.cit., s. 295 i nast.

ośrodków stały fundusz w wysokości $\frac{1}{4}$ ich dochodów beneficjalnych²⁷. Z czasem podobne działania podejmowali świeccy panowie feudalni, co było właściwe czasom średniowiecza i wpisywało się w jałmużniczy model pomocy społecznej. Próżno szukać tutaj jednolitej długofalowej organizacji pomocy postpenitencjarnej. Opieka nad więźniami trafiła po prostu poza krąg zainteresowania ówczesnej administracji państwowej. Spowodowane było to uwarunkowaniami prawodawstwa feudalnego i specyfiki średniowiecznego wymiaru sprawiedliwości. Proces sądowy traktowany był bowiem jako spór toczący się pomiędzy dwoma skłóconymi stronami. Więzienie zaś pełniło rolę zarówno sankcji cywilnoprawnej, jak i kary za przestępstwo. Samo uwięzienie traktowano jako wymierzenie sprawiedliwości będące zadośćuczynieniem dla pokrzywdzonego. Strona zwycięska była uprawniona do kontrolowania warunków odbywania kary, zaś zarządcy więzień odpowiadali za oswobodzenie bądź ucieczkę więźnia. W przypadku przestępstw prywatnoskargowych koszty egzekucji wyroku pokrywał powód lub skazany pozwany. Umieszczenie zaś w więzieniu osoby ubogiej, która nie mogła sama pokryć kosztów swego utrzymania, wiązało się z dalszym obowiązkiem finansowania uwięzienia przez inicjatora postępowania. W przypadku uchylania się tego ostatniego od wymaganych opłat, osadzony został zwalniany po powiadomieniu odpowiednich władz sądowych. Kwestie te regulowały podobnie wszystkie ustawodawstwa średniowiecznej europy. Np. we Francji i Holandii określono nawet taryfy opłat i terminy do ich wniesienia²⁸.

Specjalną kategorię stanowili więźniowie skazani na mocy prawa cywilnego za długi. Byli zamykani w specjalnych więzieniach zwanych „kobotami” lub „dłużnicami”. Nie mogli być przetrzymywani wraz z więźniami kryminalnymi, ponieważ: „nie mógł być trzymany ze złoczyńcami, lecz trzeba go było trzymać w miejscu ucziwem”²⁹. Więzień taki nie mógł być brany do pracy³⁰. Odzyskiwał wolność bądź po upływie czasu, na który zastosowano ów specyficzny środek subordynacji, bądź po spłaceniu długu³¹. Przerzucenie kosztów uwięzienia na powoda nie rozwiązywało sprawy dłużników. Musieli oni nie tylko opłacić koszty uwięzienia ale także uregulować ciężące na nich zobowiązania. W tej sytuacji czasem jedyną drogą do wolności był szlak żebraczy. Reżim „dłużnicy”

²⁷ G.G. Coulton, *Panorama średniowiecznej Anglii* (tłum. T.Szafer), Warszawa 1976, s.180.

²⁸ Z. Kaczmarczyk, B. Lesnodorski, *Historia państwa i prawa polskiego* (red. J. Bardach), Warszawa 1968, s. 425.

²⁹ J. Rafacz, *Dawny proces polski*, Warszawa 1925, s. 210.

³⁰ J. Rafacz, *Więzienie marszałkowskie w latach 1767 – 1795*, Lwów 1932, s. 27.

³¹ ³¹ Zob. J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934

dopuszczał żebranię nawet w czasach rygorystycznego zakazu chodzenia po prośbie. Już w początkach XIV wieku więźniowie mieli ten specjalny przywilej. Zarządca „dłużnicy” miał prawo wydawania upoważnień do zbierania jałmużny osobom, które zdecydowały się uczynić to w zamian za osadzonego. W przeciwnym wypadku zarządca musiał przydzielić strażnika więźniowi, który chodził po mieście upraszając jałmużny lub poszukując możliwości zaciągnięcia pożyczki na pokrycie długu³².

W nieco innej sytuacji pozostawali ci więźniowie, których czyny były ścigane z urzędu. Ich nie można było uwolnić nawet po zgodzie ze strony pokrzywdzonego. Skazany wyrokiem karnym musiał przy wejściu do więzienia złożyć stosowną kwotę na swoje utrzymanie. Gdy nie było go stać, opłatę powyższą trzeba było kredytować. Największą liczbę więźniów stanowili ci, którzy pozostawali na łaskawym chlebie, jako że przestępcy rekrutowali się głównie z ludzi wykorzenionych społecznie lub biedoty bez środków do życia. Także od nich żądano wniesienia opłat więziennych i dopiero po ich uregulowaniu mogli być wypuszczeni na wolność³³. Fundusze na pokrycie kosztów utrzymania skazanych w więzieniach gromadzono z różnych źródeł. Ściągano je z gmin miejsca ich urodzenia. Tworzono z dochodów propinacyjnych przeznaczonych na utrzymanie więźniów skazanych z oskarżenia władz miejskich. Warto tu wspomnieć o osiemnastowiecznej praktyce polskiej polegającej na tym, że gdy sędzia nie zdołał osądzić sprawy w ciągu 12 tygodni, wtedy sam musiał łożyć na dalsze utrzymanie pochwyconego przestępcy. Czasem też przerzucano koszty na bogatszych współwięźniów³⁴.

Obraz tragicznej wręcz sytuacji finansowej więzień dopełniał powszechny w średniowieczu wykup więźnia, który był oficjalną formą zarobku strażników. Darowanie opłat mogłoby więc spowodować absolutny krach więziennictwa i pozbawić dozorców wynagrodzenia za pracę, która była przecież ich zawodem³⁵. Niekorzystnie ciążył na więziennictwie fakt, że nie dysponowało ono własną bazą zatrudnienia osadzonych. Postulat wprowadzenia prac odpłatnych rozpowszechnił się dopiero u schyłku szesnastego wieku. Więźniowie mogli stanowić siłę roboczą do wynajęcia i zarabiając przy tym na swoje utrzymanie. Z tej możliwości korzystała tylko niewielka część skazanych i to na bardzo niekorzystnych warunkach. Stawki dzienne „kajdanników” sięgały od 1/3 do 1/2

³² J. Rafacz, *Więzienie...*, op.cit. s. 27

³³ A. Karpiński, *Pauperes, o mieszkańcach Warszawy XVI i XVII w.*, Warszawa 1983, s. 232.

³⁴ A. Kozuchowski, *O więzieniach*, t. 1 *O więzieniach zagranicznych*, Warszawa 1825, s. 65, 73, 153 – 154.

³⁵ M. Porowski, *Służba więzienna i czynniki decydujące o prestiżu zawodu*, „Studia Kryminologiczne i Penitencjarne”, Warszawa 1987, s. 200.

uposażenia niewykwalifikowanego najemnika³⁶. Natomiast regułą było, że puste kasy więzienne uzupełniano w części za pośrednictwem skarbony wystawienniczej przed więzieniem bądź noszonej przez jałmużników po mieście. Wpływy ze skarbony skrupulatnie kontrolowano, księgowano i przeznaczano na potrzeby całego więzienia.

Więźniowie wychodzący na wolność zdani byli na łaskę otoczenia i odruch współczującego serca. Przeważnie uwolnieni po odbyciu kary wtopieni byli w warstwę ludzi całkowicie pozbawionych podstaw egzystencji. Traktowano ich na równi z innymi kategoriami ubogich potrzebujących wsparcia. Miłosierdzie okazywano tak w postaci bezpośredniej jałmużny, jak również darowizn na rzecz kościołów, które były dysponentami chrześcijańskiej ofiarności. Jednocześnie mieniły się być reprezentantami interesów ubogich.

Ogólnie można uznać, że kontynuowany był wzór wypracowany w starożytności. Zmiany zaś są wynikiem dostosowania organizacji Kościoła do ogólnej formuły posługi miłosierdzia i jego nowej społecznej roli. Nie przeszkadzało to oczywiście w korzystaniu przez Kościół z pomocy struktur świeckich. Z różnych bowiem źródeł finansowano klasztory, szpitale i bractwa, które z kolei organizowały zbiorowe formy wsparcia dla byłych skazanych. Pomoc więźniom była wymuszona okolicznościami odpowiedzią na stan ich bezradności. Okoliczności wymuszające postawę jałmużniczą wobec więźniów, a zarazem usprawiedliwiająca ich zebranie tkwiły w logice prawodawstwa feudalnego i były „wliczone” w społeczne koszty średniowiecznego wymiaru sprawiedliwości³⁷.

Próby ucywilizowania warunków więziennych trwały przez cały okres średniowiecza. Już postanowienia piątego synodu orleańskiego w 549r. przypominały archidiakonom i proboszczom, aby z mandatu i w zastępstwie biskupa wizytowali więzienia w każdą niedzielę i dostarczali więźniom wszystkiego, co służyć miało zaspokojeniu ich potrzeb³⁸. To wspieranie zbiegało się ze swoistą kontrolą więzienia. Jak już wspomniano, było to typowe dla średniowiecza oddziaływanie Kościoła na aparat władzy państwowej. Dzięki temu stworzono możliwość poprawy losu więźniów, co przejawiało się w obyczaju amnestionowania w dzień i na pamiątkę rezurekcji Chrystusa. Władze umożliwiały także odwiedzanie więźniów w dni stacyjne³⁹.

Przełomem w pomocy postpenitencjarnej był sobór trydencki obradujący w latach 1545-1563. Wydane wówczas dekryty umożliwiły powstanie wyspecjalizowanych form

³⁶ A. Karpiński, *Pauperes...*, op.cit. s. 236.

³⁷ *Konstytucja z 1535 r. i 1588 r.* [w:] „Volumina legum”, t. II, 1980, s. 970-971.

³⁸ P. Pierrard, *Historia Kościoła Katolickiego*, Warszawa 1981, s. 50.

³⁹ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933, s. 11.

pomocy duszpasterskiej. Zakładom świadczącym opiekę nad więźniami nadano charakter instytucji dobroczynnych i zagwarantowano im podstawy materialne. Od tego czasu zaczęło tworzyć się wiele stowarzyszeń brackich ukierunkowanych na sprawowanie opieki nad więźniami. Bractwa, oprócz działalności duszpasterskiej, niosły więźniom wymierną pomoc materialną. Najbardziej wpływowo w średniowiecznej Europie były bractwa włoskie, m.in. Arcybractwo Męki Pańskiej, Arcybractwo Miłosierdzia i Bractwo Wspomagających Więźniów. To ostatnie zajmowało się opieką nad więźniami w Watykanie. Uzyskało ono przywilej zwalniania każdego roku jednego więźnia. Z biegiem czasu podobne prawo otrzymały także inne stowarzyszenia brackie, między innymi założone w 1595r. Krakowskie Bractwo Męki Pana Jezusowej i Błogosławionej Panny Marii⁴⁰.

W ciągu wieków XVI i XVII bractwa i zespoły charytatywne pokrywały gęstą siecią niemal całą Europę. Ogarniały opieką coraz większą ilość więźniów i wzbogacały formę uczestnictwa społeczeństwa w ich problemach. Dzięki nim pomaganie więźniom stało się dla średniowiecznego Kościoła ważnym elementem działalności duszpasterskiej. Mimo późniejszego przechylenia się szali wartości etycznych na stronę dóbr materialnych, zeświecczenia kleru i zinstytucjonalizowania religijności, pomoc Kościoła dla więźniów nigdy nie została zaniechana.

2.1.3 Czesy nowożytne

Europa u schyłku średniowiecza nie mogła poszczycić się większymi osiągnięciami w zakresie więziennictwa. System był źle finansowany a warunki bytowe osadzonych były skandaliczne. Powszechnie stosowano również kary cielesne. Jednolite prawo penitencjarne praktycznie nie istniało. Panowała decentralizacja struktur więziennych co powodowało brak faktycznego kierownictwa i przypadkowość naboru kadr. Nadal pokutował podział na więźniów prawa cywilnego i więźniów kryminalnych. Tych pokrywających koszty własnym sumptem lub przetrzymywanych na rachunek oskarżyciela prywatnego oraz więźniów kredytowanych, pozostających na łaskawym chlebie. Szczególnego rodzaju niesprawiedliwością było ulgowe traktowanie więźniów, którzy

⁴⁰ A. Ziernan, „*Bractwo Męki Pańskiej*” w *Krakowie (1595-1795)*, „Prawo Kanoniczne”, 1983, nr. 1-2, s. 81 – „Przy arcybractwie krakowskim utworzono 27 bractw działających w różnych miastach przy kościołach franciszkańskich”.

sami opłacali „odbywanie kary”. Organizowali sobie oni warunki bytowe wedle własnego uznania i korzystali z wielu odpłatnych udogodnień oferowanych przez zarząd więzień. Za opłatę mogli uwolnić się od kajdan, uzyskać darowanie chłosty, utrzymywać kontakt z rodziną i znajomymi, uzyskać wygodniejszą celę itp. Opłaty od udogodnień częstokroć były pobierane za przyzwoleniem władz puszczejących więzienie w dzierżawę.

W zakresie pomocy postpenitencjarnej powszechnie kontynuowano sprawdzony model jałmużniczo - duszpasterski. Wszelkie inicjatywy na rzecz więźniów, podejmowane były przez osoby prywatne, przedstawicieli kościoła hierarchicznego i obywatelskie organizacje dobroczynne mające charakter samopomocy społecznej. Zastępowały przeważnie państwo, które nie zdołało wykształcić funkcji opiekuńczych oraz nie poczuwało się do ponoszenia kosztów utrzymania więzień i więźniów.

Wraz z nadejściem ery oświecenia wśród ówczesnych elit intelektualnych pojawiły się nowe poglądy w dziedzinie prawa karnego i roli kary pozbawienia wolności. Narastała krytyka zasad procesu inkwizycyjnego, powszechnie żądano zniesienia tortur. Przełomowe znaczenie w kruszeniu przesadów co do okrucieństw procedur karnych miało dzieło Monteskiusza z 1748r. *O duchu praw*. Było ono manifestem wielkiego myśliciela nawołującym do zmian w procesie legislacji, tak by wyeliminować z życia społecznego niehumanitarne praktyki procesowe. Niedostatki systemu wytknął także Voltaire w swym słynnym *Traktacie o nietolerancji* z 1762r. Traktat ten był inspiracją do powstania najgłośniejszego dzieła w dziedzinie prawa karnego w osiemnastym wieku, jakim była książka Cezarego Beccarii *O przestępstwach karnych*. Została wydana w 1764r. i szybko przetłumaczona na większość języków europejskich. Beccaria krytykował w niej karę śmierci, tortury, nierówność wobec prawa i wiele innych wad systemu. Zaproponował nowy model prawa i procesu karnego, który stał się odtąd wzorcem szkoły klasycznej prawa karnego⁴¹.

Nowe poglądy zakładały odejście od teorii retrospektywnych, które postrzegały karę jako odwet społeczny za popełniony czyn. Poczęto dostrzegać problematykę reakcji na karę i jej prewencyjne oddziaływanie. Zauważono wreszcie konieczność wpojenia przestępcy w czasie odbywania kary zasad poszanowania prawa w przyszłości. Działanie takie, jak zakładano, doprowadzić miało do przewartościowania jego postawy tak, aby w przyszłości zdolny był do pełnienia określonych ról społecznych. Nowe praktyki zorientowane były prospektywnie, czyli kładły nacisk na programowanie przyszłości

⁴¹ S. Waltoś, *Proces karny*, Warszawa 1996, s. 100 – 102.

resocjalizowanego⁴². Ten zrodzony z ideologii oświecenia proces postępował szlakiem wytyczanym przez zwolenników reform więziennictwa takich jak T. Natale, Ch. Lucas, W. Crowford, L. Faucher czy też J. Bentham. Zakładali oni diametralną zmianę prawa wykonawczego oraz wdrożenie procesu społecznej readaptacji przestępców i opieki następczej⁴³. Rozwój tych dziedzin przetrwał drogę do wprowadzenia instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia.

W klimacie humanizmu doby oświecenia społeczeństwa Europy zachodniej poczęły krytykować władzę państwową za zły stan więziennictwa. Te oddolne inicjatywy były na tyle silne, że zmusiły rządzących do zmiany postawy w tej dziedzinie. We Francji i Anglii powoływano specjalne komisje do zbadania warunków panujących w więzieniach. Przeprowadzone inspekcje ujawniły ruinę instytucji więziennych. Dlatego w przyszłości postarano się o stworzenie stałych ciał kontrolnych złożonych z lokalnych sędziów, prokuratorów, urzędników państwowych i księży. Miały one sprawować funkcje nadzorcze nad zarządem więzień. Komisje stopniowo upowszechniły się w całej Europie⁴⁴.

Można w nich dopatrywać się załączków przyszłych komisji penitencjarnych obecnych w strukturach więziennictwa wielu współczesnych krajów, w tym również Polski. Doraźny charakter pracy komisji sprowadzał się przeważnie do lokalnych interwencji. Polegały one na eliminowaniu szczególnie rażących nadużyć i nieznacznej poprawy warunków bytowych więźniów. Był to jednak ważny krok naprzód, kierowany w stronę tworzenia nowoczesnego prawa więziennego.

Humanizacja procesu odbywania kary zmieniła także sytuację aresztantów, niewypłacalnych dłużników i więźniów nieletnich. Dla tych ostatnich zaczęły powstawać pierwsze zakłady poprawcze. Wychowywano tam głównie przez pracę. Najwięcej domów i zakładów poprawczych powstało w Anglii, Holandii i we Włoszech. Wiek osiemnasty obfitował w tego typu innowacyjne inicjatywy. Nawet papież Klemens XI rozkazał ustanowić pod swoim patronatem zakład poprawczy, również wykorzystujący pracę jako środek resocjalizacyjny. Ponadto zaprowadzano tam ponadto system oparty na odrodzeniu religijnym⁴⁵.

⁴² L.Lernell, *Podstawy nauki polityki kryminalne. Studia z zagadnień przestępstwa, odpowiedzialności i kary*, Warszawa 1967, s. 257 i nast.

⁴³ L. Rabinowicz, *Podstawy....*, op.cit. s. 28 i nast.

⁴⁴ A. Krukowski, *Angielski system więzienny*, Warszawa 1961, s. 6 i nast.

⁴⁵ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 12-13.

Jednym z wzorcowych zakładów realizujących program poprawy postaw więźniów przez przymusową pracę był zakład w Gandawie. Został on otwarty w 1775 roku. Naczelnym hasłem więzienia, którego autorem był jego założyciel hrabia Vilain, było „odrodzenie moralne więźnia przez pracę”. Osadzeni zostali posegregowani, aby uniemożliwić wzajemną demoralizację. Miało to ogromne znaczenie z uwagi na tymczasowo aresztowanych, którzy niejednokrotnie latami oczekując na proces, mieli mniejszy kontakt ze skazanymi kryminalistami. W dzień uwięzienia pracowali wspólnie, zaś nocą byli zamykani w osobnych celach. Podobny system wprowadzono także w 1791r. w Gloucester, nowoczesnym jak na owe czasy zakładzie karnym. Uchodzi on za jeden z pierwszych ośrodków europejskich w których zapoczątkowano tzw. system celkowy⁴⁶. System ten rozwijał się szczególnie intensywnie w Ameryce Północnej. Po uzyskaniu niepodległości przez poszczególne stany rozpoczęto tam reformę więziennictwa oraz wdrażanie nowych form udziału społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności⁴⁷. Istotny wpływ na kształt recypowanego z Europy systemu celkowego miała religijna doktryna kwaków. Głosili oni, że całkowite odizolowanie sprzyja wychowaniu więźnia. Ma on czas na przemyślenie swoich czynów, co miało wzmocnić poczucie winy i skruchę. Głównym elementem wychowawczym miało być czytanie Biblii. Niestety, na skutek analfabetyzmu większości więźniów, był to zabieg mało skuteczny.

W Stanach Zjednoczonych Szczególną rolę w kształtowaniu polityki penitencjarnej odegrało Filadelfijskie Towarzystwo dla Ulżenia Doli Publicznych Więzień założone 8 maja 1787r. w Filadelfii. Program Towarzystwa głosił potrzebę generalnej przebudowy więziennictwa, co miało być sposobem na poprawienie losu poszczególnych więźniów. Skutecznie propagowano system celkowy wzbogacony o program obowiązkowego, odpłatnego zatrudniania skazanych. Uzyskane korzyści miały służyć finansowaniu więziennictwa i zadbania o los osób zwalnianych po odbyciu kary. Zarobek więźniów dzielono na: odszkodowanie za szkodę wyrządzoną przestępstwem, koszty zakładu karnego tj. transport i ochronę, oraz odzież i wyżywienie. Pozostała kwota stanowiła gratyfikację należną więźniowi, którą otrzymywał po odbyciu kary. Jej wysokość uzależniona była od dobrego sprawowania się skazanego, co oceniane było przez administrację więzienia⁴⁸. Rozwiązania te przyjęły się na gruncie amerykańskim,

⁴⁶ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933, s. 29.

⁴⁷ A.F. Tyler, *Freedom's Ferment, Phases of American Social History to 1860*, Minneapolis 1944, s. 270 i nas.

⁴⁸ J. U. Niemcewicz, *Memoriał o nowym systemie więzień ustanowionym w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, wstęp i oprac. S. Walczak, Warszawa 1962, s. 57 – 58.

po czym zaczęły przenikać do krajów starego kontynentu. W podobnym kierunku zaczęła zmierzać polityka penitencjarna w Francji, Belgii, Szwajcarii i we Włoszech. Z czasem podobne praktyki wprowadzono w silnie zdecentralizowanym systemie więziennym w Niemczech oraz w Anglii. Ten swoisty podział zysku z pracy skazańców dawał szansę na częściową poprawę kondycji finansowej ówczesnych zakładów karnych. Stwarzał też możliwość materialnego wsparcia osób zwalnianych. Zaznaczyć przy tym należy, że wśród europejskich prawników zaistniał spór na temat charakteru prawnego pracy skazanych. Dotyczył on przede wszystkim jej funkcji i miejsca w całości oddziaływań penitencjarnych. Prawa więźnia do otrzymywania zapłaty, jego zobowiązań wobec państwa i osób pokrzywdzonych przestępstwem, zasad podziału oraz przeznaczenia zysku. Ostatecznie zarobek więźnia uznano za własność ograniczoną. O wysokości wynagrodzenia decydowało państwo, pozostawiając administracji zakładu prawo podejmowania w tych sprawach decyzji⁴⁹.

Wraz z rozpowszechnieniem się systemu celkowego rozwijać się zaczęła idea pomocy postpenitencjarnej. Początkowo system ten nie dopuszczał do procesu resocjalizacji skazanych czynników zewnętrznych. Opierał się na reżimie odosobnienia i dążeniu do wywołania u skazańca żalu i skruchy. Zakładał jednak dobroczynny wpływ odwiedzin „zacnych ludzi”, co miało pozytywnie oddziaływać na budowanie światopoglądu resocjalizowanych⁵⁰. Z czasem wzmogła się aktywność niezależnych struktur społecznych. Prym w tej dziedzinie wiodło wspomniane Filadelfijskie Towarzystwo dla Ulżenia Doli Publicznych Więzień. Szybko dostosowało swoje metody działania do aktualnych zadań i potrzeb amerykańskiego społeczeństwa. Nie mogąc nazbyt intensywnie działać wewnątrz więzień, zaczęło skupiać inicjatywę na problemach osób które odbyły karę. W Europie znalazło się wielu naśladowców, którzy gorliwie przystąpili do wspierania przemian w strukturach więziennictwa. W Anglii rozpoczęło działalność Towarzystwo Reformy Dyscypliny Więziennej, które z czasem swym zasięgiem objęło inne kraje kontynentu. Emisariuszom Towarzystwa udało się nawet w carskiej Rosji założyć odnogę swej organizacji – Towarzystwo Opieki nad Więźniami. Stowarzyszenia o których mowa częstokroć miały w swych szeregach arystokratów, hierarchów kościoła i innych wpływowych dygnitarzy. Ułatwiała im to realizację postawionych sobie zadań, które skupiały się najczęściej na poprawie położenia skazanych

⁴⁹ A. Moldenhawer, *O przeprowadzeniu odosobnienia w zakładach więziennych*, t.3 Warszawa 1870, s. 177 – 232.

⁵⁰ Tamże, s. 107-108.

za długi, dozorowaniu i bieżącej pomocy skazanym, krzewieniu wiary i moralności oraz działalności zapomogowej. Do działalności tej przyłączyły się też liczne wspólnoty zakonne⁵¹.

Do końca dziewiętnastego wieku funkcjonowały patronaty nad więzieniami i skazanymi. Organizacje te były dość niezależne. Miały z reguły samorządowy charakter i własne źródła finansowania. Zaznaczyć należy, że często uznawały opiekę postpenitencjarną za dziedzinę autonomiczną, polegającą na zaradności społecznej i inicjatywach ochotniczych⁵². Często też ich czołowi działacze byli orędownikami katolickiej myśli społecznej, która krytycznie odnosiła się do udziału państwa w tworzeniu zabezpieczeń socjalnych. Ich zdaniem solidaryzm społeczny, którego elementem była pomoc skazanym, opierać należało na etycznych założeniach chrześcijańskiej miłości bliźniego, dobroczynności i wrażliwości moralnej. Wartości te postrzegali jako domenę i powinność członków wspólnoty kościelnej, nie zaś organów władzy państwowej⁵³. Stowarzyszenia religijne i kongregacje zakonne dążyły do zacieśnienia współpracy z administracją penitencjarną, lecz na własnych warunkach i przy zachowaniu dużej autonomii organizacyjnej. Próby klerykalizacji systemu budziły sprzeciw świeckich formacji społecznych. Uznawały one te działania za uzurpowanie sobie prawa do współ-administrowania więziennictwem⁵⁴. Winy za ten stan rzeczy należy szukać w deficycie należytej państwowej polityki społecznej. Umożliwiała to Kościołowi przełamywanie istniejących rozgraniczeń kompetencyjnych i przejmowanie funkcji związanych z realizacją władzy państwowej.

Między innymi wspomniane konflikty doprowadziły do zwiększenia aktywności administracji państwowej w dziedzinie pomocy ukaranym przestępcom. Jak wynika z powyższych rozważań, państwo dotychczas starało się raczej wyręczać inicjatywą społeczną. W miarę rozwoju prewencyjnej polityki penitencjarnej, zaczęło jednak zmierzać do roztoczenia kontroli nad organizowaniem pomocy dla więźniów. Miało to na celu podporządkowanie tychże działań w takim stopniu, aby wpisywały się w nurt dobroczynności ogólnopaństwowej. Z czasem państwo zaczęło cenić szeroko rozumianą pomoc postpenitencjarną, gdyż można było wykorzystać jej podłoże ideologiczne do

⁵¹ M. Porowski, *Kamień...*, op.cit. s. 91 - 110.

⁵² K. Krzeczowski, *Polityka społeczna. Wybór pism z zyciorysem i charakterystyką twórczości*, Łódź 1947, s. 110.

⁵³ C. Strzeszewski, *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 1978, s. 54.

⁵⁴ M. Porowski, *Kamień...*, op.cit. s. 118-119.

stworzenia bardziej nowoczesnego systemu wykonania kary. Zrozumiano bowiem, że „*im bardziej system wykonania kary jest postępowy, tym wcześniej zaczyna on w czasie uwięzienia organizować przygotowanie więźnia do życia na wolności*”⁵⁵. Ta nowa polityka wynikała z wielu przyczyn i z pewnością nie ukształtował jej wyłącznie konflikt pomiędzy państwem, kościołem a stowarzyszeniami patronackimi. Najistotniejszą zmianą była prawdopodobnie krytyka jakiej poddano funkcjonujący powszechnie system celkowy.

Można stwierdzić, że system ten w swych założeniach, był postępowy w stosunku do rozwiązań okresu wcześniejszego. Dzięki niemu zaczęto eksponować wychowawczy, a nie jak poprzednio odwetowy cel kary. Niestety metody, którymi się posłużono okazały się nieskuteczne. Były to przeważnie drakońskie kary dyscyplinarne, ścisła izolacja i zakazywanie wzajemnego kontaktu. Więźniowie często popadali w apatię, dochodziło do wyjałowienia intelektualnego i wyniszczenia fizycznego. Na porządku dziennym były załamania psychiczne, często zdarzały się samobójstwa. System działał więc bardziej odstraszająco niż resocjalizacyjnie.⁵⁶

Nowa forma wykonywania kary pozbawienia wolności krystalizowała się wśród praktyków więziennictwa podczas gdy jeszcze całkowicie nie okrzepł system celkowy. Otóż już w 1840r. Alexander Maconochie, dyrektor więzienia na australijskiej wyspie Norfolk, wprowadził nowy system nazywany markowym (progresywnym). A. Maconochie uważał, że więźniowie mogą zostać przywrócić społeczeństwu, ale tylko wtedy gdy będzie się ich traktowało jako ludzi nieszczęśliwych, którzy sami się do tego nieszczęścia przyczynili. Należało ich więc wesprzeć psychicznie, aby wyrugować złe nawyki i zgubne nałogi. Czynić to należało głównie przez przekonywanie i uświadamianie szkodliwości ich czynu dla społeczeństwa i nich samych.

Wprowadził trzy etapy odbywania kary. Pierwszy etap, który trwał od 3 do 9 miesięcy, to odwzorowany na systemie celkowym pobyt w osamotnieniu. Po przeprowadzonej obserwacji skazanego, następował etap drugi, w którym więzień był kierowany do pracy przymusowej. Zachowanie osadzonych zakwalifikowanych do drugiego etapu było oceniane specjalnym systemem punktów. Uzyskanie pewnej ilości punktów pozwalało na przejście do lżejszej pracy. Za złe zachowanie traciło się punkty. Więzień, który należycie się starał i zyskał odpowiednią liczbę punktów mógł liczyć na zwolnienie na tzw. okres próbny - równy połowie pozostałej od odbycia kary. Po tym

⁵⁵ P. Wierzbicki, *Opieka postpenitencjarna w Polsce*, Warszawa 1996, s. 12.

⁵⁶ H. Machel, *Więzienie...*, op.cit. s.14-15.

okresie, jeżeli należycie się prowadził, mógł dopiero formalnie odzyskać całkowitą wolność.⁵⁷ Nowatorskie rozwiązania zastosowane przez Maconchie'go znalazły naśladowców, którzy starali się rozbudowywać i uzupełniać system o własne doświadczenia. Przykładem może tutaj służyć choćby W. Crofton, który zakładał konieczność poprzedzenia warunkowego zwolnienia pobytem w więzieniu przejściowym. Miało to na celu udowodnienie społeczeństwu, że więzień dojrzał już do wolności⁵⁸. Zaczęto organizować zakłady otwarte oparte na samorządności i samokontroli osadzonych.

Jak widać system progresywny zasymilował kształtującą się instytucję warunkowego przedterminowego zwolnienia. Dotychczas kojarzyła się ona społeczeństwu bardziej z prawem łaski królewskiej lub karą wygnania, niż z mechanizmem probacyjnym. Wraz z rozwojem systemu progresywnego warunkowemu zwolnieniu nadano nowy kształt prawny. Połączono z tą instytucją kontrolę więzienia nad procesem readaptacji społecznej skazanego, poprzez nałożenie na zwalnianych określonych obowiązków. Należały do nich: obowiązek stałej pracy, zamieszkanie w określonym miejscu, poddanie dozorowi policji. Nie przestrzeganie rygorów powodowało odwołanie zwolnienie i osadzenie na resztę kary.

Zwalnianych polecano pieczy stowarzyszeń więziennych, innych organizacji dobroczynnych i osób godnych zaufania. Spowodowało to rozwój nowych form udziału czynnika społecznego w wykonaniu kary. Odtąd organizacje społeczne biorą aktywny udział w procesie resocjalizacji skazanych i zapobieganiu ich powrotowi do przestępstwa.

W początkach XX w. większość państw europejskich była zgodna, że pomoc osobom ukaranym powinna być wspólną powinnością zarówno społeczeństwa, jak i państwa. Rozpoczęto dążenia do ujednoczenia charakteru prawnego, zasad i trybu stosowania warunkowego przedterminowego zwalniania. Międzynarodowy Kongres Penitencjarny, obradując w Waszyngtonie w 1910 r., zakończył debatę na ten temat stwierdzeniem, że *„warunkowe zwolnienie nie powinno być udzielane w drodze aktu łaski, lecz na podstawie jasno określonych przepisów. Warunkowym zwolnieniem mogą być nagradzani więźniowie wszystkich kategorii, łącznie z osadzonymi w domach pracy, po upływie oznaczonego minimum odcierpianej kary. Warunkowe zwolnienie powinno być przyznawane przez specjalnie powołane, stałe komisje, których decyzje będą poddawane*

⁵⁷ Tamże, s.16.

⁵⁸ M.Porowski, *Kamień...*, op.cit. s. 134.

*kontroli rządu. Komisje te powinny mieć możliwość odwoływania warunkowego zwolnienia w przypadku niewłaściwego postępowania więźnia*⁵⁹.

Problemem organizacji kontroli nad osobami przedterminowo zwalnianymi zajął się w 1925r. Londyński Kongres Penitencjarny. W końcowym oświadczeniu stwierdzono: *„Kongres stoi na stanowisku, że kontroli nad osobami przedterminowo zwalnianymi nie powinna wykonywać policja. System kontroli powinien bazować na stowarzyszeniach społecznych dotowanych i nadzorowanych przez państwo bądź na strukturach urzędowych lub pół-urzędowych, np. na osobach powoływanych i wynagradzanych przez państwo, podlegających bezpośrednio organom sądowym, bez udziału policji. Obowiązkową kontrolą należy objąć wszystkie kategorie przedterminowo zwolnionych, zaś nad skazanymi, którzy odcierpieli orzeczoną karę w całości zostali definitywnie zwolnieni, można ustanowić kontrolę*”. Podjęty problem rozważano na Międzynarodowym Kongresie Penitencjarnym w Pradze (1930 r.). W rezolucji stwierdzono: *„Państwa, które nie dysponują systemem dozoru opartego na bazie urzędników państwowych powinny przekazywać stosowne środki finansowe stowarzyszeniom patronackim z przeznaczeniem na opłacanie większej ilości osób sprawujących dozory. Państwa te powinny jednocześnie zadbać o wystarczającą ilość urzędników sprawujących nadzór nad funkcjonowaniem tych stowarzyszeń*”⁶⁰.

2.1.4 Czasy współczesne

System progresywny odbywania kary pozbawienia wolności rozpowszechnił się w Europie i Ameryce. Z czasem był rozwijany i doskonalony, zgodnie z pojawiającymi się potrzebami w zakresie resocjalizacji. Wprowadzono nowe zasady klasyfikacji więźniów, nauczanie oraz celową odpłatną pracę. W okresie międzywojennym w krajach faszystowskich nastąpił odwrót od jego założeń. Tendencja ta utrzymywała się do zakończenia drugiej wojny światowej i upadku faszyzmu. W dziejach Europy lata 1939 - 1945 to czarny okresznaczony indywidualnymi i masowymi tragediami, morzem przelanej krwi i milionami zabitych. Doświadczyli tego ludzie po obu stronach więziennych

⁵⁹ Tamże s. 156.

⁶⁰ Tamże.

murów⁶¹. Dokonując syntezy rozwoju myśli penitencjarnej ubiegłego wieku należy liczyć się z dużą dynamiką i zmiennością poglądów na metody resocjalizacji skazanych. Należy wziąć pod uwagę podział, jaki nastąpił w Europie w wyniku powstania dwóch zwalczających się bloków państw. Dominowały w nich skrajnie odmienne ustroje polityczne, czego wyrazem stała się polityka zimnowojenna. Wkład jaki wniosły państwa socjalistyczne w kształtowanie się dzisiejszej penitencjarystyki jest niezwykle istotny. Socjaliści dostrzegali niepowodzenia polityki kryminalnej, jako rezultat nierówności społecznych właściwych społeczeństwu klasowemu. Swe dążenia do reform więziennictwa łączyli z programami pro socjalnymi oraz walką o zmiany zasad ustrojowych i polityki równości wobec prawa. Niektórzy rewolucyjnie nastawieni praktycy w służbie więziennej w swe działania wciągali najbardziej zainteresowanych reformami tj. samych więźniów. Uznawali, że pomoc postpenitencjarna nie może być pozostawiona społecznym inicjatywom prywatnym. Łatwo dostrzec w tym zamysł wprowadzenia do aparatu wykonawczego wymiaru sprawiedliwości zawodowych służb socjalnych, których zadanie miało polegać na przygotowaniu więźnia do zwolnienia i zabezpieczenia mu koniecznej pomocy⁶². Rozwiązania te trafiły na podatny grunt. Rozpoczęto tworzenie w strukturach więziennictwa wyspecjalizowanych komórek pomocy socjalnej dla więźniów. W większości krajów europejskich zajmowały się one podobnymi działaniami takimi jak: wywiadami środowiskowymi, pomocą materialną i prawną, współpracą z patronatami oraz państwową opieką społeczną. Zbiorem przedstawiającym zadania wewnątrzwięziennych służb socjalnych są m.in. Reguły minimum postępowania z więźniami z 1955r.

Zawarto w nich następujące zalecenia:

1. Szczególną uwagę poświęca się utrzymywaniu i rozwijaniu takich stosunków między więźniem i jego rodziną, które najlepiej służą korzyściom obu stron. Poczynając od pierwszych dni kary, bierze się pod uwagę postpenitencjarną przyszłość więźnia, zachęcając go i wspomagając w podtrzymywaniu i tworzeniu takich stosunków z osobami lub z instytucjami pozawięziennymi, które mogą sprzyjać potrzebom jego rodziny oraz jego readaptacji społecznej.
2. Służby i instytucje, rządowe lub pozarządowe, które wspomagają byłych więźniów w odbudowie więzi społecznych, zapewniają im, na ile to możliwe i konieczne, wyda nie potrzebnych dokumentów i dowodu tożsamości,

⁶¹ W. Orlikowski „*Tworzenie się systemu penitencjarnego w okresie międzywojennym*” w: „*Więzienie mokotowskie, historia i teraźniejszość*”, (red.) M. Gordon, Warszawa 2004, s. 49-50.

⁶² M. Porowski, *Kamień...*, op. cit. s. 178.

posiadania odpowiedniego mieszkania, pracy, odzieży odpowiedniej i stosownej do klimatu oraz pory roku, wystarczających środków na koszty podróży oraz samodzielnego utrzymania się w okresie bezpośrednio po zwolnieniu.

3. Zaaprobowani przedstawiciele tych instytucji mają zapewniony wszelki niezbędny dostęp do zakładu oraz do więźniów. Przedstawiciele ci proszeni są o wyrażenie opinii co do przyszłości więźnia przez cały czas trwania jego kary.
4. Pożądane jest, aby działanie tych instytucji było, tak dalece jak to możliwe, scentralizowane albo koordynowane celem zapewnienia jak najlepszego wykorzystania ich wysiłków⁶³.

Szczególny wkład w kształtowanie się nowoczesnej polityki więziennej wniosły zawarte w Regułach minimum postępowania z więźniami przepisy dotyczące ochrony przyrodzonej godności ludzkiej i praw człowieka. W tej dziedzinie zawierają one następujące wytyczne:

1. Konieczność prowadzenie ewidencji więziennej w osobnej księdze z ponumerowanymi stronami gdzie wpisane są dane więźnia i podstawa prawna jego zatrzymania oraz data i godzina przyjęcia.
2. Więźniowie muszą być umieszczeni w odpowiednich oddziałach więziennych i tak kobiety i mężczyźni powinni być trzymeni w oddzielnych zakładach a jeśli w tym samym to na całkowicie oddzielonych od siebie oddziałach. Więźniowie młodociani powinni być przetrzymywani osobno od dorosłych więźniów. To samo tyczy więźniów cywilnych i karnych oraz tymczasowo aresztowanych i skazanych.
3. Więźniom należy zapewnić odpowiednie warunki mieszkaniowe (zalecana jest jedna cela mieszkalna dla jednego więźnia). Jeśli cele wspólne to należy szczególnie uważać na dobór składu osobowego. Cele winny mieć odpowiednie oświetlenie, wentylację i ogrzewanie, powinna też być zachowana czystość. Więzień powinien mieć dostęp do urządzeń sanitarnych i kąpielowych umożliwiających utrzymanie higieny. Odzież i pościel powinna być czysta i w dobrym stanie.

⁶³ *Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami oraz procedury efektywnego ich realizowania*, „Archiwum Kryminalologii”, 1990, t. XVI, s. 291.

4. Więzień powinien otrzymywać posiłki w stałych godzinach o odpowiedniej wartości odżywczej pozwalające na zachowanie zdrowia i sił.
5. Więzień, jeśli tylko warunki pogodowe na to pozwalają powinien mieć zapewnione zajęcia na świeżym powietrzu przynajmniej przez godzinę dziennie. Powinien mieć także dostęp do urządzeń służących do ćwiczeń fizycznych oraz rekreacyjnych.
6. Więzień powinien mieć zapewnioną opiekę medyczno-psychiatryczną. A jeśli jego stan zdrowia tego wymaga powinien być umieszczony w odpowiednio wyposażonym szpitalu więziennym. Pierwsze badanie medyczne powinno być przeprowadzone zaraz po przyjęciu więźnia do zakładu. W więzieniach dla kobiet dodatkowo powinna być odpowiednia opieka medyczna dla kobiet ciężarnych i w połogu.
7. Więzień może być karany tylko takimi karami jakie zostały przewidziane w ustawie i regulaminie więziennym zatwierdzonym przez odpowiednie władze administracyjne. Ukazanie musi być poprzedzone przedstawieniem więźniowi zarzutu i umożliwieniem mu obrony. Całkowicie zakazane są kary cielesne, osadzenie w ciemnicy i inne okrutne i poniżające godność.
8. Każdy nowo przyjmowany więzień otrzymuje pisemną informację, zawierającą: przepisy określające postępowanie z więźniami jego kategorii, pouczenie o warunkach dyscyplinarnych tego zakładu, o dozwolonych metodach zwracania się o informację oraz zgłaszania skarg, jak również o wszystkich innych sprawach umożliwiających mu uświadomienie sobie swych praw i obowiązków a także przystosowanie się do życia w tym zakładzie.
9. Więzień ma prawo do składania skarg i prośb.
10. Wprowadza się prawo do widzenia z rodzinami, a cudzoziemcom do komunikowania się z ambasadami i konsulatami ich krajów.
11. Więzień ma prawo do korzystania z biblioteki oraz środków przekazu jak radio telewizja, czasopisma zatwierdzonymi przez władze więzienne.
12. Umożliwienie odbywania praktyk religijnych.
13. Mienie więźniów, z którego nie może korzystać na terenie zakładu, przekazywane jest do depozytu i zwracane więźniowi w chwili zwolnienia⁶⁴.

⁶⁴ Tamże.

Współcześnie wygasło zainteresowanie tzw. progresywnym modelem resocjalizacji skazanych. Odwrót od tej metody następował stopniowo w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Podsumowanie tychże tendencji nastąpiło w 1978 roku na VII Międzynarodowym Kongresie Kryminologii w Lizbonie, gdzie wskazano na nieskuteczność stosowanych metod. Zwrócono także uwagę, że stosowanie przymusu w dążeniach do zmiany osobowości skazanego, bez jego zgody, godzi w godność i prawa człowieka. Istnieje szereg obiektywnych czynników utrudniających lub uniemożliwiających powszechne oddziaływanie terapeutyczne w zakładzie karnym. Nie bez znaczenia są też koszty materialne, jakie pociąga za sobą taka działalność. Stwierdzono, że w warunkach zakładu karnego pełna resocjalizacja nie jest możliwa. Należy natomiast dbać, aby kara pozbawienia wolności nie spowodowała desocjalizacji skazanego. Obecnie podkreśla się, że karze należy przywrócić jej właściwy sens, tzn. powinna być reakcją na popełnione przestępstwo. Zadaniem prawa karnego jest wymierzanie sprawiedliwości. Można to osiągnąć wtedy, gdy sprawca poniesie karę współmierną do popełnionego czynu⁶⁵. Nie znaczy to, że w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności całkowicie dąży się do rezygnacji z resocjalizacji skazanych. Działanie to pozostaje wtórną funkcją wykonywania kary. Skazanemu pozostawiono prawo wyboru czy chce korzystać z oferty resocjalizacji zaproponowanej przez zakład karny czy ją odrzucić⁶⁶. Pozbawienie wolności długo jeszcze będzie częścią systemu karnego. Wskazuje się, iż kara ta jest zgodna ze społecznym poczuciem sprawiedliwości, jest niezbędna w przypadku przestępczości o dużym ciężarze gatunkowym. Proponowany współcześnie model wykonywania kary pozbawienia wolności zmierza do szerszego poszanowania godności ludzkiej skazanego⁶⁷. Nawiązuje on do standardów międzynarodowych zawartych w takich aktach jak:

- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności,
- Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania,

⁶⁵ E. Pływaczewski, G. Szczygieł, *Aktualne tendencje przestępczości a reforma systemu penitencjarnego*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* Praca zbiorowa pod red B. Hołysta i S. Redo, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996, s. 126-265.

⁶⁶ Z. Hołda: *Humanizacja wykonywania kary pozbawienia wolności w krajach Europy Zachodniej* [w:] *Doświadczenia i perspektywy systemu penitencjarnego w Polsce*, red. T. Szymanowski i A. Rzepliński, Warszawa 1987, s. 115-118.

⁶⁷ T. Szymanowski, *Godność sprawcy przestępstwa w nowym prawie karnym*, „Przegląd więziennictwa Polskiego” 1995, nr 10, s. 29.

- Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu⁶⁸.

Akty te gwarantują poszanowanie praw osobistych osadzonego. Nakazują humanitarne, godne, sprawiedliwe i zindywidualizowane traktowanie skazanych. Zobowiązują do bezwzględnego zakazu stosowania tortur oraz poniżania skazanych. W miejsce obowiązującego przymusu resocjalizacji przyznaje się obecnie skazanemu prawo do resocjalizacji. Skazany staje się więc aktywnym uczestnikiem procesu wykonywania kary pozbawienia wolności, decydując czy będzie odbywał karę w systemie programowego oddziaływania, czy w systemie zwykłym. W przypadku wyrażenia zgody na odbywanie kary w systemie programowego oddziaływania administracja zakładu karnego wspólnie ze skazanym opracowuje indywidualny program. Ustala w nim m.in. rodzaj zatrudnienia, poziom nauczania lub sposób wykorzystania wolnego czasu. Skazany zachowuje prawa i wolności obywatelskie. Ograniczenie praw może wynikać jedynie z ustaw, przepisów wydanych na ich podstawie lub prawomocnego orzeczenia sądu. W ustawach karnych wykonawczych poszczególnych państw określono katalog praw i obowiązków skazanych jednocześnie wskazując środki ochrony praw więźnia, które pozostają w jego dyspozycji⁶⁹. Powszechnie w Europie jest, że skazany może liczyć na pomoc organizacji których celem działalności jest świadczenie pomocy skazanym. Prawo polskie pozwala nawet skazanemu upoważnić wybraną przez siebie osobę fizyczną do udziału w jego imieniu w postępowaniu wykonawczym. Nie chodzi tutaj o fachowego pełnomocnika – adwokata czy radcę prawnego - lecz o każdą osobę godną zaufania. Powszechnie kładzie się też nacisk na zatrudnienie i nauczanie więźniów nieletnich i młodocianych. Jest to istotny problem w Polskiej rzeczywistości ekonomicznej. Z uwagi na bezrobocie tylko nieliczna grupa skazanych znajduje zatrudnienie.⁷⁰ Sytuacja ta ma szansę ulec zmianie w związku z emigracją pracowników fizycznych z Polski do tzw. starych państw Unii Europejskiej. Więźniowie chcący pracować poza murami zakładów

⁶⁸ *Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r.* Dz. U. z 1993 Nr 61 poz. 28; *Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z 1984r.* Dz. U. z 1989 Nr 63 poz. 378; *Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu z 1987r.* Dz. U. z 1995 Nr 46 poz. 238.

⁶⁹ T. Szymanowski, *Trzy ustawy nowelizujące prawo karne w Polsce – wprowadzanie i wybrane przepisy*, „Przegląd więziennictwa Polskiego” 1995, Nr 10, s. 7 i nast.

⁷⁰ Z. Hołda, K. Pastulski, *Kodeks karny wykonawczy, Komentarz*, Gdańsk 2005, s. 443.

karnych mogą więc stać się alternatywą dla przedsiębiorców, którym brakuje rąk do pracy.

Obecnie pojawiają się tendencje do redukcji różnic między życiem więziennym, a życiem na wolności. Ma to przyczyniać się do ułatwiania więźniom powrotu do normalnego życia po odbyciu długiej kary. Realizacja tych założeń w praktyce przyjmuje różne formy. Można tu wskazać na półwolnościowe systemy wykonywania kary pozbawienia wolności polegające na tym, że skazany opuszcza zakład karny na pewną część dnia, pracując lub ucząc się poza nim (Włochy, Francja, Portugalia, Belgia)⁷¹. W ustawodawstwie wielu państw (Niemcy, Dania, Francja) szeroko rozbudowano system grupowego zatrudnienia skazanych poza zakładem karnym pod eskortą strażników więziennych bądź bez specjalnego dozoru ze strony służby więziennej, lub zatrudnienie poza zakładem karnym na podstawie indywidualnej umowy o pracę⁷². W kilku innych krajach europejskich (Szwecja, Szwajcaria, Austria, Portugalia, Włochy) rozbudowany jest system urlopów i przepustek specjalnych. Służą one przede wszystkim utrzymywaniu przez skazanych kontaktów z rodziną. Podtrzymywaniu więzi z najbliższymi pomagają także zwolniona od cenzury i nielimitowana korespondencja. Możliwość kontaktów telefonicznych, urlopy czy przepustki służą nie tylko podtrzymywaniu więzi z rodziną, są także wykorzystywane na wizyty u lekarzy i konsultacje psychologiczne. W okresie poprzedzającym zwolnienie na poszukiwanie pracy i mieszkania⁷³. Jest to niezwykle istotne, ponieważ w populacji skazanych istotną grupę stanowią osoby wymagające szczególnego postępowania. Nierzadko są to osoby o patologicznych cechach osobowości, uzależnione od alkoholu lub narkotyków. Powyższe rozwiązania z pewnością pomagają w skutecznej readaptacji społecznej. Ważne jest przecież, aby polityka penitencjarna zmierzała ku przygotowaniu skazanych do samodzielnego życia w po wyjściu na wolność. Jest to sposób na zapobieganie powrotowi do przestępstwa w dzisiejszej niełatwej rzeczywistości społecznej.

Na przełomie XX i XXI wieku we wszystkich niemal państwach nastąpił wzrost przestępczości. Zaczęła ona przybierać nowe, coraz bardziej groźne i skomplikowane formy. W tej dziedzinie w Polsce szybko zaznaczył się wpływ tendencji światowych.

⁷¹ J. Wojciechowska, Kierunki zmian w stosowaniu i wychowywaniu kary pozbawienia wolności we Włoszech, w: „Studia prawnicze” 1978, z. 4, s. 124-125.

⁷² A. Wąsek, *Kierunki zmian szwajcarskiego prawa karnego*, „Annalas Universitatis MCS”, Lublin 1977, vol., s. 127.

⁷³ M. Płatek, *Współczesne kierunki ewolucji systemów penitencjarnych w krajach skandynawskich*, w: *Problemy współczesnej penitencjarystyki w świecie*, red. B. Hołyst, Warszawa 1987, s. 179.

Między innymi w wyniku transformacji ustrojowej po 1989r. odnotowano dynamiczny wzrost przestępczości. W 1990 roku liczba stwierdzonych przestępstw wzrasta z 547589 w roku poprzednim do 883346 tj. o 61,3 %⁷⁴. W 1995 zarejestrowano 974941 przestępstw, tj. o 78 % w stosunku do roku 1989 i 7,6 % więcej w porównaniu z rokiem 1994. Nastąpił wzrost przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu oraz mieniu w połączeniu z użyciem przemocy. Wzrosła agresja i bezwzględność wobec ofiar. Odnotowano przy tym coraz częstsze używanie przez sprawców broni palnej. Sięgają po nią zarówno wobec pokrzywdzonych, jak i interweniujących policjantów. Warto przy tym podkreślić, iż w przeszłości (tj. przed 1989 r.) bronią palną posługiwali się tylko nieliczni przestępcy. Jej użycie było wydarzeniem wyjątkowym. Obecnie, na fali porachunków pomiędzy grupami przestępczymi, pojawił się w Polsce terroryzm kryminalny. Powszechne jest dziś zagrożenie ze strony sprawców wymuszeń rozbójniczych od właścicieli i użytkowników obiektów usługowo - handlowych. Również na tzw. porządku dziennym są kradzieże samochodów⁷⁵. Międzynarodowa Rada Kontroli Środków Odurzających uważa, że Polska jest jednym z najważniejszych krajów tranzytowych dla światowego narkobiznesu. Zachodnich eksperci twierdzą, że kraj nasz zajmuje przodującą pozycję wśród europejskich producentów narkotyków syntetycznych, tj. amfetaminy i jej pochodnych⁷⁶. Ściganie tego rodzaju przestępstw wymaga ogromnego zaangażowania i ścisłej współpracy policji, Interpolu, ABW i wielu międzynarodowych służb specjalnych. Wzrosła także w Polsce ilość popełnianych przestępstw gospodarczych, kwitnie przemyt, poszerza się tzw. „szara strefa”, bardzo poważnym problemem jest korupcja. Pojawia się ona wszędzie tam, gdzie pozyskanie określonych korzyści zależy od decyzji urzędników państwowych. Nowym rodzajem przestępstwa, które pojawiło się wraz z rozwojem gospodarki rynkowej jest „pranie brudnych pieniędzy” tj. legalizacja środków uzyskanych w sposób bezprawny. Jest to jedno z najtrudniej wykrywalnych przestępstw gospodarczych.

Początek XXI wieku przyniósł niepokojące nasilenie się przestępczości wśród nieletnich. Przejawem tego jest coraz częstsze popełnianie przez nich najcięższych przestępstw takich jak gwałty, zabójstwa itp. Jest to tendencja ogólnoświatowa, zaś jej podłoże wydaje się być niezwykle skomplikowane. Z pewnością oprócz błędów wychowawczych ze strony rodziców, niekorzystną rolę odgrywają tutaj media. Lansują

⁷⁴ E. Pływaczewski, G. Szczygieł, *Aktualne tendencje przestępczości.....*, op. cit. s.119.

⁷⁵ Tamże, s. 120.

⁷⁶ Tamże. s. 121.

one negatywne wzorce zachowań i wpływają na brutalizację życia społecznego. Skalę demoralizacji wśród nieletnich w Polsce można ocenić na podstawie tabeli 1.

Tabela 1 Nieletni, wobec których prawomocnie orzeczono środki wychowawcze, poprawcze lub kary w sądach powszechnych w związku z demoralizacją i czynami karalnymi.

Wyszczególnienie	2000	2002	2004	
			Ogółem	w tym chłopcy
Nieletni – w związku z demoralizacją	8878	10633	12206	9145
Nieletni – w związku z czynami karalnymi	25667	25111	25521	22303
Zabójstwo	17	14	9	8
Uszczerbek na zdrowiu	1396	1372	1427	1251
udział w bójce lub pobiciu	1795	1873	1985	1729
Przestępstwa związane z narkomanią	470	767	889	790
Zgwałcenie	49	70	79	73
Kradzież rzeczy	2924	3279	3448	3073
Kradzież z włamaniem	6129	4571	4039	3886
Rozbój	2152	2119	2123	1992

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, dane statystyczne z lat 2000, 2002, 2004, Warszawa 2005.

Pokazuje ona, że utrzymuje się na wysokim poziomie udział nieletnich w bójkach, pobiciach, gwałtach, kradzieżach i rozbojach. Skalę zjawiska, jakiemu podołać musi aparat polityki społecznej państwa uwidoczniła doskonale tabela 2. Przedstawia ona ilość nieletnich kierowanych pod nadzór kuratorski lub rodzicielski w latach 2000 – 2004. Jak wynika z tabeli liczba ta wzrasta, co nie pozwala optymistycznie patrzeć w przyszłość.

Tabela 2 Nieletni według wykonywanych środków wychowawczych lub poprawczych

Rodzaje środków	2000	2002	2004
Nadzór: kuratora	39389	42538	45072
- w tym społecznego	22914	24660	27410
- rodziców	15706	14406	14520

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, dane statystyczne z lat 2000, 2002, 2004, Warszawa 2005.

Powyższe dane jednoznacznie wskazują, że w przyszłości walka z przestępczością stanie się naczelnym zadaniem państwa i społeczeństwa. Tymczasem już dziś przepełnienie więzień jest wielkim problemem przełomu XX i XXI wieku. Dlatego cały

świat od dłuższego czasu usilnie poszukuje skutecznych, z punktu widzenia zabezpieczenia społecznego, substytutów kary pozbawienia wolności. Dążenia te dotychczas nie doprowadziły do opracowania nowych form nie izolacyjnej strategii karania. Należy więc dążyć do skutecznego zapobiegania przestępczości m.in. stosując przemyślaną politykę społeczną.

2.2 Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce oraz próby urzeczywistnienia idei resocjalizacji i pomocy postpenitencjarnej

2.2.1 W dawnej Polsce

Początki więziennictwa w Polsce sięgają okresu średniowiecza. Była to epoka w której ciężkie życie dyktowało twarde prawo i bezlitosne zasady wymiaru kary. Wprawdzie Gall Anonim pisał w swych kronikach, że Bolesław Chrobry „w sądzie nie miał względu na osobę i jednako sądził bogatych i biednych”, prawa te jednak obowiązywały tylko tam, gdzie władza monarsza była dostatecznie silna⁷⁷. Dotyczyły głównie wrogów księcia ściganych z urzędu za popełnione czyny godzące we władzę. W XI i XII dochodzenie krzywd prywatnych odbywało się przeważnie w drodze „zwad”, które miały charakter prywatnych wojen. Osłabienie władzy centralnej w okresie rozbitcia dzielnicowego przyniosło drastyczny wzrost przestępczości. Zjawisko stanowiło groźbę dla porządku i bezpieczeństwa powszechnego. Plagą były rozboje dokonywane przez rycerzy rabusiów i zawodowe kradzieże. Nie pomagały nawet międzydzielnicowe umowy o współdziałaniu w tropieniu i karaniu ujętych sprawców. Praktyka sądowa z XII i XIII wieku wskazuje, że z urzędu ścigano jedynie przestępstwa przeciwko panującym, interesom państwowym i czyny antyreligijne. Umocnienie porządku prawnego nastąpiło dopiero po zjednoczeniu się państwa. Wyrazem dążenia do usprawnienia procedur karnych były statuty Kazimierza Wielkiego. Rozszerzono wówczas katalog czynów ściganych z urzędu. Uznano, że czyny godzące w jednostki godzą również w spokój publiczny i

⁷⁷ Anonim tzw. Galla, *Kronika Polska* (tłum R. Grodecki), w: *By czas nie zaćmił i niepamięć, Wybór kronik średniowiecznych* (opr. A. Jelicz), Warszawa 1979, s. 37 i nast.

stwarzają stan niepewności życia i mienia. Zawodowych przestępców Kazimierz Wielki kazał więc „*topić, ścinać i morzyć głodem*”⁷⁸.

W średniowiecznym wymiarze sprawiedliwości dominowały okrutne kary oparte na odwecie, odstraszeniu i zadawaniu cierpień fizycznych. Normą była odpowiedzialność zbiorowa za zbrodnie przeciwko panującemu. Stosowano ją także jako środek nacisku mający na celu wykrycie sprawcy przestępstwa. Zabójstwo szlachcica powodowało powstanie „wróždy” między rodziną zabitego a rodziną sprawcy. Było to usankcjonowane prawo do odwetu przysługujące rycerstwu. W dawnym prawie polskim istniały także kary oparte na zasadzie *talionu*. Z czasem przyjęły one formę kar odzwierciedlających. W czasach Chrobrego karą za złamanie postu było wybicie zębów, za cudzołóstwo zaś pozbawiano narządów rodnych. W średniowieczu życie, zdrowie i majątek osób należących do stanów uprzywilejowanych pozostawał pod specjalną ochroną prawa. Dla szlachcica karą za zabicie chłopą była główszczyzna i nawiązka. Chłop zabicie szlachcica zawsze przyplacał śmiercią, bez możliwości zamiany na karę pieniężną. Często stosowaną sankcją fakultatywną za niektóre przestępstwa mniejszej wagi było pozostawanie na łasce poszkodowanego lub jego rodziny⁷⁹.

Czołowe miejsce wśród kar w średniowieczu zajmowała kara śmierci. Mogła mieć postać zwykłą (ścięcie, powieszenie), lub kwalifikowaną tj. połączoną ze szczególnym udrczeniem (obcięcie członków, łamanie kołem). Osobną karą była kara proskrypcji, nazywana też „wywołaniem”. Ogłaszano ją publicznie po wydaniu zaocznego wyroku. Wywołanie skutkowało fikcyjną śmiercią proskrybowanego, którego w przypadku schwytania należało zabić. Złagodzeniem kary śmierci było oddanie w niewolę lub wygnanie. Zupełnie drugorzędne znaczenie miała kara więzienia, choć izolacja przestępców była dość powszechna. Funkcję więzień pełniły lochy. Budowano je niemal w każdym zamku, ratuszu lub opactwie. Skazańców przeważnie przetrzymywano w nich jedynie tymczasowo, do chwili wykonania kary głównej. W lochach osadzano ludzi niższych stanów: chłopów i mieszczan. Warunki w nich panujące były skrajnie niehumanitarne. Utrzymywało się zimno i wilgoć, nie było dostępu świeżego powietrza, dodatkowymi lokatorami były gryzonie i robactwo. Więźniów nie opatrywano i nie leczono. Nie karmiono ich zbyt obficie, często więc więźniów dopadały choroby wynikłe z wycieńczenia. Tragicznego położenia skazańców dopełniało nagminne znęcanie się

⁷⁸ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1994, s. 152.

⁷⁹ Tamże, s. 158-159.

fizyczne i psychiczne przez strażników⁸⁰. Właściwa kara więzienia, polegająca na czasowym pozbawieniu wolności, znana jest polskiemu prawu od XVII wieku. Początkowo nie odegrała większej roli, zaś wobec szlachty była stosowana wyjątkowo. Więźniów skazanych na pozbawienie wolności okuwano w łańcuchy i zmuszano do ciężkich robót⁸¹.

Czasową karą pozbawienia wolności dla szlachty była kara wieży. Została wprowadzona do polskiego prawa ziemskiego przez konstytucje z lat 1493 i 1496 i początkowo była karą za mężobójstwo. Osadzeni nie nosili kajdan, sama kara nie powodowała też ujmy na czci. Szlachcic sam się stawiał by „zasiąść” wieżę. Pozbawienie wolności w wieży mogło trwać od tygodnia do 4 lat i 24 tygodni. Koszty uwięzienia ponosił sam skazany. Od 1538r. jednolita kara wieży uległa zróżnicowaniu. Wprowadzono wówczas konstytucję, według której karę za mężobójstwo należy odbywać w dolnej wieży. Był to najczęściej nie ogrzewany loch do którego jedzenie spuszczano na sznurze. Ta kara była dolegliwa i mogła odbić się na zdrowiu. W wieży górnej warunki były wręcz luksusowe. Osadzeni mogli mieć własne meble, piecyki, służbę i pozwalano im przyjmować gości. Kara wieży utrzymywała się do połowy XVIII wieku, kiedy to po zniszczeniach wojennych pozostało zbyt mało obiektów nadających się do jej wykonywania⁸².

Częste orzekanie przez sądy kary śmierci, tortury i złe warunki bytowe w więzieniach powodowały coraz szerszy sprzeciw inteligencji i organizacji dobroczynnych. Były to jednak „głosy wołających na puszczy”. Nie miały one większego wpływu na okrutną praktykę. Niehumanitarne kary stosowano nie tylko wobec dorosłych, ale i wobec dzieci. Odstępstwa od tej zasady zdarzały się bardzo rzadko. Szafowanie śmiercią i prymitywna zemsta były zjawiskami powszechnymi. Występowały nie tylko w Polsce, ale i w całej ówczesnej Europie⁸³.

Do szczególnie okrutnych praktyk w średniowieczu należało „pławienie” w procesie o czary. Polegało ono na tym, że podejrzaną wiązano łącząc lewą rękę z prawą nogą i prawą rękę z lewą nogą. Następnie tak związaną obwiązywano sznurem w tali i puszczano na wodę. Utrzymywanie się kobiety na wodzie, co było częste z uwagi na objętość ówczesnych strojów, uważano za przejaw współdziałania z siłami nieczystymi. Więzienie dla czarownic urządzano tak, aby odizolować je od ziemi w wiszącej beczce.

⁸⁰ M. Porowski, *Kamień...*, op. cit. s. 19-20.

⁸¹ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju.....*, op. cit., s. 270 - 271.

⁸² Tamże.

⁸³ A. Moldenhawer, *O przeprowadzeniu...*, t. I, s. 38 –40.

Wierzono bowiem, że z ziemi czarownicy czerpią złe moce. Tortury względem oskarżonych o czary stosowano aż do uzyskania przyznania się do winy. Już w pierwszej połowie XVIII w. królowie August II i August III wydali reskrypty zakazujące sądom rozpatrywania spraw o czary. Sądy te jednakże nadal skazywały na stos aresztowane kobiety. O tym, jak silne w Polsce zakorzeniona była wiara w czarownicy świadczy opublikowanie w 1772r. księgi Jakuba Czechowicza „*Praktyka kryminalna*” w której czary opisano jako najcięższe przestępstwo. W 1775r. w Doruchowie k. Ostrzeszowa miał miejsce jeden z ostatnich, a zarazem najokrutniejszych, procesów o czary w ówczesnej Polsce. W wyjątkowo bestialski sposób zamęczono na śmierć 6 kobiet. Proces ten wywołał powszechne oburzenie i walnie przyczynił się do zniesienia w 1776r. kary śmierci za czary⁸⁴. Jej uchylenie wyprzedziło podobne reformy w innych krajach. W tym samym roku zniesiono tortury w postępowaniu sądowym, co było piękną frazą zapisaną przez polską myśl prawniczą na kartach europejskiego Oświecenia⁸⁵.

Trwale zaznaczyły się w historii Polski postępy okresu lat 1764 – 1795. Rodzime Oświecenie cechowało się racjonalistyczną postawą ideową i światopoglądową. Znalazło swój wyraz nie tylko w nauce, publicystyce i literaturze, ale i w myśli politycznej i prawnej. W Rzeczypospolitej polsko – litewskiej drugiej połowy XVIII w. orędownikami reform były przeważnie grupy patriotyczne i nowatorsko myśląca szlachta. Duży wpływ odegrał wzrost kontaktów z walczącym o niepodległość nowym narodem, który na kontynencie Ameryki Północnej rozpoczął tworzenie państwa federalnego. Rozwój cywilizacyjny i postępy humanizmu w przodujących krajach Europy spowodował powstanie wątpliwości, co do skuteczności dotychczasowej polityki penitencjarnej i skłaniał do szukania nowych rozwiązań. Zaznaczyła się radykalizacja poglądów na wykonanie kary pozbawienia wolności. Na postawach myślicieli polskiego Oświecenia, którzy interesowali się humanizacją prawa karnego, bez wątpienia duże wrażenie wywarło dzieło Cezarego Beccarii przetłumaczone na nasz język pt. *O przestępstwach i karach*⁸⁶. Najśmielsze teorie głosił wówczas Hugo Kołłątaj, który jako jeden z pierwszych propagował ideę poprawczego celu kary⁸⁷.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju.....*, op. cit., s. 302.

⁸⁶ Zob. B. Leśnodorski, *Cesare Beccaria w Polsce*, w: *Ludzie i idee*, Warszawa 1973.

⁸⁷ Zob. T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)*, Kraków-Warszawa 1897.

Sejm Czteroletni w Ustawie Rządowej z 3 maja 1791 r. zawarł delegację do opracowania kodyfikacji pod nazwą kodeksu Stanisława Augusta⁸⁸. Kodeks miał objąć całość norm materialnych i procesowych prawa cywilnego i karnego. Komisji Koronnej, która zajęła się kodyfikacją, przewodniczył Hugo Kołłątaj. W jej skład weszli m.in. zawodowi prawnicy tacy jak: Józef Januszewicz (pierwszy profesor prawa ojczyźstego w Polsce), Józef Szymanowski, Hieronim Stroynowski, i Franciszek Barrs. Istotne postanowienia projektu dotyczyły nowych rozwiązań humanitarnego karania. Zaliczają się do nich: domniemanie niewinności oskarżonego, zasada, iż kara i jej wykonanie mają służyć poprawie przestępcy, uzależnienie kar pieniężnych od stanu posiadania skazanego. Komisja proponowała ponadto, aby więzienia podzielić na karne i śledcze. Więzienia karne zaś posegregować według płci, rodzaju postępowania i siły fizycznej więźniów. Zakłady te miały nie tylko izolować, ale również wychowywać. Głównym czynnikiem wychowania miała być praca dostosowana do kwalifikacji i tężyzny fizycznej osadzonych. W zamian więźniowie mieli otrzymywać odpowiednie wynagrodzenie. Krótki czas nie pozwolił na opracowanie całości. Jak wiadomo proces reform przerwał kolejny rozbiór Polski⁸⁹. Jednakże najważniejsze założenia znalazły zastosowanie w ustawie o sądach sejmowych, opartej na projekcie Ignacego Potockiego⁹⁰. Tak więc polskie Oświecenie, sięgające do początków XIX w., stworzyło nie tylko podstawy rozwoju polskiej myśli narodowej w następnym stuleciu. Dzięki niemu bardziej humanitarne stały się sposoby wykonywania kary pozbawienia wolności. Oczywiście, zgodnie z tendencjami wczesnokapitalistycznymi, łączyły się one z propagowaniem pracy przymusowej. Z drugiej jednak strony złagodziło się podejście do wykonywania kary śmierci i zakazano tortur cielesnych.

Z przełomu XVIII i XIX w. wyrastają polskie tradycje opieki nad więźniami o nowoczesnym, zinstytucjonalizowanym charakterze. Na kształtowanie się idei pomocy postpenitencjarnej w Polsce miały wpływ poglądy angielskiego reformatora Johna Howarda (1726 – 1790). Sukcesy jakie odnosił w kreowaniu polityki więziennej, m.in. w Stanach Zjednoczonych, stały się inspiracją dla polskich społeczników będących na

⁸⁸ Nazwa Ustawa Rządowa tłumaczy się ówczesnym rozumieniem słowa „rząd”, które faktycznie oznaczało ustrój państwowy. Ustawa Rządowa regulowała prawa i obowiązki ogółu mieszkańców kraju oraz zasady organizacji władzy państwowej. Była to ustawa zasadnicza znana dziś pod nazwą Konstytucja 3 Maja. Jest ona drugą na świecie, po konstytucji Stanów Zjednoczonych z 1787r., spisana ustawą tego typu. Por. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju.....*, op. cit., s. 304.

⁸⁹ Zob. A. Lityński, *Prawo karne w projekcie kodeksu Stanisława Augusta*, Wrocław 1974.

⁹⁰ J. Bardach B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju.....*, op. cit., s.303.

etapie zbierania doświadczeń. Zwolennikiem stworzenia systemu pomocy socjalnej i moralnej dla osób opuszczających więzienia był pisarz i publicysta Jan Ursyn Niemcewicz. Był on autorem jednej z pierwszych publikacji poświęconych więziennictwu, tj. wydanym w 1807r. *Memoriale o nowym systemie więzień ustanowionych w Stanach Zjednoczonych Ameryki*. Dowodził w niej, że przestrzeganiu prawa sprzyja zapobieganie przestępczości. W idei profilaktyki zawierała się, według Niemcewicza, opieka nad osobami zwalnianymi po odbyciu kary. Polegała ona na: zapewnieniu schronienia, opiece lekarskiej, pomocy w uzyskaniu dokumentów, umożliwieniu powrotu do rodziny, dostarczeniu narzędzi do pracy itp⁹¹. Tak sformowany zarys działań stał się zbiorem wytycznych, którymi kierowano się w XIX wiecznej Polsce pod zaborami. Wcielali je w życie postępowi patrioci, tacy jak m.in. K. Potocki i A. Zamojski. Byli to ludzie, których stać było na finansowanie niezależnej od zaborców struktury opieki postpenitencjarnej. Efektem tych działań było powstanie na terenie całego kraju wielu domów przejściowych dla zwalnianych z zakładów karnych⁹².

2.2.2 W okresie rozbiorów

Wraz z likwidacją państwa zlikwidowano również polski wymiar sprawiedliwości i polskie więziennictwo. Na zagarniętych ziemiach zaborcy wprowadzili własną politykę penitencjarną. Namiastką państwowości było Księstwo Warszawskie, które istniało od 1807 do 1815 r. Polacy dzierżyli w nim władzę administracyjną i sądową w zakresie nie dotyczącym spraw wojskowych. W okresie tym dążono do unowocześnienia polityki penitencjarnej korzystając m.in. z wzorców Francuskich. W 1791r. przeprowadzono tam reformę procedury karnej w wyniku której usprawniono finansowanie więziennictwa i zapewniono zwalnianym częściową gratyfikację za przymusową pracę. Projekt ordynacji więziennej Księstwa Warszawskiego (1809) sankcjonował w całej rozciągłości tę koncepcję. Ordynacja oddawała wszystkie rodzaje zakładów karnych pod bezpośredni zarząd państwa. Ustalono zasady egzekwowania kosztów uwięzienia bez względu na tytuł pozbawienia wolności i rodzaj kary. Pewnym novum było pozostawienie więźniowi swobody wyboru pracy. Z zarobku więźnia potrącano najpierw kwotę wyłożoną przez skarb państwa na jego utrzymanie, potem przypadającą na niego część ogólnych kosztów

⁹¹ J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982, s.238-245.

⁹² P. Wierzbicki, *Opieka postpenitencjarna w Polsce*, Warszawa 1966, s. 61 - 102.

eksploatacji zakładu karnego. Nadwyżkę dzielono między skarb państwa i więźnia w następujący sposób:

- skazanym na karę pozbawienia wolności w formie prac ciężkich i przymusowych do śmierci, prac ciężkich i przymusowych na czas oznaczony w wyroku przyznawano 1/3 sumy,
- więźniom zakwalifikowanym do klasy drugiej skazanych (proste pozbawienie wolności na czas oznaczony) przyznawano 1/2 tej kwoty;
- zakwalifikowanym do pierwszej klasy, skazanym na pobyt w domu poprawy bez względu na wymiar kary oraz skazanych na karę aresztu policyjnego – całość nadwyżki⁹³.

Więźniowie skazani na prace ciężkie i przymusowe do śmierci korzystali z odpisu w wysokości 1/2 nadwyżki. Pozostałym kategoriom 1/3 na konto „*gratyfikacji rozporządzalnej*”, którą mogli spożytkować w czasie odbywania kary „*na zrobienie sobie niektórych wygód lub przyjemności, jednakowoż takowe z tego mają być rodzaju, żeby ani przepisane nie psuły porządku, ani też do rozwiązłości nie prowadziły*”. Więźniowie skazani na karę prac ciężkich i przymusowych do śmierci mogli, po uzyskaniu specjalnej zgody, przekazać aktem darowizny resztę swej należności na rzecz rodziny lub krewnych znajdujących się w niedostatku⁹⁴. W chwili zwalniania więźnia intendent zakładu przedstawiał mu rozliczenie oraz wydawał 1/3 funduszu rezerwowanego wraz ze świadectwem zwolnienia oraz pisemnym poleceniem stawienia się w urzędzie policji w miejscu przyszłego zamieszkania. Ostatnią część należności, zdeponowaną w kasie zakładu można było podjąć dopiero po półrocznym pobycie na wolności, za okazaniem zaświadczenia policyjnego stwierdzającego, że przebywający na wolności prowadził uczciwy tryb życia⁹⁵.

Nadzieje na wprowadzenie w życie powyższych zasad, tak jak nadzieje na odrodzenie się państwa, przysły wraz z upadkiem Napoleona. Odtąd jedynymi autonomicznymi organizmami w okresie rozbiorów były instytucje samorządowe i

⁹³ Zasady kalkulacji drobiazgowo roztrząsał załącznik do projektu ordynacji: *O funduszach na utrzymanie więzień krajowych, jako też o etatach dla nich w ogólności*, [w:] *Urządzenie Więzień Krajowych. Projekt ordynacji więziennej Księstwa Warszawskiego wraz z uzupełnieniem w sprawie uregulowania finansów i etatów więziennictwa*, oprac. J. Śliwiowski, „Przegląd Więziennictwa” 1959, nr 2, s. 181.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ Niezależnie od tego na administrację więzienną nałożono obowiązek zawiadamiania sądu, który wydał wyrok skazujący i zawiadamiania policji o zwolnieniu więźnia w celu objęcia go obserwacją. Tamże § 104, § 140, § 148, § 221.

społeczne. Reprezentowały one polskie interesy w życiu politycznym zaborców i były namiastką instytucji państwowych podzielonego narodu⁹⁶. Nie ustawały one w dążeniu do zmiany obowiązującego systemu penitencjarnego, który stronił od udziału społeczeństwa w wykonaniu kary. Szczególnie mocno akcentowana była potrzeba zinstytucjonalizowania pomocy postpenitencjarnej, choć wysuwane projekty prawa więziennego wyraźnie orientowały się na formy wewnątrz systemowe. Obok zasiłków i zapomóg postulowano wprowadzania zakładów przejściowych⁹⁷. Dyskutowano też nad koncepcją utworzenia przyzakładowych „komitetów nadzorczych” złożonych z lekarzy, przedstawicieli administracji, sądownictwa i duchowieństwa⁹⁸. Pomysły te nie były w zasadzie niczym wyjątkowym. Nawiązywały do popularnych programów lansowanych przez towarzystwa patronackie z Europy zachodniej i Stanów Zjednoczonych. Nie został on jednak wprowadzony w życie. „Główną przeszkodą wcielenia w życie tych myśli była ówczesna sytuacja Polski, gdzie również więzienia znajdowały się w rękach zaborców”⁹⁹.

Na założeniach, których źródeł możemy szukać w ordynacji więziennej Księstwa Warszawskiego, oparł się *Projekt ogólnego i szczególnego ulepszenia administracji i stanu więzień publicznych w Królestwie Polskim z 1819r.* Jego redaktorem i autorem komentarza był X. Potocki. Był to polityk na tyle przewidujący, że już wówczas głosił krytykę systemu celkowego, choć nie potępiał amerykańskich sukcesów w tej dziedzinie¹⁰⁰. Projekt zakładał wprowadzenie systemu zasiłków dla osób opuszczających zakłady karne. O wysokości przyznawanego zasiłku decydowała sytuacja materialna więźnia oraz rodzaj wykonywanej pracy. Zysk po uiszczeniu kosztów pobytu w zakładzie karnym, miał być wydany więźniowi w dniu zwolnienia. Jeśli była to suma znaczna, więzień miał otrzymywać do ręki wielokrotność dziesięciogroszowej stawki za każdy przepracowany dzień. Resztę zaś dostałby po upływie trzech miesięcy i przedstawieniu zaświadczenia właściwego urzędu administracji terenowej, że ma stałe miejsce zamieszkania i sprawuje się nienagannie. Więźniom wyróżniającym się szczególną

⁹⁶ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju.....*, op. cit., s. 341 – 345.

⁹⁷ A. Zamoyski, *System więzień poprawczych irlandzkich*, Lwów 1870; *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych*, Warszawa 1847.

⁹⁸ F. Skarbek, *O więzieniach i stanie ich w kraju naszym*, „Biblioteka Warszawska” 1841, t. II, s. 599.

⁹⁹ P. Wierzbicki, *Opieka...*, s. 22

¹⁰⁰ E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani. Wiezienia i system kar w królestwie Polskim 1815-1914*, Warszawa 1989, s. 382 i nast.

pilnością w pracy można było udzielić specjalnej nagrody pieniężnej, którą następnie zaliczano w poczet zasiłku z pominięciem wszelkich operacji rozliczeniowych¹⁰¹.

Oddziaływania penitencjarne związane ze statusem materialnym skazanego uległy radykalnym zmianom po roku 1823. Wówczas to Instrukcja więzienna z dnia 17 września 1823 r. wprowadziła zasadę finansowania więziennictwa z budżetu centralnego. Administracja dysponowała tym samym możliwością odprowadzania całego dochodu uzyskiwanego z pracy więźniów do skarbu państwa, co równało się z przekreśleniem jakichkolwiek form uczestniczenia skazanych w podziale wypracowanego zysku¹⁰². Art. 180 „Instrukcji więziennej” stwierdzał: „*więźniowie nie mają prawa do żadnego wynagrodzenia za wykonywane przez nich roboty...*” Naczelnik więzienia posiadał jedynie prawo do wnioskowania o przyznanie zapomóg skazanym, którzy przebywali co najmniej dwa lata w więzieniu, prowadzili się bez zastrzeżeń, sumiennie pracowali i nie mieli żadnej możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Jednorazowa zapomoga wynosiła od sześciu do trzydziestu złotych. Jej wysokość uzależniona była od stopnia ubóstwa zwalnianego i opinii zakładu. Wypłacana była przez komisję wojewódzką - terenowy organ Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji Rady Administracyjnej¹⁰³.

Kolejna zmiana w systemie penitencjarnym nastąpiła 10 lipca 1832r. Na mocy postanowienia Rady Administracyjnej zaczęto przy większych więzieniach zakładać fabryki. Wprowadzono zakaz wykorzystywania osadzonych w nich przestępców do robót publicznych oraz odnajmowania ich do pracy prywatnym przedsiębiorcom. Skazaniec podejmujący pracę w przywięziennym zakładzie otrzymywał książeczkę obrachunkową, w której co tydzień odnotowywano wartość wykonanej pracy. Z chwilą opuszczenia zakładu karnego otrzymywał on zasiłek nie przekraczający jednego rubla w stosunku rocznym. Pozwalało to dotychczasowemu więźniowi na to, „*by po wyjściu z więzienia miał sposobność oddania się uczciwemu życiu przez rozpoczęcie rzemiosła lub innego godziwego procederu*”¹⁰⁴.

¹⁰¹ Tamże.

¹⁰² Ogólna instrukcja więzienna z dnia 17.IX.1823 r., w: *Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchowych*, cz. VI, *O aresztach i więzieniach*, t. 4, Warszawa 1868, s. 155.

¹⁰³ Od dn. 26 II 1832 r. obowiązywał w tej sprawie zapis w: *Statucie Organicznym dla Królestwa Polskiego*, art. 40, art. 35, w: M. Adamczyk, S. Pastuszka, *Konstytucje Polskie w rozwoju dziejowym 1791-1982*, Warszawa 1985, s. 82 i 142

¹⁰⁴ M. Senkowska, *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX w.*, Wrocław 1961, s. 140.

Zmiana zasad zatrudniania i wynagradzania więźniów nastąpiła w 1859 r. Odtąd art. 482 Instrukcji więziennej zakazywał pod surowymi sankcjami używania więźniów do zewnętrznych robót publicznych oraz kierowania ich do pracy na „czyjąkolwiek korzyść”. Ograniczono zakres prac gospodarczo - porządkowych. Tymczasowo aresztowani tylko na własne życzenie, za zgodą właściwego sądu, mogli być zatrudniani w przywieziennych warsztatach przemysłowych¹⁰⁵. Obowiązujące przepisy nie odmawiały jednak prawa więźnia do podjęcia pracy na własną prośbę i udziału w efektach pracy¹⁰⁶. Otrzymywał on ryczałt w wysokości zależnej od rodzaju zajęcia. Ryczałt ten, łącznie z jego osobistym kapitałem, odprowadzano na oprocentowane konto i wydawano wraz z odsetkami po odbyciu kary bez żadnych dodatkowych ograniczeń (art. 500 „Instrukcji...”). Jednakże ten przepis nie obejmował skazanych na kary główne¹⁰⁷. W odniesieniu do nich upadał tytuł do wynagrodzenia za pracę, które podlegało wpisowi do ksiąg rachunkowych z ominięciem kasy oszczędności i przepadało na rzecz skarbu.

Zmiany powyższe w praktyce nie przynosiły osadzonym znaczącej poprawy warunków. W więzieniach pod rządami zaborców nagminnie stosowano chłostę i karcer, źle odżywiano więźniów. W przyzakładowych fabrykach byli wykorzystywani jako tania siła robocza. Stosowano minimalne stawki za ich pracę. Często opierający się tym procederom więźniowie polityczni karani byli dotkliwymi karami cielesnymi. Represje te wywoływały z kolei bunty i głodówki tychże więźniów, brutalnie tłumione przez strażników. Więźniom ograniczano korespondencję i zakazywano zakupów żywności za własne pieniądze. Opieka medyczna była na bardzo niskim poziomie, częste więc były przypadki gruźlicy i innych chorób zakaźnych. Nawet protesty oficjalnej prasy krajowej (np. *Kuriera Warszawskiego*), nie dawały żadnych rezultatów¹⁰⁸.

Zadania wiążące się z udzielaniem pomocy postpenitencjarnej przejęły organizacje zajmujące się działalnością filantropijną. Były to różnorakie towarzystwa dobroczynne prowadzące najczęściej szeroką działalność społeczną, która nie traktowała więźniów jako

¹⁰⁵ *Instrukcja dla więzień i zakładów karnych Królestwa Polskiego*, Warszawa 1859.

¹⁰⁶ Art. 503 Instrukcji pozwalał nagradzać pracowitość i przyzwoite zachowanie więźniów, nie wyłączając skazanych na kary główne, wydaniem im części zarobku na zakup tabaki i chleba. Tamże.

¹⁰⁷ Kary główne obejmowały:

1. ciężkie roboty na Syberii w połączeniu z pozbawieniem wszelkich praw i dożywotnim osiedleniem po zakończeniu robót,
2. pozbawienie wszelkich praw i zesłanie na dożywotnie osiedlenie na Syberii,
3. pozbawienie wszelkich praw i zesłanie na osiedlenie za Kaukazem.

¹⁰⁸ W. Karpowicz, *Początki więzienia – okres do 1918r.*, w: M. Gordon (red), *Więzienie mokotowskie, historia i terażniejszość*. Warszawa 2004, s. 12-13.

docelowej grupy wymagającej wsparcia¹⁰⁹. Członkowie towarzystw odwiedzali skazanych, organizowali dla nich materialne i moralne wsparcie. Z czasem hasło pomocy więźniom zyskało pogłos wśród organizacji związanych z walką narodowo – wyzwolenczą. Zrzeszona w nich inteligencja pozostawała pod wpływem zachodnioeuropejskich poglądów na humanizację procesu odbywania kary. Chętnie więc zaangażowała się w nurt pomocy postpenitencjarnej. Pierwszy tego typu związek powstał Krozach w 1823r, zaraz po aresztowaniu filaretów. Nosił nazwę „Sekta Braci Czarnych” i miał charakter tajny. Było to przedsięwzięcie bardzo ryzykowne. Pamiętać należy, że pomoc okazywaną więźniom politycznym kwalifikowano jako współdziałanie w spisku. Obowiązywał też zakaz przynależności do tajnych związków, którymi było „każde towarzystwo bez wyraźnego rządowego dozwolenia związane”¹¹⁰. W związku z tym polskie towarzystwa patronackie nowej generacji wywodziły się głównie z konspiracyjnego ruchu oporu.

W okresie powstania styczniowego Rząd Narodowy ustawą z dnia 26 czerwca 1863r. o strukturze powstańczych władz Warszawy powołał do życia Radę Główną Opiekuńczą. Organ ten odpowiedzialny był m.in. za koordynację pomocy dla rodzin uwięzionych powstańców. Zajmował się głównie tworzeniem zaplecza finansowego opieki społecznej, monitorowaniem śledztw, ułatwianiem widzeń rodzinom i innymi formami dozwolonej pomocy prawej. Rada zaopatrywała też powstańców zesłanych na Syberię w odzież, żywność i pieniądze. Rozpoczęła też współpracę z tajnymi towarzystwami patronackimi na terenie Rosji. Po upadku powstania Rada Główna Opiekuńcza starała się zalegalizować swe działania. Zabiegi te nie zyskały aprobaty władz carskich¹¹¹.

Nie zaprzestano prób legalizacji pomocy więźniom. W 1882r. generał – gubernatorowi warszawskiemu P.I. Albedyńskiemu przedstawiono projekt statutu legalnego towarzystwa patronackiego zajmującego się m.in. wsparciem skazanych, ich rodzin oraz pomocą postpenitencjarną. Postępowanie w tej sprawie toczyło się dwa lata i zakończyło niepowodzeniem¹¹².

Podobne działania podejmowano również w zaborze austriackim. Tam w dniu 4 marca 1881r. powołano do życia legalne Galicyjskie Stowarzyszenie Opieki nad

¹⁰⁹ Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności (1814), Wileńskie Towarzystwo Dobroczynności (1807) i inne.

¹¹⁰ E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani...*, s. 538.

¹¹¹ S.Kieniewicz, *Powstanie Styczniowe*, Warszawa 1983, s. 533.

¹¹² *Ustawy Towarzystwa Pomocy dla Wychodzących z Zakładów Więziennych*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, Warszawa 1882, nr 6, s. 46.

Uwolnionymi Więźniami. Swą siedzibę Stowarzyszenie ulokowało we Lwowie¹¹³. W statucie Stowarzyszenia stwierdza się, że działalność ma „na celu człowieka upadłego podźwignąć, ułatwić mu wstęp do społeczeństwa, pojednać go z temże i dopomagając mu do odzyskania godności obywatelskiej, tem samem dodawać odwagi do wytrwania na drodze całkowitej poprawy i zasłaniać go przed przyszłym ponownym upadkiem”. Z dobrodziejstwa opieki mogli korzystać więźniowie zwolnieni z zakładów karnych i rzeczywiście potrzebujący wsparcia. Z reguły byli to przestępcy po raz pierwszy skazani. Warunkiem było, aby nienagannie zachowywali się podczas odbywania kary. Przeważnie zostawali poleceni trosce Stowarzyszenia przez administrację zakładu lub kapelana więziennego¹¹⁴. Stowarzyszenie posiadało filie z pełną autonomią w ważniejszych ośrodkach miejskich Galicji. Mogły one swobodnie dysponować swoim własnym majątkiem. Finanse filii pochodziły ze składek, darowizn, subwencji od dyrekcji Stowarzyszenia i pieniędzy z organizacji imprez dochodowych. W wyniku odejmowanych działań przez Stowarzyszenie, powstało wiele samoistnych towarzystw patronackich nie tylko na terenie Galicji ale i w zaborze pruskim¹¹⁵.

W roku 1908 udało się polski kołom patriotycznym w zaborze rosyjskim doprowadzić do wydania przez władze carskie przepisów normujących pozycje prawną patronatów. W dniu 23 września 1908r. weszła w życie *Ustawa normalna towarzystw opieki nad osobami uwolnionymi z więzień (patronatów)*¹¹⁶. Na jej podstawie powołano w 1909r. stowarzyszenie Patronat Opieki nad Więźniami. Jego działalność sprowadzała się do opieki nad rodzinami osadzonych oraz resocjalizacji i profilaktyki. Narzucono tej organizacji wzorcowy statut, który regulował dla wygodne władzy formy udziału społeczeństwa w wykonywaniu kary i nakazywał współpracę z administracją więzienną. Zakazano także wszelkich form działalności politycznej¹¹⁷.

2.2.3 Po odzyskaniu niepodległości – II Rzeczpospolita

W odrodzonym w 1918r. państwie polskim rozpoczęto organizację wymiaru sprawiedliwości, któremu podporządkowano również więziennictwo. Władzę sądowniczą

¹¹³ *Statut Galicyjskiego Stowarzyszenia Opieki nad Uwolnionymi Więźniami*, w: „Przegląd Sądowy i Administracyjny” z 1881r., nr 19, s. 157-158, nr 20, s. 165-166.

¹¹⁴ Przepisy określające kategorie przestępców podlegających temu dozorowi zawiera *Zbiór Ustaw i Rozporządzeń Administracyjnych*, J. Piwocki (opr.), Lwów 1901, s. 356 i nast.

¹¹⁵ K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1982, s. 137-140.

¹¹⁶ M. Porowski, *Kamień.....*, op. cit. s. 151.

¹¹⁷ Tamże.

przejęła Rada Regencyjna. We wrześniu 1917r. z jej składu wyłoniono Departament Sprawiedliwości. Od listopada 1918r. rozpoczęto przejmowanie z rąk zaborców pierwszych obiektów więziennych. W grudniu tegoż roku Departament przekształcono w Ministerstwo Sprawiedliwości, w którym utworzono m.in. wydział więzienny. Aby sprostać zadaniom związanym z organizowaniem systemu penitencjarnego, w lipcu 1918 r. z wydziału więziennego utworzono samodzielną jednostkę ministerstwa - Sekcję Więzienną¹¹⁸. Sekcja stopniowo przejmowała obiekty więzienne wszędzie tam gdzie załamywała się władza okupacyjna. Starano się jak najszybciej obsadzać poszczególne jednostki polskim personelem, często zaopatrywanym w sprzęt pochodzący od świeżo rozbrojonych strażników. Przejmowanie obiektów sklasyfikowanych jako więzienia obrazuje tabela 3.

Tabela 3. Więzienia przejmowane w latach:

1918 r. – była kongresówka	
Więzienia I klasy	20
Więzienia II klasy	31
Więzienia III klasy	17
Razem	68
1919 r. – były zabór austriacki	
Zakłady karne	4
Więzienia przy sądach okręgowych	18
Więzienia przy sądach powiatowych	195
Razem	217
1921 r. – Kresy Wschodnie	
Więzienia I klasy	3
Więzienia II klasy	7
Więzienia III klasy	11
Razem	21
1921 r. - Wielkopolska i Pomorze	
Więzienia centralne	1
Domy kary	5
Więzienia przy sądach okręgowych	9
Więzienia przy sądach powiatowych	67
Razem	82
1922 r. – Górny Śląsk	
Więzienia przy sądach okręgowych	5
Więzienia przy sądach powiatowych	7
Razem	12

Źródło: Polska kadra penitencjarna w latach 1918-1960, [w:] Nabór i szkolenia funkcjonariuszy Służby Więziennej w polskim systemie penitencjarnym, Kalisz 1995.

¹¹⁸ K. Urbański, *System penitencjarny II Rzeczypospolitej a więźniowie polityczni. (Na przykładzie województwa kieleckiego)*, Kielce 1997, s.43

Tam gdzie zabrakło przedstawicieli delegowanych przez Sekcję Więzienną, opiekę nad aresztantami i więźniami roztaczały magistraty lub lokalne władze wojskowe. Więzienia na kresach przejęto dopiero 20 grudnia 1920 r. i podporządkowano je Zarządowi Terenów Frontowych i Etapowych. Więzienia na terenie Wielkopolski przeszły pod nadzór Naczelnej Rady Ludowej z dniem 27 grudnia 1919r. Dopiero w listopadzie 1921r. przejął je Centralny Zarząd Więziennictwa. W kwietniu 1922 r. Ministerstwo Sprawiedliwości przejęło więzienia Wileńszczyzny, a z dniem 1 listopada tegoż roku więzienia na Górnym Śląsku. Ogółem w latach 1918-1922 państwo polskie przejęło od byłych zaborców 400 obiektów więziennych, w tym 262 areszty¹¹⁹.

Rozpoczął się proces unifikacji polskiego więziennictwa. Cześć przejętych jednostek znajdowała się w fatalnym stanie infrastrukturalnym. Dlatego też postanowiono je zlikwidować¹²⁰. Pozostałe więzienia prezentowały się tak, jak całe państwo po niewoli – wymagały natychmiastowego remontu. Brakowało podstawowego sprzętu, jednolitego uzbrojenia i odzieży¹²¹. Główną uwagę zwracano na więzienia znajdujące się na terenie byłego zaboru rosyjskiego, traktując je jako poligon doświadczalny. Dążono do wypracowania rozwiązań, które następnie miały objąć cały kraj. Ministerstwo Sprawiedliwości podjęło starania w celu opracowania jednolitych przepisów dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności w Polsce. Podstawą prawną funkcjonowania więziennictwa w pierwszych latach niepodległości był dekret Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych oraz z dnia 7 lutego 1919r. w przedmiocie okręgowych dyrekcji więziennych¹²².

Celem szybkiej przebudowy obiektów oraz przestrzegania należytego doboru kadry utworzono pięć dyrekcji okręgowych: warszawską, łódzką, siedlecką, lubelską i kielecką. W styczniu 1921 r. ustanowiono jeszcze dyrekcję krakowską i lwowską. Na czele każdej z nich stał dyrektor mianowany bezpośrednio przez Ministerstwo Sprawiedliwości.¹²³ Strukturę administracji więziennej w latach 1918-1922 przedstawia schemat 1.

¹¹⁹ K. Pawlak, *Więziennictwo Polskie w latach 1918-1939*, Kalisz 1995, s. 7 - 8

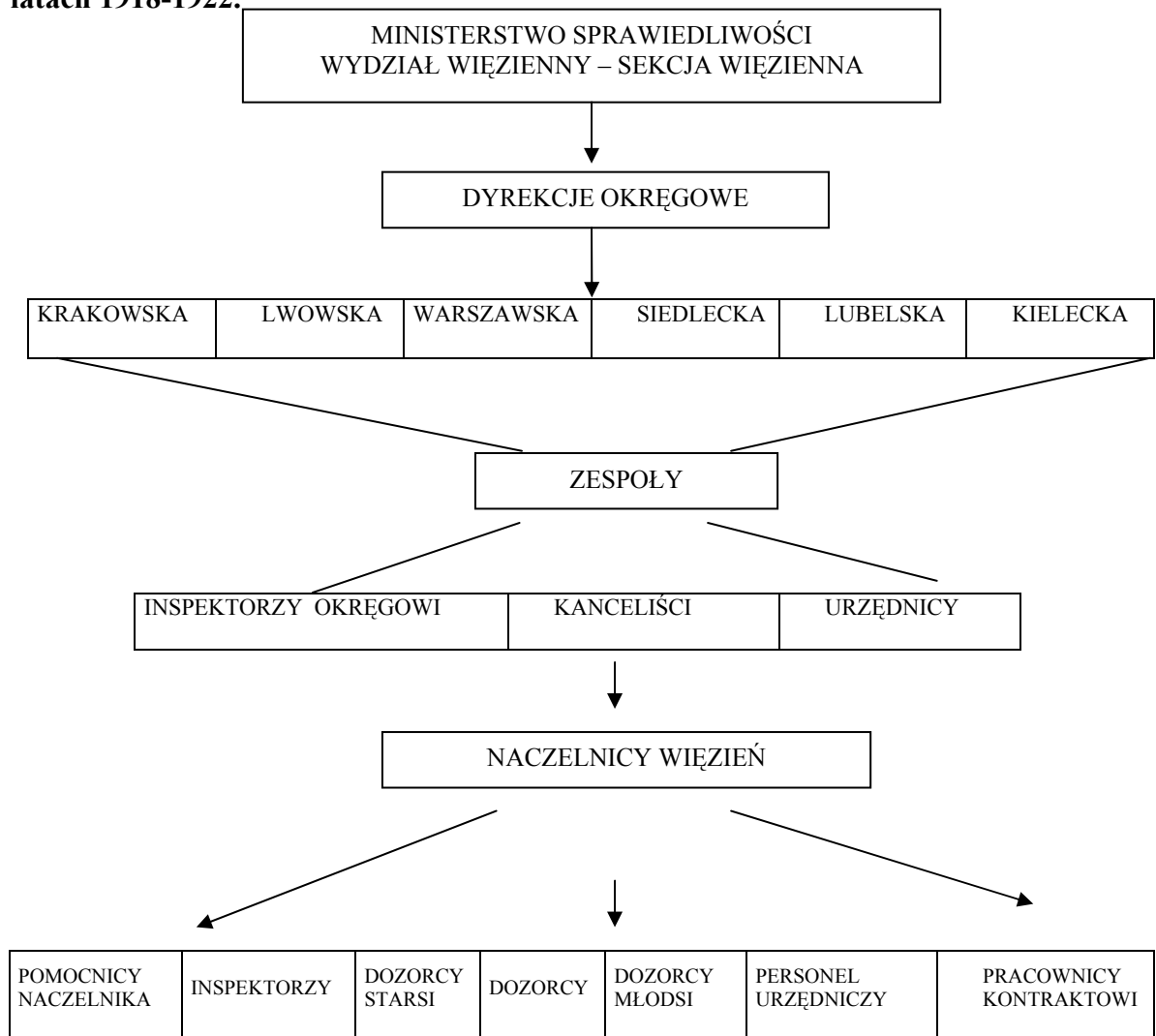
¹²⁰ W. Matysiak, *Historia więzienia na Świętym Krzyżu 1886 – 1939*, Kielce 2006, s.19.

¹²¹ Zob. M. Czerwiec, *Więziennictwo. Zarys rozwoju*, Warszawa 1958.

¹²² Z. Hołda K. Pastulski, *Kodeks.....*, op. cit., s. 9-10.

¹²³ K. Urbański, *System....*, op. cit. s.44.

Schemat 1. Schemat organizacyjno-administracyjny więziennictwa w Polsce w latach 1918-1922.

Źródło: Krzysztof Urbański, System..., op. cit. s. 44.

W dniu 7 marca 1928r. zostało wydano rozporządzenie z mocą ustawy Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie organizacji więziennictwa¹²⁴. Rozporządzenie uchyliło dotychczas obowiązujące przepisy, także te pozostałe z okresu zaborów. Szczegółowo unormowano w nim organizację i funkcjonowanie więzień oraz nadzór penitencjarny prokuratora. Określono zasady postępowania z więźniami tj. klasyfikację, zatrudnienie, opiekę duchową, działalność oświatową, ożywanie i komunikowanie się ze światem zewnętrznym. Zgodnie z ówczesnymi koncepcjami penitencjarnymi rozporządzenie w art. 17 stanowiło, że karę pozbawienia wolności orzeczona na czas ponad trzy lata „wykonywa

¹²⁴ Dz. U. z 1928 Nr 29 poz. 272.

się według systemu progresywnego”. Na tle swojej epoki, rozporządzenie było zbiorem postępowych zasad zgodnych z ówczesnym naukowym podejściem do humanizacji kary¹²⁵.

Zgodnie z rozporządzeniem więzienia podzielono na trzy klasy w zależności od pojemności jednostek:

- I klasa – ponad 450 miejsc z wyrokami dłuższymi niż 3 lata,
- II klasa – od 150 do 450 miejsc z wyrokami od 1 roku do 3 lat,
- III klasa – od 150 miejsc z wyrokami do 1 roku¹²⁶.

Pomimo dużej szczegółowości powołane rozporządzenie pozostawiło wiele do unormowania aktami niższej rangi. Na jego podstawie zostało wydane w dniu 30 czerwca 1931r. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie regulaminu więziennego. Regulamin więzienny kompleksowo normował wykonywanie kary więzienia i aresztu¹²⁷. Więzienia I i II klasy miały strukturę organizacyjną administracji podzieloną na cztery działy. Były to: kancelaria, dział administracyjny, dział gospodarczy, dział pracy. Na czele każdego z działów stał inspektor, podinspektor lub asystent. W zakres obowiązków działu administracyjnego wchodziło utrzymanie czystości i porządku w więzieniu, sprawowanie nadzoru nad niższym personelem więziennym, a także kształcenie więźniów. Dział gospodarczy zajmował się zaopatrzeniem więzienia w niezbędne środki i produkty (żywność, ubranie etc.) do jego funkcjonowania, a także prowadził depozyt więzienny i dbał o stan zabudowań. Dział pracy organizował i nadzorował pracę więźniów w warsztatach, a także dbał o zbyty wyprodukowanych produktów.

Precyzyjnie określono również w regulaminie obowiązki niższego personelu. Dozorcy podzieleni byli na dozorców: oddziałowych, odźwiernych, gospodarczych, sanitarnych i działu pracy. Ich pracą w każdym dziale kierował wyznaczony starszy dozorca. Naczelnik w ramach przysługujących mu kompetencji mógł według własnego uznania rozdysponować liczbę dozorców w każdym dziale i czas ich służby. Pracownicy więziennictwa zorganizowani byli według zasad zaczerpniętych z ustawy o służbie cywilnej z 1922 roku. Dzielili się na urzędników i funkcjonariuszy niższych. Do urzędników zaliczano: inspektorów więziennych, podinspektorów więziennych, naczelników więzień, zastępców naczelników, asystentów, adiunktów kancelaryjnych,

¹²⁵ Zob. E. Neymark, *Organizacja więziennictwa w świetle nowoczesnych postulatów nauk penitencjarnych*, w: *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918 - 1929*, Warszawa 1929.

¹²⁶ Tamże, s. 202.

¹²⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 czerwca 1931r. w sprawie regulaminu więziennego, Dz. U. z 1931 Nr 71, poz. 577.

kancelistów, registratorów i rachmistrzów. W skład niższych funkcjonariuszy wchodził: starsi dozorczy i pomocnicy dozorców. Na oddzielnych umowach kontraktowych zatrudnieni byli: lekarze, kapłani i nauczyciele¹²⁸. Służba więzienna była zmilitaryzowana. Urzędnicy mieli prawo noszenia broni krótkiej i białej, niżsi funkcjonariusze tylko broni krótkiej. Podczas pełnienia służby dozorczy byli uzbrojeni w zależności od posterunku w karabiny lub rewolwery. Pracownicy szkoleni byli w zakresie musztry i samoobrony.

W drugiej połowie lat trzydziestych doprecyzowano podział więzień na dwa zasadnicze typy: więzienia zwykłe i specjalne. Więzienia zwykłe dzieliły się na pięć grup w zależności od wysokości orzeczonej kary. Więzienia specjalne dzieliły się na dwie grupy, na zakłady resocjalizacyjne i zakłady o zaostrzonym rygorze. W tych ostatnich karę wykonywali więźniowie szczególnie niebezpieczni¹²⁹.

Nowy kodeks karny, który wszedł w życie z dniem 1 września 1932r., zawierał szereg przepisów dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności. Dotyczyły one m.in. obowiązku pracy skazanego, wykonywania kary śmierci oraz warunkowego zwolnienia. W związku z tym pojawiła się potrzeba uzgodnienia z kodeksem innych aktów prawnych. Wynikiem podjętych starań była m.in. ustawa z dnia 26 lipca 1939r. o organizacji więziennictwa¹³⁰. Weszła ona w życie 2 sierpnia 1939r. Nie odegrała większej roli z powodu wojny i okupacji.

W 1938 roku na terenie Polski istniały 342 więzienia, w tym 204 małe, przy sądach grodzkich, 118 samodzielnych, 8 filii, 8 kolonii rolnych, 4 zakłady zabezpieczające. W zakładach karnych przebywało 68.841 osadzonych¹³¹.

Więzienia, głównie w centralnej i południowej Polsce, mieściły się w budynkach adoptowanych po byłych zamkach, fortach, klasztorach czy stajniach. Panował w nich chłód, wilgoć, ciasnota, półmrok. Większość obiektów nie posiadała kanalizacji, centralnego ogrzewania oraz światła elektrycznego, brakowało często opału. W obiektach więziennych przetrzymywano osoby aresztowane (więźniowie śledczy) i więźniowie skazani przez sąd (więźniowie karni). W aresztach i więzieniach szerzyły się choroby i panował głód¹³².

Administracja więzień była zobowiązana dostarczać osadzonym trzy posiłki dziennie: śniadanie, obiad i kolację oraz pół litra gorącej wody. W dobie kryzysu

¹²⁸ K. Pawlak, *Więziennictwo*, op. cit. s.19-20.

¹²⁹ W. Matysiak, *Historia.....*, op. cit. s.19.

¹³⁰ Ustawa z dnia 26 lipca 1939r. o organizacji więziennictwa, Dz. U. z 1939 Nr 68, poz. 457.

¹³¹ *Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa 1938, s.355

¹³² K. Urbański, *System.....*, s. 47.

gospodarczego i szalejącej inflacji zezwalano rodzinom na dostarczanie osadzonym żywności. Godzono się na przekazywanie przesłanej żywności do wspólnego kotła. Dotyczyło to także paczek przesyłanych przez różne organizacje. W więzieniach funkcjonował system kantyn, w których skazani i aresztowani mogli dokonywać zakupów żywności z własnych funduszy pozostawionych w depozycie. Jeżeli chcieli zakupić produkty, musieli je wypisywać na kartkach i dostarczyć dozorczy („wysypiska”). Administracja przyjmowała jedynie paczki nadesłane przez rodziców, rodzeństwo i dzieci. Inne przesyłki były odsyłane lub konfiskowane. Więźniów karmiono głównie ziemniakami, pęczakiem, kaszą, kapustą.

W więzieniach przywiązywano dużą wagę do zatrudniania więźniów i wyuczenia określonego zawodu, co stanowiło podstawę do utrzymania się samodzielnego po odbyciu kary. W więzieniu w Wiśniczu wyrabiano płótno, w Sieradzu koce, w Kaliszu zabawki, w Piotrkowie Trybunalskim i na Św. Krzyżu sienniki, w więzieniu mokotowskim w Warszawie buty¹³³. W 1928 roku w skali kraju funkcjonowało 460 niewielkich warsztatów. Krawieckie, szewskie, kowalskie i piekarnicze pracowały głównie dla wewnętrznych potrzeb więźniów i dozorców¹³⁴. Z myślą o kształceniu personelu więziennego utworzono dwa rodzaje kursów penitencjarnych: niższy, który trwał 5 miesięcy i wyższy, realizowany 7 miesięcy. Po 1932 roku wprowadzono miesięczne kursy wychowawcze.

Zwolnionym z więzienia zwracano za pokwitowaniem pieniądze, kosztowności, odzież i inne przedmioty stanowiące ich własność oraz wynagrodzenie za pracę. Tym, którzy mieli pieniądze, umożliwiano zakup lub uszycie w pracowni więziennej niezbędnych ubrań. W przeciwnym wypadku naczelnik więzienia zwracał, się odpowiednio wcześniej do urzędu opieki społecznej lub patronatu o wydaniu więźniowi odpowiedniej odzieży. Wychodzący z więzienia otrzymywał świadectwo zwolnienia z adnotacją o wysokości wypłacanych środków pieniężnych. O zwalnianiu nieletnich naczelnik zawiadamiał patronat lub urząd opieki społecznej. W razie choroby zwalnianego kierowano do właściwego zakładu leczniczego. Pozostawienie chorego w więzieniu mogło nastąpić jedynie wyjątkowo, na jego prośbę, za zezwoleniem władz prokuratorskich. Chory ponosił jednak koszty pobytu w więzieniu i leczenia. Osoby

¹³³ Tamże, s. 56.

¹³⁴ „Biuletyn informacyjny Izby Rzemieślniczej w Kielcach”, 1936, nr 2-3.

chore psychicznie i niebezpieczne dla otoczenia przekazywano władzom policyjnym po wcześniejszym uprzedzeniu o tym naczelnika więzienia.¹³⁵

W okresie międzywojennym w niektórych zakładach karnych, funkcjonowały tzw. komitety więzienne. Ich celem było organizowanie współpracy przedstawicieli społeczeństwa z administracją więzienną. W skład komitetu wchodził naczelnik zakładu oraz trzech przedstawicieli społeczeństwa mianowanych i odwoływanych przez ministra sprawiedliwości. Funkcje przewodniczącego komitetu z urzędu pełnił właściwy prokurator okręgowy. Członkowie Komitetu mieli prawo wstępu do więzienia i do kontaktowania się ze skazanymi. Komitet więzienny współdziałał z administracją w zakresie opieki moralnej, nauczania i zatrudnienia skazanych. Komitet składał, na wniosek administracji penitencjarnej, opinie co do przedterminowego zwolnienia lub ułaskawienia poszczególnych więźniów. Do jego zadań należało także udzielanie pomocy postpenitencjarnej we współdziałaniu z urzędami opieki społecznej i patronatem¹³⁶. Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923r. o opiece społecznej nakładała na organy administracji terenowej obowiązek opieki nad nieletnimi zagrożonymi demoralizacją i wspomagania przestępców, którzy odbyli karę¹³⁷.

Stowarzyszenia patronackie także zostały wciągnięte w krąg podmiotów realizujących politykę karną. Zmieniła się zatem ich funkcja i uległ zatarciu społeczny charakter działalności. W 1923r. rozpoczęło działalność Towarzystwo Opieki nad Więźniami, Uwolnionymi z Więzień i ich Rodzinami „Patronat”. Kontynuowało ono dzieło Patronatu nad Więźniami z 1909r. Celem Towarzystwa było dążenie, we współpracy z władzami więziennymi, do poprawy moralnego i materialnego stanu więźniów. Statut Patronatu zakładał także pomaganie byłym więźniom w ułożeniu sobie życia na wolności, moralne i materialne wspomaganie rodzin więźniów oraz sprawowanie dozoru nad więźniami warunkowo zwolnionymi. Aby realizować przyjęte cele Patronat stale współpracował z właściwymi organami ministerstwa sprawiedliwości i ministerstwa pracy i polityki społecznej¹³⁸.

Zwalniani więźniowie mogli liczyć na zaopatrzenie przez Patronat w narzędzia pracy, pożyczkę lub zapomogę na zakup rzeczy niezbędnych mu do życia. W uzasadnionych przypadkach mógł liczyć na darmową opiekę medyczną, zakwaterowanie w

¹³⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 w sprawie regulaminu wewnętrznego. (Dz. U. 1931 r. Nr 71 poz. 577).

¹³⁶ M. Porowski, Kamień....., op. cit., s. 168.

¹³⁷ Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923r. o opiece społecznej, Dz. U. z 1923 Nr 92, poz.726 .

¹³⁸ M.Porowski, Kamień....., op. cit., s.157.

schronisku lub pomoc w powrocie do miejsca zamieszkania. Mieszkającym w schronisku umożliwiano podjęcie pracy zarobkowej. Rodzinom skazanych świadczone wsparcie w sytuacjach gdy nie mogły sobie zapewnić minimum egzystencji. Udzielano zapomóg, dostarczano leki, żywność i odzież. W przypadkach wymagających takiej interwencji, kierowano do noclegowni, przytułków, tanich kuchni lub dziecięcych ochronek¹³⁹.

Patronat miał w swych szeregach dwie kategorie członków: rzeczywistych i honorowych. Ci ostatni tworzyli grupę protektorów Towarzystwa. Wśród członków rzeczywistych funkcjonował podział na kuratorów i korespondentów. Kuratorzy byli powoływani uchwałą zarządu i dzielili się na kuratorów więziennych lub okręgowych. Kuratorzy więzienni pełnili swe funkcje na terenie zakładów karnych w porozumieniu z administracją penitencjarną. Ich mandat zatwierdzał minister sprawiedliwości. Wchodzili m.in. w skład komisji ds. warunkowego przedterminowego zwolnienia. Mili także prawo interwencji w przypadkach zauważonych zaniedbań i nadużyć. Kuratorzy okręgowi pracowali poza więzieniem i sprawowali nadzór nad warunkowo przedterminowo zwolnionymi. Funkcje kuratorów w Patronacie były odpłatne. Członkowie korespondencji działali wszędzie tam, gdzie zawiązały się terenowe oddziały Towarzystwa. Do ich zadań należało promowanie idei patronackich, pozyskiwanie kandydatów na kuratorów, zbieranie składek i organizowanie statutowych form działalności filantropijnej¹⁴⁰.

Nadzór nad Patronatem i innymi organizacjami dobroczynnymi, które świadczyły pomoc więźniom, pozostawał w gestii ministra sprawiedliwości. Miał on prawo rejestrowania stowarzyszeń patronackich i ich oddziałów. Minister zatwierdzał ich statuty do których mógł wносить zmiany i uzupełnienia. Ponadto pełnił bieżącą kontrolę poprzez obowiązek doręczania mu okresowych sprawozdań. Delegował też swych przedstawicieli do zarządów z głosem doradczym i informacyjnym. W okresie międzywojennym podobne zasady w stosunkach patronaty a administracja penitencjarna występowały w większości krajów europejskich¹⁴¹.

¹³⁹ Z. Zbyszewska, *Ministerstwo polskiej biedy. Z dziejów Towarzystwa Opieki nad Więźniami „Patronat” w Warszawie 1909 – 1944*, Warszawa 1983, s. 281 – 295.

¹⁴⁰ Tamże.

¹⁴¹ M. Porowski, Kamień....., op. cit., s.160.

2.2.4 W PRL

Po zakończeniu II wojny światowej nowa władza stanęła przed koniecznością odbudowy państwa zniszczonego przez lata okupacji hitlerowskiej. Konieczne stało się odtworzenie istniejącej wcześniej infrastruktury penitencjarnej. Postanowiono tymczasowo zachować w mocy przedwojenne przepisy prawne dokonując pewnych nowelizacji, aby przystosować przepisy do nowej rzeczywistości politycznej. Z uwagi na istniejące po wojnie uwarunkowania społeczne prawo karne stało się bardziej represyjne. Wiązało się to głównie z zaostrzeniem reguł dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności¹⁴².

Podstawą prawną udzielania pomocy postpenitencjarnej przez administrację państwową były przepisy ustawy z 1923r. o opiece społecznej. W oparciu o nią w 1949r. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej wystosowało pismo okólne w sprawie sprawowania opieki nad więźniami po odbyciu przez nich kary. Zakładano w nim że „..... pomoc powinna być szybka i skuteczna, bez kierowania się żadnymi uprzedzeniami lub niechęcią wobec zwolnionych”.

Po roku 1945 państwo polskie odrzuciło model filantropijno - charytatywnej działalności patronatów i przejęło opiekę nad więźniami. Zdecydowały o tym względy ideologiczne. Ustrój socjalistyczny zakładał, że państwo jest personifikacją narodu. Nie było w nim miejsca na tego rodzaju działalność społeczną¹⁴³. Pomoc więźniom miały zapewnić wyspecjalizowane instytucje państwowe. W zakładach karnych zbierano informacje i ustalono potrzeby w zakresie pomocy postpenitencjarnej. Zwalniani, oprócz odzieży i obuwia, otrzymywali również bezpłatne bilety na dojazd do miejsca zamieszkania. Osoby chore i nie mające zatrudnienia mogły korzystać ze świadczeń medycznych i zaopatrzenia w artykuły sanitarne. Dalszą pomoc realizować miały terenowe organy administracji państwowej. W praktyce często nie zapewniano nawet doraźnej pomocy w sytuacjach kryzysowych.

Polskie więziennictwo stopniowo odrzucało niektóre metody działania zaczerpnięte po wojnie z wzorców rosyjskich. Symbolem zmian było m.in. przejście więzień do resortu spraw wewnętrznych do ministerstwa sprawiedliwości. Rozpoczęto

¹⁴² J. Bardach B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju.....*, op. cit., s. 636-637. Zob. też C. Leopold, K. Lechnicki, *Więźniowie polityczni w Polsce 1945 – 1956*, Paryż 1983.

¹⁴³ J. Wiatr, *Społeczeństwo, polityka, nauka*, Warszawa 1973, s. 161 i nast. Zobacz też P. Moczydłowski, *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w: System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, praca zbiorowa pod red. T. Bulendy i R. Musidłowskiego, Warszawa 2003, s. 85.

także prace nad nową kodyfikacją prawa karnego wykonawczego¹⁴⁴. Nie nawiązywano jednak do racjonalnych kierunków postępowania penitencjarnego rozwijanych w krajach europejskich. Nie wykorzystano także dorobku wypracowanego w latach międzywojennych. Podstawowym środkiem oddziaływania wychowawczego i resocjalizacyjnego była praca produkcyjna i działalność kulturalno-oświatowa. Ta ostatnia cechowała się wyraźnym upolitycznieniem i opierała na rygorze więziennym¹⁴⁵. Pomoc postpenitencjarna realizowana była w ścisłej współpracy ministerstwa sprawiedliwości z ministerstwem pracy i opieki społecznej. Opracowano system postępowania z więźniami, który zakładał, że:

- instytucje pomocy społecznej zapewniać będą konieczną pomoc materialną osobom zwalnianym z zakładów karnych oraz ich rodzinom,
- planowaną wielkość środków finansowych potrzebnych na realizację tej pomocy zakłady karne miały corocznie zgłaszać administracji terenowej.

Z ramienia służby więziennej współpracę z administracją terenową koordynował referent socjalny. Jego zadaniem było między innymi: typowanie skazanych i ich rodzin do ubiegania się o pomoc w miejscu zamieszkania, wyszukiwanie miejsc pracy, pomoc w egzekucji alimentów, wyrobienie dowodu osobistego, umieszczenie w domu pomocy społecznej, wydanie świadectwa o uzyskanych kwalifikacjach zawodowych, uzyskanie świadczeń rentowych, zapewnienie kontynuowania leczenia, bądź nauki. Referent socjalny miał uprawnienia do kontroli pomocy udzielanej przez organy państwowe. Składał również zapotrzebowanie na środki finansowe na ten cel. Współpracował z kuratorem sądowym. Obecnie podobne zadania pełni wychowawca ds. pomocy postpenitencjarnej, bądź realizują je wszyscy wychowawcy działu penitencjarnego¹⁴⁶.

Prace nad nową kodyfikacją w dziedzinie prawa karnego trwały wiele lat. W ich efekcie w dniu 19 kwietnia 1969r. Sejm uchwalił m.in. kodeks karny wykonawczy. Znalazły się w nim przepisy regulujące wykonanie kary pozbawienia wolności, nadzór penitencjarny, organy postępowania wykonawczego i pomoc postpenitencjarną¹⁴⁷.

Zakładano, że celem wykonywania kary pozbawienia wolności, oprócz resocjalizacji będzie „kształtowanie społecznie pożądanej postawy skazanego, a zwłaszcza

¹⁴⁴ Z. Hołda, K. Postulski, Kodeks....., op. cit. s. 11.

¹⁴⁵ K. Pawlak, *Początki badań kryminologicznych w polskiej penitencjarystyce*, w: *Problemy więziennictwa...*, s. 164.

¹⁴⁶ Zob. *Polska kadra penitencjarna w latach 1918 – 1960*, w: *Nabór i szkolenie funkcjonariuszy Służby Więziennej w polskim systemie penitencjarnym. Diagnoza, ocena, prognoza. Materiały z konferencji*. Kalisz 1995.

¹⁴⁷ *Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969r. kodeks karny wykonawczy*, Dz. U. z 1969 Nr 13 poz. 98.

powinno wdrażać go do społecznie użytecznej pracy oraz przestrzegania porządku prawnego i tym samym przeciwdziałać powrotowi do przestępstwa ¹⁴⁸. Dla osiągnięcia powyższego celu prowadziło zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych. „W oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne”¹⁴⁹. Kary pozbawienia wolności wykonywano w zakładach karnych następujących rodzajów:

- zakładach karnych dla młodocianych,
- zakładach karnych dla odbywających karę po raz pierwszy,
- zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych,
- zakładach karnych dla odbywających karę aresztu wojskowego.

Wyżej wymienione zakłady karne mogły być organizowane jako:

- a) zakłady karne typu zamkniętego,
- b) zakłady karne typu półotwartego,
- c) zakłady karne typu otwartego¹⁵⁰.

Skazanych dzielono na grupy klasyfikacyjne i kierowano do właściwego zakładu karnego. Rozmieszczano ich także wewnątrz zakładu karnego tak, aby zapobiec wzajemnej demoralizacji skazanych i stworzyć warunki sprzyjające stosowaniu zindywidualizowanych metod i środków oddziaływania penitencjarnego. Klasyfikacji dokonywały komisje penitencjarne, sędzia penitencjarny lub sąd penitencjarny¹⁵¹.

Zgodnie z art. 48 dkkw skazany miał prawo do:

- 1) należytego ze względu na zachowanie zdrowia wyżywienia, odzieży i opieki lekarskiej oraz pomieszczenia;
- 2) komunikowania się z osobami z zewnątrz, a zwłaszcza utrzymania więzi z rodziną przede wszystkim przez widzenie i korespondencję;
- 3) zatrudnienia oraz związanego z tym ubezpieczenia od wypadków;

¹⁴⁸ Tamże, art. 37 § 1.

¹⁴⁹ Tamże, art. 67 § 3 .

¹⁵⁰ Tamże, art. 39§1i1¹.

¹⁵¹ Tamże, art. 45§1i2.

4) przedstawienia skargi właściwemu organowi administracji zakładu karnego, a także organowi nadzoru penitencjarnego w nieobecności przedstawicieli administracji zakładu;

5) składania pisemnych próśb i skarg do władz oraz organów właściwych do ich rozpatrzenia; skargi skierowane do sądu lub prokuratora powinny być bez ocenzurowania przekazane adresatowi;

6) korzystania z urządzeń i zajęć kulturalno-oświatowych¹⁵².

Podstawowymi środkami oddziaływania resocjalizacyjnego w zakładach karnych były:

- zatrudnienie,
- nauczanie,
- działalność kulturalno-oświatowa i zajęcia sportowe,
- zespoły i rzecznicy skazanych,
- nagrody oraz kary dyscyplinarne¹⁵³.

Zatrudnienie skazanych miało na celu wyrobienie w nich dyscypliny pracy i nauczanie zawodu. Służyło to przygotowaniu skazanych do uczciwego życia na wolności, a także pomagało zachować kondycję fizyczną i umysłową. Czas pracy skazanego i jego wynagrodzenie odpowiadało zasadom wynikającym z prawa pracy. Za prace porządkowe oraz pomocnicze o charakterze administracyjno-gospodarczym, wykonywane na rzecz zakładu karnego w wymiarze nie przekraczającym 60 godzin miesięcznie, wynagrodzenie skazanemu nie przysługiwało. Za sumienną pracę mogły mu być przyznawane nagrody pieniężne. Skazanego - za jego pisemną zgodą - można było nieodpłatnie zatrudnić przy pracach publicznych na rzecz organów samorządu terytorialnego. Z należności za pracę skazanych potrącano 10% na cele pomocy postpenitencjarnej i na zapobieganie przestępczości. Z pozostałej części nie mniej niż 50% przypadło skazanemu. Reszta stanowiła dochód budżetu państwa. Wysokość przypadającej skazanemu części należności zależała od rodzaju wykonywanej pracy, od postawy skazanego w pracy i jego stosunków rodzinnych¹⁵⁴.

W zakładach karnych prowadzono nauczanie skazanych, którzy nie mieli wykształcenia podstawowego, nie mieli wyuczonego zawodu albo nie mogli wykonywać

¹⁵² Tamże, art. 48.

¹⁵³ *Rozporządzenie ministra sprawiedliwości, z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności*, Dz. U. z 1989 Nr 31 poz. 166.

¹⁵⁴ *Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969r. kodeks*, *op. cit.* art. 49§1-5 oraz art. 52§1i2 .

posiadanych kwalifikacji po odbyciu kary. W zakładach karnych organizowano kształcenie zawodowe w zakresie szkoły średniej, połączone z praktyczną nauką zawodu. Kierunki uwzględniały zainteresowania skazanych i zapotrzebowanie rynku pracy. Można było również organizować kształcenie w zakresie szkoły średniej ogólnokształcącej¹⁵⁵.

Zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe polegały na krzewieniu kultury fizycznej skazanych, czytelnictwa książek i prasy, udostępnianiu programów telewizyjnych, audycji radiowych, wyświetlaniu filmów, przeprowadzaniu dyskusji, pogadanek i prelekcji, organizowaniu imprez artystycznych i okolicznościowych oraz powoływaniu zespołów zainteresowań. Często też organizowano własny radiowęzeł. Zespoły sportowe skupiały więźniów zainteresowanych danymi dziedzinami sportu do których uprawiania zakład karny miał warunki¹⁵⁶.

Zespoły tworzył naczelnik zakładu, określając warunki ich działania i cele wychowawcze. Oprócz sportowych istniały także zespoły zajmujące się działalnością społeczną i kulturalną więźniów. Organizowały one samopomoc w nauce, imprezy okolicznościowe, tworzyły fundusz samopomocy skazanych itp. Ich zadaniem były podtrzymywanie wraz z administracją zakładów właściwej atmosfery wychowawczej¹⁵⁷.

W zakładach karnych typu półotwartego i otwartego naczelnik powoływał rzeczników skazanych. Rzecznikowi skazanych naczelnik powierzał zadania opiniotwórcze i konsultacyjne, a w szczególności:

- 1) inicjowanie nowych form działalności zespołów skazanych,
- 2) prezentowanie poglądów i wniosków skazanych na okresowych spotkaniach z naczelnikiem¹⁵⁸.

Skazanemu, który wyróżniał się wzorową postawą, a zwłaszcza pilnością w pracy lub w nauce, mogła być przyznana nagroda. Przyznanie nagrody zmierzało przede wszystkim do ugruntowania należytej postawy skazanego i wzmożenia jego aktywności w procesie resocjalizacji. Za zawinione naruszenie nakazów wynikających z regulaminu w zakładzie karnym skazany podlegał odpowiedzialności dyscyplinarnej. Ukaranie dyscyplinarne miało wdrażać więźnia do poszanowania zasad porządku, dyscypliny i współżycia społecznego¹⁵⁹.

¹⁵⁵ *Rozporządzenie ministra sprawiedliwości, z dnia 2 maja 1989 r* op. cit. §51 - 57.

¹⁵⁶ Tamże, § 58.

¹⁵⁷ Tamże, § 60.

¹⁵⁸ Tamże, §60¹.

¹⁵⁹ Tamże, §65 - 75.

Przed zwolnieniem przeprowadzano ze skazanym rozmowę i pouczano go o pomocy postpenitencjarnej, jakiej może udzielić mu zakład karny. Informowano go też o możliwości uzyskania dalszej pomocy po zwolnieniu. Skazanemu udzielano też stosownych rad i wskazań sprzyjających adaptacji społecznej. W razie potrzeby umożliwiano skazanemu porozumienie się z kuratorem sądowym oraz instytucjami i organizacjami mogącymi udzielić mu pomocy. Ponadto, jeżeli zwalniany był niezdolny do samodzielnego powrotu do miejsca zamieszkania, administracja zakładu karnego nawiązywała kontakt z osobą najbliższą dla skazanego lub przez niego wskazaną. Osobę taką powiadamiano o terminie zwolnienia. Informowano także właściwy organ samorządu terytorialnego. W razie potrzeby administracja zakładu karnego obowiązana była udzielić zwalnianemu pomocy w udaniu się do miejsca, pomocy medycznej finansowej lub rzeczowej¹⁶⁰.

Pomocy postpenitencjarnej udzielały organy prezydiów rad narodowych oraz organizacje społeczne. Celem nadrzędnym tych działań było utrwalenie wyników resocjalizacji i tym samym przeciwdziałanie powrotowi do przestępstwa. Pomoc ta polegała w szczególności na ułatwieniu znalezienia pracy i na zapewnieniu w razie potrzeby czasowego zakwaterowania¹⁶¹. Umożliwiano też osobom chorym dalsze leczenie. Udzielano ponadto świadczeń materialnych, przede wszystkim w postaci dostarczenia odzieży, bielizny, obuwia, żywności lub bonów żywnościowych. W szczególnie uzasadnionych wypadkach wypłacano zapomogi pieniężne¹⁶². Uznawano przy tym, że świadczenia materialne nie powinny być udzielane po upływie 6 miesięcy od dnia zwolnienia z zakładu karnego. W przypadku choroby lub inwalidztwa zwalnianego, zakład karny powiadamiał z urzędu ZUS lub właściwy organ administracji powiatowej. Przesyłał także posiadaną dokumentację opisującą przebieg choroby lub inwalidztwa¹⁶³.

Działalność w zakresie pomocy postpenitencjarnej koordynował minister sprawiedliwości. Określał szczegółowe wytyczne w sprawie pomocy postpenitencjarnej, dzielił środki finansowe przeznaczone na pomoc postpenitencjarną i na zapobieganie przestępczości. Ustalał też szczegółowy zakres ich wydatkowania¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Tamże, §124 - 128.

¹⁶¹ *Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969r. kodeks*, *op. cit.* art. 34§1 i 2.

¹⁶² *Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 maja 1974r. w sprawie pomocy postpenitencjarnej*, Dz. U. z 1974 Nr 21 poz. 126.

¹⁶³ Tamże, §4.

¹⁶⁴ Tamże, § 9.

Przy ministrze sprawiedliwości działała, jako organ doradczy, Rada Pomocy Postpenitencjarnej. Do jej zadań należało:

- 1) przedstawianie wniosków w sprawach objętych koordynacją działalności w zakresie pomocy postpenitencjarnej oraz zapewnienia prawidłowego świadczenia tej pomocy
- 2) przedstawianie wniosków w sprawie podziału środków przeznaczonych na pomoc postpenitencjarną i na zapobieganie przestępczości,
- 3) ocena bieżących potrzeb w zakresie świadczeń pomocy postpenitencjarnej¹⁶⁵.

Przewodniczącym Rady z urzędu był minister sprawiedliwości. W jej skład wchodził przedstawiciele innych ministerstw, w tym oświaty, pracy i polityki społecznej. Swoich przedstawicieli delegował także prokurator generalny i komendant główny policji. Oprócz tego w skład Rady wchodził przedstawiciele organizacji społecznych, m.in. Polskiego Czerwonego Krzyża, Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej, Ligi Kobiet, Towarzystwa Higieny Psychiczej i Ogólnopolskiej Rady Związków Zawodowych¹⁶⁶.

Działalność w zakresie pomocy postpenitencjarnej w okręgu sądu wojewódzkiego koordynował prezes tegoż sądu. Do jego zadań należało kontrolowanie realizacji wytycznych w sprawie pomocy postpenitencjarnej. Dokonywał też podziału otrzymanych środków przeznaczonych na pomoc postpenitencjarną i zapobieganie przestępczości. Przy prezesie sądu wojewódzkiego działał zespół wojewódzki do spraw pomocy postpenitencjarnej. W skład zespołu wojewódzkiego wchodził: przewodniczący, którym był prezes sądu wojewódzkiego, oraz jako członkowie przedstawiciele:

- 1) sądu wojewódzkiego,
- 2) prokuratury wojewódzkiej,
- 3) komendy wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej,
- 4) wojewódzkiego zarządu zakładów karnych,
- 5) terenowego organu administracji państwowej stopnia wojewódzkiego,
- 6) wojewódzkiego (bądź równorzędnego) sztabu wojskowego,

¹⁶⁵ Tamże, § 10.

¹⁶⁶ Tamże, § 11.

7) jednostek stopnia wojewódzkiego organizacji społecznych wchodzących w skład Rady Pomocy Postpenitencjarnej¹⁶⁷.

Ze środków przeznaczonych na cele pomocy postpenitencjarnej oraz na zapobieganie przestępczości można było udzielać w razie potrzeby pomocy dla osób pokrzywdzonych przestępstwem i ich rodzin. W uzasadnionych wypadkach pomoc była świadczona rodzinom osób pozbawionych wolności oraz osobom odbywającym karę pozbawienia wolności. Do tych ostatnich należeli więźniowie, którzy nie mogli być zatrudnieni z uwagi na stan zdrowia, kalectwo lub podeszły wiek i nie otrzymywali pomocy spoza zakładu karnego.

2.2.5 W III RP

Przepisy prawa normujące system penitencjarny, z dawnym kodeksem karnym wykonawczym na czele, w rzeczywistości po 1989r. zaczęły odgrywać nową rolę. Konieczne stało się dokonanie ich nowelizacji.

W 1990r. w kkw wprowadzono wiele zmian, z których na szczególną uwagę zasługuje częściowa modyfikacja zatrudnienia więźniów oraz złagodzenie kar dyscyplinarnych. Okresy pracy wykonywanej przez skazanego w czasie odbywania kary pozbawienia wolności, uznano za okresy równorzędne z okresami zatrudnienia w rozumieniu przepisów o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin. Ponadto okresy te zaliczono do czasu pracy, od którego zależą uprawnienia pracownicze¹⁶⁸. Równie ważna była nowelizacja z 1995r. na mocy której wprowadzono m.in. zmiany w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Wprowadzono wówczas nowy podział zakładów karnych na rodzaje:

- dla młodocianych,
- dla odbywających karę po raz pierwszy,
- dla recydywistów penitencjarnych,
- dla skazanych wymagających stosowania środków leczniczo - wychowawczych,
- dla odbywających karę aresztu wojskowego.

Wprowadzono również podział więzień na typy:

¹⁶⁷ Tamże, § 14.

¹⁶⁸ Ustawa z dnia 23 lutego 1990r. o zmianie Kodeksu karnego wykonawczego, Dz. U. z 1990 Nr 95 poz. 475.

- zakłady zamknięte,
- zakłady półotwarte,
- zakłady otwarte.

Tą samą ustawą wprowadzono karę dożywotniego pozbawienia wolności i moratorium na wykonywanie kary śmierci¹⁶⁹. Duże znaczenie dla ukształtowania systemu wymiaru kary miała ustawa o Służbie Więziennej z 1996r. Uregulowano w niej kwestie zadań, organizacji i uprawnień funkcjonariuszy oraz zasady stosowania przymusu bezpośredniego¹⁷⁰.

W kwestii pomocy postpenitencjarnej przełomowe znaczenie miała ustawa z dnia 29 listopada 1990r. o pomocy społecznej. Określono w niej, że pomoc społeczna jest instytucją polityki państwa mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych. Państwo zobowiązane było udzielić odpowiedniego wsparcia zawsze, gdy obywatele nie są w stanie poradzić sobie sami, wykorzystując własne środki, możliwości i uprawnienia. Zgodnie z art. 3 ust. 10 ustawy pomocą objęte były także osoby mające trudności w przystosowaniu do życia po opuszczeniu zakładu karnego. Organizowanie pomocy społecznej spoczęło na organach administracji rządowej i samorządowej. Zobowiązano ją do współpracy w tym zakresie z organizacjami społecznymi, kościołem katolickim, innymi kościołami, związkami wyznaniowymi, fundacjami, stowarzyszeniami, pracodawcami oraz osobami fizycznymi i prawnymi¹⁷¹.

Zachodzące w latach dziewięćdziesiątych przemiany ustrojowe i ekonomiczne nie pozostawały bez wpływu na tendencje przestępczości, co z pewnością oddziaływało na kierunki rozwoju więziennictwa i systemu postpenitencjarnego¹⁷². Do negatywnych następstw procesu transformacji ustrojowej po 1989r. należy niewątpliwie zaliczyć wzrost dynamiki przestępczości oraz występowanie niekorzystnych zjawisk w jej strukturze. Tendencja ta miała charakter ogólny, jako że obserwowano ją we wszystkich krajach Europy środkowowschodniej. Na jej wzrost wpływało wiele czynników o charakterze zarówno wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Dlatego też, jak pisze Brunon Hołyst,

¹⁶⁹ Ustawa z dnia 12 lipca 1995r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym, Dz. U. z 1995 Nr 95 poz. 475.

¹⁷⁰ Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996r. o Służbie Więziennej, Dz. U. z 1996 Nr 61 poz. 283.

¹⁷¹ Ustawa z dnia 29 listopada 1990r. o pomocy społecznej, Dz. U. z 1990 Nr 64 poz. 414.

¹⁷² E. Pływaczewski, G.B. Szczygieł, *Aktualne tendencje przestępczości a reforma systemu penitencjarnego*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Praca zbiorowa pod red. B. Hołysta i S. Redo, s. 119.

przestępczość nie stanowiła prostej konsekwencji demokratyzacji stosunków społecznych¹⁷³.

Nasilenie przestępczości wpływało na politykę karną, zarówno ustawową jak i realizowaną przez sądy. Natomiast oba te czynniki kształtowały wielkość populacji więziennej. Celowe wydaje się być podanie podstawowych informacji o wskazanych zjawiskach. Należy przy tym zaznaczyć, że jest to statystyka policyjna, która ilustruje tzw. przestępstwa stwierdzone. Dane o liczbie przestępstw przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Liczba popełnionych przestępstw w latach 1990 – 1997 w Polsce.

Rok popełnienia Przestępstwa	Liczba przestępstw	Współczynnik przestępstw na 100 tys. mieszkańców
1990	883,346	158,7
1991	886,094	155,3
1992	881,076	157,4
1993	852,507	157,9
1994	906,157	161,1
1995	974,941	169,2
1996	897,751	158,8
1997	992,373	172,3

Źródło: Roczniki Statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego z lat 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, Warszawa.

Dane te wskazują, że poczynając od 1989 r. wystąpił w Polsce wzrost liczby przestępstw, a w 1990 r. zanotowano skokowo zwiększenie się ich aż do poziomu 355,757 w stosunku do roku poprzedniego, tj. o 61%. Lata następne to okres stabilizacji nasilenia przestępczości globalnej na wysokim poziomie w porównaniu z poprzednią dekadą. Przestępstwa popełnione, a nie ujawnione są określone mianem „ciemnej liczby”. Przestępczość w Polsce była niższa niż w większości państw Europy. Dla przykładu w Niemczech współczynnik przestępstw na 100,000 mieszkańców wynosił 7,108, we

¹⁷³ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1994, s. 175 i nas. Zobacz też B. Hołyst, *Die Kriminalität in Polen im Spiegel der politischen Veränderungen*, w: *Die Polizei* z 1995, nr 5.

Francji - 6,169, w Szwecji – 14,187 itd. Współczynnik zbliżony do Polski miała np. Hiszpania 2,635 lub Irlandia 2,475¹⁷⁴.

Do najbardziej niebezpiecznych przestępstw należały zabójstwa i rozboje. Dane policyjne na ten temat zamieszczono w tabeli 5.

Tabela 5 Przestępstwo zabójstwa w latach 1990 – 1997 w Polsce.

Rok popełnienia zabójstw	Liczba zabójstw	Współczynnik zabójstw na 100 tys. mieszkańców
1990	730	1,9
1991	971	2,5
1992	989	2,6
1993	1106	2,7
1994	1160	3,0
1995	1134	2,9
1996	1134	2,9
1997	1093	2,8

Źródło: Roczniki Statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego, z lat 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, Warszawa.

Zabójstwa stanowią tę nieliczną grupę czynów, w odniesieniu do których można, choć jednak tylko z pewnym przybliżeniem, dokonywać porównań ich nasilenia w skali międzynarodowej. Nasilenie zabójstw w Polsce było niższe niż w niektórych państwach Europy, choć po dziś dzień mają ciągle tendencję wzrastającą.

Notowano znaczną ilość rozbojów z bronią w rękę. W 1992 r. z bronią dokonano 338 rozbojów, w 1993 r. – 559, a w 1994 r. aż w 963 przypadkach rozbojów sprawcy posługiwali się bronią¹⁷⁵.

Przestępstwami nękającymi ludność w latach dziewięćdziesiątych były kradzieże z włamaniem. Swe apogeum nasilenie kradzieży z włamaniem osiągnęło w 1990 r.¹⁷⁶. Wówczas współczynnik czynów tego typu był trzykrotnie wyższy niż w 1985 r. Potem

¹⁷⁴ *Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich część I*, Warszawa 1997, s. 17.

¹⁷⁵ Tamże, s. 19

¹⁷⁶ *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1991.

zarysowała się tendencja spadkowa. W każdym razie kradzieże z włamaniem w dalszym ciągu pozostają w Polsce plagą. Dane na ten temat zawiera tabela 6.

Tabela 6. Kradzieże z włamaniem w latach 1990 – 1997 w Polsce.

Rok popełnienia kradzieży z włamaniem	Liczba kradzieży z włamaniem	Współczynnik kradzieży z włamaniem na 100 tys. mieszkańców
1990	431,056	128,9
1991	355,896	930,6
1992	330,741	861,3
1993	314,338	816,4
1994	304,293	788,7
1995	96,135	314,2
1996	31,402	117,8
1997	30,323	116,5

Źródło: Roczniki Statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego z lat 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, Warszawa.

Na niespotykaną skalę rozwinęła się w Polsce przestępczość aferowa, celna i skarbową. Pojawiły się załężki mafii. Społeczny niepokój budziły akty terroru kryminalnego, których w uprzednim ustroju prawie nie notowano. Pojawiła się potrzeba podejmowania szczególnych przedsięwzięć dla zwalczania szerzącej się przestępczości. Aby to umożliwić konieczne było opracowanie nowych regulacji w dziedzinie prawa karnego. Już w 1989r. komisja ministerialna do spraw reformy prawa karnego podjęła pracę nad nowymi projektami kodeksów. W dniu 18 sierpnia 1995r. projekty nowego kodeksu karnego, kodeksu postępowania karnego i kodeksu karnego wykonawczego zostały przedłożone Sejmowi. Ostatecznie uchwalono je w dniu 6 czerwca 1997r. Miały obowiązywać od 1 stycznia 1998r. Tak się jednak nie stało w wyniku sporów politycznych nad kształtem nowego prawa. Sejm przedłużył *vacatio legis* i ostatecznie weszły one w życie z dniem 1 września 1998r¹⁷⁷.

¹⁷⁷ Z. Hołda, K. Postulski, Kodeks....., op. cit. s. 15 – 16.

W kodeksie karnym wykonawczym, oprócz rzeczywiście nowych regulacji, zawarto sporo przepisów znajdujących się uprzednio w aktach prawnych niższego rzędu. Odnosi się to tak do wykonywania kary pozbawienia wolności, jak i do problematyki postpenitencjarnej¹⁷⁸.

Według obecnie obowiązujących przepisów wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw. W szczególności dążyć należy do tego, by resocjalizowany zyskał poczucie odpowiedzialności, oraz potrzebę przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymał się od powrotu do przestępstwa. Dla osiągnięcia celu prowadzi się zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych w ustawie systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych. W oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych. Równie istotne jest nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne¹⁷⁹.

Karę pozbawienia wolności wykonuje się w następujących rodzajach zakładów karnych:

- 1) zakładach karnych dla młodocianych,
- 2) zakładach karnych dla odbywających karę po raz pierwszy,
- 3) zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych,
- 4) zakładach karnych dla odbywających karę aresztu wojskowego.

Zakłady karne mogą być organizowane jako:

- 1) zakłady karne typu zamkniętego,
- 2) zakłady karne typu półotwartego,
- 3) zakłady karne typu otwartego¹⁸⁰.

Kobiety odbywają karę pozbawienia wolności odrębnie od mężczyzn. Skazana kobieta odbywa karę w zakładzie karnym typu półotwartego, chyba że stopień demoralizacji lub względy bezpieczeństwa przemawiają za odbywaniem kary w zakładzie

¹⁷⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r. Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. z 1997r. Nr 50 poz. 557 ze zm.

¹⁷⁹ Art. 67§1,2 i 3 kkw.

¹⁸⁰ Art. 69 i art.70§ 1kkw.

karnym innego typu. Kobiecie ciężarnej lub karmiącej zapewnia się opiekę specjalistyczną¹⁸¹.

Karę pozbawienia wolności wykonuje się w systemie:

- 1) programowanego oddziaływania,
- 2) terapeutycznym,
- 3) zwykłym¹⁸².

W celu stwarzania warunków sprzyjających indywidualnemu postępowaniu ze skazanymi, zapobieganiu dalszej demoralizacji oraz zapewnieniu bezpieczeństwa osobistego, wyboru właściwego systemu wykonywania kary, rodzaju i typu zakładu karnego dokonuje się klasyfikacji osadzonych. Należy mieć na względzie w szczególności:

- 1) płeć,
- 2) wiek,
- 3) uprzednie odbywanie kary pozbawienia wolności,
- 4) umyślność lub nieumyślność czynu,
- 5) czas pozostałej do odbycia kary pozbawienia wolności,
- 6) stan zdrowia fizycznego i psychicznego, w tym stopień uzależnienia od alkoholu, środków odurzających lub psychotropowych,
- 7) stopień demoralizacji i zagrożenia społecznego,
- 7) rodzaj popełnionego przestępstwa.

Podstawą powyższej klasyfikacji są m.in. badania osobopoznawcze. Działanie takie ma także na celu właściwe umieszczenie skazanego wewnątrz zakładu karnego¹⁸³.

Skazanego poddaje się w miarę potrzeby, za jego zgodą, badaniom psychologicznym lub psychiatrycznym. Sędzia penitencjarny może zarządzić przeprowadzenie badań bez zgody skazanego. Badania przeprowadzane są w odpowiednich ośrodkach diagnostycznych.

W systemie programowanego oddziaływania odbywają karę skazani młodociani, a także skazani dorośli, którzy po przedstawieniu im projektu programu oddziaływania wyrażają zgodę na współdziałanie w jego opracowaniu i wykonaniu. W programach oddziaływania ustala się: rodzaje zatrudnienia i nauczania skazanych, ich kontakty z

¹⁸¹ Art. 87§1,2i3 kkw. Zgodnie z art. 87§4 kkw do matek pozbawionych wolności sprawujących stałą i bezpośrednią opiekę nad dzieckiem przepisu art. 69 nie stosuje się. Przebywają one w specjalnych domach dla matek i dziecka przy wskazanych przez ministra sprawiedliwości zakładach karnych. Zapewnia się im tam opiekę prawidłową dla rozwoju dziecka.

¹⁸² Art. 81 kkw.

¹⁸³ Art. 82§1,2i3 kkw.

rodziną i innymi osobami bliskimi oraz wykorzystywanie czasu wolnego. Należy także z góry określić taki zakres obowiązków, aby skazany miał możliwość wywiązywania się z nich oraz przedsięwziąć kroki niezbędne dla przygotowania skazanych do powrotu do społeczeństwa. Jeżeli dorosły skazany nie przestrzega wymagań ustalonych w programie oddziaływania przenosi się do odbywania kary w systemie zwykłym. W uzasadnionych przypadkach dokonuje się zmiany systemu na terapeutyczny.

W systemie terapeutycznym odbywają karę skazani z zaburzeniami psychicznymi, upośledzeni umysłowo, uzależnieni od alkoholu, narkotyków, leków oraz skazani niepełnosprawni fizycznie. Wymagają w związku z tym oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej¹⁸⁴.

W systemie zwykłym skazany może korzystać z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych¹⁸⁵.

Skazanego po osadzeniu w zakładzie karnym należy bezzwłocznie poinformować o przysługujących mu prawach i ciężących na nim obowiązkach. Należy umożliwić mu zapoznanie się z przepisami kodeksu wykonawczego i regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności. Skazanych poddaje się też odpowiednim badaniom lekarskim i zabiegom sanitarnym.

Kodeks karny wykonawczy zawiera katalog praw skazanego. Katalog ten ma charakter otwarty¹⁸⁶. Są one bardzo różnej natury. Dotyczą pięciu dziedzin życia skazanego w zakładzie karnym tj.:

- warunków bytowych,
- łączności ze światem zewnętrznym, zwłaszcza z rodziną i bliskimi osobami,
- aktywności skazanego podczas odbywania kary,
- wolności religijnej,
- gwarancji służących praworządному wykonaniu kary¹⁸⁷.

Skazanemu zapewnia się w miarę możliwości podjęcie pracy. Przy kierowaniu do pracy uwzględnia się w miarę możliwości zawód, wykształcenie, zainteresowania i potrzeby osobiste skazanego. Pracę zapewnia się przede wszystkim osobom zobowiązanym do świadczeń alimentacyjnych, a także mającym szczególnie trudną sytuację materialną, osobistą lub rodzinną. Wynagrodzenie za pracę ustala się w umowie zawieranej przez dyrektora zakładu karnego lub przez skazanego.

¹⁸⁴ Art. 95§1,2,3i4 oraz art.95 kkw.

¹⁸⁵ Art. 98 kkw.

¹⁸⁶ Art.102 kkw.

¹⁸⁷ T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1998, s. 237.

Wynagrodzenie przysługujące więźniom nie może być niższe od najniższego wynagrodzenia pracowników określonego na podstawie kodeksu pracy. Za prace porządkowe oraz pomocnicze wykonywane na rzecz zakładu karnego lub samorządu terytorialnego, w wymiarze nie przekraczającym 60 godzin miesięcznie, wynagrodzenie skazanemu nie przysługuje. Jednakże za jego pisemną zgodą, można zezwolić mu na nieodpłatne zatrudnienie przy pracach publicznych na rzecz organów samorządu terytorialnego, zakładu karnego, lub na cele charytatywne. Za wykonywane prace nieodpłatne mogą być skazanemu przyznawane nagrody. Z wynagrodzenia za pracę, wpłat na rzecz skazanego lub z innych źródeł gromadzi się fundusz, przekazywany skazanemu w chwili zwolnienia z zakładu karnego. Jest on przeznaczony na przejazd zwolnionego do miejsca zamieszkania i na utrzymanie. Na wniosek skazanego środki te można przekazać na jego książeczkę oszczędnościową. Okresy pracy, za którą przysługuje wynagrodzenie, wykonywanej przez skazanego w czasie odbywania kary pozbawienia wolności są okresami składkowymi na zasadach określonych w przepisach o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin. Wlicza się je także do okresu pracy od którego zależą uprawnienia pracownicze¹⁸⁸.

W jednostkach penitencjarnych prowadzi się obowiązkowe nauczanie w zakresie szkoły podstawowej i gimnazjum. Można także organizować nauczanie ponadpodstawowe i ponadgimnazjalne oraz specjalistyczne kursy zawodowe. Zakład karny ma obowiązek prowadzenia nauczania stosownie do możliwości i uzdolnień skazanych młodocianych. Pierwszeństwo w dostępie do nauki w zakładzie karnym mają skazani, którzy nie ukończyli szkoły podstawowej, nie mają wyuczonego zawodu, albo po odbyciu kary nie będą mogli go wykonywać. Skazanym nie posiadającym wystarczających środków pieniężnych udostępnia się nieodpłatnie niezbędne podręczniki i pomoce naukowe. W uzasadnionych przypadkach więźniowie mogą kształcić się na własny koszt w szkołach poza obrębem zakładu karnego. Muszą w tym celu uzyskać zgodę dyrektora zakładu karnego¹⁸⁹. Osadzeni niezbyt chętnie podejmują naukę. W roku szkolnym 2001/2002 zaledwie 5% uwięzionych uczyło się w szkołach na różnym poziomie. Jednakże wskazać należy, że niektórzy więźniowie studiują w szkołach wyższych. Najczęściej odbywa się to w systemie zaocznym lub eksternistycznym¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Art. 121 – 129 kkw.

¹⁸⁹ Art. 130§1,2,3 i 5 kkw.

¹⁹⁰ T. Bulenda, *Charakterystyka populacji więziennej*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, praca zbiorowa pod red. T. Bulendy i R. Musidłowskiego, Warszawa 2003, s. 243.

W zakładach karnych stwarza się skazanym warunki odpowiedniego spędzania czasu wolnego. W tym celu organizuje się zajęcia kulturalno-oświatowe, wychowania fizycznego i sportowe. Celem tej działalności jest wypełnienie czasu wolnego osadzonych. Jednakże ma to i szersze znaczenie. Jest to czynnik sprzyjający ograniczeniu negatywnych przejawów izolacji, sposób na wypoczynek i zapewnienie higieny psychicznej¹⁹¹. W każdym zakładzie karnym prowadzi się wypożyczalnię książek i prasy dla skazanych. Stwarza się też możliwość korzystania z radia i telewizji w świetlicach lub w celach.

Dyrektor jednostki penitencjarnej może zezwolić osadzonym na tworzenie zespołów w celu prowadzenia działalności kulturalnej, społecznej lub sportowej. Może on również zezwolić na nawiązywanie kontaktów i współpracy z odpowiednimi stowarzyszeniami, organizacjami i instytucjami. Dyrektor zakładu karnego może powołać rzeczników skazanych w celu powierzenia im zadań opiniotwórczych i konsultacyjnych¹⁹².

Kodeks karny wykonawczy odnosi się do problematyki postpenitencjarnej w rozdziale: uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń oraz pomoc w społecznej readaptacji skazanych, a także w rozdziale: zwalnianie skazanych i warunki udzielania im pomocy. Zagadnienia te, z uwagi na przyjęty układ opracowania, zostaną przybliżone w kolejnych rozdziałach pracy.

Jak wynika z przedstawionych uregulowań prawnych w ostatnich latach urzeczywistniono wiele zmian w systemie wykonywania kary pozbawienia wolności. Najważniejszą z nich jest nowe podejście do izolacji więziennej, które obecnie polega na tym, że nie jest tylko karą, ale przede wszystkim przygotowaniem więźnia do życia na wolności. Więzienia stały się prospołeczne. Skazani powinni wiedzieć, że społeczeństwo jest gotowe stworzyć im szansę powrotu do normalnego życia. Zmieniono także podejście prawa do pracy więźniów. Obecnie jest ona dobrowolna, odpłatna, zaś okres pracy w więzieniu liczy się do emerytury. Niestety, w porównaniu z okresem z przed 1989r. w tej dziedzinie nastąpił pewien regres. Spadło bowiem zapotrzebowanie na pracę więźniów. Jeżeli w PRL-u zatrudnionych było ok. 90% ogółu więźniów, to obecnie zatrudnionych jest ok. 30% skazanych. Być może w związku z przeobrażeniami na rynku pracy po wejściu do Unii Europejskiej sytuacja ta ulegnie poprawie. Wyeliminowano niektóre drastyczne kary jak np. kara twardego łóża, golenie głowy, zmniejszanie racji żywnościowych itp. Jednocześnie przyznano więźniom prawo do noszenia cywilnej

¹⁹¹ Z. Hołda, K. Postulski, Kodeks....., op. cit. s. 466 - 477.

¹⁹² Art. 136§1i2 kkw.

odzieży. Zniknęła tzw. „kostka”, czyli obowiązek wystawiania na noc przed drzwi celi ubrania ułożonego w kostkę. Więźniowie mogą sami dbać o wystrój celi, pojawiły się więc kwiaty, akwaria, firanki a także zdjęcia porno. Mogą posiadać radio, telewizor, magnetowid. Zwiększono także możliwość swobodnego poruszania się więźniów i ułatwiono dostęp do funkcjonariuszy. Wprowadzono swobodę w wymianie korespondencji z rodziną. Wprowadzono system przepustek, widzenia bezdozorowe oraz w odosobnieniu (przebywanie z żoną lub konkubiną w specjalnym pomieszczeniu). Zadbano jak widać o problemy emocjonalne więźniów w sferze seksualnej, które dotychczas należały do najtrudniejszych i najczęściej przemilczanych¹⁹³.

Jednakże polskie więzienia są przeludnione i borykają się z konsekwencjami wieloletniego niedofinansowania. Populacja pozbawionych wolności wzrosła w ciągu ostatnich pięciu lat o ponad 50%, zaś liczba funkcjonariuszy Służby Więziennej o 2,6%. Realna staje się groźba wyłączenia z eksploatacji kolejnych obiektów z powodu ich postępującej dewastacji. Funkcjonariusze, administracja i wychowawcy są przeciążeni nadmiarem obowiązków i godzin nadliczbowych. Tymczasem wśród osadzonych coraz więcej jest sprawców najpoważniejszych przestępstw, członków zorganizowanych grup przestępczych, więźniów brutalnych o wyjątkowo wysokim poziomie demoralizacji. Przeludnienie i stan techniczny wielu jednostek powoduje obniżenie ich właściwości ochronnych, przez co poczucie bezpieczeństwa wśród osadzonych i funkcjonariuszy znacznie zmalało. W warunkach tych nie jest możliwe budowanie skutecznych podwalin opieki postpenitencjarnej. Uzasadniona jest więc obawa o skuteczność ochrony społeczeństwa przed pozbawionymi wolności sprawcami przestępstw. Zagrożona jest również realizacja funkcji izolacyjnych tymczasowego aresztowania, co może godzić w dobro prowadzonych przez policję i prokuraturę postępowań karnych. Od 1996 r. międzynarodowe instytucje monitorujące wykonywanie kar pozbawienia wolności zwracają uwagę, że Polska winna poprawiać standardy traktowania osadzonych i ukształtować właściwy system opieki postpenitencjarnej. Tymczasem polskiemu więziennictwu w dalszym ciągu zagraża znaczne obniżenie możliwości sprawnego wykonywania zadań. Stan ten w konsekwencji doprowadzić może do osłabienia całego wymiaru sprawiedliwości i znacząco wpłynąć na wzrost zagrożenia bezpieczeństwa publicznego. Skuteczność przeciwdziałania przestępczości zależy przecież od współdziałania wielu czynników.

¹⁹³ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003, s. 226 i nast.

Nie można dopuścić do sytuacji, aby skutki wieloletniego niedofinansowania systemu opieki penitencjarnej doprowadziły do marnotrawienia wysiłków policji i innych organów zaangażowanych w walkę z przestępczością¹⁹⁴.

Spółeczeństwo pod wpływem mediów zaczyna odczuwać wzrost poczucia zagrożenia, w rzeczywistości niższego od realnych rozmiarów przestępczości. Bulwersują wieści o tym, że „więźniowie przebywają w sanatoryjnych warunkach”, nie pracują, oglądają telewizję, chadzają na przepustki. Trzeba podejmować próby wyjaśnienia i obiektywizacji zmierzające do odpowiedzi na pytania: dlaczego tak mało skazanych pracuje, czy niecałe 3 metry kwadratowe i ponad 4 złote „na głowę” (stawka żywnościowa) stanowi luksus, czy przywrócenie kary śmierci pozwala być w Unii Europejskiej?

W dobie „liberalizowanego” prawa w polskich więzieniach pod względem ilości skazanych na 100 000 mieszkańców górujemy w europejskich statystykach, chociaż nasza przestępczość mimo jej wzrostu, brutalizacji i innych przekształceń strukturalnych związanych z transformacją – nie osiągnęła jeszcze światowych rozmiarów.

W latach 2000 – 2004 nastąpiły istotne przemiany w populacji osób pozbawionych wolności i nie mają one charakteru jedynie ilościowego. Coraz więcej więźniów rekrutuje się spośród grup przestępczości zorganizowanej, coraz częściej trafiają do jednostek penitencjarnych sprawcy przestępstw dokonywanych z użyciem siły, szczególnie brutalnych lub odznaczających się bardzo wysoką szkodliwością społeczną. W warunkach znacznego przeludnienia, braku zatrudnienia oraz przy trudnościach w zapewnieniu im wartościowej organizacji czasu tworzą więźniowie społeczność, nad którą panowanie i sprawowanie kontroli jest coraz trudniejsze. Pogłębieniu ulegają trudności w realizacji funkcji naprawczych kary. W tym kontekście podstawowymi zadaniami systemu penitencjarnego jest zapewnienie dyscypliny i porządku w jednostkach penitencjarnych, przeciwdziałanie próbom ucieczek, ale także udaremnianie wnikania na teren więzień substancji niebezpiecznych oraz przedmiotów niedozwolonych kiedyś z więzień¹⁹⁵.

Populacja pozbawionych wolności w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych średniorocznie wahała się od niespełna 46 tys. w 1990 roku do ponad 65 tys. w roku 1995. W ciągu kolejnych trzech lat (1996 – 1998) oscylowała wokół 58 tysięcy.

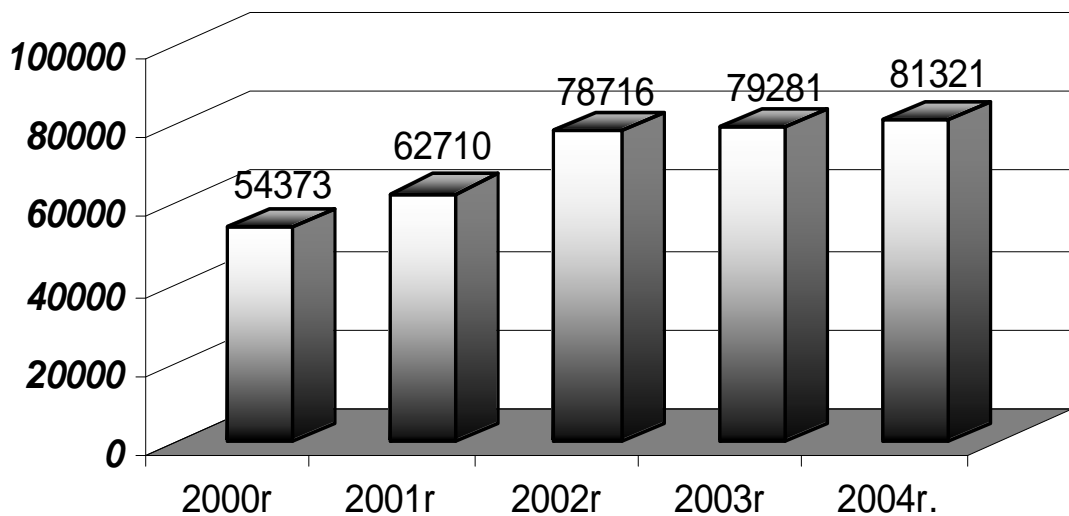
¹⁹⁴ Zob. J. Rejman, *Poczucie zagrożenia przez współczesne społeczeństwo*, w: *Młodzież wobec współczesnych zagrożeń*, F.Kozaczuk (red), Rzeszów 2003, s. 11-25.

¹⁹⁵ Zob. J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982.

Zmiany w liczebności populacji nie stanowiły w tym okresie problemu z punktu widzenia wydolności jednostek penitencjarnych, która ukształtowała się na poziomie 63 –65 tys. miejsc. Od stycznia 1999 roku do chwili obecnej liczba miejsc, którymi dysponuje więziennictwo dla osadzonych wzrosła z niespełna 65 tysięcy do ponad 69 tysięcy.

Jednocześnie od początku 1999 roku liczba osadzonych wzrosła z ok.53 tysięcy do nieomal 81 tysięcy aktualnie. W 2001 roku tygodniowo przybywało średnio ponad 200 osadzonych. W 2002 roku ich liczba ustabilizowała się na poziomie 81 –82 tysięcy, po czym zaczęła rosnać w pierwszym kwartale 2003 roku by na jego koniec osiągnąć wartość prawie 83 tysięcy pozbawionych wolności. Od tamtego czasu zawiera się ona w przedziale 80 –81 tysięcy osób. Ukazuje to wykres 1.

Wykres 1. Liczba osadzonych w polskich więzieniach w latach 2000-2004 r.
(stan na 1 stycznia 2004 r.)

Źródło: Dane statystyczne Centralnego Zarządu Służby Więziennej – Biuro Penitencjarne, Warszawa 2001, 2002, 2003, 2004, 2005.

Formalne różnicowanie osób pozbawionych wolności odbywa się z uwzględnieniem kryteriów płci, wieku, uprzedniej karalności, długości czasu pozostałej do odbycia kary, stanu zdrowia psychicznego i fizycznego, poziomu demoralizacji oraz

stopnia zagrożenia społecznego stwarzanego przez więźnia, a także umyślności zawinienia. Zgodnie z podstawowymi standardami prawa nie rozróżnia się osadzonych z uwagi na rasę, pochodzenie etniczne czy orientację seksualną¹⁹⁶.

Liczba przebywających w Polskich więzieniach cudzoziemców (nieco ponad 1000) nie przekracza 1,5% populacji pozbawionych wolności. Ich traktowanie podczas trwania izolacji uwzględnia potrzebę przewycięzania trudności w komunikowaniu się oraz występującej niekiedy odmienności kulturowej czy religijnej. Dwie trzecie obcokrajowców wywodzi się z krajów powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego¹⁹⁷.

Kobiety stanowią w populacji pozbawionych wolności ok. 2,8%, co przekłada się na liczbę ponad 2100 tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych. Specyfika izolowania kobiet polega m.in. na konieczności istnienia w strukturze więziennej służby zdrowia oddziału położniczego (Zakład Karny w Grudziądzu). Na terenie jednostek penitencjarnych funkcjonują też dwa domy dla matki i dziecka (w zakładach karnych w Grudziądzu i w Krzywańcu). Tam właśnie, zgodnie z założeniami polityki postpenitencjarnej, umożliwiające jest sprawowanie opieki przez pozbawione wolności kobiety nad ich potomstwem, które nie ukończyło 3 roku życia. Liczba przebywających w tych placówkach dzieci nie przekracza w poszczególnych latach okresu 2000-2004 liczby 30 średniorocznie¹⁹⁸.

Prawo karne wykonawcze w sposób szczególny odnosi się do więźniów młodocianych (osób, które nie ukończyły 21 roku życia). Wobec tej – liczącej ok. 7000 i stanowiącej niespełna 9% populacji – grupy stworzone zostały najszersze możliwości stosowania oddziaływań postpenitencjarnych. Stale rośnie liczba orzeczeń oczekujących na wykonanie. Do zakładów karnych i aresztów śledczych trafia obecnie coraz więcej przestępców w tej grupie wiekowej. Są coraz bardziej brutalni, agresywni, związani z przestępczością zorganizowaną. Z jednej strony podnosi to zdecydowanie poziom trudności pracy wykonywanej przez funkcjonariuszy i pracowników więziennictwa, z drugiej – stawia wysokie wymagania w zakresie konieczności wdrożenia modelowych programów resocjalizacyjnych¹⁹⁹. Obrazuje to wykres 2.

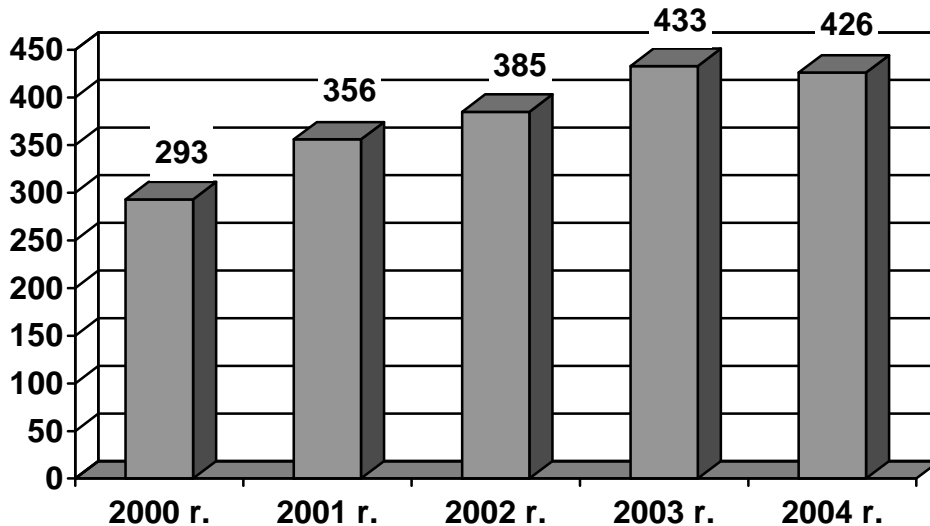
¹⁹⁶ T. Bulenda, Charakterystyka populacji więziennej, w: System....., op. cit. s. 229.

¹⁹⁷ Tamże, s. 246.

¹⁹⁸ Zob. *Raport Centralnego Zarządu Służby Więziennej za IV kwartał 2004 r.*, Grudziądz 5 stycznia 2005 r.

¹⁹⁹ Zob. M. Ciosek, *Psychologia.....*, op. cit. 264 i nast.

Wykres 2. Liczba ogólna osadzonych niebezpiecznych w latach 2000 - 2004r. (stan na 31 stycznia 2004r.)

Źródło: Dane statystyczne Centralnego Zarządu Służby Więziennej – Biuro Penitencjarne, Warszawa 2001, 2002, 2003, 2004, 2005.

Według stanu z dnia 31 stycznia 2004 roku w więzieniach przebywało 2028 osadzonych związanych z przestępczością zorganizowaną, 426 zaliczonych do niebezpiecznych oraz 154 skazanych na dożywotnie pozbawienie wolności²⁰⁰.

Rzecz natomiast w tym, aby nie trwać przy złudnym przeświadczeniu, że główną metodą przeciwdziałania przestępczości jest stosowanie bezwarunkowej kary pozbawienia wolności. Środki przeciwdziałania przestępczości powinny być bowiem adekwatne do jej czynników etiologicznych. Przy takim ujęciu problemu wiadomo, że potencjalni sprawcy przestępstw skłonni są je popełnić, gdy mogą zasadnie mniemać, że nie zostaną wykryci²⁰¹.

Wprawdzie ostatnio wykrywalność sprawców przestępstw poprawiła się, ale mimo to pozostawała wydatnie niższa niż w latach 1985 – 1988. Wiadomo, że poszczególne przestępstwa często różnią się od siebie pod względem wykrycia ich sprawców. Do takich czynów należą kradzieże z włamaniem. Najgorszym pod tym względem był 1990 r.

²⁰⁰ Zob. *Raport Centralnego Zarządu Służby Więziennej za IV kwartał 2004 r.*, Grudziądz 5 stycznia 2005 r.

²⁰¹ *Biuletyn Rzecznika...*, op. cit. s. 21.

Wykryto sprawcę tylko co piątej kradzieży z włamaniem, podczas gdy w latach 1985 – 1987 wykrywano sprawców więcej niż połowy takich czynów. Po roku 1990 odsetki wykrycia sprawców zwiększały się, sięgając w 1994 r. prawie 31% ogółu kradzieży z włamaniem. Mimo to pozostały na poziomie o wiele niższym niż 7 – 8 lat temu. Istotnym wskaźnikiem efektów postępowania przygotowawczego może być także porównanie liczby przestępstw stwierdzonych z liczbą wskazań przez sąd. Obrazuje to tabela 7.

Tabela 7. Przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych oraz wskaźniki wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych.

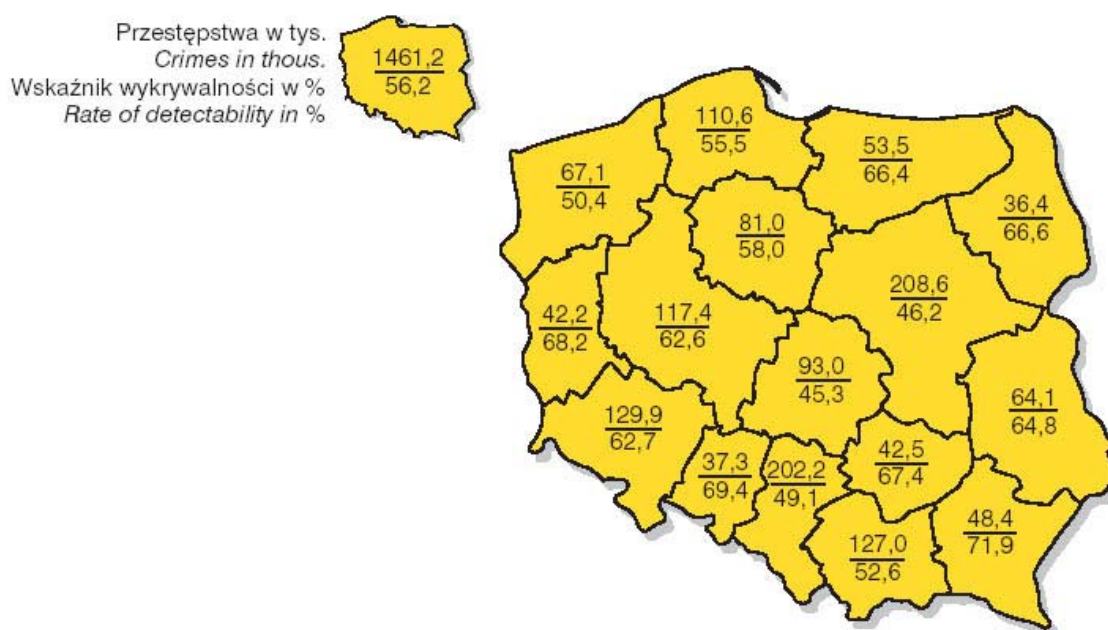
Rodzaje przestępstw	2000	2002	2004	2000	2002	2004
	Przestępstwa w tys.			Wskaźniki wykrywalności w %		
OGÓŁEM:	1266,9	1466,6	1461,2	47,8	55,2	56,2
Zabójstwo	1,3	1,0	0,9	87,0	87,5	90,8
Uszczerbek na zdrowiu	18,4	15,7	15,8	89,7	87,9	87,8
Udział w bójce lub pobiciu	14,4	14,0	14,3	77,4	76,4	75,8
Przestępstwa związane z narkomanią	19,6	47,6	59,4	98,5	97,6	96,5
Zgwałcenie	2,4	2,3	2,2	85,9	85,7	82,7
Kradzież rzeczy	309,8	336,1	339,1	21,5	19,8	19,9
- w tym kradzież samochodu	68,1	54,3	51,2	8,9	8,8	9,5
Kradzież z włamaniem	364,8	294,6	266,6	23,3	20,2	21,1
Rozbój, kradzież rozbójnicza i wymuszenie rozbójnicze	53,5	51,7	48,6	53,7	48,0	50,4
Przeciwko obrotowi gospodarczemu	12,2	11,0	11,9	92,7	87,4	86,2
Prowadzenie pojazdu przez osobę w stanie nietrzeźwym lub pod wpływem środka odurzającego	X	150,9	158,5	X	100,0	100,0

Źródło: Główny Urząd Statystyczny 2001, 2003, 2005, Warszawa 2001, 2003, 2005

Tabela 7 pokazuje wskaźniki wykrywalności przestępstwa w latach 2000 - 2004 z podziałem na rodzaje przestępstw. Jak widać wskaźnik wykrywalności przestępstw waha się w okolicach 50%. Z tym, że najmniejsze sukcesy policja może odnotować w przypadku kradzieży (wykrywalność w granicach 20%), szczególnie kradzieży samochodów, gdzie wskaźnik wykrywalności nie przekracza 10%. Najlepiej radzi sobie policja z przestępstwami ciężkimi jak: zabójstwa (87-90%) uszczerbek na zdrowiu (ok.88%) oraz w walce z narkomanią (wskaźnik powyżej 90%)

Rycina 1, zamieszczona poniżej, pokazuje nam wskaźniki wykrywalności przestępstw w 2005 r w Polsce z podziałem na województwa. Wskaźnik wykrywalności w województwie świętokrzyskim wynosi 67,4% czyli jest wyższy niż średnia krajowa. Najgorsza wykrywalność była w województwie łódzkim (45, 3 %), najlepsza zaś w województwie podkarpackim (71,9%).

Rycina 1. Przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych oraz wskaźniki wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych według województw w 2004 r.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny 2004, Warszawa 2004.

Można wnioskować, że stosunkowe obniżenie się liczby skazań w porównaniu z liczbą przestępstw stwierdzonych świadczy o osłabieniu pracy organów ścigania. Liczba skazań w danym roku nie oznacza, że tylko taką liczbę przestępstw stwierdzonych objęto wyrokiem. Niejednokrotnie jest tak, że sprawca odpowiada za kilka przestępstw. W statystykach wykazuje się to jako jedno skazanie. W takiej sytuacji trzeba mieć świadomość, że bezwarunkowa kara pozbawienia wolności nie może stanowić panaceum na wszystkie zjawiska kryminogenne. Liczbę osadzonych zmniejszyły okresowo kolejne amnestie. Bez tego populacja więzienna rosłaby ponad wszystkie możliwe granice.

więziennictwa co najmniej na poziomie 2004 roku, nie będzie możliwości powstrzymania degradacji substancji organizacyjnej wielu jednostek. Grozić to będzie w efekcie wyłączeniem możliwości skutecznej w nich resocjalizacji a w konsekwencji – dalszym zagęszczeniem zakładów karnych i aresztów śledczych. Nastąpić może osłabienie właściwości ochronnych i izolacyjnych jednostek penitencjarnych²⁰³.

Zmniejszenie bezpieczeństwa jednostek więziennych, funkcjonariuszy i pracowników przełożyłoby się wtedy na obniżenie bezpieczeństwa publicznego. Poziom zagrożeniom wzmocniłoby niedostateczne wyposażenie w sprzęt, przemocowanie funkcjonariuszy, złe nastroje wśród osadzonych, ograniczone możliwości oddziaływania na społeczność pozbawionych wolności przez kadre penitencjarną. Taki rozwój sytuacji w przypadku obniżenia poziomu finansowania zadań penitencjarnych i postpenitencjarnych w latach przyszłych zaprzeczy ostatecznie pogładowi, że oszczędzanie na więziennictwie zwiększa jedynie dolegliwość kary. W warunkach przeludnienia więzień i trudności z zapewnieniem osadzonym jakiegokolwiek zajęcia, w tym zwłaszcza pracy, znacznemu ograniczeniu ulega możliwość sprawowania kontroli nad zbiorowością osób pozbawionych wolności. Torpeduje to z kolei możliwość skutecznego oddziaływania postpenitencjarnego po wyjściu byłego więźnia na wolność²⁰⁴.

Zagęszczenie populacji w zakładach karnych sprzyja rozwojowi agresji oraz innych zachowań patologicznych, które to utrwalają się w jego psychice i budują aspołeczne podejście do życia w warunkach wolnościowych. W tej sytuacji, przy dalszym wzroście przeludnienia lub jego stabilizacji przez dłuższy czas na obecnym poziomie można się spodziewać wzrostu liczby wypadków nadzwyczajnych. Wprawdzie w latach 2002-2003 udało się Służbie Więziennej ograniczyć, w porównaniu z latami 2000-2001, liczbę bójek, pobić, przypadków znęcania się osadzonych nad współosadzonymi itp., jednak trudno oczekiwać, że kontrola nad wszystkimi negatywnymi zjawiskami będzie w dalszym ciągu tak skuteczna. Skoro doszłoby do wzrostu patologicznych zdarzeń na terenie więzień, spadku szczelności jednostek penitencjarnych, pogłębiania demoralizacji izolowanych przestępców, naturalną rzeczą byłby spadek zaufania społecznego do więziennictwa. W konsekwencji ucierpiałby na tym autorytet całego wymiaru sprawiedliwości a tym samym autorytet państwa. Dalsze pogarszanie się warunków bytowych

²⁰³ Tamże. s.23.

²⁰⁴ Zob. P. Moczydłowski, *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: 1989-2003*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, red. T. Buldena, R. Musidłowski, Warszawa 2003.

w polskich więzieniach spowodowałyby obniżenie ocen formułowanych przez międzynarodowe instytucje monitorujące przebieg procesu izolacji.

Polska z kraju przodującego w zakresie środkowoeuropejskiej penitencjaryстики zmieniłaby się w kraj, któremu w zakresie wykonywania tymczasowego aresztowania i kary pozbawienia wolności pozostaje „wiele do poprawienia”. Zmarnowany zostałby wysiłek, który przed kilku laty uczynił choćby z polskiej Służby Więziennej nowoczesny w skali ogólnoeuropejskiej organ wykonawczy wymiaru sprawiedliwości²⁰⁵. Od 1 maja 2004 roku granice Polski z Federacją Rosyjską, Białorusią i Ukrainą stały się wschodnią granicą Unii Europejskiej. Wytworzy to nową jakość zjawisk kryminalnych na terenie Polski wschodniej. Tymczasem liczba i lokalizacja jednostek penitencjarnych na tym terenie, jak również możliwość oddziaływania postpenitencjarnego, pozostawia wiele do życzenia. Konieczne jest, aby za przykładem służb granicznych i celnych dokonać istotnego wzmocnienia tego obszaru w dobrze zabezpieczone kadrowo, funkcjonalne jednostki penitencjarne. Sprzyjać to będzie zachowaniu właściwych standardów bezpieczeństwa publicznego oraz ułatwi funkcjonowanie organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Zasadne jest również, aby zamierzenie to ujęte zostało w ramy rządowego programu, do którego realizacji wykorzystane zostałyby środki z funduszy strukturalnych UE, po to, aby stworzyć podwaliny pod system oddziaływania postpenitencjarnego na tychże terenach²⁰⁶.

Reforma polskiego systemu penitencjarnego z początku lat dziewięćdziesiątych przebiegała przy ustabilizowanych, niewysokich stanach osadzonych. Sprzyjała jej sprawna wymiana kadrowa, finansowe bezpieczeństwo oraz społeczna akceptacja wdrażanych przemian w polityce postpenitencjarnej. W efekcie zmieniła się filozofia wykonania kary. Wzrost przestępczości i mające miejsce zaostrenie odpowiedzialności karnej wytworzyły w ostatnich pięciu latach nową sytuację, która zagrażając funkcjonowaniu więziennictwa, godziła w sprawność całego wymiaru sprawiedliwości. Realizowana i znajdująca społeczną akceptację polityka karna nie uwzględniała stanu wydolności instytucji opieki społecznej i sytuacji finansowej więziennictwa. Osiągnięte zostały granice wydolności systemu penitencjarnego i postpenitencjarnego. Problemem stało się zapewnienie bezpieczeństwa więzonom i społeczeństwu oraz

²⁰⁵ Tamże

²⁰⁶ Zob. T. Szymanowski, *Nowe unormowania w praktyce penitencjarnej*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, red. T. Buldena, R. Musidłowski, Warszawa 2003.

zabezpieczenie prawidłowego toku prowadzonych postępowań karnych poprzez pełną izolację tymczasowo aresztowanych. Nadzieje na poprawę sytuacji dawać może jedynie zapewnienie należytego poziomu finansowania, co stwarza szansę zabezpieczenia podstawowych potrzeb oraz zakończenia negatywnych procesów przenoszonych na kolejne lata. Przewyciężenie zagrożeń wynikających z niedokapitalizowania systemu wymaga jednak przeznaczenia znacznych środków na zwiększenie liczby miejsc zakwaterowania osadzonych. Także zwiększony stan etatowy, głównie wśród wychowawców, umożliwi zatrzymanie procesu narastania niedociągnięć w procesach resocjalizacyjnych, co umożliwi przystąpienie do rozwiązania tego nabrzmiałego problemu. Zakończenie tego procesu będzie jednak możliwe w kolejnych latach jedynie przy kontynuowaniu wspólnej polityki karnej i społecznej organów państwa na bazie programów postpenitencjarnych. Konstrukcja nowoczesnego kształtu więziennictwa winna uwzględniać te uwarunkowania. Aby kontynuować wychodzenie systemu penitencjarnego ze stanu głębokiego kryzysu, przy planowaniu środków budżetowych przeznaczonych na jego funkcjonowanie należy uwzględniać zarówno standardy polityki karnej państwa jak i efekty wynikające z polityki społecznej Polski²⁰⁷.

W celu poprawy kondycji systemu oraz wzmocnienia autorytetu państwa, który obniżony został głównie poprzez niewykonywanie ogromnej liczby prawomocnie orzekanych kar pozbawienia wolności, należy przede wszystkim:

1. zwiększyć pojemność jednostek penitencjarnych oraz poprawić ich stan techniczny, co powinno stać się priorytetem z punktu widzenia projektów budżetowych,
2. kontynuować poprawę sytuacji kadrowej więziennictwa poprzez dalszy wzrost liczby etatów i przygotowania zawodowego zatrudnianych,
3. stworzenia prawno-finansowych warunków motywujących pracodawców do zatrudniania osób pozbawionych wolności, w szczególności przywrócenia preferencji w dostępie do zamówień publicznych, ulgi w podatku dochodowym od osób prawnych oraz wypracowania takiego kształtu prawa finansów publicznych, które pozwoli podejmować elastyczne działania w zakresie zatrudniania osadzonych i wykorzystywać wykorzystywać przychody z tej działalności do pokrywania kosztów tworzenia miejsc pracy (bez konieczności ich odprowadzania na dochody budżetowe),

²⁰⁷ Zob. J. Śliwowski, *Prawo i polityka...*, op. cit.

4. podjęcia decyzji o opracowaniu rządowego programu wzmocnienia systemu penitencjarnego na terenach Polski wschodniej przy wykorzystaniu unijnych funduszy strukturalnych w najbliższych latach. Będzie to dopełnieniem działań umacniających bezpieczeństwo granic wschodnich Unii Europejskiej²⁰⁸.

²⁰⁸ Zob. T. Szymanowski, *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Warszawa 1989.

ROZDZIAŁ 3

Pomoc postpenitencjarna udzielana przez administrację państwową i organizacje pozarządowe

3.1 Idea i cele pomocy społecznej postpenitencjarnej

Pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji bytowych i socjalnych. Pomoc społeczną organizują głównie organy administracji rządowej i samorządowej. Współpracują w tym zakresie, na zasadzie partnerstwa, z:

- organizacjami społecznymi i pozarządowymi,
- kościołem katolickim,
- innymi kościołami, związkami wyznaniowymi
- oraz osobami fizycznymi i prawnymi¹.

Pomoc społeczna wspiera osoby i rodziny w wysiłkach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb i umożliwia im życie w warunkach odpowiadających godności człowieka. Aby to osiągnąć podmioty realizujące misję pomocy społecznej podejmują działania zmierzających do życiowego usamodzielnienia osób i rodzin oraz ich integracji ze środowiskiem. Potrzeby osób i rodzin korzystających z opieki socjalnej powinny zostać uwzględnione zawsze wtedy, gdy odpowiadają celom i mieszczą się w możliwościach pomocy społecznej. Rodzaj, forma i rozmiar świadczenia powinny być odpowiednie do okoliczności uzasadniających udzielenie pomocy.

Pomoc społeczna polega w szczególności na:

- 1) przyznawaniu i wypłacaniu przewidzianych ustawą świadczeń;
- 2) pracy socjalnej,
- 3) prowadzeniu i rozwoju niezbędnej infrastruktury socjalnej;
- 4) analizie i ocenie zjawisk rodzących zapotrzebowanie na tego rodzaju świadczenia,
- 5) realizacji zadań wynikających z rozeznaczonych potrzeb społecznych,
- 6) rozwijaniu nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb.²

¹ Art. 2. ust.1. *ustawy z dnia 12 marca 2004 o pomocy społecznej*, Dz. U. z 2004 Nr 64 poz.593.

² Tamże, art. 15.

Pomocy społecznej udziela się osobom i rodzinom w szczególności z powodu:

- ubóstwa,
- sieroctwa,
- bezdomności,
- bezrobocia,
- niepełnosprawności,
- długotrwałej lub ciężkiej choroby,
- przemocy w rodzinie,
- potrzeby ochrony macierzyństwa lub wielodzietności,
- bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego, zwłaszcza w rodzinach niepełnych lub wielodzietnych,
- braku umiejętności w przystosowaniu do życia młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze,
- trudności w integracji osób, które otrzymały status uchodźcy,
- trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego,
- alkoholizmu lub narkomanii,
- zdarzenia losowego i sytuacji kryzysowej,
- klęski żywiołowej lub ekologicznej³.

W odniesieniu do osób podlegających oddziaływaniom postpenitencjarnym celem pomocy jest zaspokojenie niezbędnych potrzeb życiowych osoby zwolnionej po odbyciu kary pozbawienia wolności. Czasem pomoc ta obejmuje również członków rodziny byłego więźnia poprzez umożliwianie jej bytowania w warunkach odpowiadających godności człowieka. Pomoc powinna jednakże, w miarę możliwości, doprowadzić do życiowego usamodzielnienia każdej jednostki. Rodzaj, forma i rozmiar tej pomocy powinny być odpowiednie do okoliczności uzasadniających jej udzielenie.

Praca socjalna z byłymi więźniami, to praca z drugim człowiekiem i stosowane formy muszą się zmieniać razem z nim. Działalność ta powinna mieć na celu zapobiegania takim sytuacjom, które sprowadziły w przeszłości człowieka na drogę przestępstwa. Jednocześnie pamiętać należy że udzielana pomoc powinna obejmować określony czas

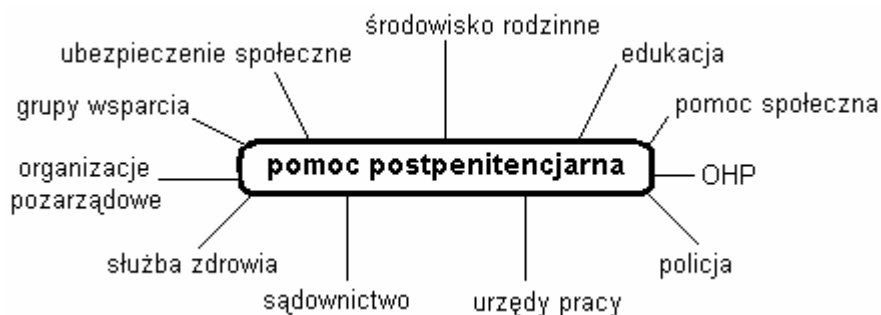
³ Tamże, art. 7.

kryzysu, którego doznaje zwolniony po odbyciu kary. Nie może prowadzić do powstania u niego postawy roszczeniowej wobec przedstawicieli instytucji, które tej pomoc udzielają. Przeciwnie, powinna wpływać na prawidłowe ukształtowanie osobowości zwolnionego, by w warunkach wolnościowych sam organizował sobie warunki życiowe. Celem nadrzędnym udzielnej pomocy jest przecież wdrożenie jednostki do pełnienia określonych ról społecznych

Pomoc postpenitencjarna, jeśli ma być skuteczna, powinna wypływać jednocześnie z wielu źródeł. Koordynować swe działania powinny zarówno urzędy administracji państwowej (sądownictwo, urzędy pracy, służba zdrowia, policja itd.), jak również podmioty społeczne, w tym organizacje pozarządowe i grupy wsparcia. Niezmiernie ważne jest też uświadomienie członkom rodziny, że ich wsparcie moralne jest bardzo ważne przy powrocie byłych więźniów do normalnego życia.

Pomocy postpenitencjarnej udzielają różne ogniwa wchodzące w skład złożonego systemu resocjalizacji. Są wśród nich organizacje, które nie należą do typowych instytucji zajmujących się wyłącznie pomocą postpenitencjarną, ale z racji spełniania wielorakich zadań, podejmują charytatywne działania wspomagające system pomocy (np. stowarzyszenia, fundacje, kościoły i związki wyznaniowe). Zjawiskiem powszechnym jest też, że osoby prywatne udzielają pomocy postpenitencjarnej zwalnianym i ich rodzinom. Z reguły są to gesty dobrej woli wykonane przez ludzi pragnących ich dobra osobistego, rodzinnego i społecznego. Różnorodność podmiotów uczestniczących w świadczeniu pomocy ukazuje rycina 3.

Rycina 3. Podmioty udzielające pomocy postpenitencjarnej.

Należy podkreślić, że bez względu na to kto świadczy pomocy penitencjarną, przyczynia się do uzyskania dobrych wyników w procesie, którego celem jest resocjalizacja członka społeczeństwa i stworzenie mu możliwości rozpoczęcia nowego życia.

Chcąc dążyć do poprawy skuteczności oddziaływań postpenitencjarnych wielu wiele problemów wymaga kompleksowego rozwiązania. Trzeba stworzyć system, który dawałby byłym skazanym łatwiejsze wejście na rynek pracy, pomógłby rozwiązać kłopoty natury społeczno – moralnej oraz psychicznej. Najczęściej spotykane problemy to: złe relacje rodzinne, brak mieszkania, radzenie sobie z agresją i stresem, poczucie niskiej wartości i brak wiary w swoje możliwości. Wydaje się, że potrzebującymi zająć się mogą wyspecjalizowane instytucje pozarządowe. Jednak najpierw państwo musiałoby je wyposażyć w instrumenty prawne umożliwiające im szeroki zakres działań i udzielić wsparcia odpowiednimi środkami finansowymi.

3.2 Mechanizmy procesów socjalizacji w warunkach oddziaływań postpenitencjarnych

Mechanizmy socjalizacji człowieka w procesie oddziaływań postpenitencjarnych warunkuje wiele czynników takich jak: osobowość byłych skazanych, ich doświadczenie życiowe, stosunek do uznawanych (lub nie) norm społecznych. Istotną rolę spełnia też środowisko, do którego powracają po wyjściu z więzienia⁴. Proces socjalizacji, czyli przystosowania się do środowiska społecznego byłych skazanych, przebiega w warunkach akceptowania tradycyjnych zachowań, dostosowania do lokalnej społeczności oraz do ustanowionych zakazów i nakazów. Każdy człowiek w podobny sposób podlega tym samym mechanizmom oddziaływań. Proces socjalizacji warunkuje funkcjonowanie mechanizmu nacisku zewnętrznego, mechanizmu naśladownictwa i mechanizmu nacisku wewnętrznego⁵. Wymienione mechanizmy socjalizacji są ze sobą powiązane i pozostają w ścisłym związku. Ich siła skuteczność i znaczenie regulacyjne jest różne w różnych okresie życia danej osoby. Wraz z upływem czasu u człowieka dominującą rolę przyjmuje mechanizm nacisku wewnętrznego. Funkcjonujące mechanizmy można analizować i dociekać skutków ich wpływów pod warunkiem, że uczestnictwo w tym procesie dana osoba akceptuje tzn. - godzi się z jego korekcyjnym oddziaływaniem.

⁴ E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, Warszawa 1978, s. 152.

⁵ M. Ciosek, *Psychologia...*, op. cit., s. 78

Mechanizm nacisku zewnętrznego, to pierwszy z mechanizmów socjalizacji, który wyjaśnia i określa poziom przyswajania wzorcowych postaw, przekonań, wartości i sposobu zachowania się. Celem społecznego nacisku zewnętrznego jest dopasowanie zachowania i sposobu myślenia do tego, jaki uznaje i akceptuje społeczeństwo.

Mechanizm naśladownictwa to kolejny mechanizm socjalizacji, który kształtuje proces nabywania przekonań, wartości i norm obowiązujących w środowisku społecznym.

Przez mechanizm nacisku wewnętrznego rozumieć trzeba system zinternalizowanych (z angielskiego internal – wewnętrzny) informacji dotyczących reguł postępowania i współżycia społecznego. Dana osoba uznaje te zasady za osobiste. Do systemu tego nie należałyby więc informacje o tych regułach postępowania, które wprawdzie wchodzi w zakres doświadczenia społecznego jednostek, ale których nie uznaje ona za własne. Przeciwnie - uważa, że są jej narzucone wbrew jej woli. Mechanizm nacisku wewnętrznego uznawany jest za wewnętrznie wglądnie trwałą strukturę informacji dotyczących reguł współżycia społecznego. Skupia on własne cechy treściowe - zinternalizowane normy i wartości oraz cechy formalne - poziom zróżnicowania i stopień uporządkowania⁶.

Proces internalizacji normy polega na tym, że konkretny człowiek nie tylko akceptuje pewną zasadę postępowania i nie pochwala przeciwnego wzoru zachowania się, lecz ponadto gotowy jest realizować tę zasadę nawet wówczas, gdy wiąże się to z pomniejszeniem jego korzyści osobistych⁷. Wśród norm jakim podlega każda jednostka występują: normy prawne normy moralne i normy obyczajowe⁸. Pierwsze z nich wyróżniają się z pośród ogółu innych tym, że są sformalizowane, ustalone w sposób instytucjonalny. Nad ich przestrzeganiem czuwają powołane do tego celu władze państwowe i organizacje społeczne. Obowiązujące normy prawne są tymi, które określają w jakich okolicznościach dane zachowanie uznać trzeba za czyn przestępczy.

W każdej społeczności obowiązują też normy moralne. Hipotezy norm prawnych i norm moralnych w pewnych sytuacjach pokrywają się ze sobą np. zakaz stosunków kazirodczych, małżeństw nieletnich czy wykorzystywania pozycji społecznej⁹.

Normy obyczajowe obowiązują wtedy, gdy istnieją ich powszechna akceptacja. Normy prawne, moralne i obyczajowe regulują zasady współżycia danej społeczności.

⁶ Tamże, s.49.

⁷ A. Gołąb, *Teoretyczny model mechanizmu internalizacji norm społecznych*, w: *Psychologia w służbie człowieka*, Z Ratajczak (red), Warszawa 1998 s. 40.

⁸ Tamże, s.41.

⁹ M. Ossowska, *Normy moralne*, Warszawa 1970, s.75.

Stanowią one swego rodzaju standardy oceny i kontroli społecznej zachowania się człowieka oraz decydują o utrzymaniu integralności danej społeczności. Naruszenie jakiegokolwiek z tych norm pociąga za sobą mniejsze lub większe, lepiej lub gorzej określone sankcje. Ich surowość zależy zwykle od uznawanej powszechnie rangi złamanego nakazu lub zakazu. Wiadomo, że inny rodzaj sankcji stosowany jest w przypadku naruszenia norm prawnych, inny w przypadku tzw. obrazy moralności, a jeszcze inne za odstępstwo od obowiązującego obyczaju. Normy zawierają pewne powinności, czasem sprzeczne z wewnętrznym systemem wartości danego człowieka. Jednak społeczeństwo najczęściej oczekuje od swych członków bezwarunkowej akceptacji przyjętych norm¹⁰.

W mechanizmach resocjalizacji istotną rolę odgrywają postawy, które interpretuje się na dwa sposoby¹¹. W teorii postaw nacisk kładzie się na związek ze światem zewnętrznym i na stosunek okazującego postawę wobec istniejących w tym świecie przedmiotów, instytucji, zjawisk, symboli i ludzi. Przedmiotem prezentowanych postaw staje się wszystko, co ma dla człowieka jakiegóś znaczenie ze względu na proces zaspakajania potrzeb.

W teorii postaw uwzględnia się komponenty ją tworzące - komponent emocjonalny, poznawczy i behawioralny. Uwzględnia się też pozytywny lub negatywny stosunek do otoczenia. Postawy warunkują stan emocjonalny podmiotu (tj. jednostki okazującej postawę) i odczuwanie przez niego potrzeb. Może to być zachwyty czy pragnienie posiadania, niezadowolenie, niechęć czy nienawiści¹². W odniesieniu do osoby podlegającej oddziaływaniom postpenitencjarnym wszelkie wysiłki kierować należy na ukształtowanie w niej potrzeby uznawania norm i prezentowania postawy uznawanej społecznie. Ważne jest również kształtowanie akceptowania siebie samego i chęci uczestniczenia w życiu zbiorowości ludzkiej. Negatywne postawy w tym zakresie mogą bowiem stanowić czynnik motywujący do zachowania przestępczego i popadania w konflikt z otoczeniem.

Jak wynika z powyższych rozważań, socjalizacja to proces poznawania norm oraz nabywania umiejętności potrzebnych do funkcjonowania w środowisku społecznym¹³. Socjalizację określa się jako tę część wpływu środowiska, która wprowadza jednostkę do udziału w życiu społecznym – uczy ją zachowania się według przyjętych wzorów,

¹⁰ M. Gołaszewski, *Internalizacja wartości*, Warszawa 1978, s. 16.

¹¹ S. Nowak, *Teorie postaw*, Warszawa 1973, s. 111.

¹² T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1977, s. 181.

¹³ Tamże, s. 15.

rozumienia kultury i wykonywania określonych ról¹⁴. Samo zaś określenie „resocjalizacja” oznacza działanie mające na celu wychowywanie jednostki z zaburzeniami oraz wyrównywanie braków w zakresie socjalizacji¹⁵. Resocjalizacja zatem to wychowanie członka społeczeństwa od nowa, wychowanie poprawiające złe skutki wcześniej popełnionych błędów lub działania czynników, nad którymi nie było dostatecznej kontroli.

Współcześnie - jak twierdzi Z. Sękowska - resocjalizacja mieści się w nurcie pedagogiki specjalnej jako odrębna subdyscyplina¹⁶. Na gruncie pedagogiki specjalnej, jako działu pedagogiki, ze względu na rodzaj upośledzenia E. Bielecki wyróżnia takie pedagogiki specjalne i szczegółowe jak:

- oligofrenopedagogikę, której przedmiotem jest nauczanie i wychowanie osób umysłowo niedorozwiniętych,
- surdopedagogikę, której celem, jako nauki pedagogicznej, jest nauczanie i wychowanie, czyli rehabilitacja (względnie rewalidacja) osób głuchoniemych i niedosłyszących,
- tyflopedagogikę, czyli naukę pedagogiczną o nauczaniu i wychowaniu (rewalidacji) osób ociemniałych, niewidomych i niedowidzących,
- pedagogikę leczniczą, która rozwiązuje problemy wychowawczo – lecznicze osób przewlekle chorych oraz
- pedagogikę resocjalizacyjną¹⁷.

W procesach rehabilitacji, podobnie jak w działaniu pedagogicznym resocjalizacyjnym niezbędna jest znajomość źródeł i mechanizmów upośledzenia, wykojenia oraz stanu i stopnia odchylenia od normy. To przesądza, zdaniem E. Bielickiego, o interdyscyplinarnym charakterze pedagogiki specjalnej, w tym także resocjalizacyjnej. Zachodzi zatem potrzeba wiązania pedagogiki resocjalizacyjnej z innymi naukami szczegółowymi, a w szczególności: patologią społeczną i indywidualną, socjologią, etiologią kryminalną, prawem karnym materialnym i wyodrębnioną z pedagogiki resocjalizacyjnej pedagogiką penitencjarną¹⁸.

Wspólną cechą pedagogiki specjalnej i nauki o resocjalizacji jest to, że przedmiotem zainteresowania obu dyscyplin są osoby odchylone od normy. Rodzaj tych

¹⁴ Tomicka B. (red), *Profilaktyka resocjalizacji w pracy szkoły*, Warszawa 1973, s. 13.

¹⁵ O. Lipkowski (red), *Uwarunkowania resocjalizacji społecznie niedostosowanych*, w: *Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie*, Warszawa 1981, 137 – 138.

¹⁶ Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Warszawa 1998, s. 59.

¹⁷ E. Bielicki, *Z problematyki resocjalizacyjnej*, Bydgoszcz 2005, s. 12 – 13.

¹⁸ Tamże.

odchyleń pozostaje u podstaw wyodrębnienia w/w pedagogik specjalnych szczegółowych. Przedmiotem zainteresowania pedagogiki resocjalizacyjnej, jak również penitencjarnej, są osoby niedostosowane społecznie. W ich postawach uwidaczniają się różne zjawiskowe formy patologii społecznej, demoralizacja, przemoc, agresja, a w szczególności zachowania zabronione przez prawo karne materialne. Różnice pomiędzy pedagogiką specjalną a resocjalizacyjną wynikają z odmiennego charakteru odchyleń, tak z uwagi na ich objawy, jak i wywołujące je uwarunkowania. W procesach resocjalizacyjnych zasadniczym celem jest wychowanie osobnika odchylonego od norm powszechnie akceptowanych w danym kręgu kulturowym, nazywanych także normami współżycia społecznego. Wychowanie resocjalizacyjne jest wychowaniem specjalnym i tutaj widzi E. Bielicki styczność pedagogiki specjalnej i resocjalizacyjnej. Celem tej ostatniej jest ponowne ukształtowanie zgodnie z oczekiwaniami społecznymi¹⁹. Jest więc ona, jak twierdzi H. Machel, procesem zmian w obszarze osobowości człowieka. Zmiany te mają charakter korygujący nieprawidłowo przebiegającą socjalizację. Chodzi w niej nie tylko o przekazanie pewnej wiedzy i zalecanie nowych stylów zachowań, ale o zmianę nawyków charakterologicznych, a zwłaszcza o wyeliminowanie niekorzystnych, aspołecznych zachowań człowieka²⁰.

W ogólnie określonym celu resocjalizacji H. Machel wyodrębnia dwa cele różniące się stopniem efektywności. Są to: cel minimum i cel maksimum. Cel minimum określa jako taki stan osobowości więźnia, który umożliwi mu funkcjonowanie w społeczeństwie w warunkach wolnościowych bez naruszania norm prawnych. Zabezpiecza to zwolnionego z więzienia przed recydywą. Cel maksimum H. Machel określa jako stan osobowości więźnia, który nie tylko pozwala mu funkcjonować bez naruszania norm prawnych, ale i respektować wiele innych zasad moralnych ważnych dla życia społecznego²¹. Cele te powinny przyświecać podmiotom realizującym określone zadania w ramach funkcjonowania ogólnie pojętego systemu pomocy postpenitencjarnej.

Obecnie w nauce wyróżniane trzy podejścia do procesu resocjalizacji:

1. Podejście hormistyczne, którego twórcą był psycholog W. Mc Dougall. Według niego zachowanie człowieka wywodzi się z jego instynktów odziedziczonych lub wrodzonych. Są to instynkty: ucieczki (strachu), awersji (odrazy), ciekawości (zdumienia), wojowniczości (gniewu), pewności siebie (dominacji),

¹⁹ Tamże, s. 14.

²⁰ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 21.

²¹ Tamże.

samoponizania (uległości) i uczuć rodzicielskich (tkliwości). Inny psycholog C. Burt uważał, że tłumienie skłonności instynktowych jest nieskuteczne. Przeciwnie - należy skierować energię psychiczną na inne cele, czyli ją skanalizować, względnie poddać sublimacji. Sublimacja oznacza „mechanizm obronny dzięki któremu nieakceptowane motywy czy instynktowne popędy są zastępowane aprobowanymi społecznie formami aktywności”²². Resocjalizacja metodami psychologii hormonalnej nie może być dokonywana w warunkach więziennych, ponieważ zbyt mało jest w tamtej sytuacji kanałów i sytuacji kanalizujących i sublimujących wszystkie instynkty. Proces ten ma dokonywać się już po wyjściu z więzienia.

2. Podejście psychodynamiczne do resocjalizacji opiera się na teorii psychoanalizy Z. Freuda. Za zachowanie przestępcze człowieka odpowiedzialność ponosi ta część osobowości, którą Freud nazwał „ego” czyli „ja”. W człowieku zderzają się dwie nieświadome części osobowości: instynkty nazywane „id”, system wartości nazywane „Superego”, a pomiędzy nimi znajduje się świadome „ego”. Pomiedzy „id” a „Superego” ponieważ „id” chce spełniać swoje zachcianki, a „Superego” nakazuje mu zachowania zgodne z normami moralnymi i społecznymi. Jeśli „ego” jest zaburzone, to człowiek zachowuje się aspołecznie. Zadaniem resocjalizacji jest „wgląd w siebie” i wzmocnienie rozwoju „Superego”. Terapia psychoanalityczna nie jest skuteczna w przypadku jednostek psychopatycznych z powodu braku u pacjenta (więźnia) silnej motywacji wewnętrznej do zmiany swojego zachowania²³.
3. Resocjalizacja behawioralna opiera się na warunkowaniu klasycznym Pawłowa oraz na warunkowaniu instrumentalnym Thorndicke’a. Najważniejszym celem tej resocjalizacji jest tzw. prawo efektu. Polega ono na tym, że w miarę poprawy swojego zachowania więzień odczuwa zadowolenie z osiągniętego sukcesu (efektu), co prowadzi do utrwalenia się tego zachowania. Behawioralna resocjalizacja polega na uczeniu się przez jednostkę prawidłowych zachowań, aż do utrwalenia się zmian, które przechodzą w nawyk. Czynnikiem wzmacniającym może być osiągnięcie pewnych wartości lub uniknięcie przykrości. Teorię behawioralną rozszerzył E. C. Tolman, który do procesu uczenia się dodał pojęcie celów. Uczenie się jest według niego celowe

²² P.G. Zimbardo, F. L. Ruch, *Psychologia i Życie*, Warszawa 1994, s. 683.

²³ H. Machel, *Wieżenie.....*, op. cit., s. 26 – 28.

i racjonalne, a w przypadku więźniów nie chodzi o nabywanie informacji, tylko rozwinięcie odpowiednich zachowań. Również teorię tę rozwijał B. F. Skinner, który zastosował techniki uczenia się do zmieniania zachowań przestępców. Według Skinnera bodźcem wzmacniającym jest każdy bodziec który następuje po reakcji. Najważniejsze jest aby reakcja była nagradzana. A skuteczność procesu uczenia się zależy od pozytywnych bodźców. Teoria ta opiera się na stosowaniu kary i nagrody. Terapia behawioralna ma ważne zastosowanie w procesie resocjalizacji przestępców nieletnich i dorosłych, a nawet przestępców szczególnie zdemoralizowanych i psychopatycznych. Celami terapii behawioralnej są:

- a) wyrównanie braków w zachowaniu,
- b) eliminować negatywnych cech zachowania,
- c) wzmocnienie kontroli własnego zachowania.

Braki w zachowaniu to np. brak kultury osobistej, niedostateczne wykształcenie itp. Negatywne formy zachowań powstają zwykle w wyniku internalizacji wadliwych wartości które zaburzają społeczne funkcjonowanie jednostki. Natomiast wzmocnienie kontroli własnego zachowania dotyczy umiejętności i wyboru racjonalnych zachowań pozbawionych agresji i nadmiernych emocji. Wadą terapii behawioralnej jest krótkotrwałość jej skutków²⁴.

3.3 Pomoc postpenitencjarna udzielana przez administrację państwową w województwie świętokrzyskim

Pomoc postpenitencjarna jest jedną z form polityki społecznej państwa nastawioną na niesienie pomocy osobom opuszczającym zakłady karne i zakłady poprawcze, w ich readaptacji do życia na wolności. W uzasadnionych przypadkach pomoc ta obejmuje także rodziny skazanych i osób pokrzywdzonym przestępstwem.

W myśl obowiązującego kodeksu karnego wykonawczego, w celu ułatwienia skazanym społecznej readaptacji, a w szczególności przeciwdziałania powrotowi do przestępstwa, powinno się udzielać skazanym oraz ich rodzinom niezbędnej pomocy postpenitencjarnej. Przede wszystkim jest ona świadczona w formie pomocy: materialnej,

²⁴ K. Pospiszyl, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływać*, Warszawa 1998, s.28 i nast. Zobacz także E. Bielicki, *Z problematyki.....*, op. cit., s. 22.

medycznej, w znalezieniu pracy i zakwaterowania, a także porad prawnych. Pomocy udzielają właściwe organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego oraz kuratorzy sądowi. Pomocy penitencjarnej osobom zwolnionym z zakładu karnego, winny udzielać właściwe organy administracji oraz organizacje społeczne²⁵.

Do organów administracji państwowej koordynujących pomoc postpenitencjarną należą: Prezes Rady Ministrów, minister sprawiedliwości, wojewodowie, prezesi sądów okręgowych (każdy w granicach swojego okręgu). Do organów administracji rządowej i samorządowej świadczącej pomoc poprzez swe jednostki organizacyjne należą:

- prezesi sądów rejonowych poprzez kuratorską służbę sądową,
- jednostki penitencjarne.²⁶
- samorząd wojewódzki poprzez regionalne ośrodki pomocy społecznej,
- powiaty poprzez domy pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie i powiatowe urzędy pracy,
- gminy poprzez miejskie i gminne ośrodki pomocy społecznej,

W celu koordynowania współdziałania organów państwowych i przedstawicieli społeczeństwa w świadczeniu pomocy w readaptacji społecznej, a także wykonywania kontroli społecznej i dokonywania oceny polityki penitencjarnej, Prezes Rady Ministrów powołuje Radę Główną do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym.. W jej skład wchodzi przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości, ministrów właściwych ds.: pracy i polityki socjalnej, zdrowia i opieki społecznej, edukacji narodowej, spraw wewnętrznych i administracji oraz obrony narodowej. Ponadto Prezes Rady Ministrów powołuje przedstawicieli policji i służby więziennej. W skład Rady Głównej mogą też wchodzić przedstawiciele: stowarzyszeń, fundacji, organizacji i instytucji, kościołów i innych związków wyznaniowych, a także związków zawodowych i samorządu zawodowego, Powołani mogą być też przedstawiciele nauki oraz osoby godne zaufania, mogące przyczynić się do realizacji celów koordynowania polityki penitencjarnej i postpenitencjarnej.

Wojewoda może powołać terenowe rady do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym. Do składu rady terenowej zaprasza się przedstawicieli szczebla wojewódzkiego organów wchodzących w skład Rady Głównej, a także organów samorządu terytorialnego. Do uczestniczenia w pracach rady terenowej można zaprosić

²⁵ Art. 41§1i2 kkw.

²⁶ Pomoc postpenitencjarna kuratorów sądowych i jednostek penitencjarnych w województwie świętokrzyskim zostanie szczegółowo przedstawiona w kolejnych rozdziałach pracy.

również przedstawiciele innych podmiotów społecznych, które realizują zadania z zakresu opieki społecznej²⁷. Obszar działania rady terenowej wyznacza właściwość sądu okręgowego. Jeżeli obszar właściwości sądu okręgowego obejmuje kilka województw, właściwy do powołania rady terenowej jest wojewoda, w województwie którego znajduje się siedziba sądu okręgowego. Przewodniczącym rady terenowej jest prezes właściwego sądu okręgowego²⁸. Rada Główna i rady terenowe działają w szczególności przez:

- organizowanie, inicjowanie i wspieranie przedsięwzięć służących zapobieganiu przestępczości i społecznej readaptacji skazanych,
- opiniowanie działalności organów rządowych i przedstawiciele społeczeństwa, podejmowanej w zakresie zapobiegania przestępczości, wykonywania orzeczeń i readaptacji społecznej skazanych oraz udzielania pomocy skazanym i ich rodzinom,
- koordynowanie działalności stowarzyszeń, fundacji, organizacji i instytucji oraz kościołów i związków wyznaniowych, jak również osób godnych zaufania, podejmowanej w zakresie wykonywania kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych,
- podejmowanie, organizowanie i koordynowanie społecznej kontroli nad wykonaniem kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych oraz opracowywanie wyników tych kontroli,
- dokonywanie oceny polityki penitencjarnej,
- przedstawianie wniosków i opinii w sprawie podziału oraz wykorzystania środków z funduszu pomocy penitencjarnej,
- inicjowanie i wspieranie badań naukowych służących zapobieganiu przestępczości i społecznej readaptacji skazanych²⁹.

Kadencja Rady Głównej i rad terenowych trwa 4 lata. Rady zbierają się co najmniej 2 razy w roku, a prezydium Rady - co najmniej 4 razy w roku. Posiedzenia Rady Głównej zwołuje Minister Sprawiedliwości, a posiedzenia rad terenowych - przewodniczący rady terenowej. Rada Główna i rady terenowe podejmują uchwały zwykłą większością głosów. Za udział w pracach Rady Głównej i rad terenowych członkom tych

²⁷ Art. 40 kkw.

²⁸ § 4 *Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym*, . Dz. U. z 1998r. Nr 113 poz. 723.

²⁹ Tamże § 8.

rad nie przysługują wynagrodzenie oraz inne należności pieniężne. Rada Główna, prezydium Rady Głównej i rady terenowe wykonują swoje zadania na posiedzeniach. Rada Główna i rady terenowe mogą powoływać stałe lub doraźne komisje w celu opracowania określonych tematów oraz oceny przedstawionych jej materiałów. Rada Główna przedstawia Prezesowi Rady Ministrów, zaś rady terenowe wojewodom, roczne sprawozdanie ze swojej działalności³⁰.

Zgodnie przepisami kodeksu karnego wykonawczego tworzy się fundusz pomocy postpenitencjarnej, którego dysponentem jest minister sprawiedliwości. Jest on państwowym funduszem celowym. Gromadzi się na nim są środki pieniężne pochodzące z:

- potrąceń w wysokości 20 % wynagrodzenia przysługującego za pracę skazanych zatrudnionych w formach określonych w art. 121 § 2 kkw,
- wykonania kar dyscyplinarnych, o których mowa w art. 143 § 1 pkt 7 kkw,
- spadków, zapisów i darowizn,
- dotacji, zbiorów i innych źródeł.

Wydatki funduszu przeznacza się na udzielanie pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom. W wyjątkowych wypadkach ze środków tych można udzielić pomocy również osobom pokrzywdzonym przestępstwem i ich rodzinom³¹. Środki przeznacza się zgodnie z zatwierdzanym przez ministra sprawiedliwości rocznym planem finansowym w szczególności na:

- pokrywanie kosztów czasowego zakwaterowania lub udzielanie schronienia w ośrodku dla bezdomnych,
- organizowanie i finansowanie poradnictwa prawnego, promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej,
- organizowanie i finansowanie kursów przygotowania zawodowego lub pokrywanie kosztów związanych z udziałem w takich kursach oraz składaniem egzaminów kwalifikacyjnych,
- pokrywanie kosztów związanych ze specjalistycznym leczeniem lub rehabilitacją zdrowotną oraz uzyskiwaniem orzeczeń o niepełnosprawności lub niezdolności do zatrudnienia, pomocy psychologicznej oraz terapii uzależnień, organizowanej poza placówką terapeutyczną,

³⁰ Tamże §5 - §7.

³¹ Art. 43 kkw.

- pomoc rzeczową w formie żywności lub bonów żywnościowych, odzieży, leków, protez, przedmiotów ortopedycznych i środków pomocniczych, środków sanitarnych, podręczników i innych pomocy naukowych, niezbędnych przedmiotów wyposażenia domowego lub narzędzi i wyposażenia potrzebnego do wykonywania wyuczonego zawodu albo prowadzenia na własny rachunek działalności gospodarczej,
- okresową dopłatę do bieżących zobowiązań czynszowych za lokal mieszkalny, do którego osoba ubiegająca się o pomoc ma tytuł prawny;
- finansowanie przejazdów środkami komunikacji publicznej lub pokrywanie kosztów transportu specjalnego, zgodnie ze wskazaniami lekarskimi,
- pokrywanie kosztów związanych z uzyskaniem dowodu osobistego oraz innych niezbędnych dokumentów,
- udzielanie świadczeń pieniężnych na określony cel i okres wskazany przez organ udzielający pomocy - w szczególnie uzasadnionych wypadkach³².

Pomocy udziela się na wniosek lub z urzędu. Z wnioskiem o udzielenie pomocy mogą wystąpić więźniowie, prokurator, obrońca, pełnomocnik albo przedstawiciel skazanego.

Wniosek wymaga stosownego uzasadnienia trudnej sytuacji życiowej. Osoby zwolnione z zakładów karnych lub aresztów śledczych przedstawiają także dokument zwolnienia. Osoby pozbawione wolności, przed zwolnieniem z zakładów karnych i aresztów śledczych składają wniosek do właściwego dyrektora jednostki. Osoby zwolnione z zakładów karnych i ich rodziny, pokrzywdzeni przestępstwem i ich rodziny oraz rodziny osób pozbawionych wolności - do zawodowego kuratora sądowego. Świadczeń w ramach funduszu udziela się przez okres niezbędny dla zrealizowania celów tej pomocy. Osobom zwalnianym z zakładów karnych i ich rodzinom, wsparcia ze środków funduszu udziela się do czasu otrzymania świadczeń na podstawie ustawy o pomocy społecznej. Okres pomocy obejmuje trzy pierwsze miesiące po zwolnieniu. W szczególnych okolicznościach, takich jak choroba lub czasowa niezdolność do pracy, okres ten można przedłużyć do 6 miesięcy³³.

Minister sprawiedliwości składa Radzie Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym coroczne sprawozdanie ze sposobu podziału i wykorzystania środków funduszu poszczególnych okręgach sądowych. Zadania związane z udzielaniem pomocy

³² § 3 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 kwietnia 2005 r. w sprawie Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej, Dz. U. z 2005r. Nr 69 poz. 618.

³³ Tamże §4.

wypełniają prezesi sądów rejonowych lub upoważnieni przez nich sędziowie oraz kuratorzy zawodowi³⁴.

Tabela 8 ukazuje środki finansowe z funduszu pomocy postpenitencjarnej, które rozdysponował Sąd Okręgowy w Kielcach w podległych mu sądom rejonowym w latach 2000 – 2001.

Tabela 8. Rozdysponowanie środków z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej przez Sąd Okręgowy w Kielcach na poszczególne sądy rejonowe w latach 2000 – 2001.

Nazwa Sądu Rejonowego	Wysokość środków z FPP w zł.	
	2000	2001
Sąd Rejonowy w Busku Zdroju	4 450	3 000
Sąd Rejonowy w Jędrzejowie	4 150	1 000
Sąd Rejonowy w Kazimierzy Wielkiej	1 350	500
Sąd Rejonowy w Kielcach	28 250	4 500
Sąd Rejonowy w Końskich	3 600	3 000
Sąd Rejonowy w Miechowie	2 850	500
Sąd Rejonowy w Opatowie	-	1 500
Sąd Rejonowy w Ostrowcu Świętokrzyskim	12 000	10 800
Sąd Rejonowy w Pińczowie	2 150	700
Sąd Rejonowy w Skarżysku – Kamiennej	5 850	7 500
Sąd Rejonowy w Starachowicach	9 900	10 500
Sąd Rejonowy w Staszowie	-	500
Sąd Rejonowy w Włoszczowie	1 950	2 300
razem	76 500 zł	46 800

Źródło: Archiwum Sądu Okręgowego w Kielcach.

Dane z tabeli nie obejmują pełnej wysokości pomocy postpenitencjarnej, jakiej udzieliły wyszczególnione w niej sądy rejonowe. Nie zawiera bowiem kwot pozostałych z poprzednich lat na rachunkach sądów i innych rezerw budżetowych przekazanych na cele

³⁴ W stosunku do osób pozbawionych wolności obowiązek taki, jak już wspomniano, spoczywa na dyrektorach zakładów karnych i aresztów śledczych, co szczegółowo przedstawione zostanie w rozdziale czwartym pracy.

pomocy. Łącznie sądy rejonowe okręgu kieleckiego w 2000 r. udzieliły pomocy postpenitencjarnej 574 osobom zwalnianym z zakładów karnych. Wydatkowały łącznie kwotę 41 375 zł. Do dyspozycji na 2001 r. na rachunkach sądów rejonowych pozostała kwota 43 596 zł. Ponadto na rachunku Sądu Okręgowego w Kielcach pozostała kwota 4000 zł.

W 2001 r. sądy rejonowe w okręgu kieleckim udzieliły pomocy postpenitencjarnej 818 osobom opuszczającym zakłady karne, 3 rodzinom skazanych oraz 1 osobie pokrzywdzonej przestępstwem. Wydatkowały łącznie kwotę 82 595 zł. Na dzień 31 grudnia 2001 r. na rachunku Sądu Okręgowego w Kielcach pozostawała kwota 654 zł, zaś na rachunkach sądów rejonowych pozostawała łącznie kwota 12 010, 91 zł. Widać, że system dystrybucji pieniędzy nie był najlepszy skoro na rachunkach sądów pozostawały spore oszczędności. Powodem tego było przekazywanie przyznanych funduszy dopiero w ostatnim kwartale roku budżetowego, najczęściej w miesiącu grudniu. W związku z tym nie były w danym roku skutecznie wykorzystane. Praktyka ta trwa po dziś dzień. Zaznaczyć przy tym należy, że szczegółowe dane o udzielanej pomocy postpenitencjarnej sądów nie były należycie gromadzone i analizowane. Dlatego też obecnie nie można dokładnie ustalić jakie formy przybierała pomoc postpenitencjarna w latach 2000 – 2001. Korzystne zmiany w tym zakresie zaszły dopiero w 2002r. Od tego czasu w Sądzie Okręgowym w Kielcach gromadzone były dane, na podstawie których można badać wykorzystanie możliwości sądów w udzielaniu pomocy postpenitencjarnej. Obrazuje to aneks nr 1.

Z aneksu wynika, że głównymi beneficjentami pomocy z funduszu są osoby zwalniane z zakładów karnych. Trzeba przyznać, że pomoc ta w kolejnych latach wzrasta mimo mniej więcej tej samej liczby osób zwalnianych i tak w roku 2002 wynosiła ona 48 600 a w roku w roku 2003 – 48 982, w roku 2004 r. ta kwota wynosiła aż 50 275 zł i w 2005 spadła do 37 818 zł. Warto zwrócić uwagę, że w roku 2002 pomoc dla osób zwalnianych z jednostek penitencjarnych ograniczyła się tylko do kursów zawodowych dla byłych więźniów. W następnych latach zwiększyła się wydatnie pomoc w zakresie zakupu żywności, odzieży i leków. Znaczący jest także fakt, że świadczeniami pieniężnymi zaczęto obejmować także członków rodzin osób pozbawionych wolności, choć pomoc ta nadal jest bardzo mała. Tendencjom wzrostowym ulegają świadczenia pieniężne dla osób pokrzywdzonych przestępstwem np. w 2005 r. świadczenia otrzymały 2 osoby. Nadal niewystarczająca jest pomoc przy specjalistycznych poradach oraz specjalistycznym leczeniu. Jest to paląca kwestia ponieważ wiele osób zwalnianych z jednostek pe-

nitencjarnych wymaga dalszego leczenia psychologicznego (uzależnienia od alkoholu, narkotyków, psychopatie, itp.). Odbija się to także na poziomie życia rodzin osób zwalnianych. Wybuchają na nowo konflikty i tworzą się sytuacje kryminogenne. Nasuwa się wniosek, że środki na specjalistyczne leczenie powinni otrzymywać członkowie rodzin osób zwalnianych. Zwraca uwagę brak pomocy dla osób pokrzywdzonych przestępstwem i członków ich rodzin. A przecież ponieśli oni odczuwalne szkody na zdrowiu lub mieniu. Osoba poszkodowana często doznaje także uszczerbku na zdrowiu psychicznym, lub przynajmniej traci poczucie bezpieczeństwa. Każdy akt przestępczy jest dla ofiary przeżyciem traumatycznym i wymaga odpowiedniej opieki psychologicznej.

Po wyczerpaniu się możliwości świadczenia pomocy przez instytucje korzystające z środków funduszu pomocy postpenitencjarnej, pomocy potrzebującym dalszego wsparcia udzielają organy powołane do tych celów na mocy ustawy o pomocy społecznej. Zadaniem tymi obarczone są samorządy gminne, powiatowe i wojewódzkie.

Zadania pomocy społecznej w gminach wykonują jej jednostki organizacyjne: miejskie lub gminne ośrodki pomocy społecznej. Wykonując zadania własne gminy w zakresie pomocy społecznej, ośrodki kierują się ustaleniami wójta (burmistrza, prezydenta miasta). W oparciu o zgłoszone potrzeby rady gminy, ośrodki opracowują i wdrażają programy pomocy społecznej. Kierownicy ośrodków składają całoroczne sprawozdanie swej działalności. Gmina, realizując zadania zlecone administracji rządowej z zakresu pomocy społecznej, kieruje się ustaleniami przekazanymi przez wojewodę. W celu realizacji zadań pomocy społecznej gmina może tworzyć również inne jednostki organizacyjne.³⁵

Ośrodek pomocy społecznej może kierować wnioski o ustalenie niezdolności do pracy, niepełnosprawności i stopnia niepełnosprawności do organów właściwych do orzekania w tych sprawach. Współpracuje w tej mierze z jednostkami penitencjarnymi i kuratorami sądowymi.

Świadczenie pomocy społecznej są udzielane na wniosek osoby zainteresowanej, jej przedstawiciela ustawowego, bądź innej osoby - za zgodą osoby zainteresowanej lub jej przedstawiciela ustawowego. Pomoc społeczna może być udzielana z urzędu. Decyzja o przyznaniu lub odmowie przyznania świadczenia, wymaga przeprowadzenia uprzednio wywiadu środowiskowego (rodzinnego). Wywiad ten przeprowadza pracownik socjalny.

³⁵ *Ustawa z dnia 12 marca 2004 o pomocy społecznej*, op. cit., art.110 - 111.

Pracownikiem socjalnym może być osoba, która posiada dyplom uzyskania tytułu zawodowego w zawodzie pracownik socjalny, dyplom ukończenia kolegium pracowników służb społecznych, dyplom wyższej szkoły zawodowej o specjalności praca socjalna lub ukończone studia wyższe o specjalności praca socjalna na jednym z kierunków: pedagogika, politologia, polityka społeczna, psychologia, socjologia lub nauki o rodzinie³⁶.

Do zadań pracownika socjalnego należy w szczególności:

- 1) praca socjalna;
- 2) dokonywanie analizy i oceny zjawisk, które powodują zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej oraz kwalifikowanie do uzyskania tych świadczeń;
- 3) udzielanie informacji, wskazówek i pomocy w zakresie rozwiązywania spraw życiowych osobom, które dzięki tej pomocy będą zdolne samodzielnie rozwiązywać problemy będące przyczyną trudnej sytuacji życiowej; skuteczne posługiwanie się przepisami prawa w realizacji tych zadań;
- 4) pomoc w uzyskaniu dla osób będących w trudnej sytuacji życiowej poradnictwa dotyczącego możliwości rozwiązywania problemów i udzielania pomocy przez właściwe instytucje państwowe, samorządowe i organizacje pozarządowe oraz wspieranie w uzyskiwaniu pomocy;
- 5) udzielanie pomocy zgodnie z zasadami etyki zawodowej;
- 6) pobudzanie społecznej aktywności i inspirowanie działań samopomocowych w zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych osób, rodzin, grup i środowisk społecznych;
- 7) współpraca i współdziałanie z innymi specjalistami w celu przeciwdziałania i ograniczania patologii i skutków negatywnych zjawisk społecznych, łagodzenie skutków ubóstwa;
- 8) inicjowanie nowych form pomocy osobom i rodzinom mającym trudną sytuację życiową oraz inspirowanie powołania instytucji świadczących usługi służące poprawie sytuacji takich osób i rodzin;

³⁶ Tamże, art. 115 – 116.

- 9) współuczestniczenie w inspirowaniu, opracowaniu, wdrożeniu oraz rozwijaniu regionalnych i lokalnych programów pomocy społecznej ukierunkowanych na podniesienie jakości życia.

Przy wykonywaniu zadań pracownik socjalny jest obowiązany:

- 1) kierować się zasadami etyki zawodowej;
- 2) kierować się zasadą dobra osób i rodzin, którym służy, poszanowania ich godności i prawa tych osób do samostanowienia;
- 3) przeciwdziałać praktykom niehumanitarnym i dyskryminującym osobę, rodzinę lub grupę;
- 4) udzielać osobom zgłaszającym się pełnej informacji o przysługujących im świadczeniach i dostępnych formach pomocy;
- 5) zachować w tajemnicy informacje uzyskane w toku czynności zawodowych, także po ustaniu zatrudnienia, chyba że działa to przeciwko dobru osoby lub rodziny;
- 6) podnosić swoje kwalifikacje zawodowe poprzez udział w szkoleniach i samokształcenie.

Pracowników socjalnych mogą zatrudniać różne instytucje, a w szczególności jednostki organizacyjne właściwe w sprawach zatrudnienia i przeciwdziałania bezrobociu, szpitale, placówki opiekuńczo-wychowawcze, zakłady karne, do wykonywania zadań tych jednostek w zakresie pomocy społecznej.

Pracownik socjalny korzysta z prawa pierwszeństwa przy wykonywaniu swoich zadań w urzędach, instytucjach i innych placówkach. Organy te są obowiązane do udzielania pracownikowi socjalnemu pomocy w zakresie wykonywania tych czynności. Pracownikowi socjalnemu przysługuje ochrona prawna przewidziana dla funkcjonariuszy publicznych³⁷.

Pracownicy socjalni ośrodków pomocy społecznej biorą udział w procesie oddziaływań postpenitencjarnych na osoby zwolnione z zakładów karnych. Czynić to mogą z urzędu na wniosek kuratora sądowego lub na wniosek zainteresowanego albo jego przedstawiciela ustawowego. Sądy, organy państwowe i inne jednostki organizacyjne są obowiązane niezwłocznie, nie później jednak niż w terminie siedmiu dni udostępnić lub udzielić pracownikowi socjalnemu odpowiednich informacji które mają znaczenie dla rozstrzygnięcia o przyznaniu lub odmowie przyznania świadczeń oraz ich rozmiarów.

³⁷ Tamże, art. 119 – 124.

Zadania pomocy społecznej w powiatach wykonują jednostki ich organizacyjne - powiatowe centra pomocy rodzinie. Zadania powiatowych centrów pomocy rodzinie w miastach na prawach powiatu realizują miejskie ośrodki pomocy rodzinie.

Powiatowe centrum pomocy rodzinie może kierować wnioski o ustalenie niezdolności do pracy, niepełnosprawności i stopnia niepełnosprawności do organów orzekających w tych sprawach. W województwie świętokrzyskim rozwinęła się współpraca samorządów z administracją jednostek penitencjarnych w celu zapewnienia więźniom możliwości ubiegania się o orzeczenie stopnia niepełnosprawności, świadczenia emerytalne i rentowe. PCPR w Pińczowie i MOPR w Kielcach organizują posiedzenia komisji ds. orzekania o niepełnosprawności na terenie ZK w Pińczowie i AŚ w Kielcach. Służba więzienna nie musi wówczas transportować osadzonego, ubiegającego się o orzeczenie poza obręb jednostek. Przypadki pomocy w uzyskaniu orzeczenia i niepełnosprawności i innych świadczeń obrazuje tabela 9.

Tabela 9. Pomoc w uzyskaniu orzeczenia o stopniu niepełnosprawności, świadczeń emerytalnych lub rentowych realizowana w jednostkach penitencjarnych w świętokrzyskim – liczba postępowań w sprawach.

Lata	Orzeczenie o stopniu niepełnosprawności	Świadczenie emerytalne	Renta z tytułu niezdolności do pracy	Renta rodzinna	Renta socjalna	Wnioski w trakcie
2000	-	12	-	3	-	1
2001	4	9	-	-	-	-
2002	4	6	-	2	-	2
2003	18	20	-	30	-	-
2004	4	-	3	1	4	-
2005	5	-	1	3	3	2

Źródło: Archiwum Zakładu Karnego w Pińczowie, Aresztu Śledczego w Kielcach,

W indywidualnych postępowaniach z zakresu pomocy społecznej należących do właściwości powiatu decyzje administracyjne wydaje starosta lub z jego upoważnienia kierownik powiatowego centrum pomocy rodzinie i inni upoważnieni pracownicy centrum.

Kierownik powiatowego centrum pomocy rodzinie współpracuje z sądem w sprawach dotyczących opieki i wychowania dzieci, także osób skazanych na karę pozbawienia wolności, które z tego powodu utraciły opiekę rodzicielską. Kierownik powiatowego centrum pomocy rodzinie przedkłada sądowi, co najmniej raz w roku, wykaz rodzin zastępczych do których można kierować dzieci wymagające opieki. Kierownik powiatowego centrum pomocy rodzinie składa radzie powiatu coroczne sprawozdanie z

działalności centrum oraz przedstawia wykaz potrzeb w zakresie pomocy społecznej. Rada powiatu na podstawie wykazu potrzeb, o którym mowa powyżej, opracowuje i wdraża lokalne programy pomocy społecznej³⁸.

Powiatowe centra pomocy rodzinie to najważniejsze z instytucji mających za cel udzielanie pomocy rodzinie znajdującej się w trudnej sytuacji bytowej. Sytuacji takich doświadczają m.in. osoby zwalniane z zakładów karnych i ich rodziny. Mogą korzystać z pomocy finansowej, ale muszą w tej sprawie zgłosić się do ośrodka i złożyć formalny wniosek. Postępowanie w tej sprawie mogą też prowadzić osoby odpowiedzialne za udzielanie pomocy postpenitencjarne zwolnionemu z więzienia. Są nimi z reguły kuratorzy zawodowi i opiekunowie społeczni.

Powiatowe centra pomocy rodzinie mają możliwość tworzenia punktów interwencji kryzysowej w których zatrudnia się specjalistów w zakresie pracy socjalnej. Mają oni obowiązek udzielać doraźnej pomocy psychologicznej, pedagogicznej, socjalnej i porad prawnych. Specjaliści ci dyżurują w punkcie interwencji kryzysowej w określone dni tygodnia. Poza dyżurami pozostają przez całą dobę do dyspozycji policji i służb socjalnych. Punkty interwencji kryzysowej powołano na terenie większości powiatów województwa świętokrzyskiego. Jednakże liczba osób zgłaszających się z prośbą o pomoc do tych punktów jest niewielka. Wynika to ze słabego poinformowania społeczeństwa o pracy i zadaniach interwencji kryzysowej³⁹.

Kolejną ważną instytucją samorządową zapewniającą wsparcie osobom w trudnej sytuacji życiowej są domy pomocy społecznej. Strukturę organizacyjną i szczegółowy zakres zadań poszczególnych typów domów określa opracowany przez dyrektora domu regulamin organizacyjny, przyjęty przez zarząd powiatu. W sytuacji gdy prowadzącym dom jest podmiot niepubliczny, regulamin organizacyjny ustala ten podmiot⁴⁰.

Dom funkcjonuje w sposób zapewniający właściwy zakres pomocy, zgodny ze standardami określonymi dla danego typu domu i w oparciu o indywidualne potrzeby mieszkańca domu. W celu określenia indywidualnych potrzeb mieszkańca dom powołuje zespoły terapeutyczno-opiekuńcze składające się w szczególności z pracowników domu, którzy bezpośrednio zajmują się wspieraniem mieszkańców. Indywidualny plan

³⁸ Tamże art. 112.

³⁹ Punkt interwencji kryzysowej jest jednostką specjalistycznego poradnictwa, nad którą nadzór sprawuje starosta powiatu na podst. art. 112 ust. 8 ustawy o pomocy społecznej.

⁴⁰ § 2 *Rozporządzenia Ministra Polityki Społecznej z dnia 19 października 2005 r. w sprawie domów pomocy społecznej*, Dz. U. z 2005 r. Nr 217 poz. 1837.

wsparcia powinien być przygotowany w terminie 6 miesięcy od dnia przyjęcia mieszkańca do domu. Działania wynikające z indywidualnego planu wsparcia mieszkańca koordynuje tzw. pracownikiem pierwszego kontaktu, wskazany przez mieszkańca domu, jeżeli wybór ten jest możliwy ze względu na jego stan zdrowia i organizację pracy domu⁴¹. Do domu kieruje się na podstawie:

- 1) pisemnego wniosku osoby ubiegającej się o skierowanie do domu, zwanej dalej "osobą ubiegającą się", złożonego do ośrodka pomocy społecznej właściwego ze względu na jej miejsce zamieszkania lub pobytu w dniu jej kierowania; za zgodą osoby ubiegającej się lub jej przedstawiciela ustawowego wniosek może zgłosić inna osoba fizyczna lub prawna, a także powiatowe centrum pomocy rodzinie lub ośrodek pomocy społecznej;
- 2) rodzinnego wywiadu środowiskowego przeprowadzonego przez pracownika socjalnego ośrodka pomocy społecznej właściwego ze względu na miejsce zamieszkania lub pobytu osoby ubiegającej się w dniu jej kierowania, zawierającego w szczególności pisemne stwierdzenie braku możliwości zapewnienia usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania przez rodzinę i gminę⁴².

Przed przyjęciem osoby do domu pracownik socjalny tego domu ustala jej aktualną sytuację w miejscu zamieszkania lub pobytu, która stanowi podstawę indywidualnego planu wsparcia po przyjęciu tej osoby do domu⁴³. Dyrektor domu zawiadamia pisemnie osobę ubiegającą się lub jej przedstawiciela ustawowego o terminie przyjęcia do domu. Dyrektor lub osoba przyjmująca przeprowadza rozmowę z osobą przyjmowaną oraz z jej przedstawicielem ustawowym, podczas której ustala jej aktualną sytuację, odnotowuje zmiany zaistniałe w jej sytuacji od momentu złożenia wniosku oraz ustala wstępne warunki pobytu, a także informuje o zakresie świadczonych usług⁴⁴. Dom, niezależnie od typu, świadczy usługi w zakresie potrzeb bytowych, zapewniając:

- a) miejsce zamieszkania,
- b) wyżywienie,
- c) odzież i obuwie,
- d) utrzymanie czystości.

⁴¹ Tamże, § 3.

⁴² Tamże, § 18.

⁴³ Tamże, § 11.

⁴⁴ Tamże, § 12.

Ponadto dom świadczy usługi opiekuńcze i wspomagające. Zapewnia pomoc mieszkańcowi domu, który chce się usamodzielnić w podjęciu pracy. Umożliwiany jest też udział w terapii zajęciowej w celu podnoszenia sprawności i aktywizowaniu mieszkańców domu. Dom umożliwia readaptację społeczną, nawiązanie kontaktu z rodziną i lokalną społecznością⁴⁵. Najważniejszą funkcją domu pozostaje jednak zapewnienie dachu nad głową osobie, która nie ma odpowiednich warunków mieszkaniowych.

O umieszczenie w domu pomocy starać się może każdy zainteresowana osoba, także zwolniona z zakładu karnego po odbyciu kary. Osobę taką może reprezentować administracja jednostki penitencjarnej, przedstawiciel ustawowy, kurator sądowy lub opiekun społeczny. W przypadku podjęcia przez administrację więzienia działań w sprawie umieszczenia w domu pomocy konieczna jest zgoda tej osoby potrzebującej pomocy lub jej przedstawiciela. Czasami inicjatorami są również stowarzyszenia lub fundacje zajmujące się działalnością postpenitencjarną. Dla bezdomnych osób opuszczających zakład karny, zakwaterowanie w domu pomocy społecznej, schronisku lub noclegowni jest jedyną dla nich szansą. Skalę interwencji w sprawie bezdomnych w województwie świętokrzyskim w ostatnich latach przedstawia tabela 10.

Tabela 10. Pomoc w zapewnieniu miejsca zamieszkania lub zakwaterowania, interwencje w sprawach utrzymania dotychczasowego miejsca zamieszkania, uzyskania lokalu z zasobów gminy, umieszczenia w schroniskach dla bezdomnych, skierowań do domów pomocy społecznej realizowane przez ZK w Pińczowie i AŚ w Kielcach.

Lata	Skala zjawiska bezdomności (liczba przypadków)	Interwencje w sprawie utrzymania lokalu dotychczasowego lub otrzymania nowego	Umieszczenie w noclegowniach i schroniskach	Skierowania do domów pomocy społecznej	Suma kolumn
2000	19	3	1	1	5
2001	30	0	4	0	4
2002	37	14	4	1	19
2003	29	10	4	0	14
2004	30	11	3	0	14
2005	32	12	6	0	18

Źródło: Archiwum Zakładu Karnego w Pińczowie i Aresztu Śledczego w Kielcach.

⁴⁵ Tamże, § 5.

Jak widać zjawisko bezdomności jest znacznym problemem. Nie rozwiązują go zasoby mieszkaniowe schronisk i noclegowni prowadzonych przez liczne organizacje pozarządowe.

Zadania samorządu powiatowego w zakresie polityki rynku pracy realizują powiatowe urzędy pracy. Nie są one wprawdzie organami pomocy społecznej, lecz zajmują nie mniej ważne miejsce w systemie pomocy postpenitencjarnej. Powiatowe urzędy pracy współpracują z jednostkami penitencyjnymi na zasadzie partnerstwa lokalnego. Celem tych kontaktów jest realizacja wspólnych programów informacyjno – szkoleniowych. Działania te zmierzają ku zorientowaniu osób przeznaczonych do zwolnienia osadzonych o sytuacji i potrzebach rynku pracy. Organizowane ze skazanymi zajęcia mają charakter dworactwa zawodowego i budzą spore zainteresowanie skazanych. Pracownicy powiatowych urzędów pracy współuczestniczą w organizowaniu krótkich kursów zawodowych, dostępnych dla skazanych nie posiadających wykształcenia i praktyki zawodowej. Znaczna część skazanych ma dzięki temu możliwość zdobycia wykształcenia zawodowego w warunkach więziennych. Stwarza to większe szansę podjęcia pracy po wyjściu na wolność.

Ustawa o promocji zatrudnienia, na podstawie której urzędy pracy realizują swe zadania, nie stosuje niestety priorytetów dla osób mających trudności ze znalezieniem pracy po zwolnieniu z zakładu karnego. O pracę zgodną z posiadanymi kwalifikacjami jest ciężko, dlatego byli skazani podejmują każdą oferowaną im pracę doraźną. Urzędy pracy mogą starać się jedynie, aby pracodawcy nie traktowali byłych więźniów jako pracowników gorszego gatunku, napiętnowanych pobytem w więzieniu⁴⁶. Pewne możliwości stwarzają także prace interwencyjne, dające możliwość czasowego zatrudnienia. Uzyskane w ten sposób świadectwo pracy podwyższa notowania byłego więźnia na rynku pracy. Jego ostatnim miejscem pobytu i zatrudnienia nie jest już jednostka penitencjarna.

Zadania pomocy społecznej w województwach samorządowych koordynują regionalne ośrodki polityki społecznej. Regionalny ośrodek polityki społecznej pomaga realizować samorządom strategię pomocy społecznej dla województwa. Marszałek województwa, przy pomocy regionalnego ośrodka polityki społecznej, sprawuje nadzór

⁴⁶ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Dz. U. z 2004r. Nr 99 poz. 1001.

nad podległymi jednostkami organizacyjnymi pomocy społecznej. Zakres kontroli obejmuje sprawy finansowe i administracyjne.⁴⁷

3.4 Pomoc postpenitencjarna organizacji pozarządowych w województwie świętokrzyskim

Ze względu na podjętą w tym rozdziale problematykę zachodzi potrzeba bliższego określenia pojęcia „organizacja” i „organizacja pozarządowa”. Najogólniej biorąc „organizacja” - to wyodrębniona z otoczenia całość ludzkiego działania, mająca określoną strukturę skierowaną na osiągnięcie jakiegoś celu lub celów.⁴⁸ Podstawowymi właściwościami każdej organizacji jest: celowości jej istnienia, określenie części składowych struktury organizacji i sposobów działania zmierzającego do osiągnięcia stawianych celów, odrębność celów i struktury w stosunku do otoczenia oraz dążenia do powiązania celów i struktury z otoczeniem. Ze względu na cele, sposób zorganizowania i współdziałania z otoczeniem, można mówić o organizacji dobrej, przeciętnej i złej, funkcjonującej sprawnie lub mniej sprawnie oraz ujawniającej w swoim działaniu mniejsze lub większe braki⁴⁹.

W systemie funkcjonowania państwa organizacje pozarządowe stanowiły w przeszłości swego rodzaju enklawę. Dopuszczano wprawdzie możliwość ich funkcjonowania, brak było jednak powiązania działalności tych organizacji z systemem funkcjonowania państwa, jako organu zaspokajającego potrzeby swoich obywateli. Same organizacje nie współdziałały z lokalnymi, regionalnymi i krajowymi instytucjami życia społecznego o zbliżonych celach działania. Ze środków publicznych korzystała mniej niż połowa tych organizacji. Mimo, że istniały liczne stowarzyszenia pomocowe, które prowadziły intensywną działalność w lokalnych środowiskach, były one niedoceniane a nawet ignorowane. Z czasem jednak państwo zaczęło dostrzegać ogromną rolę, jaką pełnią organizacje pozarządowe, m.in. w dziedzinie pomocy postpenitencjarnej. W związku tym stworzono podstawy prawne określające ich funkcje i pole działania.

Przyjąć można, że do organizacji pozarządowych, zwanych inaczej NGO's (z angielskiego: non-governmental organisations) zaliczamy:

⁴⁷ Ustawa z dnia 12 marca 2004 o pomocy społecznej, op. cit., art. 112 – 115.

⁴⁸ *Encyklopedia Organizacji i Zarządzania*, Warszawa 1981.

⁴⁹ Tamże

- stowarzyszenia, działające na podstawie ustawy „Prawo o stowarzyszeniach”⁵⁰,
- fundacje, działające na podstawie ustawy o fundacjach⁵¹,
- organizacje kościelne, działające na podstawie ustaw o stosunku państwa do poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych⁵².

Stowarzyszenie jest dobrowolnym, samorządnym, trwałym zrzeszeniem o celach nie zarobkowych. Stowarzyszenia działają na podstawie statutu. Każde stowarzyszenie samodzielnie określa swoje cele, programy działania i struktury organizacyjne oraz uchwała akty wewnętrzne dotyczące jego działalności. Stowarzyszenia opierają swoją działalność na pracy społecznej członków. Do prowadzenia swych spraw mogą zatrudniać pracowników. Stowarzyszenia podlegają obowiązkowi wpisu do Krajowego Rejestru Sądowego. Nadzór nad działalnością stowarzyszeń należy do wojewodów i starostów właściwych ze względu na siedzibę stowarzyszenia⁵³.

Fundacja może być ustanowiona dla realizacji celów społecznie lub gospodarczo użytecznych, w szczególności takich jak: ochrona zdrowia, rozwój gospodarki i nauki, oświata i wychowanie, kultura i sztuka, opieka i pomoc społeczna, ochrona środowiska i zabytków. Fundacje mogą ustanawiać osoby fizyczne niezależnie od ich obywatelstwa i miejsca zamieszkania, bądź też osoby prawne mające siedziby w Polsce lub za granicą. Fundator ustala statut fundacji w którym określa: nazwę fundacji, siedzibę i majątek, cele, zasady, formy i zakres działalności fundacji, skład i organizację

⁵⁰ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989r. *Prawo o stowarzyszeniach*, Dz. U. z 2001r. Nr 79 poz. 855 ze zm.

⁵¹ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984r. *o fundacjach*, Dz. U. z 1991 Nr 46 poz. 203 ze zm.

⁵² Ustawa z dnia 17 maja 1989r. *o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 1989 Nr 29 poz. 154.

Ustawa z dnia 4 lipca 1991r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Dz. U. z 1991 Nr 66 poz.287.

Ustawa z dnia 30 czerwca 1995r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1995 Nr 97 poz.479.

Ustawa z dnia 30 czerwca 1995r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1995 Nr 97 poz.480.

Ustawa z dnia 30 czerwca 1995r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1995 Nr 97 poz.481.

Ustawa z dnia 30 czerwca 1995r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1995 Nr 97 poz.483.

Ustawa z dnia 20 lutego 1997r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1997 Nr 41 poz.251.

Ustawa z dnia 20 lutego 1997r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1997 Nr 41 poz.252.

Ustawa z dnia 20 lutego 1997r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1997 Nr 41 poz.253.

Ustawa z dnia 20 lutego 1997r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1997 Nr 41 poz.254.

⁵³ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989r. *Prawo o stowarzyszeniach*, op. cit. art. 1 – 8.

zarządu, sposób powoływania oraz obowiązki i uprawnienia jego członków. Statut może zawierać również inne postanowienia, w szczególności dotyczące prowadzenia przez fundację działalności gospodarczej, dopuszczalności i warunków jej połączenia z inną fundacją, zmiany celu lub statutu, a także przewidywać tworzenie obok zarządu innych organów fundacji. Fundator może wskazać ministra właściwego ze względu na cele fundacji. Oświadczenie fundatora w tej sprawie powinno być dołączone do statutu i przekazane sądowi prowadzącemu rejestr fundacji⁵⁴.

Kościoły i związki wyznaniowe mogą prowadzić, zgodnie z naturą swej misji, działalność o charakterze społecznym i filantropijnym. W tym celu mogą tworzyć struktury organizacyjne mające osobowość prawną i pozyskiwać środki finansowe. Jako organizacje kościelne mają prawo prowadzenia właściwej dla każdej z nich działalności charytatywnej i opiekuńczej.

Kodeks karny wykonawczy stanowi, że stowarzyszenia i fundacje, których celem działania jest readaptacja społeczna skazanych, mogą brać udział w procesie wykonywania kar i środków karnych związanych z pozbawieniem wolności. Z wymiarem sprawiedliwości współdziałać mogą także kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania.

Organizacje pozarządowe mogą w porozumieniu z dyrektorami jednostek penitencjarnych uczestniczyć w prowadzeniu na terenie zakładów karnych działalności: resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej⁵⁵.

Przedstawiciele stowarzyszeń, fundacji, kościołów i innych związków wyznaniowych oraz osoby godne zaufania mogą uczestniczyć w radach oraz innych państwowych organach kolegialnych, których zadaniem jest świadczenie pomocy skazanym i ich rodzinom albo koordynowanie współdziałania społeczeństwa z zakładami karnymi. Przedstawiciele organizacji pozarządowych oraz osoby godne zaufania mogą też uczestniczyć w społecznej kontroli nad wykonywaniem kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych⁵⁶.

Każdy skazany może ustanowić jako swojego przedstawiciela osobę godną zaufania, zwłaszcza spośród przedstawicieli stowarzyszeń, fundacji, organizacji oraz instytucji zajmujących się opieką społeczną i readaptacją skazanych. Przedstawiciel skazanego może działać w interesie skazanego i w tym celu składać w jego imieniu

⁵⁴ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984r. o fundacjach, op. cit. art. 1 – 5.

⁵⁵ Art. 38 kkw.

⁵⁶ Art. 39 kkw.

wnioski, skargi i prośby do właściwych organów oraz instytucji państwowych. Osoba godna zaufania może pomagać skazanemu także po zwolnieniu go z zakładu karnego, gdyby ten miał trudności w ułożeniu sobie życia na wolności i potrzebował takiego wsparcia. Działać będzie wówczas jako przedstawiciel społeczny skazanego⁵⁷.

W celu ułatwienia społecznej readaptacji, a w szczególności przeciwdziałania powrotowi do przestępstwa, organizacje pozarządowe mogą udzielać skazanym oraz ich rodzinom niezbędnej pomocy materialnej, medycznej, w znalezieniu pracy i zakwaterowaniu, a także porad prawnych⁵⁸.

Organizacje pozarządowe mogą otrzymywać z funduszu pomocy postpenitencjarnej środki na udzielanie pomocy, w tym na zapewnienie czasowego zakwaterowania osobom zwolnionym z zakładu karnego lub aresztu śledczego. Aby aplikować o wsparcie finansowe z funduszu muszą przedstawić własny program działalności oraz określić cel i sposób wydatkowania pieniędzy⁵⁹. Organizacje pozarządowe, działające w sferze pomocy postpenitencjarnej mogą także ubiegać się o inne dotacje i subwencje z środków publicznych. Zasady przyznawania dotacji określone są w ustawie o finansach publicznych⁶⁰. Ustawa ta zezwala także samorządom na udzielanie dotacji podmiotom pozarządowym, szczególnie tym o statusie organizacji pożytku publicznego⁶¹.

Od 1 maja 2004 r. Polska stała się pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej, co korzystnie wpłynęło na znaczenie organizacji pozarządowych. Z udostępnionych nam funduszy unijnych m.in. Europejskiego Funduszu Społecznego, uzyskaliśmy dostęp do pomocy finansowej rządu kilkunastu miliardów euro. Wśród wielu podmiotów mogących skorzystać z funduszy strukturalnych znalazły się również organizacje pozarządowe. Okazało się, że organizacje te potrafią wykorzystać nowe możliwości finansowe na realizację rozmaitych projektów w takich dziedzinach jak np. ograniczanie ubóstwa, pomoc bezdomnym czy aktywizacja zawodowa bezrobotnych⁶².

W województwie świętokrzyskim funkcjonuje 59 organizacji pozarządowych działających w obszarze pomocy społecznej. Jednakże nie wszystkie świadczą pomoc

⁵⁷ Art. 42 kkw.

⁵⁸ Art. 41 § 2 kkw.

⁵⁹ Art. 43 § 5 kkw.

⁶⁰ Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o finansach publicznych, Dz. U. z 2005 Nr 249 poz. 2104.

⁶¹ M. Guć, *Finansowanie organizacji pozarządowych ze środków publicznych*, Warszawa 2001, s. 9 – 22.

⁶² *Współpraca administracji rządowej z organizacjami pozarządowymi w 2004 roku* w: Raport Departamentu Analiz Programowych Prezesa Rady Ministrów. Warszawa 2004.

postpenitencjarną i biorą udział w społecznej readaptacji skazanych. Dlatego też w niniejszym opracowaniu przedstawione zostanie jedynie sześć najaktywniejszych organizacji, które swą działalnością istotnie zmieniają sytuację życiową byłych skazanych.

1. Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta jest niezależną katolicką organizacją dobroczynną. Działa od 1981 roku. Do 1989r. nosiło nazwę Towarzystwo Pomocy im. Adama Chmielowskiego. Jego główną siedzibą jest Wrocław. Celem statutowym Towarzystwa jest niesienie pomocy osobom bezdomnym i ubogim, w tym również więźniom opuszczającym zakłady karne i nie mającym własnego domu. Towarzystwo realizuje swe cele poprzez zakładanie i prowadzenie schronisk, noclegowni, i domów stałego pobytu. Prowadzi w nich pracę socjalną, pomoc prawną i psychologiczną, oraz posługę religijną. Koła Towarzystwa prowadzą kuchnie, łaźnie dla bezdomnych, świetlice, kluby. Organizują bezdomnym i ubogim wigilie, śniadania wielkanocne i kolonie dla dzieci z rodzin patologicznych. W miarę posiadanych środków finansowych poszczególne koła prowadzą wydawanie żywności, odzieży, sprzętów, środków czystości i leków.

Towarzystwo współdziała z samorządem terytorialnym, administracją państwową i innymi organizacjami pozarządowymi. Współpracuje na celu wspierania działalności społecznej i inspirowanie badań naukowych. Wkładem Towarzystwa w te działania jest organizowanie szkoleń pracowników samorządowych i wolontariuszy.

Towarzystwo jest pierwszą w Polsce organizacją pozarządową która zajęła się pomocą bezdomnym. Obecnie prowadzi 75 placówek o łącznej pojemności ok. 3200 miejsc.

Ponadto jest organem prowadzącym 9 domów dla osób starszych i chorych w których mieszka 260 osób. Zajmuje się również pomocą doraźną na rzecz osób znajdujących się w skrajnym ubóstwie. Towarzystwo prowadzi łącznie 14 kuchni i 2 jadłodajnie, które wydają 2900 posiłków dziennie. Ponadto założyło aptekę leków pochodzących z darów, 5 bezpłatnych łaźni, 13 punktów wydawania odzieży i żywności, 3 świetlice, Klub Albertyński, 8 Punktów Aktywizacji Bezrobotnych, 4 Kluby Integracji Społecznej oraz Centrum Reintegracji Społecznej i Zawodowej⁶³.

Obecnie Towarzystwo zrzesza 2900 członków zorganizowanych w 62 kołach. Od 1991r. funkcjonuje koło w Kielcach. Członkowie tego koła zrzeszeni są także w Fundacji Gospodarczej im. Św. Brata Alberta. Towarzystwo przy pomocy Fundacji

⁶³ J. Śledzianowski, Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta a bezdomność, Wrocław 2001.

Gospodarcej prowadzi dwa schroniska i noclegownię o łącznej pojemności 148 miejsc. Placówki te znajdują się na terenie miasta Kielce. Większość z ich stałych bywalców to osoby, które odbywały karę pozbawienia wolności. W powiecie włoszczowskim miejscowi członkowie Towarzystwa uruchomili darmową kuchnię, która dziennie wydaje potrzebującym ok. 180 posiłków.

2. Polski Komitet Pomocy Społecznej to organizacja ogólnopolska, która swoje placówki posiada w większości miast powiatowych w świętokrzyskim. Polski Komitet Pomocy Społecznej to stowarzyszenie mające na celu dobrowolne i bezinteresowne niesienie pomocy ludziom potrzebującym, między innymi więźniom opuszczającym zakłady karne po wieloletnich karach pozbawienia wolności. Zarząd wojewódzki Komitetu ma swoją siedzibę w Kielcach. Zajmuje się głównie koordynowaniem akcji charytatywnych zarządów powiatowych i pozyskiwaniem na ich rzecz dotacji unijnych.

Zarządy powiatowe Komitetu prowadzą w świętokrzyskim działalność edukacyjną wśród osób wymagających oddziaływań postpenitencjarnych. Wraz z miejskimi i gminnymi ośrodkami pomocy społecznej prowadzą szkolenia z zakresu aktywizacji zawodowej osób długotrwale bezrobotnych. Biorą w nich udział byli więźniowie skierowani na szkolenia przez pracowników socjalnych. Zajęcia mają na celu podniesienie samooceny, wykształcenie w bezrobotnych postaw prospołecznych, a także wskazanie innego niż obserwowany na codzień modelu życia. Od 1989r. Zarząd powiatowy Komitetu w Busku Zdroju prowadzi stołówkę dla bezdomnych, która dziennie wydaje ok. 100 gorących posiłków⁶⁴.

3. Świętokrzyskie Stowarzyszenie „Wspólnie Pomagamy” powstało w wyniku działań podjętych przez Terenową Radę do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym w Kielcach. Powodem tej inicjatywy było wejście w życie w 1998r. nowych przepisów prawa karnego. Wprowadzony kodeks karny otworzył organizacjom społecznym możliwości uzyskiwania środków z tytułu zasądzonych nawiązek i świadczeń pieniężnych. Pojawiła się pilna potrzeba powołania nowej organizacji mającej zaufanie organów wymiaru sprawiedliwości. Komitet założycielski składał się z przedstawicieli sądownictwa, prokuratury, służby więziennej, wojska oraz organizacji pozarządowych – Polskiego Czerwonego Krzyża, Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej, Caritasu Diecezji Kielckiej.

Świętokrzyskie Stowarzyszenie „Wspólnie Pomagamy” zostało utworzone w dniu 7

⁶⁴ Dane pochodzą ze strony internetowej www.pkps.pl

marca 2003r. Działa pod patronatem Terenowej Rady do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym w Kielcach. Dzięki pomocy prezesa Sądu Okręgowego w Kielcach Stowarzyszenie „Wspólnie Pomagamy” otrzymało siedzibę w budynku Sądu Okręgowego w Kielcach. Podstawowe zadania jakie stawia sobie za cel Stowarzyszenie dotyczą:

- świadczenia pomocy ofiarom wypadków komunikacyjnych,
- niesienie pomocy ofiarom przestępstw,
- niesienie pomocy ofiarom przemocy w rodzinie,
- niesienie pomocy osobom dotkniętym uzależnieniem i współuzależnieniem,
- wspieranie finansowe stowarzyszeń i organizacji działających na terenie województwa świętokrzyskiego, realizujących cele Stowarzyszenia,
- wspieranie instytucji i organizacji zajmujących się profilaktyką demoralizacji i przestępczości,
- wspieranie inicjatyw mających na celu społeczną readaptację osób opuszczających jednostki penitencjarne.

Zgodnie z intencjami założycieli i statutem Stowarzyszenie „Wspólnie Pomagamy” nie może świadczyć pomocy osobom fizycznym bezpośrednio. Do udzielenia pomocy konieczne jest pośrednictwo jednostki pomocowej (innego stowarzyszenia lub fundacji), która będzie wtórnym dysponentem środków. Stowarzyszenie może przeznaczyć środki finansowe jakimi dysponuje, tylko w formie jednorazowej dotacji na ściśle określone zadania - projekty , które opracowuje jednostka pomocowa. Przeznaczenie środków musi być związane z celami statutowymi Stowarzyszenia „Wspólnie Pomagamy”⁶⁵.

4. Stowarzyszenie MONAR zawiązano w 1993 roku w Warszawie. Zgodnie ze statutem prowadzi zorganizowaną pomoc dla:

- osób bezdomnych,
- samotnych,
- chorych terminalnie,
- opuszczających zakłady karne,
- lub z różnych innych powodów wykluczonych społecznie.

Na bazie sieci placówek MONAR prowadzi programy terapii alkoholowej, pomocy postpenitencjarnej, izby chorych i pogotowie dla ludzi bezdomnych, programy pomocy hospicyjnej oraz centralny punkt pomocy psychologiczno - prawnej. MONAR we

⁶⁵ Informacje ze strony internetowej www.uw.kielce.gov.pl

współpracy z Centralnym Zarządem Służby Więziennej prowadzi programy w placówkach penitencjarnych oraz oferuje pomoc terapeutyczną osobom opuszczającym zakłady karne. Począwszy od 2004 roku, wykorzystując możliwości jakie dają środki z Unii Europejskiej, Stowarzyszenie rozpoczęło działania mające na celu wprowadzenie specjalistycznych programów readaptacji zawodowej i społecznej dla osób korzystających z pomocy Ruchu Wychodzenia z Bezdomności oraz Ośrodków Rehabilitacyjnych

Stowarzyszenia MONAR wśród swojej oferty posiada programy skierowane do osób bezdomnych, uzależnionych, zakażonych wirusem HIV, osób wykluczonych społecznie, w tym również więźniów. Prowadzi zarówno ośrodki stacjonarne jak i domy pobytu dziennego. Zakłada także noclegownie, szpitale i poradnie. Osoby, które zażywają różnego rodzaju środki odurzające lub są od nich uzależnione, mogą korzystać z pomocy specjalistycznych placówek Stowarzyszenia MONAR na terenie całego kraju.

W świętokrzyskim MONAR prowadzi Poradnię Profilaktyki i Terapii Uzależnień w Kielcach. Można w niej bez skierowań i innych zbędnych formalności, bezpłatnie i poufnie uzyskać poradę lekarza psychiatry lub psychologa. Można otrzymać w razie potrzeby skierowanie na oddział detoksykacyjny lub do innego ośrodka leczenia stacjonarnego. Można skorzystać z programów edukacyjnych, terapii indywidualnej i grupowej. Jak w większości monarowskich poradni można uzyskać poradę przez telefon, skorzystać z pomocy prawnika i pracownika socjalnego. W poradni prowadzi się programy wymiany igieł i strzykawek adresowane do osób zażywających narkotyki dożylnie.

Stowarzyszenie prowadzi ponad trzydzieści podobnych ośrodków. Każdy ośrodek ma swój program autorski, opierający się jednak na ogólnie przyjętej w Monarze metodzie społeczności terapeutycznej. Programy dostosowane są do wieku osób potrzebujących pomocy. Są ośrodki dla dzieci i młodzieży do lat 19, ośrodki dla młodzieży starszej w wieku 19 - 25 lat i dla osób dorosłych. Terapia w ośrodkach trwa od pół roku, w przypadku programów krótkoterminowych do dwóch lat w programach średnio i długoterminowych. Pobyt w ośrodkach jest dobrowolny, ale przyjmowane są także osoby z nakazem sądowym lub osoby odbywające karę pozbawienia wolności, w stosunku do których sąd orzekł zamianę kary pozbawienia wolności na pobyt w ośrodku rehabilitacyjnym.

W placówkach Stowarzyszenia MONAR mogą też uzyskać pomoc osoby uzależnione, które mają za sobą wielokrotne, nieudane próby leczenia w ośrodkach stacjonarnych. Wszystkie placówki specjalistycznej pomocy osobom z problemem narkotykowym (poradnie, ośrodki stacjonarne) oferują również wszechstronną pomoc

rodzinom, partnerom osób uzależnionych i zagrożonych uzależnieniem. W niektórych ośrodkach, zwłaszcza tych dla nieletnich, uczestniczenie w terapii jest obowiązkowe.

Wszystkie poradnie i ośrodki Stowarzyszenia MONAR świadczą pomoc osobom seropozytywnym i chorym na AIDS. Osobom zainteresowanym terapią retrowirusową poradnie pomagają nawiązać kontakt ze szpitalami zakaźnymi i umożliwić leczenie. Stowarzyszenie ściśle współpracuje z wszystkimi specjalistycznymi placówkami zajmującymi się leczeniem osób żyjących z HIV. Prowadzi też edukację prozdrowotną oraz poradnictwo dla rodzin i partnerów osób żyjących z HIV.

Ruch Wychodzenia z Bezdomności MARKOT Stowarzyszenia MONAR oferuje pomoc osobom bezdomnym w 69 placówkach różnego typu na terenie całej Polski. Stowarzyszenie prowadzi noclegownie, jadłodajnie, domy dla osób bezdomnych i najuboższych oraz oferuje pomoc specjalistyczną - prawną, psychologiczną i socjalną. Dla osób bezdomnych z problemem narkotykowym czy alkoholowym prowadzone są stacjonarne programy terapeutyczne. Pobyt w placówce stacjonarnej zobowiązuje osobę bezdomną do przestrzegania zasad i regulaminu ośrodka. We wszystkich ośrodkach MARKOT można otrzymać odzież, zjeść posiłek i uzyskać informacje o możliwościach załatwienia własnych spraw bytowych. Osoby bezdomne nie posiadające ubezpieczenia zdrowotnego i nie mogące korzystać z publicznej służby zdrowia mogą skorzystać z pomocy medycznej w gabinecie lekarskim lub szpitalu. Ruch Wychodzenia z Bezdomności MARKOT prowadzi: domy dla samotnych matek z dziećmi, dla osób starszych, dla osób opuszczających zakłady karne, dla rodzin eksmitowanych oraz placówki interwencji kryzysowej.

Stowarzyszenie MONAR prowadzi programy profilaktyczne oraz informacyjno-edukacyjne dla dzieci i młodzieży w różnym wieku lansując życie wolne od środków odurzających. W monarowskich młodzieżowych klubach i ośrodkach profilaktyki poradę i profesjonalną pomoc w sprawach dzieci i młodzieży mogą uzyskać także rodzice i opiekunowie⁶⁶.

5. Polski Czerwony Krzyż to organizacja działająca na podstawie ustawy z dnia 16 listopada 1964r. o Polskim Czerwonym Krzyżu. Jej zadaniem jest uzupełnianie opiekuńczej roli państwa wynikającej z ustawy o pomocy społecznej. PCK pozyskuje na ten cel od społeczeństwa środki finansowe, produkty żywnościowe, różnego typu dobra materialne,

⁶⁶ Informacje ze strony internetowej www.ngo.pl

które następnie przekazuje potrzebującym. To właśnie od ofiarności i hojności darczyńców zależy zakres i skala pomocy jakiej może udzielić.

W placówkach i ośrodkach PCK, stołówkach szkolnych i barach wydawane są ciepłe posiłki lub paczki z podstawowymi produktami żywnościowymi. Z myślą o osobach samotnych i bezdomnych PCK organizuje okolicznościowe spotkania np. wigilie lub śniadania wielkanocne.

Placówki Polskiego Czerwonego Krzyża zbierają i przekazują potrzebującym lub ośrodkom opieki: odzież, sprzęt gospodarstwa domowego, środki czystości i higieny oraz meble.

Wśród placówek PCK są: noclegownie, domy pobytu dziennego, domy interwencji kryzysowej, świetlice terapeutyczne i integracyjne. Ośrodki pomocy, oprócz schronienia i zaspokojenia podstawowych potrzeb ludzkich, zapewniają często także opiekę lekarza lub psychologa.

W województwie świętokrzyskim Polski Czerwony Krzyż posiada biura rejonowe we wszystkich większych miastach powiatowych. Placówka w Starachowicach prowadzi noclegownię, która dysponuje 20 miejscami całodobowego pobytu⁶⁷.

6. Caritas Polska to niezależna organizacja kościelna działająca na podstawie ustawy z dnia 17 maja 1989r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Prowadzi on szeroką, ogólnokrajową działalność w dziedzinie pomocy społecznej. Korzysta przy tym ze wsparcia poszczególnych diecezji Kościoła Katolickiego.

Z działalności kieleckiego Caritasu na rzecz byłych więźniów na pierwszy plan wysuwa się „Program na rzecz aktywizacji zawodowej wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym”. Dominującą rolę w programie odgrywa Centrum Integracji Społecznej w Kielcach utworzone w końcu 2004 roku. Wówczas z pomocy placówki skorzystało 130 osób, z tego 9 po odbyciu kary pozbawienia wolności. Trzy osoby uzyskały zatrudnienie, zaś 6 zaprzestało niestety realizacji programu. Dodatkowo wokół Centrum Integracji Społecznej w kilku miastach diecezji funkcjonuje pięć Klubów Integracji Społecznej. Łącznie w programie uczestniczyło dotąd 690 osób, którym udzielono ok. 5 500 porad i wskazówek jak szukać pracy. Dużą część wśród beneficjentów programu stanowiły osoby niedawno zwolnione z zakładów karnych.

⁶⁷ Ustawa z dnia 16 listopada 1964r. o Polskim Czerwonym Krzyżu, Dz. U. z 1964 Nr 41 poz. 276.

Caritas diecezji kieleckiej uczestniczyła w partnerstwie „Wyjść na prostą” w ramach Inicjatywy Wspólnoty Europejskiej EQUAL, która wspiera innowacyjne metody aktywizacji osób skazanych oraz pomocy w ich wejściu na rynek pracy. W województwie świętokrzyskim Caritas jest partnerem strategicznym Wspólnoty.

Ponadto Caritas prowadzi na terenie Kielc dwie stołówki dla osób bezdomnych i znajdujących się w ubóstwie. Dziennie wydają one około 600 ciepłych posiłków⁶⁸. Na byłych więźniów w siedzibie Caritasu 24 godziny na dobę czeka pomoc prawnika, psychologa i pracownika socjalnego. Łącznie z różnych form pomocy doraźnej korzystało w latach 2004 – 2005 niemal 300 osób zwolnionych z zakładów karnych. Obszar pomocy środowiskowej uzupełnia działalność Parafialnych Zespołów Caritasu, w których na terenie diecezji działa ok. 1000 wolontariuszy świadczących pomoc w domu i wydających paczki żywnościowe, odzienie i itp.⁶⁹

⁶⁸ Informacje ze strony internetowej www.ngo.pl.

⁶⁹ *Sprawozdanie z działalności Caritas diecezji kieleckiej za rok 2006*. Kielce 2006.

Rozdział 4

Więziennictwo w województwie świętokrzyskim

4.1 Miejsce i rola służby więziennej w systemie opieki postpenitencjarnej

Na kształt organizacyjny więziennictwa w Polsce wpływa treść dwóch aktów prawnych, tj. kodeksu karnego i wykonawczego¹ oraz ustawy o Służbie Więziennej². Pierwszy z tych aktów wyznacza ramy prawne funkcjonowania systemu więziennego, określa cele kary pozbawienia wolności, zasady jej wykonywania, status prawny skazanego i pozycje organów, które są powołane do celów wykonywania kary³. Jednakże to ustawa o Służbie Więziennej zawiera przepisy nadające konkretny kształt tej części administracji państwowej, która zajmuje się wykonaniem kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania⁴.

System więzienny w Polsce funkcjonuje w ramach resortu sprawiedliwości. Aktualnie obowiązujące przepisy nadają służbie więziennej charakter paramilitarnej struktury administracji państwowej w której obowiązuje reguła apolityczności. Jest ona realizowana poprzez ograniczenie politycznej aktywności funkcjonariuszy. Służbę więzienną obowiązuje także reguła hierarchicznego podporządkowania, zarówno w relacjach funkcjonariuszy, jak i w stosunkach pomiędzy jednostkami organizacyjnymi różnych szczebli więziennictwa jako całości. System więzienny zachowuje otwartość na wszelkie kontakty zewnętrzne związane z wykonywaniem kary, z zaspokajaniem potrzeb osób izolowanych oraz badaniami naukowymi. Poszczególne areszty śledcze i zakłady karne mają zagwarantowaną dużą autonomię organizacyjną. Jednakże pamiętać należy, że ich dyrektorami mogą być wyłącznie oficerowie, którzy podlegają służbowo dyrektorom okręgowym i dyrektorowi generalnemu służby więziennej⁵.

W kategorii zawodowej określanej mianem personelu więziennego mieszczą się funkcjonariusze: stale pracujący w bezpośredniej styczności z więźniami, funkcjonariusze o ograniczonym kontakcie z osadzonymi i tacy, których osobisty kontakt jest sporadyczny

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r. Kodeks karny wykonawczy, op. cit.

² Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996r. o Służbie Więziennej, op. cit.

³ Zob. Z. Hołda, *Prawo karne wykonawcze*, Kraków 1998.

⁴ Z. Lasocik, *Organizacja i zasady działania więziennictwa*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, praca zbiorowa pod red. T. Bulendy i R. Musidłowskiego, Warszawa 2003, s. 195.

⁵ Tamże, s. 196. Zobacz także M. Porowski, *Służba więzienna – czynniki decydujące o prestiżu zawodu*, *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*. Warszawa 1997.

lub nie ma go wcale⁶. H. Machel wyodrębnił cztery kategorie personelu więziennego: personel ochronny, personel resocjalizacyjny, personel obsługi i personel administracyjny. Personel ochronny odpowiada za bezpieczeństwo zakładu karnego, skazanych i innych funkcjonariuszy. Personel resocjalizacyjny odpowiada za pracę diagnostyczną, programowanie działań psychokorekcyjnych i terapeutycznych, oraz ich realizację i ocenę. W skład tej grupy pracowników wchodzi głównie wychowawcy, socjologowie i psychologowie. Odpowiadają oni także za kontakty z rodzinami skazanych oraz z instytucjami pozarządowymi i kuratorami sądowymi. Personel obsługi odpowiada za przyjmowanie i zwalnianie więźniów, zapewnianie im warunków bytowych, obsługę sanitarną, medyczną itp. Personel administracyjny odpowiada za zarządzanie więzieniem, politykę kadrową, obsługę prawną oraz zatrudnianie więźniów.

Zgodnie z treścią art.3 ustawy o Służbie Więziennej jednostkami organizacyjnymi więziennictwa w Polsce są:

- Centralny Zarząd Służby Więziennej (CZSW),
- okręgowe inspektoraty służby więziennej(OISW),
- zakłady karne i areszty śledcze,
- ośrodki szkolenia i doskonalenia kadr służby więziennej.

Według stanu z 12 grudnia 2006 r. w Polsce istniało 15 okręgowych inspektoratów służby więziennej, 86 zakładów karnych, 70 aresztów śledczych, Centralny Ośrodek Kształcenia Kadr Służby Więziennej w Kaliszu, 12 ośrodków doskonalenia kadr i 3 ośrodki wypoczynkowo – szkoleniowe⁷. Głównym organem zarządzającym systemem więziennym jest Centralny Zarząd Służby Więziennej w Warszawie. Kieruje nim dyrektor powoływany i odwoływany przez Prezesa Rady Ministrów⁸.

Więziennictwo, jako społeczna instytucja usługowa, prowadzi działalność szczególnego rodzaju. Do podstawowych zadań służby więziennej należy:

- prowadzenie działalności resocjalizacyjnej wobec osób skazanych na kary pozbawienia wolności, przede wszystkim przez organizowanie pracy sprzyjającej zdobywaniu kwalifikacji zawodowych, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych,

⁶ H. Machel, *Personel więzienny – gwarancje skutecznego wypełniania roli*, w: *Więzienie Mokotowskie Historia i Teraźniejszość*, M. Gordon (red.), Warszawa 2004, s. 131.

⁷ Informacje z strony internetowej www.czsw.gov.pl

⁸ *Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996r. o Służbie Więziennej*, op. cit., art. 4§3.

- wykonywanie tymczasowego aresztowania w sposób zabezpieczający prawidłowy tok postępowania karnego,
- zapewnienie osobom skazanym na kary pozbawienia wolności lub tymczasowo aresztowanym przestrzegania ich praw, a zwłaszcza humanitarnych warunków, poszanowania godności, opieki zdrowotnej i religijnej,
- ochrona społeczeństwa przed sprawcami przestępstw osadzonymi w zakładach karnych i aresztach śledczych,
- zapewnienie w zakładach karnych i aresztach śledczych porządku i bezpieczeństwa,
- wykonywanie aresztów zastosowanych na podstawie innych przepisów oraz pomocy prawnej z tytułu umów międzynarodowych.

Służba więzienna współdziała z organami państwowymi i samorządowymi, stowarzyszeniami, organizacjami oraz instytucjami, których celem jest współdziałanie w wykonywaniu kary, jak również z kościołami, związkami wyznaniowymi, szkołami wyższymi i placówkami naukowymi oraz osobami godnymi zaufania⁹.

Zakres podstawowych obowiązków administracji penitencjarnej dotyczący przygotowania więźnia do zwolnienia i pomocy postpenitencjarnej określają przepisy art. 164 – 168 kodeksu karnego wykonawczego. Wynika z nich, że okres do 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub przed wykonaniem kary stanowi czas na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu. Wykorzystać go należy zwłaszcza w celu nawiązania kontaktu z kuratorem sądowym lub innymi podmiotami świadczącymi pomoc postpenitencjarną. Okres ten ustala, za zgodą skazanego, komisja penitencjarna. Może go również wyznaczyć sąd penitencjarny w postanowieniu o udzieleniu lub odmowie warunkowego zwolnienia, jeżeli uzna to za niezbędne¹⁰. Skazanego powinno się wówczas przenieść do jednostki położonej najbliżej jego przyszłego miejsca zamieszkania. Umożliwia się mu także podejmowanie starań o uzyskanie po zwolnieniu odpowiednich możliwości zamieszkania i pracy. Kurator sądowy ustala też wspólnie ze skazanym zakres niezbędnej pomocy w społecznej readaptacji i sposób jej udzielenia. Jeżeli skazany nie posiada dokumentu tożsamości zakład karny zobowiązany jest dopomóc mu w otrzymaniu dowodu osobistego. Skazany ma obowiązek współdziałania w tym zakresie. Administracja zakładu karnego przed zwolnieniem osadzonego udziela mu stosownych informacji o możliwościach uzyskania pomocy

⁹ Tamże, art. 1 ust. 3 i 4.

¹⁰ Art. 164 kkw.

postpenitencjarnej. Skazani zwalniani z zakładów karnych, którzy nie dysponują środkami finansowymi, otrzymują w chwili zwolnienia kwotę w wysokości do 1/3 przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników lub jej ekwiwalent. Skazany, przed zwolnieniem z zakładu karnego, ma prawo zwrócić się do sądu penitencjarnego z wnioskiem o zastosowanie względem niego dozoru zawodowego kuratora, zwłaszcza jeśli oczekujące go warunki życia po zwolnieniu z zakładu karnego mogą mu utrudniać readaptację społeczną. Skazanemu oddanemu pod dozór i wypełniającemu nałożone na niego obowiązki zapewnia się w miarę możliwości tymczasowe zakwaterowanie. Udziela mu się też pomocy w otrzymaniu zatrudnienia w miejscach oraz instytucjach wskazanych przez kuratora. Czas trwania dozoru, o którym mowa, nie może przekraczać 2 lat. Czasu tego sąd w postanowieniu nie określa z góry. Jeżeli osoba zwolniona z zakładu karnego wymaga leczenia szpitalnego, zaś stan jej zdrowia nie pozwala na przeniesienie do publicznego zakładu opieki zdrowotnej, pozostaje ona na leczeniu w zakładzie karnym. Może leczyć się na więziennym oddziale szpitalnym po wyrażeniu swej zgody na piśmie. Przebywa tam do chwili, gdy jej stan zdrowia pozwoli na przeniesienie. W razie niemożności wyrażenia tej zgody przez osobę zwolnioną, decyzję o pozostawieniu jej na leczeniu w zakładzie karnym podejmuje dyrektor zakładu karnego na wniosek lekarza. Czasami zwalniany z powodów zdrowotnych niezdolny jest do samodzielnego powrotu do miejsca zamieszkania. Wówczas administracja zakładu karnego jest obowiązana nawiązać kontakt z rodziną lub osobą bliską i powiadomić ją o terminie zwolnienia. W wypadku gdyby działania te okazały się nieskuteczne, administracja zakładu karnego udzieli zwolnionemu pomocy w udaniu się do miejsca zamieszkania albo zakładu opieki zdrowotnej¹¹. Bezpośrednio przed zwolnieniem z zakładu karnego administracja udziela stosownych informacji o adresach i szczegółowych kompetencjach instytucji i organizacji społecznych udzielających pomocy: materialnej, medycznej, w znalezieniu zakwaterowania i porad prawnych¹².

Wieżenie, jak twierdzi H. Machel, jako instytucja wychowawcza nie może funkcjonować bez społecznego wsparcia, zarówno moralnego jak i materialnego¹³. Resocjalizacja ma przecież umożliwić więźniom readaptację społeczną po wyjściu z więzienia. Więzienie musi więc umożliwić im trenowanie zachowań prospołecznych w

¹¹ Art. 164 – 168 kkw.

¹² § 62 *Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003r. w sprawie regulaminu organizacyjno – porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności*, Dz. U. z 2003 Nr 152 poz. 1493.

¹³ H. Machel, *Więzienie.....*, op. cit. s. 72.

warunkach zbliżonych do wolnościowych. Należy więźnia nastawić na zmianę sposobu życia i wyrobić w nim zdolność do samodzielnego rozwiązywania swoich problemów. Dlatego też więzienie ma stworzyć mu warunki trenowania prospołecznych zachowań. Aby możliwe było sprostanie temu zadaniu konieczne jest wsparcie, którego udzielić mogą instytucje i osoby spoza struktur zakładów karnych.

Analizując współdziałanie więzienia ze społeczeństwem, H. Machel wyróżnił cztery jego przedziały:

- w zakresie podtrzymywania, umacniania i odbudowywania więzi z osobami najbliższymi, głównie z rodziną,
- w zakresie nauki, pracy, terapii psychopedagogicznej i medycznej, uczestniczenia w imprezach kulturalno – oświatowych oraz pomocy duszpasterskiej,
- w zakresie przygotowania więźnia do zwolnienia i pomocy postpenitencjarnej,
- w zakresie badań naukowych i doskonalenia kadry¹⁴.

Podtrzymywanie kontaktu skazanych z otoczeniem zewnętrznym, głównie rodzinnym, jest czynnikiem niezwykle istotnym w procesie resocjalizacji skazanych. W ten sposób podtrzymywane i utrwalane są więzi emocjonalne z najbliższymi. Więzień zachowuje poczucie pewności co do miejsca swego przyszłego powrotu. Jak twierdzi M. Ciosek, jest to najlepszy sposób wsparcia więźnia w znoszeniu dolegliwości więzienia. Prowadzić to może do autentycznej przemiany wewnętrznej więźnia dokonanej za pomocą jego rodziny i najbliższych¹⁵.

Wśród form kontaktów skazanego ze światem zewnętrznym wyróżnić można kontakty pośrednie i bezpośrednie. Kontakty pośrednie realizowane są poprzez korespondencję, paczki, przekazy pieniężne, dostęp do mediów, rozmowy telefoniczne itp. Natomiast kontakty bezpośrednie to widzenia regulaminowe z rodziną i najbliższymi, widzenia małżeńskie, urlopy okolicznościowe, przepustki, przerwy w odbywaniu kary pozbawienia wolności oraz tzw. urlopy losowe¹⁶. Szczególną formą kontaktów bezpośrednich są wizyty małżeńskie, które służą m.in. zaspokajaniu potrzeb seksualnych więźniów, co zapobiega występowaniu frustracji i zaburzeń w życiu seksualnym.

Więźniowie, którzy ustanowili swego przedstawiciela w postaci osoby godnej zaufania, mogą kontaktować się z nim w celu omówienia załatwianych spraw. Mogą zatem

¹⁴ Tamże.

¹⁵ M. Ciosek, Psychologia, op. cit. s. 270.

¹⁶ Art. 141a§1i2 kkw.

prowadzić ze swym przedstawicielem korespondencję, przedstawiać jemu telefonicznie wnioski i zalecenia oraz odbywać z nim regularne widzenia.

W procesie resocjalizacji administracja penitencjarna korzysta z pomocy poza więziennych szkół i ośrodków szkoleniowych w których więźniowie uzupełniają wykształcenie lub zdobywają nowe zawody. Jest to kolejny ważny element kontaktu osadzonych ze światem zewnętrznym. Tak samo istotne jest poszukiwanie miejsc pracy dla więźniów poza zakładami karnymi, szczególnie zaś u pracodawców prywatnych. Praca ta oczywiście musi być należycie nadzorowana i sterowana, tak aby miała wychowawczy charakter. Umożliwia się również więźniom leczenie w specjalistycznych zewnętrznych ośrodkach terapii, zespołach opieki zdrowotnej i członkostwo w klubach anonimowych alkoholików. Korzystają oni również z wielu form działalności kulturalnej takiej jak koncerty, wystawy i przedstawienia teatralne. Mają też zapewnioną posługę religijną i duszpasterską w zależności od istniejących potrzeb.

Administracja więzienna współpracuje ściśle z kuratorami sądowymi, którym przekazuje warunkowo przedterminowo zwolnionych w ramach probacji¹⁷. Więzienia w tej mierze współpracują także z organizacjami międzynarodowymi i licznymi strukturami pozarządowymi. Korzystają również z wyników badań naukowych dotyczących resocjalizacji, pedagogiki specjalnej i psychologii. W tym celu współpracują z uczelniami wyższymi i ośrodkami badawczymi. Działania takie z pewnością poprawiają ogólny poziom wiedzy personelu więziennego i tworzą inspiracje do podejmowania nowych rozwiązań w praktyce.

Na przestrzeni lat 2001-2006 liczba zawartych porozumień pomiędzy zakładami karnymi i przedstawicielami społeczeństwa wzrosła z ok. 400 do ponad 700. Liczba skazanych objętych oddziaływaniami realizowanymi w wyniku zawartych porozumień z przedstawicielami podmiotów wymienionych w art. 38 § 1 Kkw zwiększyła się z 15,6 tys. w roku 2001 do ponad 38,5 tys. w roku 2005. Jak podaje Centralny Zarząd Służby Więziennej, we wszystkich 156 zakładach karnych i aresztach śledczych na podstawie zawartych porozumień realizowano wspólnie z podmiotami pozawięziennymi 632 programy resocjalizacyjne. Uczestniczyło w nich łącznie 38 560 osadzonych. Najliczniejszą grupę stanowią programy zaliczone do kategorii programów aktywizacji zawodowej. Dla przykładu w roku 2006 działało 108 więziennych klubów aktywnego poszukiwania pracy. Realizowane są również inne programy takie jak:

¹⁷ H. Machel, *Więzienie.....*, op. cit. s. 74.

edukacji kulturalnej, oświatowej, obywatelskiej, profilaktyki agresji, uzależnienia od alkoholu, narkotyków, w tym HIV/AIDS¹⁸.

Administracja penitencjarna prowadzi szereg poczynań związanych z poprawą szans byłych więźniów w znalezieniu pracy po opuszczeniu zakładu karnego. Wykorzystuje do tego także szereg możliwości, które powstały w związku z wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Sytuacja więźniów i byłych osadzonych na rynku pracy jest bardzo trudna. Poprawiła się jedynie nieznacznie po masowej emigracji pracowników głównie na wyspy brytyjskie. Największy problem to jednak brak wykształcenia tej grupy zawodowej i często brak nawyku pracy. Z badań przeprowadzonych przez CZSW na potrzeby realizacji projektów z dziedziny więziennictwa wynika, że więźniowie i byli skazani są na ogół nisko wykształceni. Przed odbyciem kary pracowali niewiele lub wcale, nie mają zatem doświadczenia zawodowego ani kwalifikacji. Brak im znajomości własnych uzdolnień, mocnych stron i umiejętności. Wielu skazanych dopiero w zakładzie karnym odkrywa, że praca jest bardzo ważną częścią ludzkiego życia, pozwala zachować siły fizyczne i umysłowe, daje satysfakcję i zadowolenie z siebie. Tylko 10-15 proc. spośród osób, które opuściły zakład karny, znajduje stałą pracę. Pozostali, zwłaszcza gdy pozbawieni są wsparcia rodzin, stają przed realną perspektywą powrotu na drogę przestępstwa. W Polsce brakuje bowiem dobrze funkcjonującego systemu pomocy postpenitencjarnej, nastawionego na reintegrację i aktywizację zawodową byłych więźniów.

Program EQUAL i projekty z dziedziny więziennictwa EQUAL jest częścią strategii Unii Europejskiej w zakresie tworzenia większej liczby lepszych miejsc pracy i zapewnienia szerokiego do nich dostępu. Jej podstawowym zadaniem jest wspieranie projektów przeciwdziałających marginalizacji społecznej i dyskryminacji na rynku pracy. Polska przystąpiła do Programu w roku 2004. Za zarządzanie inicjatywą EQUAL w Polsce odpowiada minister właściwy ds. rozwoju regionalnego. Zadaniem Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL jest wypracowanie i testowanie, w trakcie realizacji projektów, innowacyjnych rozwiązań, które w przyszłości będą sprzyjać wyrównywaniu szans znalezienia zatrudnienia przez grupy społeczne doświadczające nierówności w dostępie do rynku pracy. Realizacja EQUAL polega na szukaniu kreatywnych rozwiązań długoterminowych. Rozwiązania powstające w ramach Programu mają charakter modelu - opisanego i przetestowanego wzoru postępowania. W ramach programu EQUAL w wybranych zakładach karnych prowadzone są, między innymi, działania mające na celu

¹⁸ Informacje pochodzą ze strony internetowej www.czsw.gov.pl

włączenie na rynek pracy więźniów i byłych skazanych. Obecnie testowane są nowe formy aktywizacji zawodowej więźniów i byłych skazanych. W ramach tych działań prowadzone są szkolenia zawodowe dostosowane do potrzeb rynku pracy, szkolenia z aktywnych form poszukiwania pracy oraz terapie psychologiczne mające na celu zmianę postawy społecznej skazanych¹⁹.

Obecnie w Polsce realizowane są następujące projekty:

- Projekt "Koalicja powrót do wolności" realizowany jest w celu podniesienia efektywności readaptacji społeczno-zawodowej byłych skazanych²⁰.
- Projekt "Wyjść na prostą" skierowany do osób skazanych mających trudności w integracji na rynku pracy²¹.
- Projekt "Czarna owca" Głównym celem projektu jest zwiększenie szans na uzyskanie zatrudnienia przez osoby opuszczające zakład karny, przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju oraz zmiana postaw społecznych wobec skazanych²².
- Projekt "Nowa droga dla byłych więźniów". Głównym celem projektu jest zbudowanie spójnego systemu służącego readaptacji społecznej byłych więźniów i przywracaniu ich na rynek pracy²³.

4.2 Areszt Śledczy w Kielcach

4.2.1 Rys historyczny Aresztu Śledczego w Kielcach

Na mocy dekretu carskiego namiestnika Królestwa Polskiego gen. Józefa Zajączka z 24 września 1816 r. do Kielc przeniesiono stolicę województwa krakowskiego. Pociągnęło to za sobą konieczność przeniesienia z Krakowa ważniejszych instytucji państwowych m.in. Komisji Wojewódzkiej, Hipoteki, Trybunału Cywilnego, Sądu Kryminalnego oraz 104 więźniów będących w jego dyspozycji. Z powodu braku odpowiedniego obiektu penitencjarnego w Kielcach, postanowiono tymczasowo utworzyć

¹⁹ Informacje pochodzą ze strony internetowej www.czsw.gov.pl oraz www.policyforum2007.pl

²⁰ Szczegółowe informacje dotyczące projektu znajdują się na stronie internetowej www.powrotdowolnosci.pl.

²¹ Szczegółowe informacje dotyczące projektu znajdują się na stronie internetowej www.oic.lublin.pl/equal.

²² Szczegółowe informacje dotyczące projektu znajdują się na stronie internetowej www.czarnaowca.org.pl.

²³ Szczegółowe informacje dotyczące projektu znajdują się na stronie internetowej www.nowadroga.europa.pl.

więzienie w Chęcinach²⁴. Zespół budynków więziennych obejmował pomieszczenia czternastowiecznego klasztoru franciszkanów, przyległy kościół i luźno stojące zabudowania gospodarcze. Po dokonaniu ich gruntownej przebudowy wygospodarowano dwa bloki cel o łącznej pojemności do 320 osób²⁵. W dziejach więzienia chęcińskiego zdecydowanie dominowali więźniowie kryminalni, ale w ważnych dla narodu wydarzeniach historycznych nie brakowało również więźniów politycznych. Przetrzymano ich tu w okresie powstania listopadowego i styczniowego²⁶. Więzienie w Chęcinach miało spełniać swą funkcję tymczasowo tj. do chwili utworzenia odpowiedniego zakładu karnego w Kielcach. Przetrwało jednak okres zaborów i w 1918r. zostało przekazane Polakom wraz z kilkudziesięcioma więźniami osadzonymi w nim przez austriackie władze okupacyjne. Po analizie akt, część osadzonych zwolniono, pozostawiając 52 osoby skazane za bandytyzm, rozboje i kradzieże. Decyzją władz sądowych kary te wyegzekwowano w całości. Ostatecznie więzienie chęcińskie zamknięto dopiero z dniem 30 lipca 1927r. Kadre i nielicznych pozostałych więźniów przeniesiono do Kielc²⁷.

Na potrzeby więzienia i aresztu śledczego w Kielcach zaanektowano obiekty stanowiące zaplecze gospodarcze pałacu biskupów krakowskich. Mieściły się one przy ulicy Zamkowej blisko centrum miasta. Były to stare budynki administracyjne, wozownia, kuźnia i stajnie. Należały do dawnego kieleckiego klucza majątków kościelnych. W 1798r. dobra te przeszły na własność skarbu państwa. W latach 1826-1827 pierwszych aresztantów trzymano w budynku po stajni. Rozpoczęto prace nad gruntowną przebudową nieruchomości przejętych pod więzienie. Zbudowano obiekt w kształcie czworoboku który wchłonął najstarsze budynki kompleksu. Przeprowadzono w nich niezbędne prace modernizacyjne. Potem dołączono drugi czworobok powstały m.in. z przebudowanej pałacowej wozowni²⁸.

W 1850 r. ukończono ostatecznie prace budowlane. Powstała jednostka otrzymała nazwę „Więzienie przy Sądzie Kryminalnym Guberni Radomskiej i Sądzie Policji Poprawczej w mieście Kielcach”. Wkrótce osadzono w nim pierwszych więźniów w celu

²⁴ J. Pazdór, *Dzieje Kielc 1864 – 1939*, Warszawa – Wrocław – Kraków 1971. Zobacz także Z. Grzesiak, A. Pilarska-Jakubczak, *Areszt na Piaskach*, w: *Forum Penitencjarne*, Warszawa 2005, nr 10, s.32.

²⁵ T. Holcerowa, S. Michalczyk, *Zespół pofranciszkański w Chęcinach*, Warszawa 1972. s. 12 i nast.

²⁶ K. Urbański, *System penitencjarny.....*, op. cit. s. 78.

²⁷ Tamże.

²⁸ A. Jankowski, *Tajemnice starego więzienia*, Kielce 2005, s. 6.

odbycia kary pozbawienia wolności. Byli to skazani zarówno za przestępstwa pospolite, jak i więźniowie polityczni²⁹.

Realizując zadania penitencjarne, aby kara miała charakter wychowawczy, założono w kieleckim więzieniu przędzalnię wełny. Mogła ona jednorazowo zatrudnić około 60 skazańców. W 1858r. otwarto czteroklasową szkołę dla młodocianych osadzonych. Egzekwując karę pozbawienia wolności starano się nie naruszać godności osadzonych. Dlatego też nie używano ich do prac porządkowych na terenie miasta takich jak np. sprzątanie ulic. Chętnych do pracy zatrudniano w przędzalni, przywiezionej kuźni, zakładzie szewskim i ogrodzie do uprawy warzyw na własne potrzeby³⁰.

Po upadku powstania listopadowego Królestwo Kongresowe stopniowo zamieniano w rosyjską prowincję. Sukcesywnie usuwano polskich urzędników i pozostałości polskiego prawa. Ostatecznie proces ten zakończono po powstaniu styczniowym. Wówczas do kieleckiego więzienia napłynęła fala aresztowanych powstańców których władze rosyjskie traktowały jak pospolitych kryminalistów. Więzienie w Kielcach stało się typowym rosyjskim zakładem karnym. Stan ten trwał aż do zakończenia I wojny światowej. W latach 1905 - 1908 osadzono tu liczną grupę rewolucjonistów³¹.

W momencie wybuchu I wojny światowej wielu więźniów wywieziono z Kielc do zakładów karnych położonych dalej od zmiennej linii frontu. Miasto wielokrotnie zajmowane było przez różne wojska walczących stron. Ostatecznie Rosjanie ustąpili z Kielc w 1915r. Początkowo obiekty więzienne przejęły oddziały pruskie, które dokonały ich dewastacji. Potem więzienie przez krótki okres służyło okupantom austriackim. Wówczas przeważnie przetrzymywano w nim jeńców wojennych. Dopiero z dniem 1 listopada 1918 r. jednostka została przejęta pod administrację polską.

W latach 1919 - 1939 obiekt pełnił funkcję więzienia karno-śledczego. Przebywali tu aresztowani tymczasowo tzn. na okres do uprawomocnienia się wyroku oraz skazani prawomocnie na lżejsze kary pozbawienia wolności. Zgodnie z wytycznymi ministerstwa sprawiedliwości, jednostka zaliczona została do tzw. więzień II klasy. W tym czasie jej pojemność liczone na około 400 miejsc³². Więzienie posiadało oddział kobiecy usytuowany w oddzielnym budynku. Od początku istnienia II Rzeczypospolitej w

²⁹ Tamże.

³⁰ Zob. K. Urbański, *Dzieje jednego zakładu*, w: *Gazeta Sądowa i Penitencjarna*, Warszawa 1970, nr 45.

³¹ Tamże.

³² A. Jankowski, *Tajemnice.....*, op. cit. s. 7 i nast.

więzieniu kieleckim przebywały dość duże grupy osób skazanych za działalność polityczną. W okresie międzywojennym stale modernizowano infrastrukturę więzienia i jego system zabezpieczeń.

Z dniem 1 września 1939 r. większość więźniów zwolniono na podstawie amnestii ogłoszonej przez Prezydenta RP po wybuchu wojny. Resztę skazanych oraz personel ewakuowano na wschód. W dniu 5 września 1939 r., po przełamaniu polskiego oporu w fortach na Słowiku, Koszarce i Kadzielni, Kielce zajęły wojska niemieckie. Już następnego dnia w więzieniu przy ul. Zamkowej Niemcy utworzyli obóz przejściowy dla polskich jeńców wojennych. Sprowadzali ich tu z pól bitewnych kielecczyny, terenów Mazowsza i województwa lubelskiego. W budynkach więzienia oraz w zaułkach przyległej ulicy przebywało około 5 000 polskich jeńców. Pilnowało ich żołnierze 2 Dywizji Lekkiej Wehrmachtu. Pojmany jeńców strażnicy traktowali bardzo brutalnie. W rezultacie zginęło 19 polskich żołnierzy a około 40 odniosło rany. Jeńców stopniowo wywożono do obozów w Rzeszy. Z dniem 25 października 1939 r. zarząd nad placówką przejęło Gestapo. Pod jego nadzorem w więzieniu o pojemności obliczonej na 400 osób przebywało jednorazowo do 2000 uwięzionych. W sumie od października 1939 r. do stycznia 1943 r. przez kieleckie więzienie przeszło około 16 000 więźniów. Panowała w nim straszliwa ciasnota i skandaliczne warunki higieniczne. Na porządku dziennym był głód, szykany i znęcanie się. Początkowo na przesłuchania i tortury gestapowcy transportowali więźniów do swej pobliskiej siedziby głównej, z czasem jednak samo więzienie stało się miejscem kaźni³³. W tym celu urządzono w nim specjalny oddział dla więźniów politycznych (Sonderabteilung). Mieścił się on w środkowym pawilonie jednostki. Był bardzo dobrze chroniony i całkowicie odizolowany od reszty kompleksu. Początkowo osoby uwięzione za działalność w ruchu oporu stanowiły niewielki odsetek w populacji osadzonych. Znacznie więcej było zatrzymanych w ramach akcji eksterminacyjnych - osób narodowości żydowskiej i romskiej. Przebywali tutaj także aresztowani z racji przynależności do środowisk przeznaczonych do likwidacji - inteligencja i działacze społeczni. W późniejszych latach okupacji więzienie wypełniali zatrzymani w łapankach i przypadkowo aresztowani w ramach stosowanej odpowiedzialności zbiorowej. Na oddziałach ogólnych najczęściej skazanych odbywało kary za naruszenie przepisów okupacyjnych. Jak wiadomo ludność polska w okresie istnienia generalnej guberni z konieczności życiowej naruszała przepisy o zakazie

³³ Tamże.

prywatnego obrotu żywnością, rolnicy zaś zalegali z wygórowanymi kontyngentami i podatkami. Często też ludność uchylała się od przymusowych robót. Ukarani za powyższe przewinienia byli najliczniejszą grupą spośród osadzonych w kieleckim więzieniu.

W dniu 12 stycznia 1945 r. ruszyła z przyczółka sandomierskiego radziecka ofensywa. Z tego powodu Niemcy wywieźli część więźniów z Kielc do Częstochowy. Nieznaną ilość pochwyconych partyzantów, którzy przebywali w kieleckim więzieniu, rozstrzelali w lasach okalających miasto. Pewną liczbę zatrzymanych za drobne występki zwolniono do domów. W więzieniu pozostawiono niewielką liczbę osób, prawdopodobnie z zamiarem ich rozstrzelania w późniejszym terminie. Więźniowie ci zorganizowali zbiorową ucieczkę, podczas gdy niemiecka załoga placówki prowadziła ewakuację dokumentacji, aby ta nie wpadła w ręce Rosjan. Już 17 stycznia 1945 r. – dwa dni po wkroczeniu armii czerwonej - przybył do Kielc oddział kontrwywiadu NKWD I Frontu Ukraińskiego. Oficerowie NKWD za pośrednictwem byłych woźnych sądowych polecieli pozostałym przy życiu przedwojennym sędziom, prokuratorom, pracownikom kancelaryjnym i oficerom służby więziennej zgłosić się na zebranie w budynku Sądu Okręgowego w Kielcach. Wszyscy przybyli zostali zatrzymani i osadzeni w więzieniu przy ulicy Zamkowej. Dopiero w dniu 13 lutego 1946r. część aresztowanych zwolniono, pozostałych zaś przewieziono do Krakowa, prawdopodobnie do więzienia na Montelupich³⁴. Dalsze ich losy pozostają nieznane.

W latach pięćdziesiątych kieleckie więzienie podlegało Urzędowi Bezpieczeństwa Publicznego. Jako jedyna placówka penitencjarna w mieście było ono nadmiernie przepełnione. Przy pojemności 400 osób, liczba więźniów dochodziła niekiedy do 1000. Panowały złe warunki higieniczne. Więźniowie cierpieli na chroniczne niedożywienie. Na przesłuchania najczęściej prowadzono więźniów do siedziby UB, która sąsiadowała z kompleksem więziennym. Często przesłuchania odbywały się również na terenie samego więzienia. Osoby zatrzymane z przyczyn politycznych były osadzane, podobnie jak za okupacji hitlerowskiej, w środkowym pawilonie. Zwiększono w nim ilość cel dzieląc dawną kaplicę więzienną na kilka mniejszych pomieszczeń. W tym okresie w więzieniu kieleckim często wykonywano wyroki śmierci przez powieszenie lub przez rozstrzelanie. Miejsce straceń mieściło się w jednym z parterowych pomieszczeń w zachodnim skrzydle środkowego pawilonu. Od końca lat 50-tych wyroków śmierci w Kielcach już nie

³⁴ Tamże.

wykonywano. Dawne miejsce straceń można obecnie oglądać w Muzeum Pamięci Narodowej lat 1939 – 1956 urządzone w gmachu starego więzienia³⁵.

Z powodu braków lokalowych w kieleckim więzieniu i utrzymującego się przeludnienia w 1968r. na peryferiach miasta rozpoczęto budowę Ośrodka Zewnętrznego Kieleckiego Zakładu Karnego. Miał on spełniać funkcję pomocniczą w stosunku do zakładu karnego przy ul. Zamkowej. Otwarto go ostatecznie w 1970r. Przypisano mu rolę typowego zakładu karnego, zaś więzienie w centrum miasta przekształcono na areszt śledczy. Ośrodek składał się z kilku drewnianych baraków. Mieściły się w nich: pawilon mieszkalny dla skazanych, pawilon administracyjny, hala do produkcji nakładczej, łaźnia oraz szatnia dla funkcjonariuszy. Choć wstępnie zakładano, że będzie funkcjonował tylko pięć lat - przetrwał znacznie dłużej. Już w 1973r. rozpoczęto go systematycznie rozbudowywać. Prace budowlano-remontowych ośrodka trwały w sumie prawie siedem lat. Zatrudniono przy budowie przebywających tu skazanych, którzy w tym czasie pracowali również w kieleckich zakładach przemysłowych i na budowach nowopowstających osiedli mieszkaniowych.

Areszt śledczy przy ul. Zamkowej zlikwidowano ostatecznie w 1980 r. Przebywających w nim aresztantów przeniesiono do nowej siedziby w dzielnicy Piaski, gdzie na bazie ośrodka zewnętrznego powstał obecny Areszt Śledczy w Kielcach. Zajmuje on blisko 7-hektarową powierzchnię ogrodzoną wysokim murem. Na jej obrzeżach stoi sześć wieżyczek wartowniczych. Areszt ze wszystkich stron otacza gęsty las.

Budynki więzienne zajmują zaledwie 1/6 powierzchni obiektu. Resztę stanowi parking policyjny dla pojazdów zdeponowanych do celów procesowych, sieć dróg wewnętrznych oraz obszar jeszcze niezagospodarowany³⁶. Główny pawilon penitencjarny to kompleks trzech połączonych piętrowych budynków. W kolejnych dwóch obiektach znajdują się specjalistyczne oddziały: terapeutyczny dla osadzonych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych oraz mieszkalny dla osadzonych zatrudnionych na terenie jednostki i w firmach na poza aresztem. W latach 1982-1985 w areszcie przebywało blisko tysiąc osób i była to największa w historii jednostki liczba osadzonych. Zważywszy na jego pojemność, wynosząca wówczas 704 miejsca, osadzenie dodatkowych 300 wymagało dużego zagęszczenia. Z powodu braku łóżek więźniowie niejednokrotnie

³⁵ Zob. K. Urbański, *Dzieje jednego zakładu*....., op. cit.

³⁶ Z. Grzesiak, A. Pilarska-Jakubczak, *Areszt*....., op. cit. s. 34 i nast.

musieli spać na siennikach ułożonych na podłodze. Dzisiaj, po kilku przebudowach, pojemność jednostki wynosi 736 miejsc. Średnie zaludnienie w latach 2000-2005 wahało się pomiędzy 850-950 osób³⁷.

Areszt Śledczy w Kielcach jest przeznaczony dla kobiet i mężczyzn. Podlega Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Krakowie. Jest największą jednostką penitencjarną na terenie województwa świętokrzyskiego. Obsługuje sądy i prokuratury w Kielcach, Starachowicach, Ostrowcu Świętokrzyskim, Skarżysku-Kamiennej, Jędrzejowie, Pińczowie, Busku Zdroju, Włoszczowie, Opatowie, Sandomierzu, Staszowie i Kazimierzy Wielkiej³⁸.

Prócz funkcji aresztu śledczego jednostka pełni także zadania związane z izolowaniem osób tymczasowo aresztowanych i skazanych skierowanych do oddziałów terapeutycznych w związku z zaburzeniami psychicznymi lub upośledzaniem umysłowym, uzależnieniem od środków odurzających lub substancji psychotropowych. W areszcie wyodrębniono następujące oddziały: areszt śledczy dla mężczyzn, zakład karny typu zamkniętego dla mężczyzn (terapeutyczny), areszt śledczy dla kobiet, zakład karny typu półotwartego dla kobiet i zakład karny typu zamkniętego dla kobiet³⁹.

4.2.2 Areszt Śledczy w Kielcach w systemie resocjalizacji i pomocy postpenitencjarnej

W areszcie śledczym przetrzymywane są osoby, względem których zastosowano tymczasowe aresztowanie w celu zabezpieczenia prawidłowego toku śledztwa. Areszty śledcze mogą być jednostkami samodzielnymi lub oddziałami wyodrębnionymi w zakładach karnych. Podlegają one ministrowi sprawiedliwości, który w drodze zarządzenia tworzy je lub likwiduje⁴⁰. Aresztem kieruje dyrektor, powołany przez dyrektora generalnego służby więziennej na wniosek właściwego dyrektora okręgowego inspektoratu służby więziennej. Polski system penitencjarny charakteryzuje się tym, iż dyrektorzy więzień i aresztów cieszą się dużą autonomią i swobodą w podejmowaniu decyzji⁴¹.

³⁷ Tamże.

³⁸ Informacje z strony internetowej www.czsw.gov.pl

³⁹ *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 maja 1999r. w sprawie określenia przeznaczenia zakładów karnych*, Dz. U. z 1999 Nr 2 poz. 14 ze zm.

⁴⁰ *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997, Kodeks karny wykonawczy art. 207*, Dziennik Ustaw nr 90, poz. 557,

⁴¹ Z. Lasocik, *Organizacja...*, op. cit., s. 214.

Skuteczne wykonywanie tymczasowego aresztowania, wymaga współuczestniczenia skazanego w procesie resocjalizacji. W tym celu stwarza się odpowiednie pozytywne bodźce mobilizujące skazanych do pracy nad sobą. Dąży się do uzyskania pozytywnej i aktywnej postawy skazanych poprzez indywidualne oddziaływanie wychowawców i psychologów z osadzonymi, „awansowanie” wykazujących postępy w resocjalizacji do rygoru złagodzonego, rozszerzenie zakresu i form pracy kulturalno-oświatowej, dokonywanie okresowych analiz wyników oddziaływania resocjalizującego na osadzonego i w konsekwencji stosowanie odpowiednich kar lub nagród⁴².

Podstawową funkcją aresztu śledczego jest według art. 207 Kodeksu karnego wykonawczego wykonanie tymczasowego aresztowania służące realizacji celów, dla których ten środek zastosowano, a w szczególności zabezpieczeniu prawidłowego toku postępowania karnego⁴³. Zadania aresztu śledczego polegają przede wszystkim na zabezpieczeniu prawidłowego toku postępowania karnego czyli: zapewnieniu porządku, dyscypliny i bezpieczeństwa w areszcie; przeciwdziałaniu wzajemnej demoralizacji tymczasowo aresztowanych, zapobieganiu naruszania zasad poprawnego współżycia między nimi, rozpoznawaniu osobowości tymczasowo aresztowanych w celu doboru właściwych metod i środków oddziaływania oraz prowadzenie badań psychologiczno-penitencjarnych i dokumentacji osobopoznawczej.

W realizacji zadań penitencjarnych w aresztach śledczych wiodącą rolę sprawują działy penitencjarne. Kadre ich stanowią: kierownik i jego zastępca, starsi wychowawcy, wychowawcy, młodsi wychowawcy, starsi psychologowie, psychologowie oraz inni funkcjonariusze zatrudnieni przeważnie na stanowiskach referentów.

Oddziaływanie resocjalizacyjne w areszcie śledczym realizuje się przez:

- pracę,
- aktywność fizyczną,
- nauczanie i nakłanianie do samokształcenia,
- działalność kulturalno-oświatową,
- bezpośrednie kontakty ze światem zewnętrznym⁴⁴.

Zadania resocjalizacyjne oraz diagnostyczne w codziennej praktyce realizują wychowawcy, starsi wychowawcy i psychologowie. Wychowawca na oddziale prowadzi

⁴² Tamże.

⁴³ Art. 207 kkw.

⁴⁴ M. Ciosek, *Psychologia...*, op. cit., s.269-270

pracę resocjalizacyjną wśród powierzonej mu grupy tymczasowo aresztowanych. Natomiast starszy wychowawca pracuje głównie z aresztantami wymagającymi bardziej intensywnych i pogłębionych oddziaływań wychowawczych. Pamiętać jednakże należy, że aby możliwe było rozpoczęcie skutecznej pracy z osadzonym, konieczne jest wcześniejsze zdiagnozowanie jego osobistych preferencji, poglądów i osobowości. Jest to niezbędne z uwagi na dobór właściwych metod oddziaływania resocjalizacyjnego. Obowiązek ten spoczywa głównie na psychologach.

Psycholog w areszcie śledczym prowadzi oddziaływania psychokorektywne wobec osadzonych którzy wykazują szczególne trudności w przystosowaniu się do warunków i wymagań wynikających z Regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania⁴⁵ lub Regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności⁴⁶. Badaniami psychologicznymi objęte są osoby mające być skierowane na oddziały terapeutyczne lub odwykowe, młodociani, oraz więźniowie u których zauważono zaburzenia zachowania (depresyjne, skłonności do samookaleczenia lub próby samobójcze, agresję, upośledzenie umysłowe)⁴⁷.

Badania psychologiczno-penitencjarne przeprowadza się głównie: młodocianym, aresztowanym sprawiającym trudności wychowawcze, osobom u których zachowanie wskazuje na poważny stopień demoralizacji, wykazującym zaburzenia psychiczne albo szczególny brak umiejętności przystosowania się do warunków i wymagań zakładu, więźniom z upośledzeniem umysłowym⁴⁸.

Przeprowadzone badania wykazały, że psychologowie i wychowawcy podejmują zindywidualizowane oddziaływania wychowawcze poznając osobowość podopiecznych i ustalając okoliczności społecznego wykołajenia osadzonych. Badania osobopoznawcze prowadzi się poprzez:

1. wywiad ze skazanym;
2. rozmowy ze skazanym;
3. obserwację zachowań skazanego;
4. wykorzystanie wyników badań psychologicznych;

⁴⁵ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003r. w sprawie regulaminu organizacyjno – porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności*, Dz. U. z 2003 Nr 152 poz. 1493.

⁴⁶ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003r. w sprawie regulaminu organizacyjno – porządkowego tymczasowego aresztowania*, Dz. U. z 2003 Nr 152 poz. 1494.

⁴⁷ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych*, Dz. U. z 2003 Nr 151 poz. 1469.

⁴⁸ Tamże § 11.

5. analizę dokumentów dotyczących skazanego, w tym wywiadu środowiskowego, w przypadku zlecenia jego wykonania, oraz informacji dotyczących osoby skazanego przesłanych przez sąd;
6. rozmowy i korespondencję z rodziną i innymi osobami bliskimi skazanemu;
7. zapoznawanie się z treścią korespondencji skazanego, jeżeli podlega ona nadzorowi lub cenzurze.⁴⁹

Badaniami osobopoznawczymi obejmuje się tymczasowo aresztowanych na żądanie sądu, który wskazuje zakres badań. Analizy te zmierzają do ustalenia najważniejszych środków oddziaływania resocjalizacyjnego przez analizę okoliczności wykolejenia społecznego, trybu życia przed i po pełnieniu przestępstwa, zachowania i stosowanych dotychczas środków wychowawczych.

Badaniami psychologiczno-penitencjarnymi obejmuje się osadzonych, jeżeli ich zachowanie wskazuje na poważny stopień demoralizacji bądź zaburzeń psychicznych, tendencje do samoagresji, brak umiejętności przystosowania się do warunków i wymagań aresztu śledczego oraz sprawiających z innych przyczyn szczególne trudności wychowawcze. W analizowanych oddziałach, badania psychologiczno-penitencjarne pod względem doboru metod badawczych oraz zakresu ich stosowania ustala psycholog. Uwzględnia rodzaj badanego przypadku i w razie potrzeby konsultuje się z lekarzem. W wypadku stwierdzenia odchyień od normy u osadzonego psycholog określa ich rodzaj i wnosi o umieszczenie go na oddziale terapeutycznym, bądź jeśli zachodzi taka potrzeba kieruje do aresztu dla wymagających stosowania szczególnych środków leczniczo-wychowawczych.

Po zakończeniu badań psychologiczno-penitencjarnych psycholog sporządza diagnozę penitencjarną. Diagnoza penitencjarna jest obrazem psychologicznych mechanizmów asocjacji u osobnika skazanego. Zawiera informacje dotyczące klinicznego obrazu osobowości rozpatrywanej pod kątem funkcjonowania osoby badanej na wolności i w czasie pobytu w warunkach izolacji penitencjarnej. Przy analizie zaburzenia funkcjonowania społecznego osadzonych psycholog bierze pod uwagę ich zakres, intensywność, rodzaj oraz stopień ich utrwalenia. Diagnoza psychologiczno-penitencjarna daje możliwość sformułowania, na podstawie zebranych informacji osobopoznawczych, prognozy penitencjarnej i społecznej oraz ustalenia zaleceń korekcyjnych i resocjalizacyjnych.

⁴⁹ tamże § 9 pkt.2.

Z badań własnych wynika, że głównymi metodami diagnostycznymi stosowanymi przez psychologa jest obserwacja, rozmowa, wywiad psychologiczny, testy psychologiczne oraz psychologiczna analiza wytworów działania.

Każdemu osadzonemu zakłada się teczkę osobopoznawczą, która stanowi część „B” akt osobowych. Teczka ta jest przekazywana wraz z osadzonym przy transportowaniu go do innej placówki penitencjarnej lub innego działu aresztu śledczego. Po zwolnieniu osadzonego z aresztu śledczego teczkę przechowuje się wraz z aktami osobowymi. W przypadku ponownego osadzenia teczkę przekazuje się do placówki, w której on przebywa.

Z badań tych korzysta komisja penitencjarna przy dokonywaniu oceny procesu resocjalizującego. Komisja penitencjarna bierze pod uwagę:

- stosunek skazanego do popełnionego przestępstwa,
- stopień przestrzegania przez skazanego porządku i dyscypliny,
- stosunek skazanego do pracy,
- charakter kontaktów skazanego z rodziną i wywiązywanie się z obowiązku łożenia na jej utrzymanie zachowanie skazanego wobec innych skazanych i przełożonych,
- zmiany w zachowaniu się skazanego w okresie od ostatniej oceny.

Analizuje się przede wszystkim postawy wobec przełożonych, kontakt skazanego z rodziną i wywiązywanie się z obowiązku jej utrzymania, stosunek do popełnionego przestępstwa oraz poddanie się ewentualnemu obowiązkowi leczenia odwykowego.

Oceny postępów w procesie resocjalizacji dokonują okresowo komisje penitencjarne oraz dyrektor aresztu śledczego. W zależności od wyników oceny zmienia się na bieżąco założenia wychowawcze i obowiązki przedstawione osadzonemu w rozmowie wstępnej lub przy uprzedniej ocenie postępów w procesie resocjalizacji.

W jednostkach penitencjarnych stwarza się skazanym warunki odpowiedniego spędzania czasu wolnego. W tym celu organizuje się zajęcia kulturalno-oświatowe, wychowania fizycznego i sportowe oraz pobudza aktywność społeczną skazanych. W zakładzie prowadzi się wypożyczalnię książek i prasy dla skazanych oraz stwarza możliwość korzystania z urządzeń audiowizualnych w świetlicach i w celach mieszkalnych. Korzystając z tych urządzeń skazany nie może zakłócać ustalonego porządku w zakładzie.

Skazanym można zezwolić na tworzenie zespołów w celu prowadzenia działalności kulturalnej, oświatowej, społecznej i sportowej. Z tych względów można również zezwolić na nawiązywanie kontaktów oraz na współdziałanie z odpowiednimi stowarzyszeniami, organizacjami i instytucjami. W szczególności można zezwolić na podejmowanie prac na cele publiczne, jak również na realizację innych społecznie uznanych celów”.⁵⁰

W Areszcie Śledczym w Kielcach najczęściej w ramach spaceru umożliwia się więźniom udział w zajęciach sportowych. Polegają one głównie na udziale w ćwiczeniach fizycznych, udziale w zajęciach zespołów sportowych, a także udziału w zawodach.

Zajęcia oświatowo-wychowawcze organizuje się w czasie wolnym od pracy i nauki, a uczestnictwo w nich jest obowiązkowe. Do prowadzenia zajęć oświatowych, oprócz wychowawców, zaangażowani są funkcjonariusze i pracownicy innych pionów jednostki w zakresie zależnym od ich służbowych kompetencji oraz indywidualnych zainteresowań. Angażuje się również działacze instytucji państwowych i społecznych prowadzących działalność wychowawczą, kulturalno-oświatową, przeciwalkoholową i postpenitencjarną.

Badania ukazały, że w analizowanych oddziałach aresztu działalność oświatowo-wychowawczą organizuje się w następujących formach: poprzez dyskusję, czytelnictwo książek i prasy, audycje radiowe i programy telewizyjne, seanse filmów krótkometrażowych i fabularnych, pogadanki i prelekcje, obchody świąt, rocznic państwowych i międzynarodowych, imprezy artystyczne, gazetki, wystawy okolicznościowe, konkursy, zespoły zainteresowań, indywidualną pracą twórczą, gry stolikowe, wychowanie fizyczne.

Więźniowie są odpowiednio motywowani do większej aktywności i osobistego zaangażowania w prowadzone działania oświatowo - wychowawcze. Osobami upoważnionymi do stosowania kar i nagród są: dyrektor jednostki, kierownik penitencjarny, jego zastępca oraz wychowawcy. W odniesieniu do skazanych i ukaranych badania wykazały, że w oddziałach stosuje się nagrody w postaci pochwały i zezwolenia na częstsze branie udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych i wychowania fizycznego. Ponadto kierownik penitencjarny i jego zastępca może zezwolić na przekazanie osobie najbliższej upominku oraz dokonanie dodatkowych zakupów artykułów spożywczych i wyrobów tytoniowych. Stosowane kary dyscyplinarne to nagany i możliwość pozbawienia

⁵⁰ Art. 135 - 136 kkw.

korzystania z udziału w zajęciach kulturalno oświatowych, sportowych i wychowania fizycznego.

Działalność leczniczo-wychowawczą w oddziale terapeutycznym realizuje zespół terapeutyczny, w skład którego wchodzi:

- kierownik oddziału,
- psycholog,
- wychowawca,
- inspektor ds. terapii zajęciowej,
- terapeuta realizujący oddziaływania odwykowe wobec skazanych uzależnionych od alkoholu,
- lekarz psychiatra lub pielęgniarka uczestnicząca w pracach zespołu w zakresie problematyki zdrowotnej oddziału terapeutycznego.

Pracami zespołu terapeutycznego kieruje kierownik oddziału. Do zadań zespołu terapeutycznego należy przede wszystkim sporządzenie w stosunku do każdego odbywającego karę w oddziale indywidualnego programu zamierzeń terapeutycznych i okresowej oceny postępów skazanego w procesie resocjalizacji. Zespół terapeutyczny spotyka się raz w tygodniu na zebraniach spełniających funkcje szkoleniowo-instruktażową oraz organizacyjno-robotyczną. Uczestniczy ponadto w szkoleniach organizowany przez dział penitencjarny. Badania wykazały, że w oddziale stosuje się następujące formy oddziaływań terapeutycznych: psychoterapia indywidualna i grupowa, farmakoterapia, terapia zajęciowa, terapia ruchowa (gimnastyka korekcyjna z elementami ćwiczeń siłowych), współdziałanie z rodzinami skazanych, współpraca z instytucjami państwowymi oraz organizacjami społecznymi zajmującymi się leczeniem i profilaktyką przeciwalkoholową.

W oddziale prowadzi się następujące formy terapii zajęciowej: prace stolarskie, prace introligatorskie, prace w ogródku, bieżące prace remontowe w oddziale (murarskie – malarskie), prace gospodarcze i porządkowe na zewnątrz działu (magazyn żywnościowy, pasy ochronne), indywidualnie wykonywane prace w celach. Ma to na celu kształtowanie pożądanej postawy skazanego, a zwłaszcza powinno wdrażać go do społecznie użytecznej pracy oraz przestrzegania porządku prawnego i tym samym przeciwdziałać powrotowi do przestępstwa.

Skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych obejmuje się ponadto specjalistyczną opieką psychologiczną, lekarską oraz rehabilitacją.

Wykonując karę pozbawienia wolności wobec tej kategorii skazanych uwzględnia się potrzebę zapobiegania pogłębianiu się patologicznych cech osobowości, przywracania równowagi psychicznej i kształtowania zdolności do współżycia społecznego. W tym właśnie celu kieruje się ich do oddziałów stosujących oddziaływania terapeutyczne (określanych jako szczególne środki leczniczo - wychowawcze)⁵¹. Personel działu w ramach oddziaływań terapeutyczno-wychowawczych stale współpracuje z rodzinami i najbliższymi skazanych.

Specyfiką oddziałów, w których skazani są obejmowani szczególnymi oddziaływaniami (są one przeznaczone nie tylko dla skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych, lecz także dla osób z zaburzeniami psychicznymi, upośledzonych umysłowo oraz uzależnionych od alkoholu) jest to, że dyrektor jednostki na wniosek personelu specjalistycznego, w celu zapewnienia odpowiedniej atmosfery terapeutycznej dokonuje niezbędnych odstępstw w regulaminie wykonywania kary pozbawienia wolności lub tymczasowego aresztowania.

Analizując wypowiedzi psychologów i wychowawców oddziału, stwierdzamy, że zgodnie z zasadą indywidualizacji kary pozbawienia wolności nie należy wszystkich traktować czy leczyć w podobny sposób, ale w taki, by najlepiej trafić do każdego z leczonych pacjentów. Jedyne, co łączy te osoby to fakt popełnienia przestępstwa i podwyższony wynik na skali psychopatii. To zaś sugeruje, iż wobec tych kategorii osób należy stosować system oddziaływań, w którym będą uwzględnione najskuteczniejsze techniki pracy z osobami o psychopatycznym profilu osobowości (kary są zwykle nieskuteczne, chyba, że taka osoba ryzykuje utratą dóbr wymiernych materialnie)⁵².

Przy diagnozowaniu zachowania człowieka osadzonego należy pamiętać o uwzględnieniu faktów jak badany funkcjonuje w warunkach izolacji penitencjarnej. Każda izolacja, czyli rozluźnienie lub zerwanie kontaktów interpersonalnych danego człowieka z jego naturalnym otoczeniem społecznym, może spowodować w konsekwencji uszkodzenie, a niekiedy nawet odkształcenie struktury osobowości⁵³. Negatywne skutki izolacji są uzależnione od czynników, wśród których należałoby wymienić: odporność psychiczną, czas trwania izolacji i jej charakter. W przypadku izolacji penitencjarnej,

⁵¹ Nowy Kodeks karny wykonawczy z 6 czerwca 1997 r. (obowiązujący od 01.09.1998) wprowadził zmianę nazewnictwa takiej formy oddziaływań na oddziaływania terapeutyczne.

⁵² S. Benedyczak, K. Jędrzejczak, B. Nowak, *Wprowadzenie do metodyki pracy penitencjarnej*, Kalisz 1995, s. 126 – 135,

⁵³ Tamże, s. 198.

której towarzyszy negatywna opinia innych ludzi z otoczenia, dotycząca osoby izolowanej, jak i bardzo często i jej najbliższych, mamy do czynienia z nasileniem się tych negatywnych skutków. Oczywiście wpływ jej na psychikę człowieka, osadzonego w zakładzie penitencjarnym jest uzależniony między innymi od rygoru, w którym odbywa on karę pozbawienia wolności lub od warunków pobytu w tymczasowym areszcie.

W warunkach izolacji penitencjarnej problemem jest przełamanie stanu prizonizacji, czyli procesu przystosowania się osadzonego do warunków zakładu penitencjarnego, podporządkowanie się normom, nakazom i zakazom obowiązującym w podkulturze więziennej i traktowanie jej jako jedynych wyznaczników zachowania. Wydaje się, że zjawisko to można ograniczyć poprzez stworzenie takich warunków, które by sprzyjały podejmowaniu przez osadzonych spontanicznej i naturalnej aktywności, ale jednocześnie nie zwalniałyby z wywiązywania się nałożonych obowiązków wynikających z faktu odbywania kary pozbawienia wolności⁵⁴.

Dużym problemem w jednostkach penitencjarnych jest samoagresja. Rozróżnia się trzy rodzaje samoagresji: związane z lękiem, druga u której podłoża leży frustracja i gniew oraz trzecia – instrumentalna, której celem jest osiągnięcie konkretnych korzyści (np. dostanie się do szpitala, gdzie są znośniejsze warunki izolacji).⁵⁵ Młodociani na tle pozostałych osadzonych z dość dużym nasileniem dokonują samoagresji. Blisko 90% ich aktów samoagresji stanowią samouszkodzenia, podczas gdy wśród samoagresji dorosłych samouszkodzenia stanowią ok. 60%. Domeną młodocianych przestępców stało się stosowanie samouszkodzeń zbiorowych⁵⁶.

W opinii wychowawców tylko część osadzonych opuszczających areszt śledczy będzie prawidłowo funkcjonować w rolach społecznych. Przyczyny tego są bardzo zróżnicowane. Funkcjonariusze uważają, że osadzeni stanowią grupę o wysokim stopniu demoralizacji, mocno związanych ze środowiskiem przestępczym, bez właściwego systemu wartości, którego sami nie chcą się zmienić. Wielu osadzonych nie ma oparcia w rodzinie, stabilizacji w pracy, ma brak ukierunkowanej osobowości. Wszystko to powoduje ryzyko powrotu do środowiska przestępczego, co wiąże się z powrotnością do przestępstwa. Oczywiście w myśl opinii wychowawców część osadzonych stanowi grupę osób przypadkowych, których ten stan rzeczy nie będzie dotyczył.

⁵⁴ Zob. S. Przybyliński, *Podkultura więzienna wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Kraków 2006.

⁵⁵ M. Ciosek, *Psychologia...*, op. cit. s. 246-248.

⁵⁶ Zob. A., Eckhardt, *Autoagresja*, Warszawa 1998, s. 53.

Niezbędne podczas tymczasowego aresztowania jest ograniczenie i zapobieganie demoralizacji osadzonych. Istnieje potrzeba innego spojrzenia na same oddziaływania resocjalizacyjne podejmowane wobec osadzonych. Oczywista jest konieczność poprawy strategii postępowania wychowawczego poprzez opracowane indywidualnych systemów resocjalizacji, zapewniających planowe i systematyczne oddziaływania. Wstępem powinna być odpowiednia diagnoza. Następnie, odpowiednie programy, w połączeniu z ocenami postępów osadzonych w resocjalizacji. Pozwolą one na prawidłowy przebieg oddziaływań oraz na trafność podejmowanych decyzji. Skuteczność tych oddziaływań będzie jednak zależeć od bieżących możliwości aresztu śledczego. Szczególną uwagę należy zwrócić na pracę działu penitencjarnego, zwłaszcza wychowawców. Istnieje potrzeba zmniejszania liczebności grup wychowawczych. Dużą rolę w oddziaływaniach wychowawczych odgrywa osobowość wychowawcy, jego autorytet i umiejętność posługiwania się metodami pedagogicznymi (działanie przykładem osobistym, nagradzanie i karanie, doradzanie, przekonywanie).

Należy zadbać o jak najefektywniejsze wykorzystanie podstawowych środków oddziaływania resocjalizującego. Szczególnie jednak należy zadbać o nauczanie (młodociani) i pracę. Potrzeby tu są znaczne, zwłaszcza gdy chodzi o uzyskiwanie przez młodocianych wykształcenia podstawowego i zawodu oraz perspektywę zatrudnienia dla pozostałych skazanych. Należałoby zastanowić się nad możliwością rozwinięcia szkolenia kursowego, którego absolwenci mieliby konkretny i przydatny zawód. Ukończenie bowiem przez młodocianych szkoły zawodowej lub średniej nie zawsze będzie możliwe często ze względu na krótki czas przebywania w areszcie śledczym.

Jeśli zaś chodzi o pracę w Areszcie Śledczym w Kielcach to faktem jest, że możliwości zatrudnienia są niewspółmiernie małe w stosunku do chętnych podjęcia pracy. Bardzo ważne jest dalsze rozwijanie możliwości zatrudnienia osadzonych, ze względu na związek zatrudnienia z kierunkiem nauczania zawodu, utrzymaniem i rozwojem sił fizycznych oraz traktowaniem pracy jako środka gwarantującego prowadzenie uczciwego życia. Znaczące jest także mobilizowanie do wspierania finansowego, np. matki znajdującej się w trudnych warunkach materialnych, pomoc rodzinie lub spłatę alimentów. Potrzeby te nie zawsze się w praktyce dostrzega.

Ciekawą inicjatywą jest tzw. klub pracy. Jest to forma aktywnego poszukiwania zatrudnienia. Uczestnicy śledzą obecne tendencje rynku pracy, poznają swoje mocne i słabe strony, dokonują bilansu umiejętności i predyspozycji zawodowych, przygotowują

autoprezentację, poznają zasady pisania dokumentów aplikacyjnych. I chociaż uczestnictwo w kursach jest w zasadzie dobrowolne, to jednak niektórzy skazani mają tę formę wpisaną w indywidualny program oddziaływań i wówczas udział w zajęciach staje się dla nich obowiązkiem. Klub pracy uczy jak postępować na wolności, jak umiejętnie posługiwać się dokumentami itd.

Tabela 11. Realizacja pełnego programu Klubu Pracy.

Lata	Zawarte porozumienia z PUP	Liczba grup	Liczba uczestników ogółem	Liczba uczestników bezrobotnych	Liczba uczestników którzy ukończyli kurs	Liczba uczestników którzy podjęli pracę
2000	X	1	10	10	8	Brak danych
2001	X	1	15	15	15	Brak danych
2002	X	2	16	16	16	Brak danych
2003	X	2	16	16	16	Brak danych
2004	X	2	22	22	22	Brak danych
2005	X	2	18	18	18	Brak danych

Źródło: Archiwum Aresztu Śledczego w Kielcach

Z powyższej tabeli widać, że zainteresowanie uczestniczeniem w zajęciach klubu pracy utrzymuje się mniej więcej na tym samym poziomie. Najwięcej uczestników było w 2004 roku. Być może kluby pracy powinny bardziej zadbać o atrakcyjność swoich form pracy, aby zdobyć większą ilość uczestników. Uczestnicy kursu rekrutują się głównie z osób bezrobotnych, które często utraciły pracę nie z własnej winy, a z powodu fluktuacji rynkowych. Uczestnikami klubu pracy są głównie osoby z niskim wykształceniem (niepełne podstawowe i zasadnicze zawodowe). Osoby w wykształceniu średnim i wyższym należą do rzadkości. Osoby z niskim wykształceniem gorzej czują się na współczesnym rynku pracy, dlatego ich potrzeby w zakresie radzenia sobie z otrzymaniem zatrudnienia są większe niż więźniów z nawet średnim wykształceniem.

W działalności kulturalno-oświatowej należy w większym stopniu uwzględnić treści oświatowe, ponieważ osadzeni bardzo często wręcz rażą niskim poziomem wiedzy ogólnej, nie posiadając prawie żadnych pożądanых zainteresowań, szczególnie w zakresie czytelnictwa. Należy wykorzystać pedagogicznie i resocjalizacyjnie duże zainteresowanie penitencjariuszy zajęciami sportowymi, które systematycznie w miarę możliwości organizuje areszt śledczy. Jednym z warunków skutecznego wychowania jest znajomość

i uwzględnienie motywacji wychowanka. Zaspokajanie potrzeby uczestnictwa w zajęciach sportowych może pomagać w wywoływaniu nowych, pożądaných z wychowawczego punktu widzenia, potrzeb. Na przykład każda gra posiada swoje reguły gry, których nie wolno łamać, aby nie być ukaranym. Podobnie dzieje się w normalnym życiu społecznym. Uświadomienie więźniom tych zależności (przestrzeganie reguł gry – nagroda a za łamanie przepisów – kara) pomoże im w lepszym funkcjonowaniu w społeczeństwie.

Na uznanie zasługują już wcześniej sygnalizowane poszukiwania skuteczniejszych metod i środków oddziaływania. Warto zastanowić się nad szerszym wprowadzeniem do praktyki penitencjarnej dodatkowej formy współdziałania z rodziną, mianowicie terapii rodzin. Jest ona jedną z form wpływania na lepsze funkcjonowanie rodzin i ma niewątpliwie duże znaczenie w resocjalizacji osób pozbawionych wolności.

Funkcjonujący system diagnostyczny i resocjalizacyjny Aresztu Śledczego w Kielcach jest wysoce efektywny. Założenia strukturalne i funkcjonalne oddziałów Aresztu Śledczego w Kielcach odpowiadają założeniom funkcjonalnym nowoczesnej placówki penitencjarnej. Areszt jako placówka bardzo dobrze funkcjonująca, spełnia bardzo ważną rolę w polskim systemie penitencjarnym. Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych, diagnostycznych i terapeutycznych jest wysoka, jakkolwiek wielorako uwarunkowana czynnikami ograniczającymi, takimi jak: wysoki stopień demoralizacji osadzonych, stosunki interpersonalne w grupie osadzonych, destrukcyjny wpływ warunków środowiskowych na funkcjonowanie jednostki itd.

Sprawdzone w poszczególnych oddziałach metody oddziaływań resocjalizacyjnych są powszechnie wdrażane. Należy jednak pamiętać, że jednostka ta ma charakter karno - śledczy. W związku z tym okres przebywania osadzonych jest stosunkowo krótki i wobec nie wszystkich penitencjariuszy stosuje się metody resocjalizacyjne przez okres dłuższego czasu. Na pewno działania diagnostyczne prowadzone przez grupę wychowawców i psychologów są bardzo rozwinięte i zaangażowanie funkcjonariuszy w tym kierunku jest szczególnie uwidocznione. Chcąc jednak mówić o efektywności resocjalizacyjnej należy wziąć pod uwagę szereg czynników ograniczających to zjawisko. Takim podstawowym czynnikiem, będzie to, że osadzeni w większości są mocno związani ze środowiskiem przestępczym, a co za tym idzie są w wysokim stopniu zdemoralizowani. Drugim niemniej ważnym czynnikiem ograniczającym efekt oddziaływań resocjalizacyjnych jest negatywny wpływ środowiska, w jakim przebywał penitencjariusz przed osadzeniem. Trzecim czynnikiem utrudniającym

oddziaływania na osadzonych to przeludnienie w celach. Zjawisko to stanowi dużą przeszkodę w zapobieganiu wzajemnej demoralizacji. Na czas badania placówka była przeludniona o 15,5% w stosunku do maksymalnej liczby osadzonych jaka może przebywać. Ponadto dużą uciążliwością jest brak dostatecznej ilości wykwalifikowanej kadry, a w szczególności wychowawców. Z tych powodów możliwości oddziaływań na osadzonych są znacznie utrudnione.

W procesie resocjalizacyjnym oraz pomocy postpenitencjarnej uczestniczą organizacje społeczne. Współpracę z nimi ukazuje tabela 12.

Tabela 12. Współpraca Aresztu Śledczego w Kielcach ze społeczeństwem w wykonywaniu kary pozbawienia wolności, w tym świadczenie pomocy postpenitencjarnej w readaptacji społecznej prowadzone przez podmioty z art. 38 kw.

AŚ	Liczba zawartych porozumień w poszczególnych latach	Liczba osadzonych objętych oddziaływaniami	Liczba podmiotów działających w poszczególnych obszarach wykonywaniu kary pozbawienia wolności					Liczba osadzonych objętych pomocą w pkt 3 i 5	Liczba podmiotów sprawujących kontrolę społeczną
			Pkt1	Pkt2	Pkt3	Pkt4	Pkt5		
2000	3	-	-	-	-	-	-	-	-
2001	4	111	3	3	-	3	1	7	-
2002	4	141	3	3	3	3	4	31	-
2003	4	81	3	3	3	3	4	30	-
2004	5	140	3	3	3	3	4	28	-
2005	5	145	3	3	3	3	4	30	-

Pkt1 organizowanie i realizacja zadań na rzecz zapobiegania przestępczości i powrotowi do przestępstwa

Pkt 2 realizacja programów resocjalizacyjnych

Pkt 3 świadczenia pomocy materialnej i prawnej skazanym i ich rodzinom

Pkt 4 utrzymywanie celowych kontaktów ze skazanymi

Pkt 5 przygotowanie osób pozbawionych wolności do życia po zwolnieniu w tym przez udzielenie niezbędnej pomocy w uzyskaniu pracy i zakwaterowania

Porozumienia z MOPS, PUP, Kuratorami, OHP, Stowarzyszeniem Otwarte Drzwi, Monarem (kobiety), Ośrodkiem Leczenia Uzależnień od Środków Psychoaktywnych prowadzonym przez franciszkanów w Chęcinach.

Źródło: Archiwum Aresztu Śledczego w Kielcach

Udział organizacji społecznych w pracach resocjalizacyjnych od 2000 r. do 2005 r. zwiększył się znacznie. W ostatnich latach objęły też one swym oddziaływaniem więcej pensjonariuszy aresztu niż w latach poprzednich.

Można stwierdzić, że zaangażowanie osadzonych w pracę oświatowo-wychowawczą prowadzoną na terenie oddziałów jest znaczne. Czynnikiem potęgującym zjawisko ograniczające efektywność resocjalizacyjną jest obecna infrastruktura Aresztu

Śledczego w Kielcach. Panujące duże przeludnienie penitencjariuszy jest znaczną przeszkodą w zapobieganiu wzajemnej demoralizacji oraz ciągłości oddziaływań resocjalizacyjnych na jednostkę osadzoną.

Dokonując oceny form i metod terapeutycznych stosowanych w ramach programu dla skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych, realizowanego w oddziale terapeutycznym w Areszcie Śledczym w Kielcach, można z całą odpowiedzialnością stwierdzić, że są one adekwatne tak do infrastruktury technicznej jednostki, jak też do potrzeb prawidłowej realizacji pracy terapeutycznej z osobami uzależnionymi. Zwrócić tu należy uwagę na rzecz niezmiernie istotną, że jest to terapia prowadzona w warunkach dość nietypowych. Pacjenci poddawani terapii są również osobami pozbawionymi wolności, co w znacznym stopniu utrudnia ten proces z uwagi na miejsce i fakt, że realizatorami są funkcjonariusze często jednoznacznie utożsamiani z osobami, od których jakby zależy los skazanego i postrzeganych jako „strona przeciwna”. Mimo to panuje pozytywna atmosfera do takich oddziaływań wyrażająca się głównie poprawnymi relacjami pomiędzy personelem a skazanymi.

Szczególnie zaskakujący jest fakt, że w określeniach swoich podopiecznych personel używał słowa „pacjenci” a rzadko „skazani”, co pozwoliło mi na sformułowanie spostrzeżenia o traktowaniu ich jako osoby przede wszystkim chore, wymagające leczenia odwykowego w wyniku tej choroby wkraczające na drogę przestępstwa a dopiero później przestępcy wymagający zdecydowanych działań resocjalizacyjnych.

Na podkreślenie zasługuje także fakt wysokiego profesjonalizmu personelu pracującego w oddziale potwierdzonego studiami podyplomowymi w zakresie profilaktyki, socjoterapii, pomocy psychologicznej oraz licznych szkoleń organizowanych przez struktury pozarządowe (w tym również organizowanych przez podmioty międzynarodowe). Są oni również autorami i realizatorami szeregu programów profilaktycznych dla skazanych w zakresie narkomanii.

O tym, że opracowany przez personel oddziału program terapeutyczny jest programem dobrym, że stosowane przez nich formy i metody są prawidłowe i skuteczne świadczy choćby fakt, że jest on stosowany również w innych placówkach penitencjarnych. Skuteczność oddziaływań potwierdza również tak zwana powrotność (a bardziej jej incydentalność) do oddziału pacjentów z okresu wcześniejszych pobytów. Jak wynikało z wypowiedzi personelu zdecydowana większość pacjentów opuszczających oddział kontynuuje dalszą terapię w ośrodkach Monar-u.

W pracy przedstawiono Areszt Śledczy w Kielcach ze względu na jego możliwości oddziaływania i zadania jakie ma do spełnienia. W mojej opinii placówka ta funkcjonuje bardzo dobrze, spełniając wszystkie stawiane jej założenia. Zaangażowanie w pracę funkcjonariuszy więziennej jest bardzo wysokie. Atmosfera pracy, jaką stwarzają wychowawcy przejawia się w dobrych stosunkach z osadzonymi. Praca wychowawcza, resocjalizacyjna i diagnostyczna przebiega prawidłowo według wymaganych założeń.

Wykorzystanie przez Areszt Śledczy w Kielcach środków finansowych przeznaczonych na pomoc postpenitencjarną obrazuje aneks nr 2 do niniejszego opracowania. W okresie od 2000 do 2005 roku pomoc z funduszu sukcesywnie się zwiększała, z tym że zmieniała się struktura świadczonego wsparcia. Podczas gdy w 2000r. świadczenia pieniężne stanowiły większość pomocy, to w 2005 przeważają świadczenia rzeczowe (odzież, żywność). Może to być związane ze zamianą przepisów z 2003r., w wyniku czego zniesiono obligatoryjny charakter pomocy skazanym. Odtąd dyrektor placówki penitencjarnej może a nie musi udzielić opuszczającemu pomocy finansowej w wysokości 1/3 przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracownika.

Badania wykazały, że środki na pomoc postpenitencjarną dla osób opuszczających kielecki areszt są niewystarczające. Administracja jednostki nie prowadziła na bieżąco rejestru występujących niedoborów. Poniższa tabela przedstawia rząd wielkości braków finansowych w poszczególnych latach.

Tabela 13. Niedobory zgłaszane przez AŚ do OISW w Krakowie w kwestii środków na pomoc postpenitencjarną według diagnozy wewnętrznego zapotrzebowania jednostki.

Lata	Potrzeby niezbędne na działalność obligatoryjną		Potrzeby optymalne	
	Liczba świadczeń	Kwoty	Liczba świadczeń	Kwota
2000	-	-	-	-
2001	-	-	-	-
2002	640	24000	700	27000
2003	500	26000	550	30000
2004	-	32000	-	35000
2005	-	-	-	-

Źródło: Archiwum Aresztu Śledczego w Kielcach

Więźniowie pracujący mają możliwość uregulowania zobowiązań alimentacyjnych ze swoich zarobków. Jak widać w tabeli 14 w latach 2000 - 2005 wielkość

przekazywanych środków stale się zmniejsza. Można domniemywać, że jest to związane z coraz mniejszą możliwością zatrudnienia więźniów.

Tabela 14. Pomoc polegająca na umożliwieniu realizacji zobowiązań alimentacyjnych osadzonych w AŚ w Kielcach.

Lata	Należności z zarobków skazanych przekazywane uprawnionym z mocy wyroku sądowego		Należności z zarobków skazanych przekazywane uprawnionym z mocy ustawy (KRiO lub podwyższeń na podst. art. 125 kkw)		Razem przekazy z mocy wyroku oraz ustawy	
	Liczba przekazanych	Kwota	Liczba przekazanych	Kwota	Liczba przekazanych	Kwota
2000	933	21.612,89	127	26.400,09	1060	48.012,98
2001	161	22.751,43	111	24.631,50	279	47.382,93
2002	162	14.484,82	41	7.681,55	203	22.166,37
2003	150	18.929,35	28	2.358,93	178	21.288,28
2004	204	18.700,42	35	9.900,00	239	28.600,42
2005	165	16.204,21	-	-	165	16.204,21

Źródło: Archiwum Aresztu Śledczego w Kielcach

Jak już wspomniano, w momencie opuszczenia przez skazanego zakładu karnego, kiedy nie dysponuje on środkami własnymi do utrzymania się na wolności, dyrektor tegoż zakładu może udzielić pomocy pieniężnej w wysokości do 1/3 przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników. Nowelizacja kodeksu z 24 lipca 2003 roku rezygnuje z obligatoryjnego na rzecz fakultatywnego charakteru pomocy dla skazanego. Właściwe organy lub instytucje udzielają wsparcia tym skazanym-zwalnianym, którzy mają trudności ze znalezieniem zakwaterowania, zatrudniania lub mają potrzebę otrzymania pomocy lekarskiej. Zakład karny przekazuje skazanemu informacje, gdzie może on uzyskać pomoc po zwolnieniu. Po otrzymaniu za pokwitowaniem z depozytu więziennego dokumentów i wszelkich innych przedmiotów osobistych, zwalniany otrzymuje świadectwo zakończenia kary, wyniki badań lekarskich, lub skierowanie do szpitala jeśli wymaga tego jego stan zdrowia. W przypadku niemożności znalezienia odpowiedniego szpitala skazany pozostaje w szpitalu więziennym, jeśli wyrazi na to zgodę, aż do czasu wyzdrowienia.

Dyrektor zakładu karnego może zezwolić na utworzenie przez więźniów funduszu samopomocy, do którego dobrowolne składki wnoszą zatrudnieni więźniowie. W Areszcie

Śledczym w Kielcach fundusz taki istnieje. Poniższa tabela przedstawia jak jest on wykorzystywany.

Tabela 15. Działalność Funduszu Samopomocy Skazanym z dobrowolnych składek osadzonych zatrudnionych.

Lata	Rodzinom skazanych		Skazanym		Razem rodzinom i skazanym	
	Liczba	Wartość	Liczba	Wartość	Liczba	Wartość
2000	0	0	29	9.030	29	9.030.00
2001	0	0	12	3.115	12	3.115
2002	0	0	21	7.450	21	7.450
2003	0	0	33	7.140	33	7.140
2004	0	0	27	6.250	27	6.250
2005	0	0	35	9.900	35	9.900

Źródło: Archiwum Aresztu Śledczego w Kielcach

Z tabeli 15 można wnioskować, że pomoc udzielana jest tylko skazanym i w tym zakresie z roku na rok ulegała zwiększeniu. Natomiast w prezentowanym przedziale czasowym nie była udzielana rodzinom skazanych.

Ostatni okres odbywania kary skazany powinien spędzić w miarę możliwości w miejscu najbliższym jego przyszłego zamieszkania. Będzie mógł wówczas opuszczać więzienie na czas do 14 dni i podejmować starania o podjęcie przyszłej pracy i uzyskanie mieszkania już po zwolnieniu. W jego staraniach w tym względzie niezbędnej pomocy w procesie społecznej readaptacji powinien mu udzielać kurator sądowy oraz przedstawiciele organizacji społecznych i religijnych, władze samorządowe, pomoc społeczna i inne współuczestniczące w pomocy postpenitencjarnej. Skazanemu przysługuje prawo zwrócenia się do sądu penitencjarnego o zastosowanie dozoru sądowego kuratora zawodowego. Jeśli to nastąpi skazanemu zapewnia się w miarę możliwości tymczasowe zakwaterowanie i udziela pomocy przy zatrudnieniu w miejscach wskazanych przez kuratora sądowego. Jednak dozór taki nie może przekraczać dwóch lat. Przed zwolnieniem z zakładu karnego lub aresztu śledczego skazanym udziela się informacji o adresach instytucji i organizacji społecznych, które mają obowiązek udzielać pomocy medycznej i materialnej oraz porad prawnych dla byłych więźniów.

Pomocnym w zaadaptowaniu się zwalnianego z zakładu do życia na wolności powinien być pracownik socjalny mający stałe dyżury w zakładzie karnym. Działać on może na mocy porozumienia z 13 czerwca 2000 r. między Ministerstwem Pracy i Polityki

Spółecznej a Centralnym Zarządem Służby Więziennej. Dyrektor więzienia ma obowiązek powiadamiania pomocy społecznej o zwalnianych z zakładu.

Tabela 16. Realizacja porozumienia z dnia 13 czerwca 2000 r. z Ministrem Pracy i Polityki Społecznej w sprawie udzielania pomocy osobom opuszczającym zakłady karne i areszty śledcze.

Lata	Liczba powiadomień wysłanych do ośrodków pomocy społecznej w sprawie skazanych		Liczba powiadomień wysłanych do ośrodków pomocy społecznej w sprawie rodzin skazanych		Kontakty bezpośrednie pracownika socjalnego ze skazanymi na terenie AŚ	
	Zapotrzebowanie	Informacja zwrotna	Zapotrzebowanie	Informacja zwrotna	A-dyżur stały B- okazjonalnie	Liczba przyjętych
2000	22	0	124	0	B	0
2001	6	3	76	63	B	0
2002	11	9	61	49	A-raz w miesiącu	27
2003	1	0	20	18	A-raz w miesiącu	30
2004	6	4	3	3	A-raz w miesiącu	32
2005	5	4	3	3	A-raz w miesiącu	28

Źródło: Archiwum Aresztu Śledczego w Kielcach

Jak widać z powyższego zestawienia, dopiero od 2002 roku zapewniono stały dyżur pracownika socjalnego w Areszcie Śledczym w Kielcach. Widać też, że zapotrzebowanie jest dużo większe niż pomoc udzielona przez ośrodki pomocy społecznej.

4.3 Zakład Karny w Pińczowie

4.3.1 Rys historyczny Zakładu Karnego w Pińczowie

Zakład karny w Pińczowie aktualnie uznawany jest w kraju za jeden z najnowocześniejszych ośrodków penitencjarnych. Jego historia na trwale wpisała się w dzieje miasta, i lokalnej społeczności. Pińczów położony jest w południowej części województwa świętokrzyskiego nad rzeką Nidą – lewym dopływem Wisły. Nazwa miasta powstała

w średniowieczu od piędzi, czyli dawnej jednostki długości⁵⁷. Prawa miejskie magdeburskie nadał miastu Władysław Jagiełło. W 1431 roku biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki i jego brat Jan ufundowali dla Pińczowa klasztor i kościół kolegiacki. W 1436 roku w klasztorze osiedlili się paulini. W pierwszej połowie XVII wieku kościół oraz klasztor gruntownie przebudowano⁵⁸. Powiększono kompleks klasztorny. Składał się on z czterech skrzydeł dwupiętrowych połączonych odkrytym dziedzińcem. Budynek był podpiwniczony. Cały obiekt wybudowano z pińczowskiego wapienia wydobywanego w lokalnych kamieniołomach. Klasztor wielokrotnie był dewastowany i podlegał licznym przeróbkom budowlanym⁵⁹. Po wygnaniu paulinów z Pińczowa pod koniec XVIII wieku i przejęciu parafii przez Hugona Kołłątaja mieszkańcy miasta zdewastowali klasztor⁶⁰.

Po rozbiorach Polski ówczesny powiat pińczowski przejęli we władanie Austriacy, którzy zainteresowali się możliwością adaptowania do swoich potrzeb opuszczonego obiektu. W latach 1800-1806 na parterze umieszczono lazaret wojskowy, a później magazyny wojskowe⁶¹. Po upadku Księstwa Warszawskiego tereny te zajęły wojska rosyjskie. W latach 1830 – 1863 klasztor użytkowały siostry norbetanki z pobliskiego zgromadzenia w Busku Zdroju. Zostały jednak wypędzone z niego przez władze carskie. W 1864 roku klasztor został przejęty przez administrację wojskową i przeznaczony na koszary carskiego pułku jazdy⁶².

W okresie I wojny światowej klasztor uległ znacznym zniszczeniom. Jesienią 1914 roku Pińczów i okolice stały się areną starć wojsk rosyjskich i austriackich, oraz walczących przy boku tych ostatnich Legionów Piłsudskiego. Były to długotrwałe walki pozycyjne z użyciem artylerii. W wyniku bombardowania miasta zniszczono wiele budynków, w tym także zabudowania klasztorne⁶³.

Po odzyskaniu niepodległości władze polskie przeznaczyły częściowo zrujnowany klasztor na potrzeby organizującego się sądownictwa. W 1917r. w ocalałej części budynku zorganizowano więzienie. W 1919r. wyremontowano resztę kompleksu klasztornego, których większość zaadoptowano na potrzeby więzienia. Ponadto znalazły tutaj siedzibę wojskowa komenda uzupełnień oraz kancelaria pińczowskiego sądu. Całość

⁵⁷ Istnieje kilka innych interpretacji, etymologii słowa „Pińczów”.

⁵⁸ A. Dziubiński, *Przechadzka po Pińczowie i okolicy*, Pińczów 1992, s. 28.

⁵⁹ K. Urbański, *System penitencjarny...*, s. 92.

⁶⁰ Archiwum Jasna Góra, Akta konwetu pińczowskiego, sygn. 1654, k.277.

⁶¹ M. Doroz, *Architektura dawnego klasztoru paulińskiego w Pińczowie oraz propozycja jego renowacji*, w: *Architectus*, Nr I - II, Warszawa 2003, s. 88.

⁶² K. Urbański, *System penitencjarny...*, s. 93.

⁶³ Zob. A. Kozera (red.), *Opowieści wojenne z Ponidzia*, Kielce 2007.

terenu została otoczona wysokim kamiennym murem. Władze Departamentu Karnego z czasem doszły do wniosku, że jednostka nie spełnia zakładanych wymogów m.in. z powodu niemożności dostosowania zabudowy klasztornej do potrzeb nowoczesnej placówki penitencjarnej. Dlatego też postanowiono przenieść więzienie do innej siedziby. W 1936r. klasztor przekazano miastu z przeznaczeniem na działalność kulturalną. Do wybuchu II wojny światowej nie zdołano jednak przeprowadzić niezbędnych prac adaptacyjnych. Dopiero w 1956r. utworzono w nim muzeum regionalne i dom kultury.

Więzienie przeniesiono do kompleksu budynków koszarowych przy ulicy 3-go Maja, obok dawnego dworca kolejowego w Pińczowie. Do 1931 r. czasowo stacjonował w nich 2 Pułk Legionów, przeniesiony następnie na stałe do Sandomierza. Od 1931 do 1936 roku budynki koszarowe nie były zagospodarowane. Początkowo zakład karny zajmował kompleks składający się z kilku jednopiętrowych baraków. W związku z tym, że obszar koszar miał ponad trzy hektary powierzchni rozbudowano parterowe baraki. W ten sposób powstało dość duże więzienie⁶⁴. Zadbano także o stosowny system zabezpieczeń i przeszkoloną kadrę. Pomimo, że strażnicy rekrutowali się przeważnie okolicznych wsi, warunkiem przyjęcia do pracy w więzieniu była umiejętność czytania i pisania oraz pozytywna opinia, którą o kandydacie sporządzili funkcjonariusze policji. Każdy musiał odbyć roczną służbę przygotowawczą⁶⁵.

Lata drugiej wojny światowej to najczarniejsza karta w historii pińczowskiego więzienia. Hitlerowcy więzili tu przede wszystkim okoliczną ludność chcąc w ten sposób wymusić rzetelne dostarczanie obowiązkowych kontyngentów. Umieszczano tu także osoby podejrzane o działalność konspiracyjną. Często zewnętrzny mur więzienia był publicznym miejscem straceń w okupacyjnych akcjach odwetowych. W dniu 1 lipca 1943 r. rozstrzelano tu oddział harcerzy z Szarych Szeregów schwytanych przypadkowo w okolicznych lasach podczas ćwiczeń z topografii. Zostali oni pogrzebani w lasku tuż za więzieniem. Znajduje się tam także zbiorowy grób więźniów zamordowanych przez Niemców w okolicznych lasach. Po wojnie ich szczątki ekshumowano i złożono obok miejsca pochówku harcerzy. Brutalne prześladowania, jakich dopuszczała się załoga

⁶⁴ K. Urbański, *System penitencjarny.....*, s. 92.

⁶⁵ Systematyczne szkolenie pracowników więziennych rozpoczęto w 1923 r., kiedy to przy Departamencie Więziennym powołano Komisję Szkolną. Jej zadaniem było opracowanie przepisów regulujących szkolenie, programy, wybór i przygotowanie podręczników, nadzór nad szkołami i udział w komisjach egzaminacyjnych. S. Fajowski, *Personel więzienny i jego wyszkolenie*, w: *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918-1928*, Warszawa 1929, s. 87.

więzienia na ludności Pińczowa i okolic, spowodowały zbrojną interwencję ruchu oporu. Nocą z 10 na 11 czerwca 1944r. partyzancki oddział Batalionów Chłopskich, dowodzony przez Piotra Pawlinę ps. „Piotr”, dokonał udanej akcji opanowania więzienia. Załoga w większości wycofała się z jednostki nie podejmując walki z partyzantami. Uwolniono wówczas około 400 ludzi, w tym kilkunastu partyzantów AK i BCh. Zdobyto również zawartość więziennych magazynów w tym broń i amunicję. Kilka tygodni później na terenach ponidzia miał miejsce zryw niepodległościowy znany pod nazwą Republika Pińczowska. Na ponad dwa tygodnie partyzanci z AK, AL i BCh wyzwolili tereny blisko czterech powiatów⁶⁶. W więzieniu pińczowskim schronili się hitlerowcy z okolicznych komend Gestapo. Dlatego też jednostka została ponownie zaatakowana przez kilka oddziałów specjalnych BCh. W wyniku zniszczeń dokonanych przez partyzantów do końca okupacji więzienie praktycznie przestało istnieć⁶⁷.

Po odzyskaniu niepodległości w budynkach byłego więzienia mieściły się centrale handlu uspołecznionego zajmujące się skupem płodów rolnych oraz rozprawdaniem artykułów przemysłowych. Działo tu także przedsiębiorstwo zajmujące się eksploatacją złóż kamienia pińczowskiego, używanego między innymi do budowy Pałacu Kultury w Warszawie.

Początki historii pińczowskiego zakładu karnego w PRL sięgają 1957 roku. Wówczas to w przedwojennych budynkach więziennych osadzono skazanych przeniesionych ze zlikwidowanej jednostki w Sandomierzu. Wraz z nimi przeniesiono także kadrę sandomierskiego więzienia. Początkowo zarówno więźniów jak i funkcjonariuszy zakwaterowano w jednym budynku koszarowym. W 1959r. do ZK w Pińczowie przetransportowano grupę więźniów z województwa olsztyńskiego. Byli to skazani posiadający praktykę w zawodach budowlanych. Ich umiejętności wykorzystano przy remontach i rozbudowie więzienia⁶⁸.

Największe zaludnienie w jednostce panowało pod koniec lat 60-tych oraz w latach 70-tych. Wówczas w pińczowskim więzieniu odsiadywało swoje kary 800 skazanych, podczas gdy pojemność zakładu wstępnie określono na 515 osób. Wprowadzono bardzo

⁶⁶ Wydarzenia te są mało znane z powodu ich zbiegu czasowego z wybuchem walk w Warszawie. Republika Pińczowska, co do skali działań zbrojnych podjętych przez ruch oporu, była drugim po Powstaniu Warszawskim wielkim zrywem wyzwoleniczym w Generalnej Guberni. Na kilkanaście dni wyparto okupanta z obszarów powiatu pińczowskiego, buskiego, kazimierskiego i dużej części miechowskiego. Na wyzwolonych terenach zaprowadzono nawet chwilowo polską administrację cywilną. Zob. A. Kozera *Republika Pińczowska 1944*, Kielce 2002.

⁶⁷ W. Ważniewski, *Druga Republika Pińczowska*, Warszawa 1971, s. 47.

⁶⁸ Archiwum Zakładu Karnego w Pińczowie, Pińczów 1963.

duże zagęszczenie, w celach znajdowało się od 18-tu do 21 metalowych łóżek ustawionych w trzy piętrowe rzędy. Pozostali więźniowie spali na materacach rozkładanych na drewnianych podłogach. W porze dziennej materace chowano pod łóżka. W jednej celi przebywało średnio po trzydziestu osadzonych⁶⁹.

W 1990 roku rozpoczęto przebudowę i remont kapitalny jednostki⁷⁰. Inwestycję realizowano etapami. Dopiero w 1995r. zakończono modernizację pawilonu mieszkalnego. Zlikwidowano w nim duże 30 osobowe cele, co zmniejszyło nieco pojemność zakładu. W pawilonie tym, po raz pierwszy w Polsce, do otwierania cel wykorzystano system elektroniczny. Zainstalowano także nowoczesną sieć telewizji przemysłowej sterowaną komputerowo i współpracującą z instalacją alarmową. Do dyspozycji osadzonych jest boisko do koszykówki, siłownia oraz świetlice oddziałowe. W najbliższym czasie będą mogli także korzystać z boiska piłkarskiego⁷¹. Zakład Karny w Pińczowie jest zakładem karnym typu zamkniętego dla mężczyzn – recydywistów penitencjarnych z podgrupami klasyfikacyjnym M-1 i P-1. Jednostka dysponuje także oddziałem dla tymczasowo aresztowanych⁷². Oddział ten pełni rolę posiłkową w stosunku do Aresztu Śledczego w Kielcach. Obsługuje sądy i prokuratury w Busku Zdroju, Jędrzejowie, Kazimierzy Wielkiej, Miechowie, Opatowie, Pińczowie, Sandomierzu oraz Włoszczowie. Obecnie pojemność zakładu wynosi 184 miejsca⁷³.

4.3.2 Pomoc postpenitencjarna Zakładu Karnego w Pińczowie

Obok skazanych i tymczasowo aresztowanych w ZK w Pińczowie przebywają czasowo osadzeni ze innych podgrup klasyfikacyjnych, w tym średnio około 50 młodocianych. Liczba osadzonych, którzy zgodnie z posiadanymi podgrupami klasyfikacyjnymi powinni przebywać w zakładach karnych typu półotwartego, oscyluje w granicach 50. Ich pobyt w tej jednostce spowodowany jest bądź toczącymi się postępowaniami karnymi w innych sprawach (ok. 30 osób), bądź potrzebami w zakresie zatrudnienia. Średni miesięczny stan zaludnienia zakładu w latach 2000 - 2005 r. ukazuje tabela 17.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ Archiwum Zakładu Karnego w Pińczowie, Pińczów 1995.

⁷¹ Archiwum Zakładu Karnego w Pińczowie, Pińczów 2003.

⁷² *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 maja 1999r. w sprawie określenia przeznaczenia zakładów karnych*, op. cit.

⁷³ Stan na dzień 20 grudnia 2005r.

Tabela 17. Średnie miesięczne zaludnienie Zakładu Karnego w Pińczowie w latach 2000 - 2005.

Rok	Stan osadzonych	Tymczasowo aresztowani	Skazani	Ukarani	% zaludnienia
2000	180	69	108	3	100
2001	189	78	109	2	104
2002	196	82	113	1	107
2003	190	75	109	6	104,5
2004	200	85	109	6	109
2005	173	66	102	5	96

Źródło: Dane statystyczne uzyskane z wydziału ewidencyjnego ZK Pińczów, Pińczów 2006r.

Powyższa tabela wskazuje na zwiększanie się liczby osadzonych przebywających w zakładzie. W większości miesięcy wystąpiło, i to dość znaczne, przeludnienie jednostki. Ze zmniejszeniem liczby osadzonych mieliśmy do czynienia jedynie pod koniec grudnia 2005 roku. Można przypuszczać, że tendencja wzrostowa zaludnienia utrzymuje się nadal, biorąc pod uwagę liczbę orzeczeń oczekujących na wykonanie.

Liczba osadzonych przybyłych do zakładu w ostatnim kwartale 2005 r. w stosunku do liczby prognozowanej zwiększyła się o 70 osób. Większych problemów uniknięto dzięki sprawnej realizacji transportów, kosztem zwiększenia liczby nadgodzin w dziale ochrony. Wzrastała liczba osadzonych tymczasowo aresztowanych zaliczanych do tzw. „grup izolacyjnych”. Od czasu reformy systemu penitencyjnego na początku lat 90 – tych zwiększono stan etatowy, głównie wychowawców. Znacząco wzrosła ilość miejsc zaludnienia, zwiększono wysokość środków finansowych z przeznaczeniem na udzielenie pomocy postpenitencjarnej. Wzrosła też liczba zwalnianych podlegających opiece postpenitencjarnej, co przedstawia tabela 18.

Tabela 18. Więźniowie zwolnieni z ZK w Pińczowie w latach 2000 – 2004 według przyczyny.

2000	2001	2002	2003	2004
Zwolnieni na mocy decyzji				
122	148	252	247	251
Zwolnieni na skutek ukończenia kary				
120	167	218	291	267
Warunkowo zwolnieni				
20	18	40	51	46
Zwolnieni na przerwę w karze				
3	1	8	7	5

Źródło: Dane statystyczne ZK w Pińczowie za lata 2000, 2001, 2002, 2003, 2004.

Zarówno oddziaływania penitencjarne jak i postpenitencjarne warunkowały środki finansowe. Przy niedoborach efektywność oddziaływań postpenitencjarnych była znikoma. Przy takich uwarunkowaniach podstawowy wysiłek kadry kierowany był na utrzymanie właściwej atmosfery wśród więźniów oraz łagodzenie sytuacji konfliktowych.

W latach 2000–2005 liczba osadzonych zwiększała się z każdym rokiem. Co za tym idzie, zwiększała się także liczba zwalnianych czy to na mocy decyzji sądu, czy też na skutek ukończenia odbywania kary. W 2001 r. na mocy decyzji (tabela 18) zwolniono 148 osadzonych zaś w 2004 r. 251 osób, czyli dwukrotnie więcej. Po odbyciu kary w 2000 r. zwolniono 120 więźniów a w 2004 r. - 267. Warunkowo zwolniono: w 2000 r. - 20, 2001 - 18, 2002 - 40, 2003 - 51, w 2004 - 46. Byli osadzeni opuszczający ZK Pińczów po odbyciu kary korzystali z różnorodnych form pomocy jakie określono w tabelach 19 i 20.

W odniesieniu do działań socjalnych w środowisku pobytu zwolnionego z zakładu karnego podejmowane są przede wszystkim te, które zmierzają nie tylko do znalezienia pracy, dachu nad głową i możliwości kontynuowania samorozwoju (kształcenie i współtworzenie kultury), ale także i te, które prowadzą do akceptacji społecznej i odbudowy uczestnictwa społecznego w zgodzie z normatywnymi lokalno - środowiskowymi.

Z wynagrodzenia za pracę, wpłat na rzecz skazanego lub z innych źródeł gromadzi się fundusz w wysokości jednego przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników przekazywany więźniowi w chwili zwolnienia z zakładu karnego, a przeznaczony na przejazd do miejsca zamieszkania i na utrzymanie. Z tego funduszu nie prowadzi się egzekucji.

Fundusz, o którym mowa, gromadzi się na książeczkach oszczędnościowych. Gdy skazany nie spełnia warunków wymaganych do jej założenia, kwota funduszu pozostaje na rachunku bankowym zakładu karnego. Gromadzenia pieniędzy przeznaczonych na fundusz dokonuje się po potrąceniach należności dochodzonych w postępowaniu egzekucyjnym. Skazanemu opuszczającemu zakład karny nie dysponującemu wystarczającymi środkami własnymi i dostatecznymi środkami utrzymania na wolności, dyrektor zakładu karnego może udzielić pomocy pieniężnej w chwili zwolnienia w wysokości do jednej trzeciej przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników lub jej ekwiwalent.

Administracja zakładu karnego przekazuje skazanemu stosowne informacje o możliwości uzyskania niezbędnej pomocy po zwolnieniu. Skazany otrzymuje za pokwitowaniem znajdujące się w depozycie dokumenty, pieniądze, przedmioty wartościowe i inne jeżeli nie zostały zatrzymane albo zajęte w drodze zabezpieczenia lub egzekucji. Ponadto

wydaje się mu świadectwo zwolnienia z zakładu karnego, zaświadczenie o zatrudnieniu, aktualne wyniki lekarskich badań diagnostycznych oraz kartę informacyjną, a także skierowanie do specjalisty lub szpitala, jeżeli takie są wskazania lekarskie.

W 2000 r. świadczenia pieniężne z funduszu pomocy postpenitencjarnej otrzymało 152 osadzonych, w 2001 niewiele mniej – 146 osób. Wartość udzielonej pomocy pieniężnej w 2000 roku stanowiła kwotę 5.526,45 zł, w 2001 roku – 3,955 zł. Średnia wartość świadczenia wynosiła w 2000 roku 36,36 zł, a w 2001 27,00 zł. Zgodnie z obowiązującymi przepisami w 2000 roku pomoc finansowa wynosić miała 50,00 zł, zaś w 2002 roku 35 zł. W 2003 roku wartość średnia to 39,00 zł. Tym czasem w 2004 roku sytuacja w tym względzie uległa pogorszeniu, średnia wartość świadczenia pieniężnego stanowiła kwotę 25,00 zł. Z porównania wynika iż penitencjariusze nie otrzymywali nawet świadczeń minimalnych w wysokości przewidzianej przez prawo⁷⁴.

Drugą formę pomocy postpenitencjarnej stanowiły świadczenia rzeczowe, m. in. odzież, protezy, lekarstwa, sprzęt do rehabilitacji, podręczniki i przybory do nauki, narzędzia do pracy. W 2000 r. tą formą pomocy objęto 31 osadzonych, w 2001 r. – 33 osoby. Na te cele Zakład Karny w Pińczowie w 2000 r. przeznaczył 2. 188,28 zł, a w 2001 roku 2. 538,62 zł, co jest różnicą mało znaczącą. Na jedną osobę w 2000 r. przypadło 70,59 zł, a rok później 76,93 zł, co jest różnicą przekraczającą 11 %.

W omawianym czasie (2000 – 2001 r.) nikt ze zwolnionych z zakładu karnego nie uzyskał świadczenia pieniężnego z przeznaczeniem na opłaty czynszu lub pokrycie kosztów czasowego zakwaterowania (dla korzystających ze zwolnienia, o którym mowa w art. 165 § 2 kkw). Świadczeń pieniężnych w tym czasie nie przeznaczano na porady prawne, psychologiczne i zawodowe (zlecane podmiotom spoza SW, za odpłatnością), co w sumie utrudniało penitencjariuszom readaptację społeczną. Na rehabilitację zdrowotną także nie przekazywano należytego wsparcia.

Pozytywną stroną tego procesu stanowiło przeznaczenie znacznych stosunkowo kwot na przygotowanie osadzonych do podjęcia pracy przez ich uczestnictwo w kursach zawodowych i programach aktywizacji zawodowej. Na te cele w 2000 roku przeznaczono 10.798,2 zł obejmując oddziaływanie 62 osadzonych - w 2001 r. było ich 97. Średnia pomoc w tym względzie stanowiła kwotę 174,16 zł w 2000 i 111,00 zł w 2001 roku. Mimo niewielkiego spadku nakładów należyto te działania ocenić pozytywnie. Pozostałe zasiłki nie były zbyt znaczące dla przedmiotu niniejszej analizy. Realizacja poszczególnych form

⁷⁴ T. Szymanowska; *Nowe uwarunkowania w praktyce penitencjarnej*, w: *System...,s.158*.

pomocy udzielanej osobom pozbawionym wolności i zwalnianym z zakładów karnych odbywa się przez wykorzystanie środków specjalnych określanych nazwą roboczą „Pomoc postpenitencjarna”. Dane zbiorcze z tego zakresu badań zawiera tabela 19.

Tabela 19. Realizacja poszczególnych form pomocy udzielonej osobom pozbawionym wolności i zwalnianym z zakładu karnego i aresztu śledczego w Pińczowie ze środków specjalnych „Pomoc postpenitencjarna” – dane zbiorcze za rok 2002.

Rodzaj świadczenia: formy pomocy wymienione w § 5 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dn. 18 września 1998 r. (Dz.U. Nr 124, poz.823)			Liczba świadczeń bądź uczestników lub łączna liczba świadczeń i uczestników	Wartość udzielonej pomocy (w zł.)	Średnia wartość świadczenia (w zł)
01	Pkt 1	świadczenia pieniężne (zapomogi) dla zwalnianych (łącznie pkt 1 rozporz.1 i pkt 9 rozporz. 2)	235	5.059,00	24,60
02	Pkt 2	świadczenia rzeczowe (łącznie odzież i inne świadczenia wymienione w pkt 5 rozporz.2)	42	2.590,17	62,60
03	Pkt3	czasowe zakwaterowanie i dopłaty do czynszów (łącznie z pkt 1 rozporz.2)	0	0	0
04	Pkt 4	Porady prawne, psychologiczne, aktywizacja zawodowa, terapia uzależnień i inne programy związane ze społeczną adaptacją-finansowane ze środków specjalnych	0	0	0
05	Pkt 5	Wydatki związane z organizacją kursów przygotowania zawodowego lub pokrywanie kosztów udziału w takich kursach poza ZK/AŚ	4-kurs kucharza dla 4 os.	1.388,00	650,00
06	Pkt 6	Wydatki związane ze specjalistycznym leczeniem i rehabilitacją zdrowotną oraz orzecznictwem 9 jak w pkt 4 rozporz. 2)	Okulary 13 Bat do apar. słuch. 2 Sklejenie protezy 1	973,00 49,50 30,00	74,85 24,75 30,00
07	Pkt 7	1.bilety kredytowe PKP (tylko liczba) 2.inne przejazdy do miejsca zamieszkania lub pobytu	13	X	-
08	Pkt 8	Dowody osobiste (nie tylko opłaty i zdjęcia za poszczególnych skazanych ale wszystkie wydatki , łącznie z materiałami także na inne dokumenty)	33	990,00	30
09	Pkt 9	Inne nie ujęte w wierszach 01-08, a skutkujące wydatki	-	-	-
10	Prowizje bankowe		-	-	-
Ogółem suma z wierszy 01 – 10			343	11.079,67	32,30

Źródło: Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Krakowie, Kraków 2003 r.

W 2002 r. Zakład Karny w Pińczowie świadczeniami pieniężnymi objął 235 skazanych, którzy otrzymali zasiłki na łączną kwotę 5. 059,00 zł, co jest sumą znacznie większą od środków przeznaczonych na świadczenia w roku poprzednim (2001 – 3,955 zł). Średnia wartość świadczenia wynosiła 24,60 zł. Z danych zbiorczych wynika, że tego rodzaju świadczenia stanowią najwyższą kwotę w zestawieniu wydatków. Świadczenia

rzeczowe były wycenione na kwotę niższą – 2590, 17 zł. Średnia wartość świadczenia rzeczowego była z kolei znacznie wyższa i opiewała na 62,60 zł w stosunku do 62 osób obdarowanych. Podobnie jak w innych latach na pokrycie kosztów zakwaterowania i na dopłaty do czynszów, udzielania porad prawnych i na inne potrzeby wymienione w pkt 4 tabeli 19 – nie przeznaczono ani grosza. Jedyne wysoką kwotę, poza wymienionymi, stanowiły koszty kursu na kucharza dla 4 osób (1.388,00 zł), z czego na jedną osobę przeznaczono 650,00 zł.

Z biletów kredytowych PKP skorzystało 13 osób. Zaopatrzenie opuszczających zakład karny w dowody osobiste i niezbędne dokumenty kosztowało 990,00 zł. i objęło 33 osadzonych. Liczba udzielonych świadczeń 2002 r. wyniosła łącznie 343, a ich suma wyniosła 11.079,67 zł. W porównaniu z latami ubiegłymi oznacza to spadek dotacji przeznaczonych na ten konkrety cel, tj. działalność postpenitencjarną Zakładu Karnego w Pińczowie. Z danych zbiorczych za kolejne dwa lata - 2003 i 2004 wynika, że realizacja form pomocy postpenitencjarnej niewiele się zmieniła. Ilustrują to tabele 20 i 21.

Tabela 20. Realizacja poszczególnych form pomocy udzielonej osobom pozbawionym wolności i zwalnianym z zakładu karnego oraz aresztu śledczego w Pińczowie ze środków specjalnych „Pomoc postpenitencjarna” - dane zbiorcze za rok 2003.

Rodzaj świadczenia: formy pomocy wymienione w § 5 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 września 1998 r. (Dz. U. Nr 124, poz. 823)			Liczba świadczeń bądź uczestników lub łączna liczba świadczeń i uczestników	Wartość udzielonej pomocy (w zł.)	Średnia wartość świadczenia (w zł)
01	pkt 1	Świadczenia pieniężne (zapomogi) dla zwalnianych (łącznie pkt 1 rozporz. 1 i pkt 9 rozporz. 2)	309	4.615,00	24,60
02	pkt 2	Świadczenia rzeczowe (łącznie odzież i inne świadczenia wymienione w pkt 5 rozporz. 2)	55	3.442,73	62,60
03	pkt 3	Czasowe zakwaterowanie i dopłaty do czynszów (łącznie z pkt 1 rozporz. 2)	0	0	0
04	pkt 4	Porady prawne, psychologiczne, aktywizacja zawodowa, terapia uzależnień i inne programy związane ze społeczną adaptacją – finansowane ze środków specjalnych	0	0	0
05	pkt 5	Wydatki związane z organizacją kursów przygotowania zawodowego lub pokrywanie kosztów udziału w takich kursach poza ZK/AŚ	10	6500,00	650,00
06	pkt 6	Wydatki związane ze specjalistycznym leczeniem i rehabilitacją zdrowotną oraz orzecznictwem (jak w pkt 4 rozporz. 2)	Okulary 9 Pończ. 1	638,00 40,00	70,90 40,00
07	pkt 7	1. bilety kredytowe PKP (tylko liczba) 2. inne przejazdy do miejsca zamieszkania lub pobytu	30	X	X
08	pkt 8	Dowody osobiste (nie tylko opłaty i zdjęcia za poszczególnych skazanych ale wszystkie wydatki, łącznie z materiałami także na inne dokumenty)	65	2.272,00	34,95
09	pkt 9	Inne nie ujęte w wierszach 01-08, a skutkujące wydatki	Prot. zęb 1	50,00	50,00
10	Prowizje bankowe		X	4.501,85	X
OGÓLEM suma z wierszy 01 – 10			470	21.616,85	29,91

Źródło: Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Krakowie, Kraków 2004 r.

Jak wynika z tabeli w 2003 r. świadczenia pieniężne otrzymało 309 osób pozbawionych wolności i zwalnianych z Zakładu Karnego w Pińczowie. Wartość udzielonej pomocy wynosiła 4.615,00 zł, a średnia wartość świadczenia wynosiła 24,60 zł na osobę. Zwiększyła się ilość osób objętych świadczeniami o 74 osadzonych i opuszczających ZK, a zmniejszeniu uległa kwota wydatków na te cele o 444,00 zł. w stosunku do roku 2002 (5.059,00 zł). Podobne zjawisko wystąpiło w zakresie udzielenia świadczeń rzeczowych (wymienionych w pkt 2 tabeli 20). Pomocą rzeczową objęto 55 osób, przeznaczając na ten cel 3.442,73 zł. Zmniejszyła się zatem ilość objętych tą formą pomocy o 13 osób, przy czym wydano na ten cel o 852,56 zł więcej, przy średniej wartości świadczenia 62,60 zł. W tym też roku zorganizowano 10 kursów przygotowania zawodowego (2002 – 4 kursy) przeznaczając na ten cel 6500,00 zł, a więc o 5112,00 zł więcej – co jest różnicą znaczną.

Tabela 21. Realizacja poszczególnych form pomocy udzielonej osobom pozbawionym wolności i zwalnianym z zakładu karnego oraz aresztu śledczego w Pińczowie ze środków specjalnych „Pomoc postpenitencjarna” - dane zbiorcze za rok 2004.

Rodzaj świadczenia: formy pomocy wymienione w § 5 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 września 1998 r. (Dz. U. Nr 124, poz. 823) – rozporz. 1 oraz w § 3 rozporządzenia z 29 listopada 2004 r. (Dz. U. Nr 257, poz. 2578) rozporz. 2			Liczba świadczeń bądź uczestników lub łączna liczba świadczeń i uczestników	Wartość udzielonej pomocy (w zł.)	Średnia wartość świadczenia (w zł)
01	pkt 1	Świadczenia pieniężne (zapomogi) dla zwalnianych (łącznie pkt 1 rozporz. 1 i pkt 9 rozporz. 2)	267	6.467,50	24,22
02	pkt 2	Świadczenia rzeczowe (łącznie odzież i inne świadczenia wymienione w pkt 5 rozporz. 2)	53	2.285,54	43,12
03	pkt 3	Czasowe zakwaterowanie i dopłaty do czynszów (łącznie z pkt 1 rozporz. 2)	0	0	0
04	pkt 4	Porady prawne, psychologiczne, aktywizacja zawodowa, terapia uzależnień i inne programy związane ze społeczną adaptacją – finansowane ze środków specjalnych	14 7 =21	5.473,53 731,43 =6.204,96	390,97 104,49 =295,47
05	pkt 5	Wydatki związane z organizacją kursów przygotowania zawodowego lub pokrywanie kosztów udziału w takich kursach poza ZK/AŚ	10	6800,00	680,00
06	pkt 6	Wydatki związane ze specjalistycznym leczeniem i rehabilitacją zdrowotną oraz orzecznictwem (jak w pkt 4 rozporz. 2)	11	356,50	32,40
07	pkt 7	1. bilety kredytowe PKP (tylko liczba) 2. inne przejazdy do miejsca zamieszkania lub pobytu	1=31 2. ...	1. X 2. ...	1. X 2. ...
08	pkt 8	Dowody osobiste (nie tylko opłaty i zdjęcia za poszczególnych skazanych ale wszystkie wydatki, łącznie z materiałami także na inne dokumenty)	44	1.110,00	25,22
09	pkt 9	Inne nie ujęte w wierszach 01-08, a skutkujące wydatki	0	0	0
10	Prowizje bankowe		X	0	X
OGÓLEM suma z wierszy 01 - 10			437	23.224,50	53,15

Źródło: Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Krakowie, Kraków 2005 r.

Jak wynika z tabeli 21 w 2004 roku świadczeniami pieniężnymi objęto 267 osób, czyli o 42 osoby mniej (2003r.-309 osób). Łączna kwota tych świadczeń wyniosła 6.467,50 zł (2003 -4.615,00 zł.), czyli zwiększono zasiłki o 1852,50 zł.

Świadczenia rzeczowe przeznaczono w 2004 roku dla 53 zwalnianych (2003 – 55 osób) wydatkując kwotę 2.285,54 zł, a więc o 1157,19 zł mniejszą niż w roku poprzednim, co przy różnicy 2 osób spowodowało obniżenie średniej wartości świadczenia o 19,48 zł. (2003-62,60 zł, 2004 – 43,12 zł).

Wydatki związane z organizacją kursów przygotowania zawodowego, przy tej samej ilości zorganizowanych kursów i ilości uczestników (10 osób), były wyższe o 300,00 zł (2003 r. – 6500,00 zł, 2004 r. – 6800,00 zł.).

Szczegółowe dane o liczbie, formie i wartości świadczeń zastosowanych wobec uprawnionych w Zakładzie Karnym w Pińczowie w latach 2002 – 2004 zamieszczono w tabeli 22.

Tabela 22. Szczegółowe dane o liczbie, formie i wartości świadczeń zastosowanych wobec uprawnionych w Zakładzie Karnym w Pińczowie podległym OISW w Krakowie.

Nazwa jednostki ZK Pińczów	Liczba skreślonych z ewidencji (łącznie wszystkich rodzaje zwolnień)	Liczba wszystkich świadczeń (łącznie z przejazdami)	Wartość wszystkich świadczeń (bez opłat PKP)	W tym liczba zapomóg pieniężnych udzielonych zwolnionym	Wartość zapomóg pieniężnych ogółem	Średnia wartość zapomogi pieniężnej
2002	1136	343	11.079,67	235	5.059,00	21,53
2003	624	470	14.057,73	309	7.615,00	24,60
2004	1329	437	23.224,50	267	6.467,50	24,22

Źródło: Dane statystyczne Zakładu Karnego w Pińczowie, Pińczów 2003, 2004, 2005

Z danych statystycznych za lata 2002–2004 wynika, że wartość wszystkich świadczeń w poszczególnych latach uległa progresji. W 2002 r. stanowiła kwotę 11.079,67 zł, w 2003 r. 14.057,73 zł. a w 2004 r. 23.224,50 zł. Czyli w 2004 r. była ponad dwukrotnie wyższa niż w roku 2002. Wartość zapomóg pieniężnych świadczonej z funduszu pomocy postpenitencjarnej najwyższa była w roku 2003 (7.615,00 zł.), zaś niewiele niższa w 2004 r. (6.467,50 zł.). Natomiast znacząca różnica pojawia się w porównaniu z rokiem 2002 (5.059,00 zł). Średnia wartość zapomóg pieniężnych nie była zbyt znacząca i oscylowała w przedziale 21,53 zł (2002 r.) i 24,22 zł (2004 r.).

W 2002 r. liczba skreślonych z ewidencji opuszczających zakład karny wynosiła 1136 osób. Ze wszystkich świadczeń (łącznie z przejazdami) skorzystało 343 osoby, w tym z zapomóg pieniężnych 235 osób.

W roku 2003 zakład opuściło 624 osadzonych, spośród których ze wszystkich świadczeń skorzystało 470 osadzonych, z czego zapomogi pieniężne przyznano 309 osobom, co stanowiło najwyższy wskaźnik udzielonego wsparcia.

W 2004 roku, kiedy zakład karny opuszczała największa liczba osadzonych (1329 osób). Liczba wszystkich świadczeń (ogółem 437) była mniejsza niż w 2003 r. (skorzystało 470 osób) i o wiele niższa, bo o blisko 100 osób, niż w 2003 r. Z grupy zwolnionych zapomóg pieniężnych udzielono 267 osobom.

Tabela 23. Liczba świadczeń rzeczowych, ich wartość, w tym liczba zapomóg odzieżowych i ich średnia wartość zastosowana w jednostkach podlegających OISW w Krakowie.

Nazwa jednostki ZK <i>Pińczów</i>	Liczba świadczeń rzeczowych	Wartość ogółem świadczeń rzeczowych	Średnia wartość świadczenia rzeczowego	W tym liczba zapomóg odzieżowych	Wartość wydanej odzieży w formie zapomogi odzieżowej	Średnia wartość zapomogi odzieżowej
2002	-	-	-	42	2.590,17	61,67
2003	55	3.442,73	62,60	55	3.442,73	62,60
2004	53	2.285,54	43,12	53	2.285,54	43,12

Źródło: Dane statystyczne Zakładu Karnego w Pińczowie, Pińczów 2003, 2004, 2005

Liczby dotyczące ilości świadczeń rzeczowych, ich wartość, w tym liczba zapomóg rzeczowych wraz z ich średnią wartością zawiera tabela 23. W latach 2003 – 2004 ze świadczeń rzeczowych skorzystało 108 osadzonych. Wartości ich kształtują się następująco: w 2003 r. – 3.442,73 zł (ze średnią wartością 62,60 zł), w 2004 r. (53 osoby) – 2.285,54 zł ze średnią wartością świadczenia rzeczowego 43,12 zł, a więc znacznie niższą niż w 2003 r.

Liczba zapomóg odzieżowych w 2002 r., wynosiła 42 na łączną kwotę 2.590,17 zł. ze średnią 61,67 zł. Liczba zapomóg odzieżowych w 2003 r. była niewiele wyższa i wynosiła 55 o łącznej wartości 3.442,73 zł. i o średniej wartości 62,60 zł. W roku 2004 zapomóg odzieżowych udzielono 53 osobom na kwotę 2.288,54 zł, średnia wartość zapomogi odzieżowej wynosiła 43,12 zł.

Udzielanie pomocy osadzonym, polegającej na pokrywaniu kosztów udziału

w kursach przygotowania zawodowego realizowanych w ZK w Pińczowie przedstawia tabela 24.

Tabela 24. Pomoc polegająca na pokrywaniu kosztów udziału w kursach przygotowania zawodowego realizowana w Zakładzie Karnym w Pińczowie.

Nazwa jednostki ZK Pińczów	Nazwa kursu, rodzaj pomocy, której celem była nauka	Liczba kursów	Wydatek	Liczba uczestników	Średni koszt świadczenia na osobę
2002	Kurs kucharza rozpoczęty w 2001 r. opłacono dla 11 osób – po zakończeniu kursu już w styczniu 2002 r. dopłacono różnicę za 4 osoby.	1	1.388	4	347,00
2003	Kurs- betoniarz	1	6.500,00	10	650,00
2004	Kurs brukarza	1	6.800,00	10	680,00

Źródło: Dane statystyczne Zakładu Karnego w Pińczowie, Pińczów 2003, 2004, 2005

W latach 2002 – 2004 przy Zakładzie Karnym w Pińczowie zorganizowano 3 kursy: kurs kucharza, betoniarza i brukarza. Kurs kucharza rozpoczęto w 2001 r. i opłacono dla 11 osób, a po jego zakończeniu w styczniu 2002 dopłacono różnicę za 4 osoby. Wydatek związany z organizacją i prowadzeniem kursu w 2002 r. wynosił 11.388,00 zł, a średni koszt na osobę wyniósł 347,00 zł.

W 2003 roku w zorganizowanym kursie na betoniarza szkoliło się 10 osób. Koszt szkolenia 1 osoby wynosił 650,00 zł. Łącznie wydatkowano sumę 6.500,00 zł.

W 2004 r. w kursie na brukarza wzięło udział również 10 osób. Koszt jednej osoby szkolonej wynosił 680, 00 zł. Za 10 osób zapłacono 6.800,00 zł.

Kolejną formą pomocy była pomoc polegająca na pokrywaniu kosztów związanych z leczeniem specjalistycznym, rehabilitacją zdrowotną lub orzecznictwem lekarskim.

Tabela 25. Pomoc polegająca na pokrywaniu kosztów związanych z leczeniem specjalistycznym, rehabilitacją zdrowotną lub orzecznictwem realizowana w ZK Pińczów.

Nazwa jednostki ZK Pińczów	Liczba osadzonych, którym udzielono pomocy na pokrycie kosztów leczenia lub orzecznictwa	Wydatek ogółem (zł)	Średni koszt świadczenia (zł)
2002	13 os. – okulary 2 os. – baterie do aparatu słuchowego 1 os. – sklejenie szczęki	1.052,50	65,78
2003	0	0	0
2004	0	0	0

Źródło: Dane statystyczne Zakładu Karnego w Pińczowie, Pińczów 2003, 2004, 2005

Analizowana forma pomocy ma charakter rzeczowy. Odnosi się do pomocy udzielonej praktycznie jedynie w 2002 roku. W latach 2003 i 2004 pomocy takiej nie udzielano. Liczba osadzonych, którym udzielono pomocy na pokrycie kosztów leczenia lub orzecznictwa wynosiła w 2002 roku 16 osób. Trzydzieści z nich zaopatrzone bezpłatnie w okulary, 2 osoby otrzymały baterie do aparatu słuchowego, natomiast jednej osobie sklejono pękniętą szczękę. Łączny koszt udzielonej pomocy wyniósł 1.0532,50 zł. Średni koszt świadczenia na osobę wyniósł 65,78 zł.

Tabela 26. Pomoc polegająca na pokrywaniu kosztów przejazdów realizowana w ZK Pińczów.

Nazwa jednostki ZK Pińczów	Liczba wydanych biletów kredytowanych w PKP	Inne przejazdy – należy określić rodzaj świadczenia: np. transporty niepełnosprawnych, zwalnianych matek z dziećmi, wydawane bilety komunikacji miejskiej – finansowane ze środków specjalnych			
		Rodzaj świadczenia związanego z umożliwieniem przejazdu do miejsca pobytu	Liczba świadczeń	Wydatki ogółem na inne przejazdy	Średnia wartość świadczenia
2002	13	0	0	0	0
2003	30	0	0	0	0
2004	31	0	0	0	0

Źródło: Dane statystyczne Zakładu Karnego w Pińczowie, Pińczów 2003, 2004, 2005

Tabela 26 ilustruje dane statystyczne odnoszące się do pomocy udzielonej na pokrycie kosztów biletów kredytowych PKP (tylko liczba) i przejazdów do miejsca zamieszkania lub pobytu.

Pomoc objęła zwalnianych z Zakładu Karnego w Pińczowie i otrzymujących specjalne bilety kredytowe. W latach 2002 – 2004 z biletów kredytowych na przejazd środkami komunikacji PKP skorzystało 74 zwolnionych po odbyciu kary. W roku 2002 było ich znacznie mniej bo tylko 13, w 2003 roku 30, zaś w 2004 roku 31. Nie udzielono innej pomocy związanej z umożliwieniem przejazdu do miejsca pobytu.

Tabela 27. Pomoc polegająca na umożliwieniu skazanym i tymczasowo aresztowanym uzyskania dowodu osobistego i/lub innych dokumentów, realizowana w Zakładzie Karnym w Pińczowie w latach 2002 – 2004.

Rok	Liczba wysłanych wniosków o wydanie dowodu osobistego	Liczba uzyskanych dowodów osobistych	Wydatki ogółem	Średni koszt	Przykłady innych dokumentów np. paszportów – liczba nazwa (art. 165 § 4 kkw)
2002	36	33	990 117,72 razem: 1.107,72 (mat eksploatacyjne)	30,77	-
2003	71	63	2.272,00	32,00	-
2004	44	37	1110	25,22	Paszport – dla 2 skazanych

Źródło: Dane statystyczne Zakładu Karnego w Pińczowie, Pińczów 2003, 2004, 2005

Pomoc polegająca na umożliwieniu skazanym i tymczasowo aresztowanym uzyskanie dowodu osobistego i innych dokumentów ilustruje tabela 27. Ta forma pomocy polega na sporządzeniu przez ZK Pińczów wniosków o wydanie dowodu osobistego oraz pokryciu kosztów ich sporządzenia i otrzymania przez osadzonego. Może polegać także na pomocy w uzyskaniu innych dokumentów, w tym również paszportów.

W roku 2002 zakład złożył 36 wniosków, z czego decyzję pozytywną właściwe władze administracyjne podjęły w 33 przypadkach. Wydatki ogółem wynosiły w tym względzie 1.107,72 zł, a średni koszt jednostkowy załatwienia sprawy wynosił 30,77 zł.

W 2003 roku wysłano 71 wniosków, a liczba uzyskanych decyzji pozytywnych wynosiła 63. Wydatki na te cele wyniosły ogółem 2.272,00 zł, a średni koszt jednostkowy wyniósł 32,00 zł.

W 2004 roku złożono 44 wniosków o wydanie dowodu osobistego, z czego pozytywnie załatwiono 37. Wydatki ogółem wynosiły 1110 zł. Średni koszt wydanego dokumentu stanowił kwotę 25,22 zł. W tymże roku wydano paszporty dla dwóch osadzonych opuszczających pińczowskie więzienie.

Tabela 28. Pomoc w zapewnieniu miejsca zamieszkania, umieszczenia w schroniskach dla bezdomnych, skierowania do domów pomocy społecznej, realizowana w ZK Pińczów w latach 2002 - 2004.

Rok	Skala zjawiska bezdomności (liczba odnotowanych przypadków)	Interwencje w sprawie utrzymania dotychczasowego mieszkania lub pozyskania nowego lokalu	Umieszczenia w noclegowniach i schroniskach	Skierowania do domów pomocy społecznej	Razem suma z kolumn 3, 4, 5
2002	2	-	Obaj odmówili – udali się do znajomych	odmówili	2
2003	0	0	0	0	0
2004	2	0	2	0	2

Źródło: Dane statystyczne Zakładu Karnego w Pińczowie, Pińczów 2003, 2004, 2005

Formy pomocy w zapewnieniu miejsca zamieszkania lub zakwaterowania, interwencje w sprawie utrzymania dotychczasowego mieszkania lub uzyskanie lokalu z zasobów gminy, umieszczenia w schroniskach dla bezdomnych, skierowania do domów pomocy społecznej obrazują dane statystyczne w tabeli 28.

W latach 2002–2004 tylko w 4 przypadkach zachodziła potrzeba podjęcia starań o zapewnienie lokum opuszczającym zakład karny. Dwa pierwsze przypadki miały miejsce w 2002 roku, jednak obaj odmówili umieszczenia w noclegowniach i schroniskach oraz nie przyjęli propozycji skierowania ich do domu pomocy społecznej, korzystając z możliwości zakwaterowania u znajomych. W 2004 roku zjawisko bezdomności odnosiło się do dwóch przypadków. W wyniku aktywności kadry zakładu bezdomnych tych umieszczono w noclegowni i schronisku.

Rozdział 5.

Pomoc postpenitencjarna dla skazanych i warunkowo przedterminowo zwolnionych świadczona w ramach dozoru kuratorskiego

5.1 Dozór kuratorski w oddziaływaniach postpenitencjarnych

Na kształt organizacyjny służby kuratorskiej w Polsce wpływa treść dwóch aktów prawnych tj. ustawy o ustroju sądów powszechnych¹ i ustawy o kuratorach sądowych². Natomiast wykonywanie dozoru i zadania kuratora sądowego z tym związane określone są w przepisach kodeksu karnego wykonawczego.

Kuratorską służbę sądową na obszarze właściwości sądu okręgowego stanowią zawodowi kuratorzy sądowi. Nadzór nad ich działalnością wykonuje kurator okręgowy, z zastrzeżeniem określonych w ustawie uprawnień sądu lub prezesa sądu.

Prawo o ustroju sądów powszechnych stanowi, że w służbie tej działają kuratorzy rodzinni i kuratorzy dla dorosłych, którzy stanowią służbę kuratorską i wykonują czynności o charakterze: *wychowawczo-resocjalizacyjnym*, *profilaktycznym*, *diagnostycznym* i *ochronnym*³. Kuratorzy sądowi pełnią swoje czynności zawodowo (kuratorzy zawodowi) albo społecznie (kuratorzy społeczni)⁴. Kuratorzy zawodowi tworzą samorząd kuratorski.

Kuratorzy sądowi wykonują swoje zadania w środowisku podopiecznych, także na terenie zamkniętych zakładów i placówek ich pobytu, w szczególności na terenie zakładów karnych, placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz leczniczo-rehabilitacyjnych⁵. Prawo wstępu do tych jednostek zapewnia osobistą styczność kuratora i jego bezpośredni kontakt zarówno z kadrą pedagogiczną, jak i osadzonymi oraz wychowankami. Jest to konieczne z uwagi na gwarancję wykonywania ustawowych zadań przez kuratora, dlatego też nie zależy od dobrej woli służb penitencjarnych. Zespoły kuratorskiej służby sądowej tworzy się w sądzie rejonowym, oddzielnie dla spraw karnych, oddzielnie dla spraw rodzinnych i nieletnich. W wyjątkowych przypadkach można tworzyć je łącznie.

¹ Ustawa z dnia 27 lipca 2001r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz. U. z 2001 Nr 98 poz. 1070 ze zm.

² Ustawa z dnia 27 lipca 2001r. o kuratorach sądowych, Dz. U. z 2001 Nr 89 poz. 1071 ze zm.

³ Art. 147 § 2 usp.

⁴ Art. 154§1i2 usp.

⁵ Ustawa z dnia 27 lipca 2001r. o kuratorach sądowych, op. cit. art. 3.

Kuratorem zawodowym może być mianowany ten, kto:

- posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich,
- jest nieskazitelnego charakteru,
- jest zdolny ze względu na stan zdrowia do pełnienia obowiązków kuratora zawodowego,
- ukończył wyższe studia magisterskie z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych albo inne wyższe studia magisterskie i studia podyplomowe z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych,
- odbył aplikację kuratorską,
- zdał egzamin kuratorski⁶.

Kuratorów sądowych mianuje i odwołuje prezes sądu okręgowego. Nie może nim być osoba karana w przeszłości za przestępstwo umyślne. Ponadto wymóg nieskazitelnego charakteru wskazuje, że nie powinna zostać kuratorem także osoba, która popełniła jakiegokolwiek przestępstwo pospolite. Czas pracy kuratora określony jest wymiarem jego zadań. Wykonując swoje obowiązki służbowe, kurator zawodowy ma prawo do:

- 1) odwiedzania w godzinach od 7⁰⁰ do 22⁰⁰ osób objętych postępowaniem w miejscu ich zamieszkania lub pobytu, a także w zakładach zamkniętych,
- 2) żądania okazania przez osobę objętą postępowaniem dokumentu pozwalającego na stwierdzenie jej tożsamości,
- 3) żądania niezbędnych wyjaśnień i informacji od podopiecznych objętych dozorem, nadzorem lub inną formą kontroli zleconej przez sąd,
- 4) przeglądania akt sądowych i sporządzania z nich odpisów w związku z wykonywaniem czynności służbowych oraz dostępu do dokumentacji dotyczącej podopiecznego i innych osób objętych postępowaniem, żądania od Policji oraz innych organów lub instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego, stowarzyszeń i organizacji społecznych w zakresie ich działania, a także od osób fizycznych pomocy w wykonywaniu czynności służbowych⁷.

⁶ Tamże, art. 5.

⁷ Tamże, art. 9.

Zawodowy kurator sądowy obowiązany jest przede wszystkim do:

- występowania w uzasadnionych wypadkach z wnioskiem o zmianę lub uchylenie orzeczonego środka,
- przeprowadzania na zlecenie sądu lub sędziego wywiadów środowiskowych,
- współpracy z właściwym samorządem i organizacjami społecznymi, które statutowo zajmują się opieką, wychowaniem, resocjalizacją, leczeniem i świadczeniem pomocy społecznej w środowisku otwartym,
- organizacji i kontroli pracy podległych kuratorów społecznych oraz innych osób, uprawnionych do wykonywania dozorów lub nadzorów, sygnalizowania sądowi przyczyn przewlekłości postępowania wykonawczego lub innych uchybień w działalności pozasądowych podmiotów wykonujących orzeczone środki⁸.

Do pełnienia funkcji kuratora społecznego może być powołany ten, kto odpowiada następującym warunkom: posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich, jest nieskazitelnego charakteru, jest zdolny ze względu na stan zdrowia do pełnienia obowiązków kuratora zawodowego. Ponadto kandydat musi posiada co najmniej wykształcenie średnie i doświadczenie w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej. Musi także złożyć informację z Krajowego Rejestru Karnego o dotychczasowej niekaralności. Kuratora społecznego powołuje, zawiesza w czynnościach i odwołuje prezes sądu rejonowego na wniosek kierownika zespołu. Kurator społeczny pełni swą funkcję społecznie w jednym zespole. Kuratora społecznego wpisuje się na listę kuratorów przy prezesie sądu rejonowego. Zakres zadań kuratora społecznego określa kierownik zespołu w porozumieniu z wyznaczonym kuratorem zawodowym, pod którego kierunkiem kurator społeczny ma pracować. Liczba dozorów lub nadzorów sprawowanych przez kuratora społecznego nie powinna przekraczać dziesięciu. Należy oczywiście wierzyć w rozagę kierownika zespołu i ufać kuratorowi zawodowemu, ale ze względów pragmatycznych należałoby jednak zawęzić w ustawie ich pole poszukiwań czynności dla kuratora społecznego. Należy bowiem pamiętać, że temu ostatniemu w związku z wykonywaniem czynności zleconych przez sąd lub kuratora zawodowego przysługują uprawnienia, które posiada kurator zawodowy⁹. Nie znaczy to bynajmniej, że w przyszłości nie jest wskazane poszerzanie zawodowo – społecznego modelu karteli sądowej. Dziś wymiar sprawiedliwości pozostawia w poszczególnych okręgach sądowych

⁸ Tamże art. 11.

⁹ Tamże art. 84 – 87.

w gestii kuratorów zawodowych około 75% dozorów i nadzorów, zaś zaledwie około 25 % spraw powierza kuratorom społecznym. Ostateczne proporcje w pracy kuratorskiej zależą od standardów obciążenia pracą kuratorów zawodowych. Obrazuje to tabela 29.

Tabela 29. Obciążenie pracą kuratora zawodowego dla dorosłych.

Lp.	Rodzaje spraw	Liczba spraw
1	Dozory własne	od 20 do 35
2	Dozory powierzone	od 30 do 60
3	Inne sprawy	do 50
4	Łącznie	do 120, w tym 50 własnych

Źródło: Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego, Dz. U. z 2003 Nr 116 poz. 1100.

Obciążenie społecznych kuratorów sądowych z reguły nie przekracza pięciu dozorów. Tym samym ich funkcjonowanie w niczym nie zagraża reformowaniu kurateli zawodowej¹⁰.

Najważniejsze wydaje się być, aby kurator społeczny dawał rękojmię prawidłowego wykonywania dozoru. Ocenic to można najlepiej po już prowadzonych przez niego sprawach. Jeżeli rzetelnie wypełnia swoje obowiązki można przypuszczać, że powierzenie mu większej liczby podopiecznych nie spowoduje obniżenia się jakości jego pracy.

Sprawowanie dozoru powierza się kuratorowi sądowemu tego sądu rejonowego, w okręgu którego środek ten jest lub ma być wykonywany. Sprawowanie dozoru może być powierzone także stowarzyszeniu, organizacji lub instytucji, do których działalności należy troska o wychowanie, zapobieganie demoralizacji lub pomoc skazanym, albo osobie godnej zaufania. Powierzenie dozoru następuje na wniosek tych organizacji lub za ich zgodą¹¹.

Zadaniem kuratora sądowego, a także innych osób, stowarzyszeń, organizacji i instytucji wykonujących dozór jest pomoc w readaptacji społecznej skazanego. Wykonywanie przez skazanego nałożonych na niego obowiązków i poleceń ma na celu wychowawcze oddziaływanie i zapobieganie powrotowi do przestępstwa.

¹⁰ K. Gromek, *Kuratorzy sądowi. Komentarz*, Warszawa 2005, s. 318.

Kurator sądowy, któremu powierzono dozór nad skazanym, powinien nawiązać z nim bezzwłocznie kontakt i poinformować go o jego obowiązkach i uprawnieniach. Z tym, że błędne jest zakładanie, że to kurator sprawujący dozór powinien poszukiwać skazanego gdziekolwiek ten będzie przebywał i zabiegać o kontakty z nim. Do utrzymywania kontaktu zobowiązany jest przede wszystkim skazany, gdyż poddanie się przezeń dozorowi jest jednym z warunków stosowania probacji¹². Kurator obowiązany jest do składania sądowi okresowych sprawozdań z przebiegu dozoru. Ma on także obowiązek bezzwłocznego powiadomienia sądu o popełnieniu przez skazanego przestępstwa lub o innym rażącym naruszeniu przez niego porządku prawnego¹³.

Sądowy kurator zawodowy organizuje i prowadzi działania mające na celu pomoc skazanemu w społecznej readaptacji oraz kieruje pracą sądowych kuratorów społecznych i innych osób wykonujących dozór samodzielnie lub z upoważnienia stowarzyszeń, organizacji i instytucji. W tej mierze do zakresu działania sądowego kuratora zawodowego należy w szczególności udzielanie pomocy z funduszu pomocy postpenitencjarnej.

Do zakresu działania sądowego kuratora społecznego należy odwiedzanie osób, których dotyczy postępowanie, w miejscu ich zamieszkania lub pobytu, w tym również w zakładach karnych, oraz kontaktowanie się z ich rodziną. Może on żądać niezbędnych informacji i wyjaśnień od urzędów i innych instytucji oraz osób objętych dozorem lub nadzorem. Kurator społeczny zobowiązany jest współdziałać z właściwymi stowarzyszeniami, organizacjami i instytucjami, których celem jest poprawa warunków bytowych i zdrowotnych, zatrudnienia i szkolenia osób, których dotyczy postępowanie wykonawcze. W ramach powierzonych obowiązków ma współdziałać z administracją zakładów karnych w zakresie odpowiedniego przygotowania skazanych do zwolnienia. Dla sprawnej realizacji tych zadań może przeprowadzać wywiady środowiskowe i zbierać niezbędne informacje od organów administracji rządowej, samorządu terytorialnego, zakładów pracy, stowarzyszeń i fundacji. Ma to na celu przede wszystkim udzielanie skazanym celowej i stosownej do potrzeb pomocy postpenitencjarnej¹⁴.

Sądowy kurator zawodowy od kuratora społecznego przyjmuje i analizuje, pod kątem potrzeby stosownego wykorzystania, informacje o czynnościach do których wykonania uprawniony jest wyłącznie kurator zawodowy. W zakres ten zalicza się w

¹¹ Art. 170 § 1i2 kkw.

¹² Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 16 czerwca 1999r. Sygn. akt. II Akz 246/99, w: *Krakowskie Zeszyty Sądowe* 1999/6-7/52.

¹³ Art. 172 § 1i2 kkw.

¹⁴ Art. 174 kkw.

szczególności: wystąpienie z wnioskiem w sprawie zmiany orzeczenia sądu, udzielenia materialnej lub innej pomocy skazanemu lub jego rodzinie, dopuszczenia kuratora społecznego do udziału w posiedzeniu sądu w postępowaniu wykonawczym¹⁵.

Stowarzyszenia, organizacje i instytucje, którym powierzono sprawowanie dozoru, obowiązane są w szczególności do:

- 1) bezzwłocznego wyznaczenia przedstawiciela do wykonywania czynności związanych z dozorem oraz udzielania mu pomocy w prawidłowym ich wykonywaniu,
- 2) utrzymywania, przez wyznaczonego przedstawiciela, niezbędnych kontaktów z sądem i sądowym kuratorem zawodowym,
- 2) zapewnienia, aby wyznaczony przedstawiciel wykonywał prawidłowo powierzone mu czynności związane z dozorem oraz przedstawiał sądowi okresowe sprawozdania o zachowaniu się skazanego w okresie próby¹⁶.

Stowarzyszenia, organizacje i instytucje, którym powierzono sprawowanie dozoru, powinny nie później niż w ciągu 14 dni od dnia powierzenia wyznaczyć przedstawiciela, za jego zgodą, do wykonywania czynności związanych z dozorem. O wyznaczeniu przedstawiciela organ statutowy stowarzyszenia, organizacji lub instytucji niezwłocznie powiadamia sąd, przekazując jednocześnie jego dane osobowe. Organ statutowy stowarzyszenia, organizacji lub instytucji może w uzasadnionych przypadkach, z własnej inicjatywy lub na wniosek sądu, zmienić przedstawiciela wyznaczonego do wykonywania czynności związanych z dozorem, w szczególności w razie stwierdzenia niewłaściwego wykonywania dozoru. Organ statutowy stowarzyszenia, organizacji lub instytucji o zmianie przedstawiciela niezwłocznie powiadamia sąd.

Do obowiązków osoby godnej zaufania oraz przedstawiciela stowarzyszenia, organizacji i instytucji należą takie same zadania jak do sądowego kuratora społecznego.

Kurator dla dorosłych realizuje czynności związane z przygotowaniem skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego niezwłocznie po otrzymaniu decyzji komisji penitencjarnej lub orzeczenia sądu penitencjarnego. W tym celu sporządza,

¹⁵ § 7 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 czerwca 2002r. w sprawie zakresu praw i obowiązków podmiotów sprawujących dozór, zasad i trybu wykonywania dozoru oraz trybu wyznaczania przez stowarzyszenia, organizacje i instytucje swoich przedstawicieli do sprawowania dozoru, Dz. U. z 2002 Nr 91 poz. 812.

¹⁶ Art. 175 kkw.

we współdziałaniu ze skazanym, program wolnościowy. Program ten opiera się na analizie akt penitencjarnych i akt sprawy karnej oraz rozpoznaniu sytuacji rodzinnej i środowiskowej skazanego. Następnie kurator, często poprzez kontakt osobisty, przygotowuje środowisko rodzinne powrotu skazanego. W tym celu współorganizuje pomoc postpenitencjarną poprzez rozpoznanie potrzeb skazanego i jego rodziny oraz kształtowanie umiejętności zwalnianego do samodzielnego rozwiązywania trudności życiowych. Czynności prowadzone przez kuratora opierają się wówczas na współdziałaniu ze skazanym i służbą penitencjarną zakładów karnych, organami administracji rządowej i samorządu terytorialnego oraz innymi podmiotami, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych¹⁷. Kurator zawodowy dla dorosłych uczestniczy ponadto w posiedzeniach sądu penitencjarnego, dotyczących spraw osób znajdujących się pod dozorem i prowadzi na bieżąco dokumentację pracy ze skazanym. Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu, szczególnie warunkowym, nie jest przeznaczone do sprawdzania zachowania skazanego w zakładzie karnym, ale do załatwienia spraw sprzyjających adaptacji społecznej skazanego. Jeśli skazany ma odpowiednie warunki przyszłej adaptacji (mieszkanie, środowisko, rodzina, praca itd.), długi program wolnościowy i wyznaczenie okresu przygotowawczego jest zbędne, a sprowadza się do decyzji co do terminu zwolnienia z odbywania kary.¹⁸

Program wolnościowy spełnia bardzo ważną rolę dla dalszej resocjalizacji osoby zwalnianej. Obejmuje on tak istotne działania jak: doradztwo pedagogiczne w sprawach rodzinnych i socjalno – bytowych, bieżącą pomoc w rozwiązywaniu problemów osobistych więźniów, analizowanie przewidywanych trudności adaptacyjnych i pomoc prawną. W celu jego realizacji konieczna jest stała współpraca kuratorów sądowych z jednostkami penitencjarnymi. Przybrała ona formę zinstytucjonalizowaną w postaci powołania tzw. kuratorów penitencjarnych¹⁹. Przejmują oni więźniów skierowanych np. do warunkowego przedterminowego zwolnienia już na terenie zakładu karnego wprost spod opieki wychowawców. Mogą rozpocząć pracę środowiskową i adaptacyjną ze skazanym

¹⁷ §13 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych, Dz. U. z 2003 Nr 112 poz. 1064.

¹⁸ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 16 czerwca 1999r. Sygn. akt II Akz 269/99, w: *Krakowskie Zeszyty Sądowe* 1999/6-7/53.

¹⁹ Kuratorem penitencjarnym jest sądowy kurator zawodowy delegowany przez Prezesa Sądu Okręgowego do pracy z więźniami wymagającymi społecznej readaptacji przed zwolnieniem z jednostki penitencjarnej w której kurator ten pełni swe obowiązki.

jeszcze na terenie jednostki. Już wtedy mogą pomóc mu w załatwieniu problemów czekających go na wolności. Jeżeli skazany pochodzi z terenu innego sądu rejonowego, kuratorzy penitencjarni kontaktują się z tamtejszą służbą kuratorską i przekazują niezbędne informacje oraz zalecenia co do dalszej pracy ze zwolnionym. Podejmowanie tych działań szczególnie istotne jest w odniesieniu do skazanych młodocianych, gdzie właściwe przygotowanie do wolności może zapobiec powrotowi do przestępstwa. Idealnym rozwiązaniem byłoby, aby jeden kurator na terenie jednostki penitencjarnej zajmował się tylko sprawami młodocianych skazanych. Ważna rola kuratora penitencjarnego zawiera się w pełnieniu przez niego funkcji mediatora w razie nieporozumień między skazanymi a członkami ich rodzin, w nawiązaniu zerwanych więzi małżeńskich i rodzicielskich. Kuratorzy penitencjarni mają możliwość stałego, codziennego kontaktowania się ze skazanymi i wychowawcami w sprawach m.in. trudnej sytuacji rodzinnej skazanych, przepustek, przerw w karze i warunkowych przedterminowych zwolnień. Dzięki współpracy kuratorów penitencjarnych i wychowawców skazani otrzymują konkretną pomoc w postaci adekwatnych decyzji sądu penitencjarnego. Wzmacnia to poczucie sprawiedliwości skazanych i poprawia atmosferę w grupach wychowawczych²⁰.

Wejście na teren zakładów karnych kuratorów penitencjarnych umożliwiło wypełnienie odczuwalnej luki w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej prowadzonej przez kadrę więzienną i kuratorów zawodowych. Bardziej efektywny stał się obieg informacji pomiędzy kuratorami a wychowawcami. Umożliwiono wzajemny dostęp do zawartości akt sądowych i penitencjarnych. Zniknął w ten sposób zwykle długi okres pomiędzy wyjściem skazanego z zakładu karnego a faktycznym rozpoczęciem dozoru kuratorskiego. Z drugiej strony służba więzienna zyskała możliwość korzystania z informacji osobo poznawczych i ustaleń kuratorskich poprzez wywiady środowiskowe sporządzone przez kuratorów penitencjarnych, lub za ich pośrednictwem przez innych kuratorów zawodowych²¹.

Współpracę dotyczącą wymiany informacji Aresztu Śledczego w Kielcach z kuratorami sądowymi w latach 2000 – 2005 obrazuje tabela 30. Obejmuje ona również dane dotyczące ilości skazanych przygotowywanych do zwolnienia z aresztu i ich społecznej readaptacji prowadzonej przez kuratorów i organizacje pozarządowe.

²⁰ K. Keller, *Kuratela penitencjarna*, w: Praca zbiorowa pod redakcją B. Hołysta i S. Redo, *Problemy więziennictwa*, op. cit. s. 524 – 525.

²¹ Tamże, s. 256.

Tabela 30. Współpraca AŚ z kuratorem sądowym w przygotowaniu do społecznej readaptacji – organizacja pomocy osobom przygotowywanym do zwolnienia i ich rodzinom na podst. art. 164§1 kw.

Lata	Wywiady środowiskowe	Liczba skazanych objętych przygotowaniem w wykonaniu orzeczeń oraz pomocy w przygotowaniu do społecznej readaptacji przez kuratora	Liczba skazanych objętych przygotowaniem w wykonaniu orzeczeń oraz pomocy w przygotowaniu do społecznej readaptacji przez podmioty z art. 38 kw.	Formy kontaktu kuratora
2000	-	3	3	1raz/tyg.
2001	4	4	1	1raz/tyg.
2002	19	2	2	1raz/tyg.
2003	2	1	1	1raz/tyg.
2004	2	4	0	1raz/tyg.
2005	106	6	0	1raz/tyg.

Wywiady zlecone w trybie art. 14§1 kkw – 0

Ustalenia okresu na podst. art.164§1 kkw – 0

Porozumienia zawarte – MOPS, PUP, Sąd Rejonowy w Kielcach – kuratorzy, OHP, Stowarzyszenie „Otwarte Drzwi”, MONAR, Stowarzyszenie Chrześcijańskie „Miejsce dla Ciebie” w Chęcinach.

Źródło: Archiwum Aresztu Śledczego w Kielcach

Jak widać z powyższej tabeli najwięcej wywiadów środowiskowych bo aż 106 przeprowadzili kuratorzy sądowi w 2005 roku natomiast pomoc przy przygotowaniu do społecznej readaptacji jest bardzo niska i obejmuje jedynie kilku skazanych. Piotr Stępnik podaje kilka szczegółowych rodzajów pomocy udzielanej przez kuratorów sądowych w ramach pełnionego dozoru i działań podejmowanych w celu przygotowywania skazanych do zwolnienia. Treść pomocy nieco odbiega od tej wynikającej bezpośrednio z przepisów prawnych. Stanowi bowiem ona odpowiedź na aktualne problemy życiowe podopiecznych i jest świadectwem zaangażowania świadczących ją kuratorów. Piotr Stępnik zaliczył do niej:

- porady, wskazówki jak postępować,
- znalezienie pracy (szkoły),
- znalezienie mieszkania,
- interwencje w zakładach i szkołach w różnych sprawach podopiecznych,
- pomoc materialna,
- ułatwienie w spłacie grzywien oraz kosztów sądowych (np. załatwienie rat),
- ułatwienie i pomoc w załatwieniu różnych spraw w urzędach,

- mediacje i poradnictwo rodzinne,
- pomoc w podjęciu leczenia (np. w poradni przeciwalkoholowej, skórno-wenerologicznej, zdrowia psychicznego),
- inne formy pomocy (np. ułatwienie w odpracowaniu godzin na cele społeczne, pomoc w sprawie miejsca zamieszkania i zerwania ze światem przestępczym, itp.)²².

Należy zaznaczyć, że w obliczu takiej różnorodności form pomocy, kuratorzy sądowi, mimo wielu starań mogą jej udzielać w ograniczonym zakresie. Powodem jest brak środków, a także odpowiedniego zaplecza. Możliwości świadczenia pomocy postpenitencjarnej zmalały do tego stopnia, że kuratorzy nie są już w stanie rozwiązywać problemów skazanych wiążących się ze znalezieniem pracy, zakwaterowania czy choćby tylko chwilowego wsparcia materialnego²³.

O skuteczności pomocy postpenitencjarnej realizowanej w ramach dozoru kuratorskiego decydują również osobiste zalety kuratora i sposób przeprowadzenia rozmów z podopiecznym w celu poznania jego właściwości osobistych i zorientowania się w problemach, jakie może on napotykać w procesie readaptacji społecznej. Pozwala to, w późniejszym czasie, trafnie kierować wykonywaniem dozoru i adekwatnie dobierać formy pomocy postpenitencjarnej. Zagrożenie w tej sytuacji może stanowić rozpowszechniony model sformalizowanego charakteru dozoru kuratorskiego oraz zdominowanie pomocy przez rutynowe egzekwowanie obowiązków – nałożonych na dozorowanego – często z wychowawczego punktu widzenia „pustych”²⁴.

Reasumując, nie ulega wątpliwości, iż pomoc postpenitencjarna stanowi bardzo istotny i konieczny aspekt zadań realizowanych w ramach dozoru kuratorskiego. Niepokój może wzbudzać jedynie fakt traktowania jej przez kuratorów, niekiedy zbyt formalnie i powierzchownie. Sprzyja temu między innymi odzwierciedlenie problemu literaturze, w której zagadnienie pomocy postpenitencjarnej poruszane jest raczej w dość marginalny sposób.

²² P. Stępnik, *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*, Poznań 1992, s. 91. Szeroko na temat pomocy postpenitencjarnej świadczonej m.in. przez kuratorów sądowych w okresie PRL pisze K. Wójcik, *Zasady świadczenia pomocy postpenitencjarnej*, Warszawa 1971.

²³ Tamże, s. 92.

²⁴ Por. P. Stępnik, *Funkcjonowanie kurateli sądowej...*, op. cit., s. 93.

5.2 Charakterystyka populacji badanych

Badaniami objęto 50 osób warunkowo, przedterminowo zwolnionych z zakładów penitencjarnych i objętych dozorem kuratorów oraz grupę 50 kuratorów zawodowych dla dorosłych funkcjonujących przy sądach rejonowych w świętokrzyskim. Badania ankietowe obejmowały: potrzeby osób objętych dozorem kuratorskim w zakresie pomocy postpenitencjarnej i ich zaspakajania – w opinii zainteresowanych i kuratorów sprawujących dozór ocenie możliwości, jakimi dysponują sądowi kuratorzy zawodowi w zakresie świadczeń pomocy postpenitencjarnej, stopień współpracy z organizacjami społecznymi i państwowymi w ocenie sądowych kuratorów zawodowych dla dorosłych, stosowane formy pomocy postpenitencjarnej przez kuratorów sądowych podopiecznym, w ramach sprawowanego dozoru, sposoby organizowania przy sądowych kuratorów zawodowych czynności w zakresie pomocy postpenitencjarnej podopiecznym, styl kontaktu kuratorów sądowych zawodowych z podopiecznymi, częstotliwość kontaktów sądowych zawodowych z podopiecznymi, efektywność pomocy postpenitencjarnej świadczonej przez sądowych kuratorów zawodowych, zmiany postaw dozorowanych z zakresie pełnienia ról społecznych. Źródła informacji zdobywanych przez sądowych kuratorów zawodowych o dozorowanych stanowili dozorowani członkowie rodzin dozorowanych, sąsiedzi dozorowanych, dzielnicowi, środowisko społeczne, zakłady pracy, Powiatowe Urząd Pracy, Ośrodki Pomocy Rodzinie

W pięćdziesięciosobowej grupie badanych respondentów objętych dozorem kuratorskim przeważali mężczyźni – 43 (86%), których średnia wieku wynosiła 30 lat. Między 20 – 30 rokiem życia znajdowały się 23 osoby (46%), zaś między 30 – 50 rokiem życia 27 osób (54%). Wśród warunkowo przedterminowo zwolnionych najliczniejszą grupę – 28 osób (56%) – stanowili bezrobotni, pozostali zaś pracowali jedynie dorywczo i to przez krótki okres czasu.

Zwolnieni z zakładów penitencjarnych byli sprawcami następujących przestępstw: przeciwko mieniu (58%) oraz przeciwko życiu i zdrowiu (24%). Przestępstwie innej natury stanowiły 18%, a więc były rzadsze i popełniane przez niewielką liczbę sprawców. Wśród nich stosunkowo najliczniejsze były przestępstwa przeciwko opiece i rodzinie (4%).

W grupie badanych zwolnionych warunkowo przedterminowo 28 osób popełniło przestępstwo po raz pierwszy(56%). Pozostali, których odsetek wynosił 44% dopieścili się 2 i więcej przestępstw.

Sprawujący dozór nad zwolnionymi warunkami i przedterminowo skazanymi stanowili grupę 50 kuratorów zawodowych w przedziale wiekowym 27 – 50 lat. Wszyscy posiadali wymagane kwalifikacje do pełnienia funkcji kuratora zawodowego. Większość z nich (80%) to kuratorzy sądowi z wyższym wykształceniem. Kwalifikacje pedagoga posiadało 70% badanej populacji, pozostali zdobyli dodatkowe wykształcenie nauczycielskie (20%) lub posiadali stosowne wykształcenie specjalistyczne w zakresie resocjalizacji (10%).

5.3 Potrzeby osób objętych dozorem kuratorskim w zakresie pomocy postpenitencjarnej, w opinii dozorowanych i kuratorów sprawujących dozór

W wielu przypadkach do dokonania przestępstwa skłaniało skazanych warunkowo przedterminowo zwolnionych brak możliwości zaspokojonych potrzeb życiowych, przede wszystkim materialnych. Kuratorzy zawodowi, obejmując swych podopiecznych dozorem, w pierwszej fazie działań zmierzają do rozpoznania sytuacji bytowej zwolnionego z zakładu skazanego. Chodzi tu przede wszystkim o jego sytuację materialną, posiadanie mieszkania, zobowiązania finansowe, potrzebę rozwiązania problemów urzędowych. Zaspokojenie tego rodzaju potrzeb stanowi podstawowy warunek przystosowania jednostki do życia w środowisku społecznym i rodzinnym. Koniecznym staje się zwrócenie szczególnej uwagi na fakt istnienia (lub nie) u badanych respondentów indywidualnych preferencji i subiektywnego spojrzenia na sytuację życiową. Dane uzyskane z materiału badawczego, odnoszącego się do potrzeb dozorowanych i opinii ankietowanych kuratorów, dają obiektywny obraz sytuacji.

Potrzeby, które w opinii kuratorów i dozorowanych wysuwają się na pierwszy plan ilustruje tabela 31.

Tabela 31. Potrzeby osób objętych dozorem kuratorskim w zakresie pomocy postpenitencjarnej, w opinii kuratorów i ich podopiecznych.

RODZAJ POTRZEBY	DOZOROWANI WARUNKOWO PRZEDTERMINOWO ZWOLNIENI		KURATORZY SĄDOWI	
	n	%	n	%
Porady i wskazówki jak postępować	25	50	30	60
Pomoc w podjęciu pracy	33	66	33	66
Pomoc w znalezieniu mieszkania	17	34	13	26
Pomoc materialna	20	40	7	14
Pomoc w załatwieniu różnych spraw w urzędach	17	34	18	36
Pomoc w ułatwianiu spłat grzywien sądowych	10	20	12	24
Pomoc w porozumieniu się z rodziną	25	50	23	46
Pomoc w podjęciu leczenia w poradni specjalistycznej	10	20	15	30
Pomoc w zerwaniu z dawnym środowiskiem	7	14	15	30

Źródło: Badania ankietowe własne.

Dozorowani uznają, że uzyskanie pomocy w znalezieniu pracy stanowi dla nich potrzebę priorytetową. Mają oni świadomość konieczności podjęcia pracy oraz wyrażają wolę pilnej samorealizacji zawodowej. Taką potrzebę odczuwa większość badanych – 33 osoby, co stanowi 66% ogółu. Więcej niż połowa badanych (56%) to osoby bezrobotne. Pozytywne zjawisko stanowi fakt, że wszyscy kuratorzy uznają, że podjęcie pracy przez podopiecznych stanowi czynnik dominujący w działaniach zmierzających do pełnej społecznej readaptacji byłych skazanych.

Czas odbywania kary znacząco wpływa na poczucie wyobcowania ze środowiska społecznego, powoduje nieufność i bezradność wobec otoczenia, w tym także pracowników urzędów i instytucji państwowych. Stąd udzielanie porad i wskazówek jak postępować w dążeniu do rozwiązania problemów życiowych, staje się zadaniem pierwszoplanowym dla kuratorów sądowych. Stanowisko takie zajmuje 30 kuratorów (60%). Tego rodzaju potrzebę ujawniło 25 respondentów (50%) w grupie badanych dozorowanych (50 osób). Porady i wskazówki jak postępować, by osiągnąć stabilizację życiową co z kolei pozwala zaistnieć na nowo w społeczeństwie, udzielane są nie tylko przez kuratorów ale też pracowników poradni specjalistycznych i instytucji pozarządowych. W hierarchii potrzeb życiowych dozorowanych potrzeby związane z

poradnictwem są więc uznawane badanych za priorytetowe i zajmują drugą pozycje po potrzebie podjęcia pracy²⁵.

W kwestii otrzymania pomocy materialnej tylko 20 badanych (40%) zgłosiło potrzebę jej uzyskania. Zatem 60% respondentów z grupy dozorowanych nie deklarowało potrzeby pomocy materialnej jako podstawowej i niezbędnej. Zaskakuje fakt, iż kuratorzy dozorowanych uznają również (43 przypadków – 86%), że udzielanie pomocy materialnej byłym skazanym opuszczającym przedterminowo zakłady karne nie jest niezbędna. Z rozmów prowadzonych w czasie kontaktów z kuratorami, dozorowanymi i członkami ich rodzin wynika, że sytuacja taka powodowana jest niewielkim ale w kilku przypadkach zadawalającym wsparciem rzeczowym udzielonym byłym skazanym przez instytucje charytatywne. W wielu przypadkach sytuacja bytowa rodzin zwolnionych pozwala na zabezpieczenie im materialnych warunków egzystencji do czasu znalezienia stałego zatrudnienia i źródła dochodów. Nie zaskakuje więc fakt, że połowa dozorowanych uznaje, iż pomoc kuratora w porozumieniu się z rodziną, to potrzeba równie ważna jak dwie omówione powyżej (pomoc w podjęciu pracy, porady i wskazówki jak postępować).

Kształt stosunków interpersonalnych ma duże znaczenie w postępowaniu postpenitencjarnych w rodzinie. Ma ona przecież znaczny wpływ na społeczną readaptację byłych skazanych zwolnionych warunkowo z odbywania kary. Potrzeba bliskości emocjonalnej i porozumienia się podopiecznego z najbliższymi zaliczana jest do celów pierwszoplanowych przez blisko połowę badanych kuratorów sądowych (23 osoby – 46%). Kuratorzy wiedzą też, że udzielanie pomocy w porozumieniu się z rodziną dozorowani uznają za bardzo istotne wsparcie.

Pozostałe potrzeby zgłaszane przez badanych zaliczyć trzeba do szerokiego wachlarza pomocy udzielanej przez kuratorów w ramach oddziaływań postpenitencjarnych. Wynikają one z konkretnych sytuacji życiowych poszczególnych respondentów i mają charakter indywidualnych przypadków. Odczuwanie potrzeb wynika z osobistych predyspozycji osobowościowych każdej jednostki, z jej subiektywnych preferencji. Wśród tych potrzeb znajduje się organizowanie pomocy w załatwianiu spraw w urzędach (34% badanych dozorowanych i 36% kuratorów sądowych), udzielenie

²⁵ Prowadzone przez P. Stępnika w latach 1986 – 1990 badania na grupie 124 warunkowo przedterminowo zwolnionych, w tym zakresie wykazują pewną zgodność z wynikami badań własnych. Pod względem stopnia ważności potrzeba podjęcia pracy była uznawana za pierwszoplanową (79%). Udzielanie porad i wskazówek stanowiło jeszcze bardziej odczuwaną potrzebą dla 93,4% badanych. Por. P. Stępnik. Funkcjonowanie Kurateli Sądowej. Teoria a rzeczywistość, Poznań 1992.

pomocy w znalezieniu mieszkania (34% badanych dozorowanych, 26% kuratorów sądowych). Ważne są również ułatwienia spłaty grzywien i kosztów sądowych (20% dozorowanych i 24% respondentów z grupy kuratorów sądowych), a także podjęcia leczenia w poradniach specjalistycznych (20% dozorowanych i 30% kuratorów sądowych). Niewielka grupa badanych widzi konieczność udzielania pomocy osobom, które powracają w dawne środowisko przestępcze i nie są w stanie zerwać z nim kontaktów. Z czasem po prostu uzależniają się od jego wpływów (14% dozorowanych i 30% kuratorów dostrzegających ten problem).

W podsumowaniu wyników badań ankietowych i dokonanych analiz stwierdzić można, że podjęte działania badawcze potwierdziły fakt, iż w systemie stosowanych środków przeciwdziałających zjawiskom patologii społecznej występujących w środowisku byłych skazanych zwolnionych z zakładów karnych przedterminowo, istotną rolę odgrywa zaspakajanie ich pierwszoplanowych potrzeb. Treścią oczekiwań zwolnionych z odbywania dalszej kary orzeczonej przez sąd, są kuratorskie działania pomocowe służące znalezieniu pracy i uzyskaniu stałego źródła dochodów, stworzenie możliwości uzyskania porad i wskazówek służących rozwiązywaniu problemów i pokonywaniu trudności życiowych, podejmowaniu działań sprzyjających nawiązywaniu więzi emocjonalnej w rodzinie, prowadzenie przez kuratora mediacji rodzinnych.

5. 4 Możliwości udzielania pomocy postpenitencjarnej przez sądowych kuratorów zawodowych w ramach pełnionego dozoru

W ramach pełnionego dozoru kuratorzy mogą korzystać z zaplecza materialnego, którym jest fundusz tworzony ze środków pochodzących z potrąceń w wysokości 20% wynagrodzenia za prace lub dochodu pochodzącego z zarobku na własną rękę osób skazanych na karę pozbawienia wolności oraz środki pochodzące z dotacji, darowizn, zbiórek i innych źródeł²⁶.

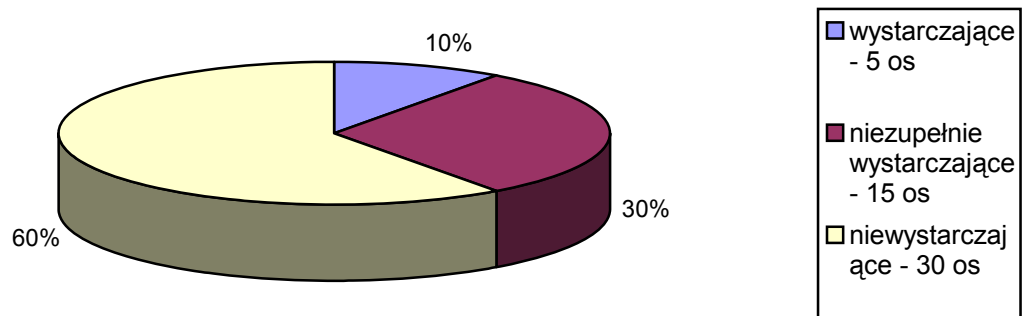
W praktyce tryb i zasady korzystania z tego funduszu określa w drodze rozporządzenia minister sprawiedliwości. Kuratorzy sądowi mogą podejmować te środki zgodnie z rocznym planem finansowym i przyznawać je na potrzeby i użytek swoich podopiecznych.

²⁶ Ustawa z dnia 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy – kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2003, 142, poz.1380).. W latach wcześniejszych wysokość potrącania wynosiła 5% (do 1998) i 10% w latach 1998-2003.

Możliwość korzystania z funduszu ma istotne znaczenie w pierwszym okresie życia dozorowanego na wolności.

Wysokie bezrobocie w kraju, w tym również wśród osadzonych, poszerzanie się kręgu społecznego ludzi potrzebujących finansowego wsparcie powoduje, że fundusz przeznaczony na pomoc postpenitencjarną maleje z każdym rokiem. Ten stan rzeczy potwierdzają ankietowani kuratorzy zawodowi. Udzielili oni zbliżonych odpowiedzi na pytanie odnoszące się do oceny możliwości świadczenia przez nich pomocy postpenitencjarnych podopiecznym.

Wykres 3. Ocena możliwości, jakimi dysponują sądowi kuratorzy zawodowi w zakresie świadczenia pomocy postpenitencjarnej.

Łącznie 90 % kuratorów uznało, że możliwości jakimi dysponują w zakresie świadczenia podopiecznym pomocy są niewystarczające lub nie zupełnie wystarczające w stosunku do istniejących potrzeb. Znikomość środków na cele pomocowe sprawia, że najważniejsze z punktu widzenia podopiecznych potrzeby nie mogą być zaspokojone. Odnosi się to przede wszystkim do uzyskania pomocy w staraniach o własne mieszkanie, czy choćby zakwaterowanie i uzyskanie pracy. Słabe zaplecze finansowe nie pozwala na udzielenie podopiecznym kuratorów należytego wsparcia. Kwoty, które w uzasadnionych przypadkach podopieczni winni otrzymać są całkowicie nieadekwatne w stosunku do faktycznych potrzeb. Sporadyczny charakter udzielonych przez kuratorów zapomóg finansowych świadczy o krótkotrwałym i raczej doraźnym wsparciu. Ilustruje to tabela 32.

Tabela 32. Wysokość i częstotliwość udzielania przez sądowych kuratorów zawodowych zapomóg finansowych badanym podopiecznym.

Wysokość zapomogi w zł.	Częstotliwość udzielania							
	nigdy		jednokrotnie		Dwukrotnie		wielokrotnie	
	n	%	n	%	n	%	n	%
50,00	3	6	20	40	5	10	-	-
100,00	3	6	22	44	-	-	-	-

Źródło: Badania ankietowe własne.

Na pięćdziesięciu badanych pomocy finansowej nie udzielono 3 osobom (6%). Z jednorazowej pomocy finansowej w wysokości 50 zł skorzystało 20 respondentów (40 %), a dwukrotnie po 50 zł otrzymało tylko 5 respondentów objętych dozorem kuratora (10%). Są to więc kwoty niewielkie, niemal symboliczne, z pewnością nie rozwiązujące problemów finansowych podopiecznych kuratorów. Możliwości kuratorów uzyskiwania dla nich większych funduszy od organizacji społecznych, państwowych i pozarządowych praktycznie nie istnieją.

Wszyscy kuratorzy sądowi współpracują z wieloma instytucjami zdolnymi do udzielania organizacyjnego wspierania prowadzonej działalności postpenitencjarnej. Z analizy materiału badawczego wynika, iż kuratorzy sądowi współpracują z Miejsko – Gminnymi Ośrodkami Pomocy Społecznej. Zdecydowana większość korzysta też ze wsparcia Powiatowych Urzędów Pracy (tabela 33).

Tabela 33. Instytucje, z którymi współpracują sądowi kuratorzy dla dorosłych w celu zapewnienia pomocy podopiecznym.

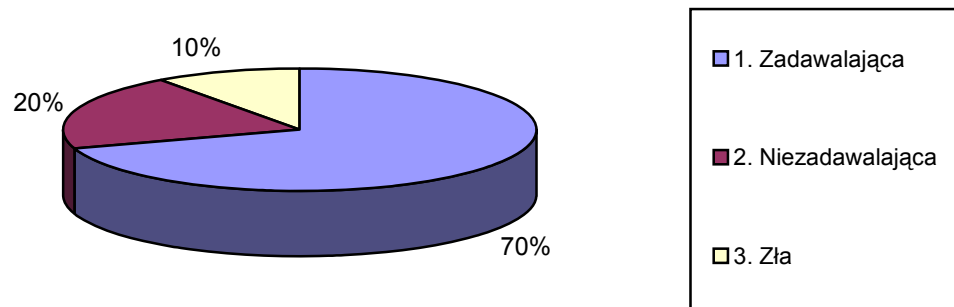
Nazwa instytucji	n	%
Ośrodki Pomocy Społecznej	50	100
Powiatowy Urząd Pracy	40	80
Powiatowy Komitet Pomocy Społecznej	5	10
„Caritas”	5	10
„Patronat”	-	-
Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta	30	60
Bank Pracy „Solidarność”	15	30

Źródło: Badania ankietowe własne.

Okazuje się, że kuratorzy sądowi powszechnie współpracują z Ośrodkami Pomocy Społecznej (Miejskimi i Gminnymi). Z analizy, materiału badawczego wynika, że z tą

instytucją współpracują wszyscy respondenci stanowiący dużą, bo 50 – osobową grupę. Drugą w kolejności instytucją udzielającą wsparcia podopiecznym kuratorów sądowych jest Powiatowy Urząd Pracy. Współpracuje nim 40 kuratorów (80%). Wielu kuratorów w świętokrzyskim nawiązało kontakt z Towarzystwem Pomocy im. Św. Brata Alberta. Ma ono ogólnopolski zasięg oddziaływania. Z pomocy Towarzystwa korzysta 30 kuratorów, organizując pomoc rzeczową dla swoich podopiecznych. W mniejszym stopniu kuratorzy deklarują współpracę z Polskim Komitetem Pomocy Społecznej (10%), Caritasem (10%) i Bankiem Pracy „Solidarność” (30%). Aż 70% respondentów określa współpracę z tymi instytucjami jako zadawalającą. Natomiast żaden z respondentów nie ocenia współpracy i uzyskiwanej pomocy jako wystarczającej (wykres 4).

Wykres 4. Ocena sądowych kuratorów zawodowych dla dorosłych w zakresie stopnia współpracy z organizacjami społecznymi i państwowymi.

Źródło: Badania ankietowe własne.

Nawiązanie kontaktów z daną organizacją społeczną inicjowane jest przez każdego z kuratorów sądowych samodzielnie. Utrzymywanie współpracy zależy od jego inwencji i od woli współpracy partnerów. Takie stanowisko prezentuje większość badanych respondentów. Jednakże pomimo tych działań, zaplecze pomocy postpenitencjarnej jest zubożone i ograniczone. Jest to kolejny czynnik wpływający na to, że cały system nie zaspokaja potrzeb uprawnionych i nie realizuje założonych celów prewencyjnych.

Wnioski wynikające z analizy badanego materiału prowadzą do stwierdzenia, że możliwości świadczenia pomocy postpenitencjarnej są niewystarczające i że kuratorzy nie są w stanie rozwiązać problemów podopiecznych. Nie chodzi tutaj tylko o te wiążące się ze znalezieniem pracy czy zakwaterowania, ale również o brak możliwości choćby kilkakrotnego wsparcia materialnego.

5.5 Formy i metody świadczenia pomocy przedterminowo zwolnionym przez kuratorów sądowych w ramach sprawowanego dozoru

Stosowane przez kuratorów sądowych formy udzielania pomocy postpenitencjarnej są zróżnicowane, wielokierunkowe i mają związek z odczuwanymi przez podopiecznych potrzebami życiowymi, co ma swój logiczny sens. W podejmowanych kierunkach działań przeważają formy związane z typowym oddziaływaniem profilaktyczno – prewencyjnym np. zalecenia jak postępować (96%), pomoc w zerwaniu kontaktów ze środowiskiem przestępczym (30%), czy poradnictwo rodzinne (56%). W tabeli zamieszczonej poniżej przedstawione są opinie dozorowanych o pomocy świadczonej im przez kuratorów.

Tabela 34. Formy pomocy postpenitencjarnej świadczonej przez kuratorów sądowych podopiecznym w ramach sprawowanego dozoru.

Formy pomocy	Warunkowo przedterminowo zwolnieni	
	n	%
Porady i wskazówki jak postępować	48	96
Znalezienie pracy	22	44
Znalezienie mieszkania	7	14
Pomoc finansowa	25	50
Pomoc rzeczowa	2	4
Ułatwienie i pomoc w załatwieniu różnych spraw urzędowych	17	36
Ułatwienie spłaty grzywien oraz kosztów sądowych	12	24
Mediacje rodzinne	28	56
Pomoc w podjęciu leczenia w poradni specjalistycznej	15	30
Pomoc w zerwaniu kontaktów ze środowiskiem przestępczym	10	20

Źródła: Badania ankietowe własne.

Spośród uzyskiwanych form pomocy warunkowo przedterminowo zwolnieni najbardziej sobie cenią wskazówki i porady jak postępować (96%). Ta forma działań kuratorów pozostaje w korelacji z rodzajem odczuwanych potrzeb przez dozorowanych, którzy w hierarchii ich ważności, wskazówki i porady jak postępować lokują na pierwszym miejscu.

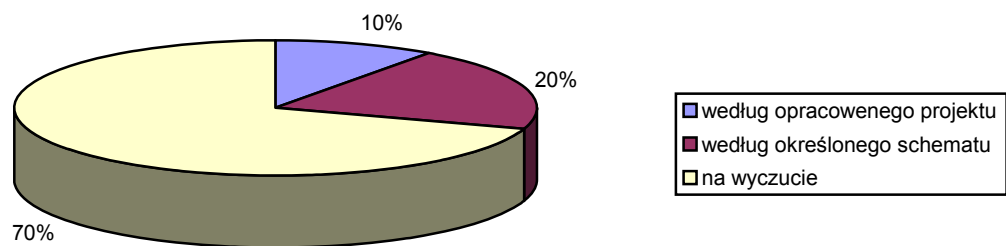
Drugą w kolejności formą pomocy, uznawaną przez badanych za szczególnie ważną, są mediacje rodzinne (tak twierdzi 56% ogółu). Są to działania kuratorów zmierzające do łagodzenia czy nawet eliminowania konfliktów w rodzinach podopiecznych, obniżania poziomu niechęci członków rodzin, tworzenia rodzinnego klimatu i więzi emocjonalnej.

Kolejne miejsca w hierarchii najczęściej stosowanych przez kuratorów form pomocy postpenitencjarnej zajmuje wsparcie finansowe (50%) i pomoc w znalezieniu mieszkania (44%). Wysoko cenią sobie dozorowani otrzymywanie pomocy przy załatwianiu różnych spraw urzędowych (36%). Załatwianie pozytywne nawet prostej sprawy, przy biurokratycznym podejściu pracownika urzędu, często stwarza podopiecznemu kuratora trudność nie do pokonania. Każda pomoc staje się wówczas nieoceniona. Wśród deklarowanych potrzeb pomoc w załatwieniu spraw w urzędach dozorowani również lokują wysoko (tak twierdzi 34% z badanych).

Spośród rodzajów pomocy ułatwienie warunkowo przedterminowo zwolnionym podjęcia leczenia w poradniach specjalistycznych także odgrywa ważną rolę (30%).

W celu realizacji wymienionych form działalności postpenitencjarnej kuratorzy posługują się różnymi metodami pracy, których indywidualizacja warunkuje osiągnięcie należytych efektów. Każdy z nich ma własny styl, sposób organizowania swego działania. Jednakże wszystkich kuratorów podporządkować można trzem kategoriom: działający „na wycucie”, według indywidualnie opracowanego programu i działający schematycznie. Sposoby organizacji ich pracy obrazuje wykres nr 5.

Wykres 5. Sposoby organizowania przez sadowych kuratorów zawodowych czynności w zakresie pomocy postpenitencjarnej podopiecznym.

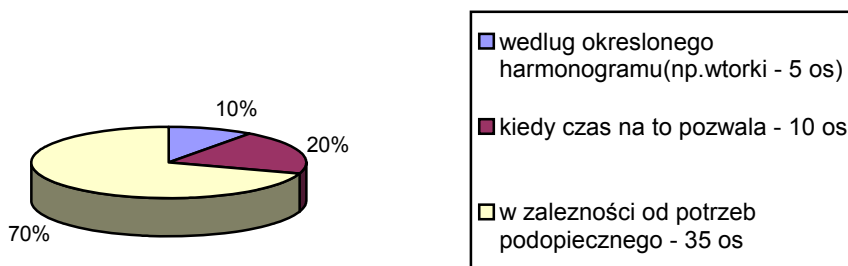

Źródło: Badania ankietowe własne.

Sposoby organizowania przez kuratorów czynności z zakresu pomocy postpenitencjarnej uzależnione są od potrzeb dozorowanych i wynikają z ustaleń dokonywanych w czasie kontaktów z nimi samymi. Inaczej mówiąc czynności kuratorów uwarunkowane są wieloma czynnikami pojawiającymi się w trakcie działań, także tych podejmowanych zgodnie z opracowanym programem i według określonego schematu. Opracowany program i schemat aktywności zawodowej kuratorów zdeterminowany jest z reguły

potrzebami utrzymywania kontaktów z podopiecznymi w warunkach przeciążenia pracą kuratora.

Wykres 6. Styl kontaktu sądowych kuratorów zawodowych z podopiecznymi.

Źródło: Badania ankietowe własne.

Jak wynika z powyższego wykresu, kontakty kuratora sądowego z podopiecznymi w większości przypadków mają charakter spontaniczny. Wynikają one z doraźnych potrzeb dozorowanych. Regularne kontakty z podopiecznymi określone ustalonym harmonogramem utrzymuje 10% badanych, a na kontakty w czasie wolnym od innych wskazuje 20% objętych badaniami kuratorów.

Badani kuratorzy udzielili konkretnych informacji, które pomogły uściślić dane o częstotliwości kontaktów kuratorów sądowych z podopiecznymi. Ilustruje je tabela 35.

Tabela 35. Częstotliwość kontaktów sądowych kuratorów zawodowych z podopiecznymi.

Częstotliwość spotkań	Kuratorzy zawodowi dla dorosłych	
	n	%
Raz na tydzień	10	20
Raz na 2 tygodnie	10	20
Raz na 3 tygodnie	5	10
Raz na miesiąc	25	50
Raz na pół roku	-	-
Rodzaje	-	-

Źródło: Badania ankietowe własne.

Niezależnie od faktu, że 70% respondentów preferuje kontakty z podopiecznymi w zależności od ich potrzeb, to 50% z nich uznaje iż utrzymywanie tych kontaktów raz w miesiącu jest optymalne. Większość kuratorów podkreśla przy tym, że kontakt z

dozorowanymi często przybiera charakter nieregularnych spotkań. Uznać należy, że spotkania te powodowane są zdobytymi na bieżąco informacjami o podopiecznym, które kurator chce zweryfikować w rozmowie z nim.

Teren spotkań i źródła informacji także podlegają zróżnicowaniu. Wyniki badań w tej kwestii ilustruje tabela 36.

Tabela 36. Źródła informacji zdobywanych przez sądowych kuratorów zawodowych o dozorowanych.

Źródła informacji	n	%
Dozorowani	50	100
Członkowie rodzin dozorowanych	40	80
Sąsiedzi dozorowanych	25	50
Dzielnicowi	7	70
Środowisko	5	10
Zakład pracy	-	-
Rejonowy Urząd pracy	10	20
Ośrodek Pomocy Rodzinie	5	10

Źródło: Badania ankietowe własne.

Wskazanie źródeł informacji wiąże się z miejscem ich uzyskiwania. Dozorowani w większości przypadków niezbędnych informacji udzielają sami podczas wizyt w biurach kuratorów zawodowych przy sądach rejonowych. Członkowie rodzin dozorowanych najczęściej kontaktują się z kuratorami sądowymi u siebie w domu, dzielnicowi w siedzibach posterunków policji. Dodatkowe informacje kuratorzy zdobywają w środowiskowych klubach i świetlicach, a także w miejscu zamieszkania dozorowanych prowadząc rozpytania wśród sąsiadów. Powiatowe Urząd Pracy, Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie oraz Miejskie i Gminne Ośrodki Pomocy Społecznej w niewielkim stopniu angażują się w proces bezpośrednich oddziaływań resocjalizacyjnych stąd ich udział w udzielaniu informacji o dozorowanych jest stosunkowo niewielki (Urzędy Pracy – 20%, Ośrodki Pomocy Społecznej – 10%).

Wysoki odsetek (80%) badanych kuratorów zadeklarowało iż miejscem, w którym najczęściej dochodzi do kontaktu z podopiecznym jest jego środowisko rodzinne. Jest to przeważnie mieszkanie lub miejsce aktualnego pobytu dozorowanego. Wielu respondentów wskazało jako miejsce wspólnych spotkań teren sądu. Ich zdaniem ta forma jest najodpowiedniejsza. Z badań wynika, że głównym źródłem informacji kuratorów są sami podopieczni. Drugim najbardziej dostanym i wiarygodnym – według badanych

kuratorów sądowych – źródłem informacji są członkowie rodzin podopiecznych (80%), a dopiero trzecie miejsce w omawianej hierarchii zajmują dzielnicowi (70%). Ci ostatni najczęściej dość chętnie współpracują z kuratorami sądowymi.

Formy pracy kuratorów sądowych mają charakter elastyczny i w zależności od potrzeb w każdej chwili mogą zmienić swój kształt. Drugim pewnikiem wynikającym z przepracowanych badań ankietowych jest fakt, iż sposoby wykonywania pracy przez kuratorów sądowych są całkowicie skierowane na udzielanie pomocy każdemu z podopiecznych, którzy pozostają w centrum ich oddziaływań, bez podziału na lepszych czy gorszych. Niepokoi jednak zjawisko zbyt sformalizowania pracy kuratorów. Wśród rodzajów udzielanej pomocy jest zbyt mało konkretnego wsparcia, jak znalezienie pracy czy stałego źródła dochodów, otrzymania stałego zakwaterowania oraz zabezpieczenie funduszy na zaspokojenie najbardziej dotkliwych potrzeb materialnych dozorowanych. Wiele zastrzeżeń wzbudza również brak aktywności kuratorów w zakresie odizolowania dozorowanych od przestępczego środowiska i słabe zaangażowanie w ułatwianiu podopiecznym leczenia w poradniach specjalistycznych.

5.6 Efektywność pomocy postpenitencjarnej świadczonej przez sądowych kuratorów zawodowych

Po przeprowadzeniu badań, co do stopnia efektywności udzielanej pomocy postpenitencjarnej uzyskano dwa spojrzenia na ten problem: kuratorów sądowych i ich podopiecznych. Ankieta odnosiła się do problematyki zachodzenia lub nie zmian w postawach i postępowaniu dozorowanych objętych oddziaływaniami postpenitencjarnymi. Wyniki badań ilustruje tabela 37.

Tabela 37. Ocena efektywności pracy kuratorów sądowych w opinii kuratorów i ich podopiecznych.

Stwierdzenie zmian	Kuratorzy sądowi		Dozorowani	
	N	%	N	%
Tak	32	64	42	84
Znikome	13	26	-	-
Nie	5	10	8	16

Źródło: Badania ankietowe własne.

Kuratorzy zapytani o efektywność swojej pracy udzielali przeważnie odpowiedzi twierdzących. Jak już wspomniano, populację tej grupy stanowiło 50 kuratorów. Odpowiedzi pozytywne stanowiły 64% , respondenci stwierdzili, że korzystne zmiany zaszły. Znikome zmiany dostrzegło 13 kuratorów (26%), natomiast brak efektów swoich oddziaływań postpenitencjarnych stwierdziło 5 kuratorów (10%). Podobnie sytuacja wyglądała w grupie badanych warunkowo przedterminowo zwolnionych z której przeważająca większość, bo aż 42 osoby (84%), potwierdziła korzystne zmiany zachodzące w ich sytuacji życiowej dzięki otrzymanej pomocy ze strony kuratora. Dozorowani określili swoją ocenę tej sytuacji bądź na „tak”, bądź zdecydowanie na „nie”. Nie pojawiła się ocena, że zaszły zmiany „znikome”. Żadnych zmian nie dostrzegło 8 byłych więźniów, co stanowi 16% badanej populacji. Grupa ta wprawdzie dostrzega korzystne zmiany w swoim życiu takie jak podjęcie pracy, zerwanie z nałogami, czy ograniczenie kontaktów z patologicznym środowiskiem. Jednakże nie przypisuje ich aktywności kuratorów i otrzymanej pomocy postpenitencjarnej.

W zakresie nawiązywania porozumienia z rodziną połowa (50%) kuratorów sądowych wyraża pozytywną opinię o tym stanie rzeczy. Dozorowani podlegający oddziaływaniom postpenitencjarnym potwierdzają występowanie tego zjawiska bardziej wyraźnie - na „tak” odpowiada 42 podopiecznych kuratorów, co stanowi 84% badanych. Ocenę wpływu kuratorów na sytuację podopiecznych ilustruje tabela 38.

Tabela 38. Typy zmian, które zaszły u dozorowanych pod wpływem pomocy postpenitencjarnej świadczonej przez sądowych kuratorów zawodowych.

Rodzaje zmian	W opinii			
	Kuratorów sądowych		Dozorowanych	
	n	%	N	%
Porozumienie z rodziną	25	50	30	60
Podjęcie pracy	17	34	15	30
Zerwanie z nałogami	18	36	15	30
Zerwanie kontaktów z patologicznym środowiskiem	17	34	17	34

Źródła: Badania ankietowe własne.

Wyniki badań ankietowych potwierdzają fakt dominacji zmian zaszłych w zakresie kontaktów z rodziną. Występuje zgodność opinii kuratorów i podopiecznych w zakresie oceny typów zmian zaszłych u dozorowanych w zakresie pozostałych trzech kierunków oddziaływań postpenitencjarnych. O osiągnięciu pozytywnych efektów w działaniach na rzecz zatrudnienia i uzyskania stałych źródeł dochodu podobnie wypowiada się 17 kuratorów (34% ankietowanych) i 15 dozorowanych (30%). Kuratorzy stwierdzili, że z

nałogami zerwało 18 podopiecznych (36%). W opinii dozorowanych ten stan rzeczy odnosił się do 15 przypadków (30%). Zbieżność oceny zjawiska jest bardzo zbliżona. Zerwanie kontaktów ze środowiskiem patologicznym potwierdza 17 kuratorów (34%) i 17 podopiecznych (34%). Świadczy to o trafności oceny efektów działań postpenitencjarnych w tym zakresie dokonanej przez kuratorów.

Pomoc kuratorów sądowych miała pozytywny wpływ na zmiany zakresu pełnienia ról społecznych przez dozorowanych. W obu badanych grupach zdecydowanie przeważa opinia o widocznej ewolucji postaw dozorowanych odnośnie wypełniania obowiązków rodzicielskich (patrz tabela 39).

Tabela 39. Korzystne zmiany obserwacji w zakresie pełnienia przez dozorowanych ról społecznych.

Zmiany w zakresie pełnienia ról społecznych	W opinii			
	Kuratorów sądowych		Dozorowanych	
	n	%	n	%
Ojca / matki	23	46	25	50
Męża / żony	10	20	7	14
Pracownika (uczciwa i sumienna realizacja obowiązków służbowych)	15	30	13	26
Kolegi /koleżanki	5	10	15	30
Obywatela (życie zgodne z prawem)	20	40	23	46

Źródło: Badania ankietowe własne.

Pełnienie ról społecznych, według wymienionych kryteriów, stanowi pozytywną przesłankę świadcząca o prawidłowym procesie readaptacji społecznej dozorowanych. Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że najkorzystniej prezentują się zmiany w pełnieniu przez dozorowanych roli rodzica. Bardzo zbliżone oceny w tym względzie kuratorów i ich podopiecznych sugerują, iż dozorowani te obowiązki starają się wypełniać prawidłowo. W ocenie kuratorów 23 osoby (46%) rolę ojca / matki spełniają bez zastrzeżeń. Dozorowani podają wyższy wskaźnik (25 ankietowanych – 50%), ale nie jest to mimo wszystko wynik doskonały. Pozostali ankietowani z tej grupy (50%) nie potwierdzają, iż należycie wywiązują się z tego zadania, aczkolwiek 60% ogółu badanych przyznaje, że zawarło porozumienie z rodziną (patrz tabela 38). Pełnienie roli obywatela żyjącego zgodnie z prawem pozostawia wiele do życzenia. Aż 60% kuratorów i 50% dozorowanych wskazuje na możliwość popadania osób z grupy podopiecznych w konflikty z prawem.

Pesymistycznie ocenić należy problem uczciwej realizacji obowiązku pracy przez dozorowanych. Jedynie 13 podopiecznych stwierdziło korzystną zmianę w zakresie

pełnienia roli pracownika. Warto jednak podkreślić, że taka sytuacja może wynikać z faktu braku zatrudnienia większości spośród badanych respondentów. W podjętych badaniach szukano również odpowiedzi na pytanie: które formy pomocy postpenitencjarnej przynoszą najlepsze efekty w społecznej readaptacji dozorowanych? Uzyskane wyniki ilustruje tabela 40.

Tabela 40. Formy pomocy postpenitencjarnej przynoszące zdaniem kuratorów sądowych najlepsze efekty w społecznej readaptacji dozorowanych.

Formy pomocy	Ocena kuratorów sądowych	
	N	%
Porady i wskazówki jak postępować	30	60
Pomoc w podjęciu pracy	23	46
Pomoc w znalezieniu mieszkania	8	16
Pomoc finansowa	7	14
Pomoc rzeczowa	-	-
Ułatwienie i pomoc w załatwianiu różnych spraw w urzędach	1	2
Ułatwienie w spłacaniu grzywien oraz kosztów sądowych	7	14
Mediacje rodzinne	18	36
Pomoc w podjęciu leczenia w poradni specjalistycznej	10	20
Pomoc w zerwaniu kontaktów ze środowiskiem przestępczym	5	10
Pomoc w zerwaniu z nałogami	13	26

Źródła: Badania ankietowe własne.

Z uzyskanych informacji wynika, że wśród wielu form pomocy postpenitencjarnej najlepsze, a tym samym najbardziej długotrwałe zmiany osiągnęte są poprzez udzielanie porad i wskazówek jak postępować (30 ankietowanych kuratorów – 60%), pomocy w podjęciu pracy (23 badanych – 46%) oraz pomocy w poprawie stosunków rodzinnych. Badania dowodzą, że efekty pomocy postpenitencjarnej uwidaczniają się najwyraźniej w obrębie ogólnej poprawy kontaktów między podopiecznymi a ich rodzinami, a także w obrębie pełnienia przez nich ról odpowiedzialnego rodzica.

Oceniając efektywność działań postpenitencjarnych, na drugim miejscu respondenci umieścili pomoc w podjęciu pracy (46%). Są to z pewnością działania w które kuratorzy wkładają wiele pracy. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że forma ta nie będzie przynosić oczekiwanych efektów dopóty, dopóki stopień bezrobocia będzie tak wysoki jak dotychczas. Powoduje to często bezradność kuratorów w kwestii zapewnienia podopiecznemu jakiegokolwiek zatrudnienia. Skuteczną formą pomocy dozorowanym są mediacje rodzinne (36%), które mają szczególne znaczenie z punktu widzenia zachowania dobrego stanu psychicznego dozorowanego. Efekty z tego płynące, choćby w postaci

atmosfery akceptacji osoby podopiecznego w rodzinie, motywują go do dalszej pracy nad osobą.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że efekty pomocy postpenitencjarnej uwarunkowane są wieloma czynnikami, często z zakresu środków i możliwości udzielania pomocy materialnej. Trudności kuratorów w zdobywaniu środków finansowych i w znalezieniu pracy dla dozorowanego wywołuje u podopiecznych postawę roszczeniową. Kuratorzy potwierdzają to w 100%. Ci ostatni starają się należycie wypełniać swą rolę przy wykorzystaniu dostępnych form pomocy nie wymagających dużych nakładów finansowych. Przynoszą one wymierne efekty, co doceniane jest przez podopiecznych.

ROZDZIAŁ 6

Podjęta problematyka w świetle przeprowadzonych badań

6.1 Analiza danych uzyskanych poprzez badanie

W celu zapoznania się z sytuacją społeczno – ekonomiczną oraz dla uzyskania innych informacji o pomocy postpenitencjarnej przebadalem 50 osób osadzonych w Zakładzie Karnym w Pińczowie. Realizując wspomniany cel zastosowałem ankietę umożliwiającą uzyskanie informacji dotyczących: właściwości społeczno – demograficznych badanych, ich sytuacji po odbyciu kary oraz wiedzy o pomocy postpenitencjarnej i jej zakresie. Interesowały mnie także dane o:

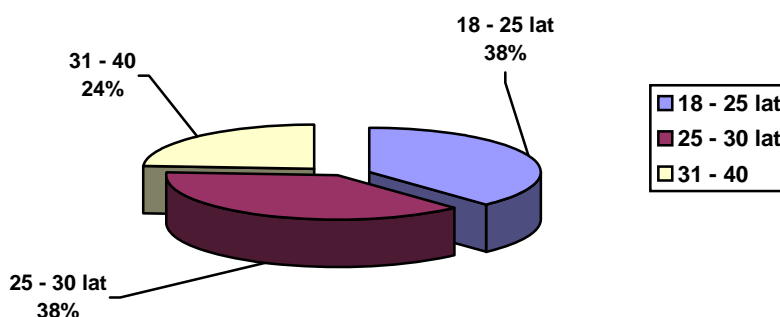
- źródłach uzyskania pomocy postpenitencjarnej znane badanym,
- zakresie tej pomocy i subiektywnej ocenie jej wartości,
- miejscach pracy po odbyciu poprzedniej kary pozbawienia wolności,
- rodzaju oczekiwanej pomocy sprzyjającego procesowi readaptacji społecznej,
- oczekiwaniach osadzonych co do pomocy, dla ich rodzin i dla nich samych (materialnej i moralnej),
- korzystaniu ze świadczeń leczniczych,
- skuteczności uzyskanej pomocy postpenitencjarnej.

W charakterystyce struktury wieku skazanych na karę pozbawienia wolności i osadzonych w Zakładzie Karnym w Pińczowie uwzględniono przedziały wiekowe: 18-24 lata, 25-30 lat, 31-40 lat. Analiza struktury wieku wskazuje, że znaczna część osadzonych w więzieniu nie ukończyła lat 30. Ilustruje to tabela 41 i wykres 7.

Tabela 41. Wiek badanych.

Wiek badanych w latach	N = 50	%
18 – 24	19	38
25 – 30	19	38
31 – 40	12	24
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Wykres 7. Wiek badanych.

Osadzeni stanowią bardzo zróżnicowaną zbiorowość pod względem cech demograficznych: wiek, poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania, stan cywilny, ilość posiadanych dzieci. W przedziale wiekowym od 18 do 30 lat znajduje się grupa 38 osób. Wynika stąd, że działania przestępcze karane sądownie charakteryzują nierzadko ludzi młodych, często nie po raz pierwszy skazanych i osadzonych – co uwidocznione zostanie w dalszej części analizy wyników badań ankietowych.

Ponad połowa ankietowanych posiada wykształcenie zasadnicze zawodowe (57%). W dotychczasowym życiu więźniowie w kwestii wykształcenia osiągnęli wyniki bardzo mierne. Wynika to prawdopodobnie głównie z czynników środowiskowych, które z pewnością miały decydujący wpływ na wybranie przez skazanych przestępczej drogi w życiu. Wykształcenie badanych obrazuje tabela 42.

Tabela 42. Wykształcenie ankietowanych.

Wykształcenie	N = 50	%
Niepełne podstawowe	2	4
Podstawowe	13	25
Zasadnicze zawodowe	28	57
Średnie	7	14
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Posiadanie niepełnego podstawowego wykształcenia przez skazanych wskazuje, że jedną z częstych przyczyn ich społecznych postaw są braki w opiece i zaniedbania wychowawcze w domu rodzinnym. Analizując pojedyncze przypadki możemy ustalić, że ci ludzie mają za sobą lata pobytu w domach dziecka i w ośrodkach wychowawczych, które nie zawsze należycie wypełniały swoje funkcje edukacyjne.

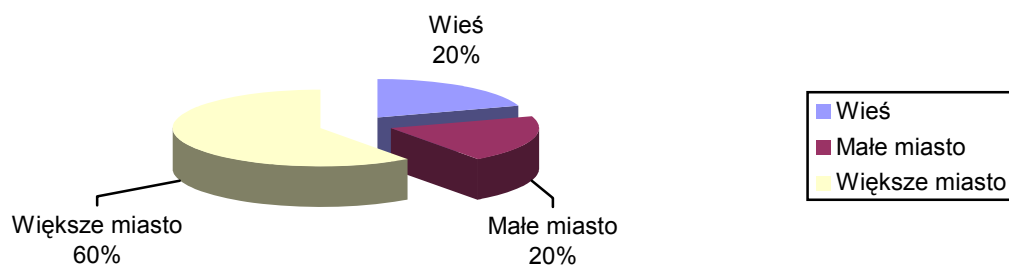
Tabela 43 i wykres 8 zawierają wyniki przydatne do analizy problemu zależności wyboru drogi przestępczego działania od miejsca zamieszkania respondentów. Okazuje się, że środowisko wielkomijskie ma trzykrotnie większy wpływ na przestępcze działania skazanych. Wieś i małe miasto (do 20 tys. mieszkańców) nie stanowią w tym względzie szczególnie motywującego środowiska wyzwalającego chęć popełniania potencjalnych przestępstw. Wieś i małe miasto nie różnią się wielkością negatywnych wpływów środowiskowych.

Tabela 43. Miejsce zamieszkania respondentów.

Miejsce zamieszkania	N = 50	%
Wieś	10	20
Małe miasto (do 20 tys.)	10	20
Większe miasto (powyż. 20 tys.)	30	60
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Wykres 8. Miejsce zamieszkania respondentów.

Większość badanych pochodzi z miast, w tym 60% z liczących powyżej 20 tys. mieszkańców. Dobór próby uniemożliwia uogólnienie wyników badanych na wszystkich osadzonych w zakładzie karnym w Pińczowie. Wyniki badań wskazują jednak na istnienie prawidłowości, iż przestępczość i recydywa mają miejski charakter. To miasto także jest miejscem gdzie sprawcy tychże przestępstw dokonują.

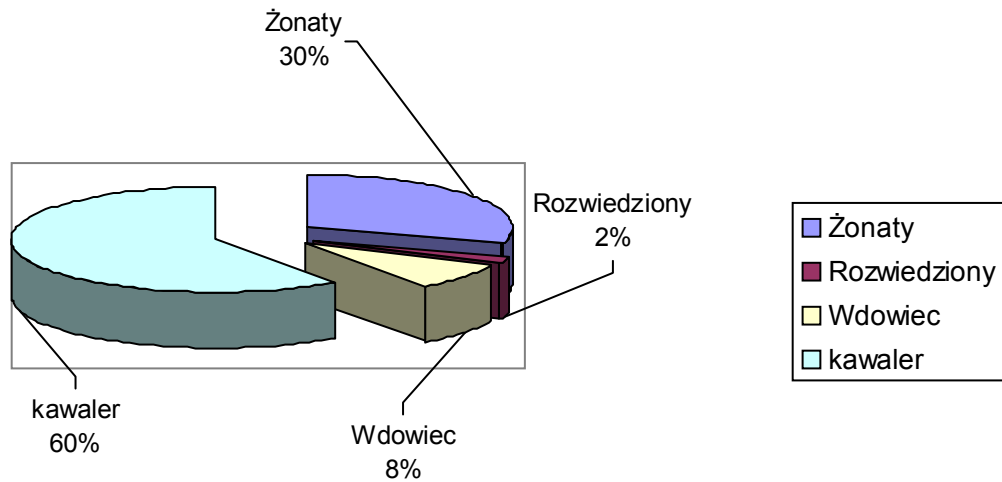
Na podstawie uzyskanych danych i literatury przedmiotu należy sądzić, że powrót do środowiska społecznego skazanych pochodzących ze wsi jest znacznie łatwiejszy niż współwięźniów pochodzących z miast. Więźniowie pochodzący ze wsi, często posiadający własne gospodarstwo rolne lub wcześniej pracujący w gospodarstwie swoich rodziców, mają własne źródła utrzymania. Można sądzić, że przestępcy ci nie będą całkowicie odrzuceni przez społeczność wiejską. Posiadanie gospodarstwa, a przede wszystkim własnej rodziny, jeśli nie uległa ona rozbiciu w trakcie odbywania wyroku, będzie dodatkowym czynnikiem ułatwiającym ich powrót do lokalnej społeczności, niezależnie od wieku i posiadanego poziomu wykształcenia.

Środowisko miejskie relatywnie zapewnia większą anonimowość opuszczających więzienie. Łatwiej im uniknąć społecznego naznaczenia, często pomimo posiadanych tatuaży, a tym samym uniknąć procesu wykluczenia prowadzącego do dalszej marginalizacji społecznej i izolowania jednostki. Bez wątpienia wpływa to na powrót na drogę przestępstwa. W procesie oddziaływań postpenitencjarnych pojawiają się jednak trudności w zapewnieniu stabilnych źródeł utrzymania, a przede wszystkim stałej pracy w warunkach wysokich wskaźników bezrobocia w miastach. Na lokalnych rynkach pracy czynnik ten potęguje marginalizacją społeczną byłych więźniów. Można założyć, że większość z nich niezależnie od ich osobistych nastawień, przekonań i wyobrażeń co do warunków funkcjonowania po opuszczenia murów więzienia będzie wchodzić w szarą strefę gospodarczą.

Tabela 44. Stan cywilny badanych.

Stan cywilny	N = 50	%
Żonaty	15	30
Rozwiedziony	1	2
Wdowiec	3	8
Kawaler	31	60
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

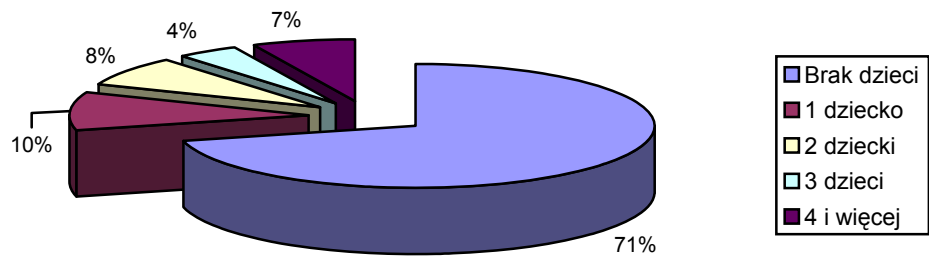
Wykres 9. Stan cywilny badanych.

Większość badanych stanowią kawalerowie, którzy nie posiadają własnych rodzin i nie trwają w konkubinacie. Nie stwarza to przesłanek do udzielania im szczególnej pomocy materialnej poza obligatoryjnymi normami. Nie żonaci stanowią 60% ogółu badanych. Tak wysoki odsetek kawalerów warunkuje fakt, że większość z nich trafiła do zakładów karnych lub poprawczych przed osiągnięciem pełnoletności i prawnych podstaw umożliwiających zawarcie małżeństwa. M.in. dlatego grupa ta nie posiada jeszcze dzieci. Dzietność uczestników badań przedstawia tabela 45.

Tabela 45. Dzietność badanych.

Ilość posiadanych dzieci	N = 50	%
0	36	71
1	5	10
2	4	8
3	2	4
4 i więcej	3	7
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Wykres 10 Dzietność badanych

Bezdzietność skazanych obejmuje 36 przypadków (71%), co większość praktyce oznacza, że dominująca większość osadzonych nie pełni obowiązków rodzinnych w zakładzie. Ma to znaczenie dla oddziaływań postpenitencjarnych, gdyż bezdzietność nie wymaga wspomaganie materialnego czy finansowego. Wśród respondentów tylko 10% posiada jedno dziecko, 8% ma na utrzymaniu dwoje dzieci, 4% troje. Rodziny wielodzietne stanowią 7% populacji badanych (3 przypadki), co nie jest wskaźnikiem wysokim i nie powoduje konieczności głębszej analizy tego stanu rzeczy pod kątem pomocy postpenitencjarnej.

Uznać można, że 22% skazanych stanowi grupę recydywistów karanych w przeszłości trzy i więcej razy (11 przypadków z populacji 50 skazanych i osadzonych). Uprzednią karalność badanych osadzonych w zakładach karnych ilustruje poniższa tabela.

Tabela 46. Uprzednia karalność badanych.

Który raz odbywa karę pozbawienia wolności	N = 50	%
Pierwszy	16	33
Drugi	23	45
Trzeci i więcej	11	22
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Co piąty respondent przebywał w zakładach karnych trzy i więcej razy, niespełna połowa była drugi raz w więzieniu, a co trzeci badany był skazany po raz pierwszy. Można

wnioskować, że recydywistami są częściej młodzi mieszkańcy miast, mający nie więcej niż trzydzieści lat, posiadający wykształcenie zasadnicze i niższe.

6.2 Rodzaje i formy pomocy postpenitencjarnej uzyskanej przez badanych

Po opuszczeniu zakładu karnego na pierwszą pomoc postpenitencjarną zwolnieni mogą liczyć przez kontakt z kuratorem. Dane dotyczące spotkań byłych więźniów z kuratorami prezentuje tabela 47.

Tabela 47. Nadzór kuratora po odbyciu poprzedniej kary.

Nadzór kuratora	N = 50	%
Tak	13	26
Nie	37	74
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Zdecydowanie większość ankietowanych odpowiedziała, że nie była pod opieką kuratora, co nie zawsze było zgodne z prawdą. Po weryfikacji odpowiedzi kuratorów i wnikliwej analizie dokumentów można stwierdzić, iż mimo formalnego nadzoru przypisanego kuratorowi przez sąd, dozorczy utrzymywali sporadyczny kontakt z podopiecznymi. Dozorowani nie odczuwali opieki ani nie otrzymywali należytego wsparcia. Z przeprowadzonych rozmów i ustaleń wynika, iż brak prawidłowego wywiązywania się kuratorów ze swych obowiązków odnosi się przede wszystkim do byłych skazanych pochodzących ze wsi i małych miast.

O możliwościach uzyskania pomocy postpenitencjarnej zainteresowani dowiadywali się w większości przypadków od wychowawców. Wyniki badań w tym zakresie przedstawia poniższa tabela.

Tabela 48. Źródła informacji o możliwości uzyskania pomocy postpenitencjarnej.

Źródło informacji:	N = 50	%
Wychowawca	34	68
Kurator	0	0
Kapelan	0	0
Inna osoba	0	0
Współwięzień	14	28
Nikt mnie nie informował	2	4
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

O uzyskaniu pomocy postpenitencjarnej informują wychowawcy zakładu karnego, na których wskazało 68% populacji badanych. Informacji na ten temat byli skazani nie otrzymali ani od kuratora, ani od kapelana więziennego. O tym, że „nikt mnie nie informował” stwierdziły tylko dwie osoby - 4% badanych. Natomiast 28% spośród skazanych (14 osób) przyznaje, że informacje na ten temat uzyskali od współwięźniów. Pozostałe osoby mogące służyć informacjami o pomocy postpenitencjarnej nie uzyskały ani jednego wskazania. Należy stwierdzić, że zaskakujący jest fakt braku aktywności kuratorów. Zebrane informacje pozwalają wnioskować, iż istnieje rozbieżność pomiędzy założeniami pomocy postpenitencjarnej, a faktycznym stanem rzeczy. Można również uznać, że więźniowie ze wsi i małych miasteczek częściej byli informowani o możliwości uzyskania pomocy przez wychowawców, a więźniowie z dużych miast przez współwięźniów lub przez osoby mające powiązania ze środowiskiem przestępczym. Osoby te orientują się w stosowanych przez urzędy i organizacje społeczne formach udzielania pomocy postpenitencjarnej. Korzystają z tych informacji często w celu wyłudzenia wsparcia finansowego, którego wcale nie potrzebują. Jest to proceder często praktykowany jest przez recydywistów penitencjarnych, którzy na wolności utrzymują się z zasiłków i pomocy charytatywnej zamiast podejmować pracę.

Tabela 49. Korzystanie z pomocy postpenitencjarnej przez skazanych opuszczających zakład karny.

Korzystanie z pomocy postpenitencjarnej	N = 50	%
Tak	18	35
Nie	27	54
Brak odpowiedzi	5	11
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Odpowiedzi negatywnej dotyczącej pytania: Czy korzystasz z pomocy postpenitencjarnej? – udzieliła więcej niż połowa respondentów, bo aż 54%. Tylko co trzeci ankietowany (35%) potwierdził, że skorzystał w przeszłości lub korzysta z pomocy. Z tym, że należy zauważyć, iż przez „pomoc” ankietowani rozumieją oferowanie im przyjęcia wsparcia rzeczowego (materialnego) i pieniężnego. Sądzą powszechnie, że w

tym zakresie roszczenia ich podlegają ochronie prawnej, bo tak zdecydował ustawodawca.

Tabela 50. Uzyskanie pomocy postpenitencjarnej po opuszczeniu zakładu karnego.

Uzyskanie pomocy materialnej	N = 50	%
Tak	16	31
Nie	21	43
Brak odpowiedzi	13	26
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Brak pomocy materialnej potwierdza 21 ankietowanych (43%) ogółu więźniów. Do korzystania z niej przyznaje się jedna trzecia badanych (16 osób – 31%). Natomiast stosunkowo wielu, bo aż 13 respondentów (26%) nie udziela odpowiedzi. Wynikać to może z niechęci do funkcjonariuszy zajmujących się organizowaniem i udzielaniem pomocy postpenitencjarnej oraz nie satysfakcjonującej ich skali pomocy materialnej. Przyjmując, iż 17 respondentów trafiło do aresztu, zakładu karnego po raz pierwszy, to okazuje się, że pomocy postpenitencjarnej było pozbawionych aż 14 z nich.

Wśród stosowanych form pomocy postpenitencjarnej są środki rzeczowe (m.in. odzież, obuwie, żywność) i pieniądze. Wielu badanych korzystało z kilku form pomocy rzeczowej i pieniężnej, co potwierdzają dane w tabeli 51.

Tabela 51. Rodzaj pomocy uzyskanej przez opuszczających zakład karny.

Rodzaj udzielonej pomocy	N = 50	%
Odzież i obuwie	21	41
Żywność	3	4
Zapomoga pieniężna	32	63
Inne	2	4
Brak odpowiedzi	18	35

Źródło: Badania ankietowe własne.

Zapomoga pieniężna była najbardziej oczekiwaną formą pomocy postpenitencjarnej, jak wynika to z opinii 32 ankietowych (63%), potwierdzających otrzymanie pieniędzy. Odzież i obuwie otrzymało 21 osób (41%), co również jest wskaźnikiem dość znacznym. Z innych form pomocy skorzystało tylko 5 osób (8%), a pozostali (8 osób – 35%) nie

udzielili żadnej odpowiedzi. W opinii adresatów pomoc jest nie wystarczająca obrazuje to tabela 52.

Tabela 52. Czy pomoc materialna udzielana przez zakład karny osobie zwolnionej jest wystarczająca?

Czy pomoc materialna jest wystarczająca	N = 50	%
Tak	3	6
Nie	35	70
Nie ma własnego zdania	9	18
Brak odpowiedzi	3	6
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Odpowiedzi twierdzącej udzieliło jedynie 3 ankietowanych stanowiących niewielki odsetek populacji badanych (6%). Z pewnością wszyscy badani zdają sobie sprawę z trudności z jakimi będą się borykać za więzienną bramą. Stanowić je będą bezrobocie i trudna sytuacja na rynku pracy. W wielu przypadkach nie mają oni mieszkania lub chociażby miejsca zakwaterowania. Wiedzą, że wiele problemów nie będą w stanie rozwiązać samodzielnie. Stąd aż 35 ankietowanych (70%) uważa, że otrzymywana pomoc przy opuszczaniu zakładu karnego i później jest niewystarczająca. Własnego zdania na ten temat nie posiada 9 zwolnionych (18%), co interpretować należy jako przejaw niepewności co do możliwości jej uzyskania. Żadnej odpowiedzi nie udzieliło 3 ankietowanych, co może być skutkiem obaw, że każda odpowiedź może być dla nich niekorzystna. Z prowadzonych bezpośrednio rozmów wynika, że nikt z ankietowanych nie wykazywał postawy roszczeniowej w dążeniu do uzyskania większej pomocy materialnej. Jednakże postawy te nie są na tyle subiektywne, że najprawdopodobniej nie odpowiadają rzeczywistości.

Opinie byłych skazanych w sprawie wysokości pomocy finansowej jakiej oczekiwali zostały zaprezentowane w tabeli 53.

Tabela 53. Wysokość pomocy finansowej proponowana przez badanych.

Wysokość pomocy materialnej (zł)	N=50	%
50-100	4	8
500-1000	21	41
1100-2000	10	20
2500-6000	10	20
Brak odpowiedzi	5	11
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Proponowanie przez ankietowanych kwoty pomocy finansowej są bardzo różnicowane. Wahają się w przedziale od 50 zł do 6000zł. Postulowane kwoty pomocy podzielono na bardziej czytelne cztery przedziały. Tylko czterech z ankietowanych (8%) uznało, że wysokość pomocy pieniężnej powinna umieścić się w przedziale 50 – 400 zł. Górna granica tego przedziału przekracza możliwości zakładów karnych. Dlatego też zupełnie nieracjonalne wydają się być dalsze oczekiwania i propozycje opuszczających zakład karny. Z badanej populacji aż 21 osób (41%) uznaje, że otrzymywane pieniądze przy opuszczaniu zakładu nie powinny być mniejsze niż 500zł - winny mieścić się w granicach od 500zł do 1000zł. Kolejne postulaty dotyczą kwot: 1100 – 2000zł (10 osób – 20%), a nawet kwot 2500 – 6000zł (10 osób – 20%). Należy sądzić, że pomoc finansowa w przekonaniu badanych winna umożliwić każdemu z nich przetrwanie dłuższego okresu czasu, niezbędnego dla znalezienia zatrudnienia i źródła dochodów, czy też uzyskania własnego mieszkania.

Po zwolnieniu z zakładu karnego byli skazani liczą na pomoc nie tylko kuratora sądowego (46%), ale również na organizacje pozarządowe, instytucje charytatywne i inne. W ankiecie badani mogli zaznaczyć w kolejności te instytucje, urzędy i organizacje które budzą u nich największe zaufanie. Dane statystyczne zawarte w tabeli 54 pozwalają na sporządzenie ich wykazu według kolejności wyborów ankietowanych. Wyniki ankiety wyglądają następująco:

1. kurator sądowy (23 wybory – 46%)
2. organizacje społeczne (20 wyborów – 39%)
3. zakłady karne (16 wybory – 31%)
4. inne (11 wyborów – 21%)
5. terenowy organ administracji państwowej (3 wybory – 6%).

Tabela 54. Od jakich instytucji badani oczekują pomocy po zwolnieniu z zakładu karnego?

Instytucje, do których badani oczekują pomocy	N=50	%
Zakład Karny	16	31
Terenowy organ administracji państwowej	3	6
Organizacje społeczne	20	39
Kurator sądowy	23	46
Inne	11	21
Brak odpowiedzi	4	8

Źródło: Badania ankietowe własne.

Dla wszystkich ankietowanych duże znaczenie ma uzyskanie pomocy w zdobyciu pracy lub uzyskanie przeszkolenia zawodowego. Istotne jest także nawiązanie kontaktu z rodziną. Część skazanych ma też na utrzymaniu dzieci. Znakomita większość uczestników badań, z racji wieku, powinna podjąć aktywność zawodową w celu zdobycia stabilizacji materialnej i społecznej. Udzielanie pomocy w tym zakresie może mieć charakter wsparcia moralnego, np. przy założeniu własnej rodziny.

Tabela 55. Korzystanie z pomocy polegającej na znalezieniu pracy lub przygotowaniu zawodowym.

Korzystanie z pomocy w znalezieniu pracy	N=50	%
TAK	18	36
NIE	25	50
Brak odpowiedzi	7	14
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Korzystanie z pomocy w znalezieniu pracy wskazuje 18 osób (36%). Z rozmów sondażowych prowadzonych z ankietowanymi wynika, że wiedzą oni jakiej pomocy w tym zakresie udzielają instytucje państwowe, kuratorzy, organizacje społeczne i inne. Najczęściej więźniowie korzystali tak zresztą jak inni bezrobotni z pośrednictwa powiatowych urzędów pracy. Odpowiedzi nie udzieliło tylko od 7 respondentów (14% ankietowanych).

Znalezienie pracy w swoim środowisku lokalnym, zwłaszcza na wsi czy małym mieście stanowi dla opuszczających zakład karny nie lada problem. Jak już wspomniano, znacząca większość z osadzonych wcześniej nie była nigdzie zatrudniona. Przeważnie ciążyło na nich znamię „kryminalisty”. Po odbyciu poprzedniego wyroku najczęściej byli bierni zawodowo.

Tabela 56. Poprzednie miejsca pracy osób opuszczających zakład karny.

Miejsce pracy po poprzednim Opuszczeniu zakładu karnego	N=50	%
Poprzedni zakład pracy	1	2
Inny zakład pracy w tej samej miejscowości	2	4
Inny zakład pracy w innej miejscowości	2	4
Nie pracowałem	38	76
Brak	7	14
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Z tabeli wynika, że na 50 ankietowanych, po odbyciu poprzedniej kary pozbawienia wolności, pracy nie podjęło 38 osób, stanowiących 76% ogółu. Do ostatniego miejsca pracy powrócił tylko jeden (2%). Do innego zakładu pracy, ale w tej samej miejscowości, trafiło po odbyciu kary tylko dwóch zwolnionych (4%). W innej miejscowości pracę znalazło też tylko dwóch (4%) byłych więźniów. Stwierdzić można zatem, że bezrobotni nie korzystali ze skutecznej pomocy w znalezieniu zatrudnienia. Korzystali wprawdzie z pomocy społecznej (np. zapomóg lub zasiłków dla bezrobotnych), ale nie podjęli koniecznych starań aby nie stanowić obciążenia finansowego dla swoich rodzin. Można przypuszczać, że brak stabilnych warunków życiowych, utrzymywanie kontaktów np. ze środowiskiem przestępczym, spowodować może recydywę i w efekcie ponowne osadzenie w zakładzie karnym.

Tabela 57. Instytucje pomagające osobie opuszczającej zakład karny.

Kto pomógł w znalezieniu pracy	N=50	%
Kurator sądowy	0	0
Zakład karny	0	0
Poprzedni zakład pracy	0	0
Nikt	38	76
Inne	4	8
Brak odpowiedzi	8	16
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Z dwóch ostatnich zestawień zawartych w tabelach (56, 57) wynika, że nikt nie pomógł byłym skazanym w znalezieniu pracy:

- ani zakład karny,
- ani kurator sądowy,
- ani poprzedni zakład pracy.

Jedynie wśród odpowiedzi „inne” 2 badanych wskazało na rodzinę. Te dane, wykazują na konieczność wprowadzenia radykalnych działań w przygotowanie byłym więźniom możliwości zatrudnienia. W istniejącej rzeczywistości wszystko przemawia za tym, że wrócą oni na drogę przestępstwa. W konsekwencji trafią znów do zakładu karnego, gdzie będą utrzymywani z budżetu państwa. Jeżeli natomiast pozostaną na wolności, najprawdopodobniej utrzymywać się będą z pomocy opieki społecznej.

Zastanawiają wyniki badań ankietowanych w kwestii udzielanej pomocy osobie opuszczającej zakład karny przez zakład pracy.

Tabela 58. Pomoc udzielana przez zakład pracy osobie wychodzącej na wolność.

Oczekiwana pomoc w sprawie podjęcia pracy	N=50	%
Zaliczka pieniężna	0	0
Zakwaterowanie	1	2
Przygotowanie zawodowe	0	0
Nie udzielono żadnej pomocy	4	8
Brak odpowiedzi	45	90
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

W wyliczonych w tabeli formach pomocy, możliwych do zrealizowania przez zakład pracy w jednym tylko przypadku były pracodawca pomógł byłemu skazanemu w uzyskaniu zakwaterowania (2%). Nie udzieliło informacji 45 badanych, nie wybierając żadnej z proponowanych odpowiedzi. Tylko w czterech przypadkach wyraźnie stwierdzono „nie udzielono żadnej pomocy”. Żaden z badanych nie otrzymał zaliczki pieniężnej na bieżące potrzeby po wyjściu z więzienia. Może to mieć związek z tym, że recydywiści przed ostatnim wyrokiem nie pracowali, a może i z faktem, że firmy wycofują się z działalności socjalnej i nie są skłonne do udzielania pomocy nawet swoim obecnym pracownikom.

W jaki sposób są traktowani badani w nowym miejscu pracy ilustrują wyniki ukazane w tabeli 59.

Tabela 59. Przyjęcie badanych w nowym miejscu pracy.

Jak badany został przyjęty w nowym miejscu pracy	N=50	%
Niechętnie	4	8
Wrogo	2	4
Życzliwie	3	6
Obojętnie	4	8
Inne	0	0
Brak odpowiedzi	37	74
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Dokonując oceny ankietowani mogli zakreślić odpowiedzi adekwatne do zaistniałej atmosfery w zakładzie pracy, do którego zostali przyjęci po opuszczeniu zakładu pracy. Większość badanych nie zaznaczyła żadnej odpowiedzi, co z pewnością związane jest z obawą przed przykrymi konsekwencjami ze strony pracodawcy. Nie udzielający

odpowiedzi stanowili grupę 37 osób czyli 74% badanych. Koledzy i kierownictwo zakładu pracy okazywali badanym życzliwość tylko w trzech przypadkach (6%). Obojętność okazywano w stosunku do czterech zatrudnionych zwolnionych z zakładu karnego. Niechętnie a nawet wrogo traktowano 6 byłych więźniów. Postawę współpracowników można po części zrozumieć w warunkach bezrobocia i konkurencji na rynku pracy. Wydaje się jednak, że niechęć lub obojętność względem byłych skazanych tłumaczy autorytarny charakter naszego społeczeństwa.

W procesie adaptacji skazanego w zakładzie pracy mogli brać udział wszyscy pracownicy. Okazało się jednak, że chętnych do udzielania pomocy było bardzo niewiele.

Tabela 60. Instytucje i osoby pomagające w procesie adaptacji byłych skazanych w nowym miejscu pracy.

Pomoc w procesie adaptacji w zakładzie pracy	N=50	%
Dyrekcji	3	6
Związki zawodowe	1	2
Nikt mi nie pomógł	6	12
Inne	0	0
Brak odpowiedzi	40	80
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Z całej populacji badanych 80% nie udzieliło odpowiedzi, które by określały rolę w procesie adaptacji struktur organizacyjnych zakładu pracy. Pomocy udzielono tylko w 4 przypadkach. W trzech udzieliła jej dyrekcja zakładu pracy, w jednym przedstawiciel związków zawodowych. Żadnej pomocy nie uzyskało 6 ankietowanych, stanowiących 12 % ogółu badanych.

Tabela 61. Korzystanie ze świadczeń leczniczych po odbyciu kary pozbawienia wolności.

Korzystanie ze świadczeń leczniczych po odbyciu kary pozbawienia wolności	N = 50	%
Poradnia p/alkoholowa	10	20
Poradnia zdrowia psychicznego	2	4
Poradnia p/gruźlicza	1	2
Nie korzystałem	25	50
Brak odpowiedzi	12	24
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Ze świadczeń leczniczych nie korzystało 25 ankietowanych, stanowiących połowę populacji badanych. Najwięcej badanych korzystało ze świadczeń poradni

przeciwalkoholowej. Niestety, nie można określić, czy nie potrzebowali oni pomocy lekarskiej, czy też nie mieli do niej dostępu m.in. ze względów finansowych.

Tabela 62. Miejsce zamieszkania zwolnionego z zakładu karnego.

Miejsce zamieszkania po zwolnieniu z zakładu karnego	N = 50	%
Z rodziną	37	75
Rodzina mnie nie przyjęła	1	2
Zdecydowałem się nie wracać do szkoły	4	8
Inne	2	4
Brak odpowiedzi	6	12
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Do miejsc zamieszkania wspólnie z rodziną powróciło 37 badanych co stanowi 75% ogółu. Do rodziny nie wróciło 4 byłych skazanych (8%), którzy taką decyzję podjęli samodzielnie. Tylko w 1 przypadku rodzina nie przyjęła swego członka do domu (2%). Z innych przyczyn do swojej rodziny nie wróciły dwie osoby. Odpowiedzi nie udzieliło 6 osób (12%). Dla byłych skazanych rodzina była najważniejszą grupą wsparcia, nie mówiąc już o więzach emocjonalnych łączących skazanych z najbliższymi.

Tabela 63. Oczekiwania badanych, że państwo będzie pomagać rodzinom skazanych w czasie ich pobytu w zakładzie karnym.

Ocena pomocy rodzinie	N = 50	%
Tak	16	31
Nie	31	63
Brak odpowiedzi	3	6
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Na udzielenie przez instytucje państwowe pomocy rodzinie osadzonego liczyło 16 ankietowanych (31%). Nie oczekiwało pomocy dla rodziny aż 31 osób ankietowanych (63%). Żadnej odpowiedzi nie udzieliło trzech osadzonych.

Tabela 64. Forma pomocy oczekiwanej wobec rodziny.

Oczekiwana pomoc rodzinie	N = 50	%
Materialna	27	54
Moralna	3	6
Brak odpowiedzi	20	40
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Z tabeli 64 wynika, że wsparcia dla swych rodzin oczekiwało znacznie więcej skazanych niż to wynika z zestawienia ukazanego w tabeli 63. Na udzielenie pomocy materialnej rodzinie liczyło 27 ankietowanych. Trzech zaś na pomoc moralną. Zdawali sobie jednak sprawę z tego, że ich rodziny pozbawione są instytucjonalnej pomocy, choć zawodowi kuratorzy jak i wychowawcy więzienni byli w stanie jej udzielić.

Niektóre rodziny osadzonych otrzymywały pomoc w czasie ich pobytu w zakładzie karnym.

Tabela 65. Skąd rodziny otrzymywały pomoc podczas pobytu badanego w zakładzie karnym?

Skąd rodzina otrzymała pomoc	N = 50	%
Organizacje społeczne	6	12
Zakład pracy	0	0
Zakład karny	0	0
Kurator sądowy	0	0
Nikt im nie pomógł	37	74
Inne	2	4
Brak odpowiedzi	5	10
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Pomocy rodzinom skazanym w 6 przypadkach udzieliły organizacje społeczne. Sytuacją w rodzinie skazanych nie interesowały się ich były zakłady pracy. Nie interesował się też zakład karny, ani kurator sądowy. Z innych źródeł z pomocy skorzystały dwie rodziny (4% ogółu). Odpowiedzi nie udzieliło 5 osadzonych (10%). „Nikt im nie pomógł” – to stwierdzenie 37 osadzonych, stanowiących aż 74% respondentów.

Z badań nie wynika z jakiego powodu zdecydowana większość rodzin nie uzyskała pomocy. Możliwe jest, że sytuacja bytowa tychże rodzin nie wymagała pomocy żadnych organizacji czy instytucji. Ale najbardziej prawdopodobny jest brak możliwości jej udzielenia przez kogokolwiek.

6.3 Pomoc postpenitencjarna w ocenie skazanego.

W celu uzyskania informacji dotyczących oceny przez skazanych organizowanej pomocy postpenitencjarnej w ankiecie zamieszczono pytania:

- Czy pomoc materialna udzielana przez zakład karny osobie skazanej jest wystarczająca?

- Czy pomoc udzielona przez kuratora sądowego jest wystarczająca?

Badani oceniali pomoc moralną i materialną udzielaną im i ich rodzinom. Mieli oni do dyspozycji skalę 6 – cio stopniową od 0 do 5.

Tabela 66. Ocena pomocy materialnej udzielonej osobie zwolnionej z zakładu karnego.

Ocena pomocy materialnej udzielonej osobie zwolnionej	N= 50	%
0 punktów	17	34
1 punkt	21	41
2 punkt	6	12
3 punkty	2	4
4 punkty	0	0
5 punktów	0	0
Brak odpowiedzi	4	9
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

W ocenie pomocy materialnej udzielonej osobie zwolnionej – 17 ankietowanych (34%) wystawiło najniższą notę „0” punktów. Jeden punkt przyznało – 21 ankietowanych (41%), dwa punkty tylko 6 oceniających (12%), trzy punkty – tylko 2 ankietowanych (4%). Łącznie ocenę poniżej 2 punktów wystawiła grupa 38 badanych stanowiących 76% ogółu respondentów. Również niskie noty w skali od 0 do 5 ankietowani wystawili przy ocenie uzyskiwanej pomocy moralnej świadczonej przez zakład karny.

Tabela 67. Ocena pomocy moralnej udzielonej osobie zwolnionej z zakładu karnego.

Ocena pomocy materialnej udzielonej rodzinie skazanego.	N = 50	%
0 punktów	14	29
1 punkt	24	47
2 punkt	3	6
3 punkty	2	4
4 punkty	0	0
5 punktów	0	0
Brak odpowiedzi	7	14
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Pomocy moralna udzielona osobie opuszczającej zakład karny była jeszcze niżej oceniona przez ankietowanych niż pomoc materialna. Zdecydowana większość badanych oceniła pomoc moralną jako niedostateczną. Najniższą notę - „0” punktów wystawiło 14 badanych (29%), 1 punkt – 24 respondentów (47%), 2 punkty – 3 ankietowanych (6%),

3 punkty – 2 ankietowanych (4%). Wyborów nie przekraczających 1 punkt dokonało 38 (76%) ogółu badanych.

Ocena pomocy materialnej udzielonej rodzinie skazanego jest również żenująco niska. Wyniki ukazuje tabela 68.

Tabela 68. Ocena pomocy materialnej udzielonej rodzinie skazanego.

Ocena pomocy materialnej udzielonej rodzinie skazanego	N = 50	%
0 punktów	35	70
1 punkt	1	2
2 punkty	0	0
3 punkty	0	0
4 punkty	0	0
5 punktów	0	0
Brak odpowiedzi	14	28
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Aż 35 respondentów nie wystawiło przy ocenie tej formy pomocy ani jednego punktu. Tylko jedna osoba przyznała jeden punkt (2%). Oceny nie dokonało 14 ankietowanych (28%).

Tabela 69. Ocena pomocy moralnej udzielonej rodzinie skazanego.

Ocena pomocy moralnej udzielonej rodzinie skazanego	N = 50	%
0 punktów	37	74
1 punkt	2	4
2 punkty	1	2
3 punkty	0	0
4 punkty	0	0
5 punktów	0	0
Brak odpowiedzi	10	20
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

W odniesieniu do oceny pomocy moralnej udzielonej rodzinie skazanego 37 osób, (74%) nie wystawiło nawet jednego punktu. Tylko 2 osoby (4%) przyznały jeden punkt, dwa punkty natomiast jedna osoba. Odpowiedzi nie udzieliło 10 osób (20%). Ogólnie respondenci bardzo nisko oceniali pomoc udzielaną ich rodzinom. Na podstawie informacji uzyskanych od ankietowanych wnosić należy, że organizacje zobowiązane do udzielania pomocy więźniom i ich rodzinom nie spełniają pokładanych w nich oczekiwań.

Pozostaje odrębnym zagadnieniem czy powyższe stwierdzenie stanowi dowód na roszczeniowe postawy skazanych, czy też na dysfunkcjonalność instytucjonalnego systemu wsparcia.

Na podstawie zrealizowanych badań nie można jednoznacznie rozstrzygnąć tej kwestii. Dobór próby uniemożliwia bowiem uogólnienie tych badań, nawet na całą zbiorowość osadzonych w Zakładzie Karnym w Pińczowie.

Tabela 70. Ocena pomocy udzielonej przez kuratora sądowego.

Pomoc udzielona przez kuratora sądowego	N=50	%
Wystarczająca	6	12
Niewystarczająca	33	66
Nie ma własnego zdania	5	10
Brak odpowiedzi	6	12
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Dozór kuratora sądowego 33 osoby ankietowane (66%) oceniły jako niewystarczający. Tylko sześciu ankietowanych (12%) wskazało, że ich zdaniem jest on wystarczający. Pozostali respondenci nie mieli zdania w tej kwestii lub nie udzielili odpowiedzi.

Uzyskane wyniki wskazują na fakt, iż działalność zawodowych kuratorów sądowych również nie znajduje uznania wśród potencjalnych podopiecznych.

Tabela 71. Czy zwiększona pomoc postpenitencjarna zapobiegałaby ponownemu popełnianiu przestępstw?

Czy zwiększona pomoc zapobiegłaby powrotowi do przestępstw	N= 50	%
Tak	42	84
Nie	7	14
Brak odpowiedzi	1	2
Razem	50	100

Źródło: Badania ankietowe własne.

Na pytanie „czy zwiększona pomoc postpenitencjarna zapobiegałaby ponownemu popełnianiu przestępstw?” odpowiedzi twierdzącej udzieliły 42 osoby ankietowane (84%). Wątpiących w skuteczny wpływ zwiększonej pomocy postpenitencjarnej na zapobieganie ponownemu popełnieniu przestępstwa było tylko 7 osób ankietowanych (14%). Wyniki ankiety sugerują, iż brak oddziaływań postpenitencjarnych sprzyja powrotowi do przestępstwa. Skazani wiedzą, że pozbawienie ich pomocy materialnej i moralnej, wpłynie destruktywnie na proces ich resocjalizacji i readaptacji społecznej.

Formy oczekiwanej pomocy ukazuje tabela 72.

Tabela 72. Jaki rodzaj pomocy po zwiększeniu zapobiegałby ponownemu popełnieniu przestępstwa?

Rodzaj pomocy	N=50	%
Pomoc materialna dla osoby zwolnionej	44	88
Pomoc moralna osobie zwolnionej	23	45
Pomoc materialna rodzinie skazanego	10	20
Pomoc moralna rodzinie skazanego	8	16
Brak odpowiedzi	4	8

Źródło: Badania ankietowe własne.

Najbardziej znaczącą formą zapobiegania powrotowi na drogę przestępczości stanowi – wg ankietowanych – zwiększenie pomocy materialnej dla osób zwolnionych z zakładu karnego. Na ten czynnik wskazuje znacząca większość ankietowanych (88%). W dalszej kolejności respondenci wymieniają pomoc moralną. Część respondentów wskazała na potrzebę udzielenia pomocy materialnej rodzinom skazanych (20%), a tylko 8 osób na potrzebę udzielania pomocy moralnej rodzinom. Rozkład odpowiedzi jest w miarę klarowny. Większość badanej populacji stanowią ludzie młodzi, którzy nie założyli jeszcze rodzin i dla nich udzielanie pomocy skazanym ma priorytetowe znaczenie.

6.4 Wnioski z przeprowadzonych badań

6.4.1 Wnioski poznawcze

Badania własne, mające charakter diagnostyczny, zmierzały do zweryfikowania przyjętych hipotez i do uzyskania rzetelnych informacji dotyczących oddziaływań postpenitencjarnych, do których zobowiązani są m.in. kuratorzy sądowi i funkcjonariusze służby więziennej. Stwierdzono wielokrotnie, w czasie dokonywania analizy materiałów badawczych, że poziom wiedzy osadzonych w zakładzie karnym o obligatoryjnych i fakultatywnych formach pomocy postpenitencjarnej jest niski. Wiedzę z tego zakresu więźniowie zdobywają od wychowawców i współwięźniów oraz z własnych doświadczeń. Wyniki badań wskazują na fakt, iż więźniom najbardziej zależy na uzyskaniu pomocy materialnej, szczególnie w formie pieniężnej. Zdecydowana większość podlegających opiece postpenitencjarnej uważa, że otrzymywane zasiłki są zbyt niskie. Nie spełniają ich

oczekiwań, gdyż nie wystarczają na zaspokojenie podstawowych potrzeb socjalnych, przynajmniej do czasu uzyskania innego stałego źródła dochodów.

Wyniki badań własnych prowadzą do wniosku, że podlegający opiece kuratora zawodowego nie starają się w pełni wykorzystać różnorodnych form pomocy. Być może dlatego, że wzajemne kontakty są sporadyczne i ograniczone. W konsekwencji prowadzi to do nie wywiązywania się byłych skazanych z nakazu podjęcia bądź kontynuowania pracy zarobkowej, nauki zawodu czy leczenia. W wielu przypadkach kuratorzy pełnią dozór jedynie formalnie, co nie chroni podopiecznych przed popełnieniem kolejnego przestępstwa.

Środki budżetowe zakładów karnych są zbyt niskie by mogły wystarczyć na zaspokojenie potrzeb pomocy postpenitencjarnej. Fundusze na te cele są stanowczo zbyt skromne. Często pozwalają jedynie na pokrycie kosztów biletu na przejazdy kredytowe PKP. Przyznawane sumy pomocy co roku są zbliżone kwotowo, zaś siła nabywcza pieniądza maleje. Tymczasem potrzeby i zakres świadczeń są coraz większe.

Młodzi ludzie opuszczający jednostki penitencjarne w województwie świętokrzyskim w większości mają ogromne trudności w znalezieniu pracy w swoim miejscu zamieszkania. W procesie resocjalizacji brak zatrudnienia, co w konsekwencji powoduje brak dochodów, stanowi wysoce destruktywny czynnik. Badani, którym udało się znaleźć pracę stwierdzają, że w nowym miejscu pracy najczęściej nie doświadczają żadnej pomocy w przystosowaniu się do nowych warunków. Wielokrotnie nie potrafią samodzielnie funkcjonować w warunkach wolnościowych. Często zwolnieni z zakładu karnego i powracający do środowisk wiejskich czy małomiasteczkowych nie posiadają kwalifikacji zawodowych odpowiadających potrzebom lokalnego rynku pracy. Pracodawcy nie są też przygotowani do przyjęcia zwolnionego z zakładu karnego.

Środowisko społeczne nie jest w pełni przygotowane do akceptacji byłych więźniów, co nie ułatwia ich readaptacji. Z uzyskanych danych zawartych w ankietach wynika, że zdecydowana większość badanych wyraża pogląd, iż zwiększona pomoc postpenitencjarna zwolnionym i ich rodzinom pozwoliłaby im nie wracać na drogę przestępstwa. Są to jednak życzenia nierealne z uwagi na brak należytych środków, co odczuwają nie tylko więzienia, ale także gminne ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie i organizacje pozarządowe. Sama pomoc materialna, bez względu na jej wysokość, nie spełni zakładanych celów, jeżeli nie zapoczątkuje u skazanego woli zmiany samego siebie, nie sprowokuje do prowadzenia społecznie akceptowanego stylu życia.

Winny istnieć preferencje dla udzielających pomocy w zatrudnieniu byłego skazanego. Można to osiągnąć tylko przez stosowne zmiany w ustawodawstwie. Społeczeństwo podlega wpływom środków masowego przekazu, które mogłyby ukazać możliwe do osiągnięcia cele z zakresu opieki postpenitencjarnej. W ten sposób całe społeczeństwo może włączyć się w działania służące resocjalizacji i społecznej readaptacji byłych skazanych. Należy powiedzieć wreszcie jasno, że to nie budowa nowych więzień ale sprawny system resocjalizacji i opieki postpenitencjarnej zapewnić może spadek przestępczości.

Przedstawione wyniki badań ankietowych i analiza zebranego materiału ukazują zależności między stosowanymi przez dysponentów formami pomocy postpenitencjarnej a jej efektywnością. Środki pomocy, którymi dysponują instytucje wchodzące w skład systemu są zbyt małe w stosunku do istniejących potrzeb. Wpływa to negatywnie na jakość udzielanych przez nich świadczeń oraz skuteczność pomocy postpenitencjarnej.

Występowanie zależności między stosowanymi środkami pomocy postpenitencjarnej a efektywnością tych działań potwierdzają następujące ustalenia:

1. Oczekiwania uprawnionych wynikają z ich potrzeb i aktualnych problemów życiowych wiążących się ze znalezieniem pracy, stałego zatrudnienia, wynikają z potrzeby uzyskania porady, wskazówek jak postępować w życiu oraz potrzeby nawiązania bliskich kontaktów z rodziną.
2. Kuratorzy lub inne organy państwowe, do których zadań należy organizacja pomocy postpenitencjarnej, nie są w stanie rozwiązać wielu problemów życiowych, czy nawet zaspokoić najbardziej odczuwanych potrzeb dozorowanych takich jak: znalezienie pracy, zakwaterowania, czy choćby kilkukrotnego wsparcia materialnego. Otrzymywane przez kuratorów środki pochodzące z budżetu państwa ulegają systematycznemu obniżaniu, co ogranicza lub znacznie utrudnia organizowanie wsparcia zwolnionym pozostającym pod ich dozorem.
3. Podstawowe formy pomocy postpenitencjarnej polegają głównie na oddziaływaniu profilaktycznym tj. zaleceniach jak postępować, poradnictwie rodzinnym. Dysponenci świadczeń nie są w stanie udzielać konkretnego wsparcia, np. przy udzieleniu pomocy w znalezieniu pracy, mieszkania, zorganizowaniu zapomogi finansowej. Pozytywne jest to, że stosowane metody udzielania pomocy są bardzo zróżnicowane i zindywidualizowane. Mają charakter elastyczny i mogą ulegać zmianie w zależności od potrzeby beneficjentów.

4. W przypadku kuratorów sądowych stosowane formy i metody pracy uwarunkowane są wieloma czynnikami z zakresu możliwości udzielania pomocy. Pozytywne zmiany uwidaczniają się u dozorowanych najwyraźniej w obrębie ogólnej poprawy kontaktów między podopiecznymi a ich rodzinami, a także w obrębie pełnienia przez nich ról społecznych, np. odpowiedzialnego rodzica i uczciwego obywatela. Negatywny skutek udzielania pomocy postpenitencjarnej stanowi postawa roszczenia warunkowo przedterminowo zwolnionych wobec kuratorów sądowych świadczących pomoc.

6.4.2 Wnioski przydatne dla praktyki

Przeprowadzone badania empiryczne dostarczyły skumulowanej wiedzy merytorycznej z zakresu form, środków i efektów pomocy postpenitencjarnej świadczonej przez instytucje rządowe i pozarządowe.

Zebranie informacji stanowią podstawę do sformułowania wniosków praktycznych, których zastosowanie może przyczynić się do podniesienia efektywności udzielanej pomocy w systemie działań postpenitencjarnych.

Zgromadzona wiedza z zakresu wspomnianej pomocy może stanowić cenne wskazówki dla ogółu osób współdziałających w organizowaniu i świadczeniu pomocy postpenitencjarnej. Może i winna być więc propagowana w środowisku „praktyków”, a ściślej pracowników funkcjonujących w jednostkach penitencjarnych i ośrodkach pomocy społecznej, bezpośrednio związanych z udzielaniem pomocy postpenitencjarnej, a także kuratorów sądowych oraz prawników koordynujących działalność pomocową.

Informacji z dziedziny opieki postpenitencjarnej winny być popularyzowane wśród osób prowadzących wielorakie kursy i szkolenia podnoszące kwalifikacje zawodowe kuratorów, a także wśród instytucji odpowiedzialnych za kształcenie pracowników więziennictwa. Tylko wysokie kompetencje i pogłębiona świadomość istniejącego stanu rzeczy, mogłaby pośrednio przyczynić się do przekształcenia dotychczasowego systemu w model opiekuńczo – wychowawczy i z szerokimi funkcjami kontrolnymi. Przeprowadzenie tej ewolucji stanowi jeden z podstawowych warunków osiągnięcia pożądanych efektów pomocy postpenitencjarnej.

Uzasadnione wydaje się także być przekazywanie wiedzy z zakresu pomocy postpenitencjarnej studentom kierunków pedagogicznych w celu prawidłowego

przygotowania ich do przyszłej pracy zawodowej w placówkach świadczących wspomnianą pomoc.

Zawarte w niniejszym opracowaniu informacje dotyczące pomocy postpenitencjarnej i trudności związanych z możliwościami jej udzielania powinny być szerzone w środowisku pracodawców. Dla tych ostatnich celowe jest wprowadzenie gratyfikacji finansowych, bądź odpisów podatkowych, aby opłacało się im zatrudniać osoby zwolnione z jednostek penitencjarnych. Tego typu przedsięwzięcia wymagają jednocześnie wskazania protestującym przeciwko takim rozwiązaniom płynącym z nich korzyści. Przede wszystkim, jako główny argument, podnosić należy dążenie do odgraniczenia przestępczości powrotnej oraz starać się zmniejszać zjawisko stygmatyzacji.

Wiedza na temat roli i potrzeby świadczenia pomocy postpenitencjarnej powinna być wreszcie propagowana w środkach masowego przekazu. Należy bowiem w tym względzie skutecznie oddziaływać na opinie publiczną. Ma to na celu pomoc w zaakceptowaniu przez wszystkich idei niesienia pomocy sprawcom przestępstw, co pozwoli usprawnić politykę społeczną państwa.

Jak wynika z rozważań przedstawionych w niniejszej pracy, w naszym kraju funkcjonuje wiele instytucji rządowych i organizacji pozarządowych zajmujących się udzielaniem pomocy postpenitencjarnej zarówno byłym skazanym jak i ich rodzinom. Jednakże formy udzielanej pomocy nie stanowią zwartego systemu. Jakość świadczonej pomocy jest jakościowo bardzo różna. Wiele zależy od ludzi, ich znajomości psychiki człowieka i społecznych uwarunkowań. Nowe wzory obyczajowe, postęp cywilizacyjny, prywatyzacja, wielka konkurencja na rynku pracy, większa specjalizacja i co za tym idzie, mniejsze zapotrzebowanie na pracowników niewykwalifikowanych implikują nieubłagane skutki w postaci bezrobocia i pauperyzacji mniej zaradnej części społeczeństwa. Powoduje to też pośrednio zjawisko bezdomności.

Działania administracji państwowej, stowarzyszeń, fundacji i instytucji charytatywnych, a więc wielu podmiotów zaangażowanych w proces socjalizacji i readaptacji społecznej więźniów, nie są ze sobą skoordynowane. Poszczególne organizacje społeczne i państwowe realizują swoje autorskie programy w skierowane do niewielkiej części beneficjentów podlegających oddziaływaniom postpenitencjarnym. Znaczna większość tej populacji nie ma możliwości uzyskiwania pomocy ze wszystkich możliwych źródeł, albo też choćby ich części. Dlatego trzeba stworzyć nowy model działalności

informacyjnej, medialnej, służący udoskonaleniu efektów pracy wszystkich podmiotów zaangażowanych w organizowanie i udzielanie pomocy byłym skazanym i ich rodzinom.

Tematyka pracy w sposób szczególny eksponuje osobę kuratora zawodowego jako tego, który w ramach pełnionego dozoru, w znacznym stopniu odpowiada za przebieg i pomyślność procesu adaptacji zwolnionych z zakładów karnych do życia w społeczeństwie.

Przedstawione w pracy wyniki badań ankietowych i analiza materiału badawczego ukazują zależności między stosowanymi przez kuratorów sądowych formami i środkami pomocy postpenitencjarnej a ich efektywnością. Często praca kuratorów z osobami warunkowo przedterminowo zwolnionymi z zakładów penitencjarnych nie przynosi spodziewanych rezultatów. Środki pomocy którymi dysponują kuratorzy sądowi są zbyt małe w stosunku do potrzeb, co negatywnie wpływa na jakość udzielanych przez nich świadczeń.

Występowanie zależności między stosowanymi przez kuratorów środkami pomocy postpenitencjarnej a efektywnością ich działań potwierdzają ustalenia wynikłe z badań wśród więźniów. Nie znajdują oni odpowiedniej pomocy w znalezieniu pracy, nie uzyskują porady odnośnie swoich problemów z adaptacją w środowiskach lokalnych. A co najważniejsze: często nawet nie uzyskują wskazówek jak nawiązać zerwane kontakty z rodziną. Wiąże się to zapewne z specyfiką małych środowisk, aby nie mieszać się sprawy rodzinne innych osób. Niepokoi także to, że środki finansowe, jakie otrzymują kuratorzy ulegają systematycznemu obniżaniu, co utrudnia organizowanie wsparcia dla swych podopiecznych. Podstawowe formy pomocy postpenitencjarnej polegają głównie na oddziaływaniu profilaktycznym tj. zaleceniach jak postępować, poradnictwie rodzinnym. Kuratorzy nie są w stanie udzielać konkretnego wsparcia, np. pomocy w znalezieniu pracy, mieszkania, zorganizowaniu zapomogi finansowej. Pozytywne jest to, że stosowane metody pomocy są zindywidualizowane i mogą ulegać zmianie w zależności od potrzeby podopiecznych.

Zmiany na lepsze w pracy kuratorów widoczne poprzez ogólną poprawę kontaktów między podopiecznymi a ich rodzinami a także w obrębie pełnienia przez nich ról społecznych, np. odpowiedzialnego rodzica i uczciwego obywatela. Negatywnym skutkiem udzielania pomocy postpenitencjarnej stanowi postawa roszczeniowa zwolnionych wobec kuratorów sądowych świadczących pomoc. Często bowiem byli więźniowie nie wykazują własnej inicjatywy, nie wspominając o przedsiębiorczości, czego właśnie należałoby ich uczyć.

Transformacja ustrojowa nie pozostaje bez wpływu na pomoc postpenitencjarną. Nowe warunki ekonomiczne sprawiły, że w szczególnie trudnym położeniu znalazł się ogół ludzi wchodzących w społeczeństwo po okresie izolacji więziennej. Zwiększyły się jednak możliwości działania organizacji pozarządowych. Jednak społeczna adaptacja znacznej części byłych skazanych, za sprawą niewydolności pomocy postpenitencjarnej uległa poważnemu ograniczeniu. Znaczna część tych osób, zwłaszcza recydywistów, społecznie upośledzonych i w dodatku bardzo często nie mających oparcia w rodzinie, w nowej rzeczywistości stanowi kategorię obywateli szczególnie narażonych na trudności w znalezieniu pracy i mieszkania.

Istnieje potrzeba zintensyfikowania w zakładach karnych działań związanych z orientowaniem osadzonych o sytuacji na rynku pracy w zakresie regionalnym i lokalnym, o potrzebach pracodawców państwowych i prywatnych. Grafiki dokształcania zawodowego osadzonych, powinien być dostosowany do realnych potrzeb rynku pracy. Wymagałoby to zwiększenia aktywności wychowawców więziennych i młodzieżowych ośrodków szkolno – wychowawczych, kuratorów, pracowników socjalnych i opiekunów społecznych, którzy powinni pośredniczyć w przepływie informacji od źródeł zewnętrznych do osadzonego w zakładzie karnym.

Dla jednostki przebywającej na wolności, po zwolnieniu z zakładu karnego, potrzebne jest nie tylko wsparcie finansowe, choć oczywiście jest ono bardzo istotne, ale równie ważne jest wsparcie moralne. Należy wspomagać i wzmacniać ich motywację do pokonywania trudności życiowych. W tej dziedzinie pracownicy socjalni i kuratorzy sądowi również powinni wykazywać zwiększoną aktywność. Opuszczający zakłady karne mają trudności w nawiązaniu więzi ze społeczeństwem do którego powrócili po odbyciu kary. U wielu ludzi, szczególnie z małych środowisk miejskich, pojawia się niechęć a nawet strach przed byłym skazanymi. Dobrym krokiem w kierunku readaptacji byłych więźniów, zmierzającym do zmiany tego stanu rzeczy, jest z pewnością działalność kulturalna i artystyczna oparta na programach organizacji pozarządowych. Stwarza to możliwość kontaktowania się szerszych grup społeczeństwa z osobami pozostającymi „za murem” i osvajania się z nimi ⁴⁰¹. Jednak podobnych inicjatyw jest zbyt mało aby w obecnym czasie miały charakter ogólnego ruchu społecznego. Spora część winy spoczywa na mediach, które w pogoni za sensacją karmią widzów i czytelników opisami

⁴⁰¹ Temat rozszerzony w części rozdziału: Działalność postpenitencjarna organizacji pozarządowych.

zbrodniczych czynów skazanych, a nie wspierają działań organizacji charytatywnych, które wkładają nieraz wiele wysiłku w to aby byłych więźniów przywrócić społeczeństwu.

Badania własne dowiodły, że w czasie poziom wiedzy skazanych i osadzonych w zakładach karnych o formach pomocy postpenitencjarnej jest bardzo niski. Wiedzę z tego zakresu zdobywają osadzeni głównie od wychowawców i współwięźniów, czasami też od własnych rodzin. Badanym najbardziej zależy na uzyskaniu pomocy finansowej. Zdecydowana większość uważa, że otrzymywane zasiłki pieniężne są zbyt niskie i nie wystarczają na zaspokojenie podstawowych potrzeb socjalnych.

Wyniki przeprowadzonych badań skłaniają raczej do pesymistycznego wniosku, że podlegający opiece kuratora zawodowego nie korzystają z jego pomocy, a wzajemne kontakty mają formalny charakter. Często prowadzi to do nie wywiązywania się byłych skazanych z nakazu podjęcia bądź kontynuowania pracy zarobkowej, nauki zawodu czy leczenia. Podopieczni, mimo dozoru kuratora, popełniają nowe przestępstwa. Wobec braku należytego wsparcia sytuacja byłych skazanych staje się z roku na rok coraz trudniejsza. Szczęólnego znaczenia nabiera dziś działalność instytucji charytatywnych, a czasem pojedynczych osób, będących w szeregu przypadków tzw. „deską ratunku”. Z danych zawartych w opracowaniu wynika, że zdecydowana większość badanych wyraża pogląd, iż pomoc postpenitencjarna pozwoliłaby odrzucić drogę ponownego przestępstwa. Niestety obecnie instytucje świadczące pomoc dysponują zbyt małymi możliwościami. Natomiast dostępne wsparcie nie spełni zakładanych celów, jeżeli nie zapoczątkuje u skazanego woli zmiany samego siebie w kierunku akceptowanym społecznie.

Usprawnienie systemu opieki postpenitencjarnej powinno znaleźć swoje odbicie w nowym ustawodawstwie. Tylko bowiem generalna zmiana systemu, jego funkcjonowania i założeń, może spowodować poprawę istniejącego stanu rzeczy. Ogółowi opinii publicznej należy ukazać pozytywne i możliwe do osiągnięcia cele społecznej readaptacji skazanych. Chcąc bowiem budować prawdziwe państwo społeczne, nie można zapominać o tych, których życie potoczyło się niezbyt szczęśliwie.

Bibliografia

Druki zwarte

1. Adameczyk M., Pastuszka S., *Konstytucje Polskie w rozwoju dziejowym 1791-1982*, Warszawa 1985.
2. Anonim tzw. Galla, *Kronika Polska* (tłum. R. Grodecki) w:), *By czas nie zaćmił i niepamięć. Wybór kronik średniowiecznych*, A. Jelicz (opr.) Warszawa 1979.
3. Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, Warszawa 1978.
4. Bałodyniewicz A., *Probacja – system sprawiedliwego karania*. Warszawa 1999.
5. Bielicki Z., *Z problematyki resocjalizacyjnej*, Bydgoszcz 2005.
6. Bardach J. (red), Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1968.
7. Bardach J. (red), Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju prawa polskiego*, Warszawa 1994.
8. Brzeziński J., *Metodologiczne i psychologiczne wyznaczniki procesu badawczego w psychologii*, Poznań 1978.
9. Chmaj M (red), *Leksykon Samorządu Terytorialnego*, Warszawa 2004.
10. Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003.
11. Coulton G.G., *Panorama średniowiecznej Anglii* (tłum. J. Szafer), Warszawa 1976.
12. Czerwiec M., *Więzienioznawstwo. Zarys rozwoju*, Warszawa 1958.
13. Daniel-Rops H., *Kościół wczesnego średniowiecza*, Warszawa 1969.
14. *Doświadczenia i perspektywy systemu penitencjarnego w Polsce*, Praca zbiorowa pod redakcją T. Szymanowskiego i A. Rzeplińskiego, Warszawa 1987.
15. Dziubiński A., *Przechadzka po Pińczowie i okolicy*, Pińczów 1992.
16. Eckhardt A., *Autoagresja*, Warszawa 1998.
17. *Encyklopedia Organizacji i Zarządzania*, Warszawa 1989.
18. Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 2004.
19. Gromek K., *Kuratorzy sądowi. Komentarz*, Warszawa 2005.
20. Grzybowski K., *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1982.
21. Guć M., *Finansowanie organizacji pozarządowych ze środków publicznych*, Warszawa 2001.
22. Herzberger S. D., *Przemoc domowa. Perspektywa psychologii społecznej*, Warszawa 2002.
23. Holcerowa T., Michalczuk S., *Zespół pofranciszkański w Chęcinach*, Warszawa 1972.
24. Hołda Z. *Prawo karne wykonawcze*, Kraków 1998.
25. Hołda Z., Pastulski K., *Kodeks karny wykonawczy, Komentarz*, Gdańsk 2005.
26. Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 1994.
27. Hołyst B. (red), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w świecie*, Warszawa 1987.
28. Jankowski A., *Tajemnice starego więzienia*, Kielce 2005.
29. Jastrzębski J., *Święty Krzyż. Przewodnik po klasztorze*, Wrocław 1999.
30. Kaczyńska E., *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w królestwie Polskim 1815-1914*, Warszawa 1989.

31. Kamiński A., *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, Wrocław 1974.
32. Karpiński A., *Pauperes, o mieszkańcach Warszawy XVI i XVII w.*, Warszawa 1983.
33. Kazikowski S., *Mowy wybrane*, Warszawa 1967.
34. Kieniewicz S., *Powstanie Styczniowe*, Warszawa 1983.
35. *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, Praca zbiorowa pod redakcją D. Olszewskiego i R. Gryza, Kielce 2000.
36. Kornatowski W., *Zarys dziejów myśli politycznej starożytności*, Warszawa 1968.
37. Korzon T., *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794)*, t. IV Kraków-Warszawa 1897.
38. Kozaczuk F. (red), *Młodzież wobec współczesnych zagrożeń*, Rzeszów 2003.
39. Kozera A. (red), *Republika pińczowska 1944*, Kielce 2002.
40. Kozera A., Antolski Z., *Opowieści wojenne z ponidzia*, Kielce 2007.
41. Kozielecki J., *Rozwiązywanie problemów*, Warszawa 1969.
42. Kożuchowski A., *O więzieniach*, t. I *O więzieniach zagranicznych*, Warszawa 1825.
43. Krukowski A., *Angielski system więzienny*, Warszawa 1961.
44. Krukowski A., *Problemy zapobiegania przestępczości*, Warszawa 1982.
45. Krzeczkowski K., *Polityka społeczna. Wybór pism z życiorysem i charakterystyką twórczości*, Łódź 1947.
46. *Księga jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918-1928*, Warszawa 1929.
47. Kulesza W., *Wacław Makowski o państwie społecznym*, Warszawa 1998.
48. Lechnicki K., Leopold C., *Więźniowie polityczni w Polsce 1945 – 1956*, Paryż 1983.
49. Leoński Z., *Zarys prawa administracyjnego*, Warszawa 2004.
50. Lernell L., *Podstawy nauki polityki kryminalnej. Studia z zagadnień przestępstwa, odpowiedzialności i kary*, Warszawa 1967.
51. Lityński A., *Prawo karne w projekcie Kodeksu Stanisława Augusta*, Wrocław 1974.
52. Łobocki M., *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1984.
53. Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańska 2003.
54. *Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa 1938.
55. *Mapa pomocy rodzinie*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Olsztynie, Olsztyn 1999.
56. Massalski A., *Miejsce pokuty*, w: *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, Kielce 2000.
57. Matysiak W., *Historia więzienia na Świętym Krzyżu 1886 – 1939*, Kielce 2006.
58. Mądrzycki T., *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1977.
59. Moldenhawer A., *O przeprowadzeniu odosobnienia w zakładach więziennych*, t.III, Warszawa 1870.
60. Morąg B., *Historia więzienia na Świętym Krzyżu*, Warszawa 1987.
61. *Nabór i szkolenia funkcjonariuszy Służby Więziennej w polskim systemie penitencjarnym. Diagnoza, ocena, prognoza. Materiały z konferencji*, Kalisz 1995.
62. Neymark E., *Zasady nowej organizacji więziennictwa w świetle nowoczesnych postulatów nauk penitencjarnych*, w: *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918 - 1929*, Warszawa 1929.

63. Niemcewicz J. U., *Memoriał o nowym systemie więzień ustanowionym w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, wstęp i oprac. S. Walczak, Warszawa 1962.
64. Nosal Z., *Piekło na świętej górze*, Kielce 1989.
65. Nosal Z., *Święty Krzyż*, Łódź 1970.
66. Nowak S., *Metodologia badań socjologicznych. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1970.
67. Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 1985.
68. Nowak S., *Teorie postaw*, Warszawa 1973.
69. Ossowska M., *Normy moralne*, Warszawa, 1970.
70. Pawlak K., *Więziennictwo Polskie w latach 1918-1939*, Kalisz 1995.
71. Pawlak K., *Za kratami więzień i drutami obozów. Zarys dziejów więziennictwa w Polsce*, Kalisz 1999.
72. Pazdór J., *Dzieje Kielc 1864 – 1939*, Warszawa – Wrocław – Kraków 1971.
73. *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Praca zbiorowa pod redakcją M. Godlewskiego, S. Krawcewicz, J. Wołczyka, T. Wujka, Warszawa 1974.
74. Pełka-Sługocka M. D., *Środki postpenalne a przystosowanie społeczne. W świetle badań nad wykonywaniem pracy*, Warszawa 1979.
75. Pierrard P., *Historia Kościoła Katolickiego*, Warszawa 1981.
76. Porowski M., *Kamień i chleb. Studium z dziedziny polityki penitencjarnej*, Warszawa 1993.
77. Porowski M., *Służba więzienna – czynniki decydujące o prestiżu zawodu*, w: *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*, Warszawa 1997.
78. *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Praca zbiorowa pod red. B. Hołysta i S. Redo, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996.
79. Pospiszyl K., *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Warszawa 1998.
80. Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934.
81. Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933.
82. Rafacz J., *Dawny proces polski*, Warszawa 1925.
83. Rafacz J., *Więzienie marszałkowskie w latach 1767 – 1795*, Lwów 1932.
84. *Raport Centralnego Zarządu Służby Więziennej za IV kwartał 2004 r.*, Grudziądz 2005.
85. Ratajczak Z., *Psychologia w służbie człowieka*, Warszawa, 1998.
86. Senkowska M., *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX w.*, Wrocław 1961.
87. Sękowska Z., *Wprowadzenie do pedagogiki socjalnej*, Warszawa 1985.
88. Stępiak P., *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*, Poznań 1992.
89. Strzeszewski C., *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 1978.
90. Sylwestrzak A., *Historia Doktryn Politycznych i Prawnych*, Warszawa 2000.
91. *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Praca zbiorowa po redakcją T. Bulendy, R. Musidłowskiego, Warszawa 2003.
92. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2005.
93. Szczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1997.
94. Szymanowski T., *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Warszawa 1989.
95. Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1998.
96. Śledzianowski J., *Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta a bezdomność*, Wrocław 2001.
97. Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982.

98. Św. Grzegorz z Nazjaju, *Mowa 33, Własna apologia w odpowiedzi Arianom* (tłum. J. Sajdak), w: *Mowy wybrane*, red. S. Kazikowski, Warszawa 1967.
99. Tomicka B. (red), *Profilaktyka w pracy szkoły*, Warszawa 1973.
100. Tyler. A.F., *Freedom's Ferment Phases of American Socjal History to 1860*, Minneapolis 1944.
101. Urbański K., *System penitencjarny II Rzeczypospolitej a więźniowie polityczni. (Na przykładzie województwa kieleckiego)*, Kielce 1997.
102. Walczak S., *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972.
103. Ważniewski W., *Druga Republika Pińczowska*, Warszawa 1971.
104. Wiatr. J., *Spółczeństwo, polityka, nauka*, Warszawa 1973.
105. Wąsek A., *Kierunki zmian szwajcarskiego prawa karnego*, Lublin 1977.
106. Wierzbicki P., *Opieka postpenitencjarna w Polsce*, Warszawa 1966.
107. Winniczuk L., *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1988.
108. Winter A., *Zmienne kontrolne (faktory testujące) w badaniach socjologicznych*, Lublin 1981.
109. *Wprowadzenie do metodyki pracy penitencjarnej*, Praca zbiorowa pod redakcją S. Benedyczaka, K. Jędrzejczaka, B. Nowaka, Kalisz 1995.
110. *Współpraca administracji rządowej z organizacjami pozarządowymi*, w: Raport Departamentu Analiz Programowych Prezesa Rady Ministrów. Warszawa 2000.
111. Zalewski W., *Święci na każdy dzień*, Warszawa 1989.
112. Zamoyski A., *System więzień poprawczych irlandzkich*, Lwów 1870.
113. *Zasady polityki kadrowej w Służbie Więziennej*, Warszawa 2005.
114. Zbyszewska Z., *Ministerstwo polskiej biedy. Z dziejów Towarzystwa Opieki nad Więźniami „Patronat” w Warszawie 1909-1944*, Warszawa 1983.
115. Zimbardo P.G., Ruch F. L., *Psychologia i Życie*, Warszawa 1994.
116. Żywczyński M., *Szkice z dziejów radykalizmu chrześcijańskiego*, Warszawa 1976.

Artykuły

1. Bedyński K., *Napiętnowani naczelnicy*, w: *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, nr 4-5, Warszawa 1993.
2. *Biuletyn Informacyjny Izby Rzemieślniczej w Kielcach*, nr 2-3, Kielce 1936.
3. *Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich*, część I , Warszawa 1997.
4. Bojarski J. S., *Miejsce i rola diakona w społeczności chrześcijańskiej na podstawie Didascalia apostolorum*, w: *Studia Theologica Vasaviensia*, nr 9, Warszawa 1971.
5. Bulenda T., *Charakterystyka populacji więziennej w: System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Praca zbiorowa po redakcją T. Bulendy, R. Musidłowski, Warszawa 2003.
6. Dębicki M., *Polityka więzienna*, w: *Gazeta Wyborcza*, nr 115, wydanie A z dnia 19/05/1994 str.2. Warszawa 1994.
7. Doroz M., *Architektura dawnego klasztoru paulińskiego w Pińczowie oraz propozycja jego rewaloryzacji*, w: *Architectus*, nr 1-2, Kraków 2003.
8. Fajowski S., *Personel więzienny i jego wyszkolenie*, w: *Księga jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918-1928*, Warszawa 1929.

9. Gapys J., *Z okupacyjnych dziejów Świętego Krzyża*, w: *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, red. D. Olszewski i R. Gryz, Kielce 2000.
10. Gołąb A., *Teoretyczny model mechanizmu internalizacji norm społecznych*, w: *Psychologia w służbie człowieka*, red. Z Ratajczak, Warszawa, 1998.
11. Gordon M., *Drugie życie w oddziałach specjalnych*, w: *Gazeta Penitencjarna*, nr 22, Warszawa 1984.
12. Gołaszewski M., *Internalizacja wartości*, w: *Etyka*, Warszawa 1978.
13. Grzesiak Z., Pilarska-Jakubczak A., *Areszt na Piaskach*, w: *Forum Penitencjarne*, nr 10, Warszawa 2005.
14. Hołda Z., *Humanizacja wykonywania kary pozbawienia wolności w krajach Europy Zachodniej w: Doświadczenia i perspektywy systemu penitencjarnego w Polsce*, red. T. Szymanowski i A. Rzepliński, Warszawa 1987.
15. Hołyst B., *Die Kriminalitat in Polen im Spiegel der politischem Verenderungen*, w: *Die Polizei* Nr 5 z 1992.
16. Keller K. *Kuratela penitencjarna*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Praca zbiorowa pod red B. Hołysta i S. Redo, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996.
17. Krukowski A., *System profilaktyki i resocjalizacji*, w: *Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny*, nr 1, Warszawa 2005.
18. Lasocik Z., *Organizacja i zasady działania więziennictwa*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Praca zbiorowa po redakcją T. Bulendy, R. Musidłowskiego, Warszawa 2003.
19. Leśnodorski B., *Cesare Beccaria w Polsce*, w: *Ludzie i Idee*, Warszawa 1973.
20. Lipkowski O., *Uwarunkowania resocjalizacji społecznie niedostosowanych*, w: *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie*, Warszawa 1981.
21. Machel H., *Personel więzienny – gwarancje skutecznego wypełniania roli*, w: *Więzienie mokotowskie, Historia i terażniejszość*, Praca zbiorowa pod redakcją M. Gordon, Warszawa 2004.
22. Moczydłowski P., *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce 1989-2003*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Praca zbiorowa po redakcją T. Bulendy, R. Musidłowskiego, Warszawa 2003.
23. Musidłowski R., *Pomoc postpenitencjarna w systemie pomocy społecznej*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Praca zbiorowa po redakcją T. Bulendy, R. Musidłowskiego, Warszawa 2003.
24. Orlikowski W., *Tworzenie się systemu penitencjarnego w okresie międzywojennym*, w: *Więzienie mokotowskie. Historia i terażniejszość*, praca zbiorowa pod redakcją M. Gordon, Warszawa 2004.
25. Pawlak K., *Początki badań kryminologicznych w polskiej penitencjarystyce*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Praca zbiorowa pod red B. Hołysta i S. Redo, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996.
26. Pilch T., *Metody i techniki badań w pedagogice*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, M. Godlewski (red.), S. Krawcewicz, J. Wołczyk, T. Wujek, Warszawa 1974.
27. Pływaczewski E., Szczygieł G., *Aktualne tendencje przestępczości a reforma systemu penitencjarnego*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Praca zbiorowa pod redakcją B. Hołysta i S. Redo, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996.
28. *Polska kadra penitencjarna w latach 1918-1960*, w: *Nabór i szkolenia funkcjonariuszy Służby Więziennej w polskim systemie penitencjarnym. Diagnoza, ocena, prognoza. Materiały z konferencji*, Kalisz 1995.

29. Porowski M., *Służba więzienna i czynniki decydujące o prestiżu zawodu*, w: *Studia Kryminologiczne i Penitencjarne*, Ł. XVIII, Warszawa 1987.
30. Płatek M., *Współczesne kierunki ewolucji systemów penitencjarnych w krajach skandynawskich*, w: *Problemy współczesnej penitencjarystyki w świecie*, red. B. Hołyst, Warszawa 1987.
31. Szymanowski T., *Nowe unormowania w praktyce penitencjarnej*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, red. T. Buldena, R. Musidłowski, Warszawa 2003.
32. *O funduszach na utrzymanie więzień krajowych, jako też o etatach dla nich w ogólności*, w: *Urządzenie Więzień Krajowych. Projekt ordynacji więziennej Księstwa Warszawskiego wraz z uzupełnieniem w sprawie uregulowania finansów i etatów więziennictwa*, oprac. J. Śliwiowski, w: *Przegląd Więziennictwa*, Warszawa 1959.
33. Rejman J., *Poczucie zagrożenia przez współczesne społeczeństwo w: Młodzież wobec współczesnych zagrożeń*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2003.
34. Szymanowski T., *Godność sprawcy przestępstwa w nowym prawie karnym*, w: *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, Warszawa 1995.
35. Szymanowski T., *Nowe unormowania w praktyce penitencjarnej*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Praca zbiorowa pod redakcją T. Bulendy, R. Musidłowski, Warszawa 2003, s.247.
36. Szymanowski T., *Trzy ustawy nowelizujące prawo karne w Polsce – wprowadzanie i wybrane przepisy*, w: *Przegląd więziennictwa Polskiego*, Warszawa 1995.
37. Urbański K., *Dzieje jednego zakładu*, w: *Gazeta Sądowa i Penitencjarna*, Nr 45, Warszawa 1970.
38. Wojciechowska J., *Kierunki zmian w stosowaniu i wychowywaniu kary pozbawienia wolności we Włoszech*, w: *Studia prawnicze*, Warszawa 1978.
39. Ziercan A., „*Bractwo Męki Pańskiej*” w Krakowie (1595-1795), w: *Prawo Kanoniczne*, nr. 1-2, Warszawa 1983.

Akty normatywne

1. *Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu i poniżającemu traktowaniu albo karaniu z 26 listopada 1987r. w Strasburgu*, Dz. U. z 1995 Nr 46 poz. 238.
2. *Instrukcja dla więzień i zakładów karnych Królestwa Polskiego*, Warszawa 1859.
3. *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych*, Warszawa 1847.
4. *Konstytucja z 1535 r. i 1588 r.*, w: *Volumina legum*, tom. II, Warszawa 1980.
5. *Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 4 listopada 1950r. w Rzymie*, Dz. U. z 1993 Nr 61 poz. 28.
6. *Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego i niehumanitarnego traktowania albo karania z 10 grudnia 1984r. w Nowym Jorku*, Dz. U. z 1989 Nr 63 poz. 378.
7. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie pomocy postpenitencjarnej z 22 kwietnia 2005*, Dz. U. z 2005 nr 69 poz.618.
8. *Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych*, Dz. U. z 2003 nr 112 poz. 1064.

9. *Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania*. Dz. U. z 1998 Nr 111 poz. 700.
10. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 sierpnia 1998 w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności*, Dz. U. z 1998 Nr 111. poz. 699.
11. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych*, Dz. U. z 2003 Nr 151 poz. 1469.
12. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich*. Dz. U. z 2001 r. Nr 124, poz. 1359.
13. *Rozporządzenie Prezydenta R. P. z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa* (Dz. U. RP z 1928 Nr 29, poz. 272).
14. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 czerwca 1931r. w sprawie regulaminu więziennego*, Dz. U. z 1931 Nr 7 poz. 577.
15. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003r. w sprawie regulaminu organizacyjno – porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności*, Dz. U. z 2003 Nr 152 poz. 1493.
16. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003r. w sprawie regulaminu organizacyjno – porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania*, Dz. U. z 2003 Nr 152 poz. 1494.
17. *Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 19 października 2005r. w sprawie domów pomocy społecznej*, Dz. U. z 2005 Nr 217 poz. 1837.
18. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego*, Dz. U. z 2003 Nr 116 poz. 1100.
19. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków przez kuratorów sądowych*, Dz. U. z 2003 Nr 112 poz. 1064.
20. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 czerwca 2002r. w sprawie zakresu prac i obowiązków podmiotów sprawujących dozór, zasad i trybu wykonywania dozoru oraz trybu wyznaczania przez stowarzyszenia organizacje i instytucje swoich przedstawicieli do sprawowania dozoru*, Dz. U. z 2002 Nr 91 poz. 812.
21. *Sprawozdanie Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Krakowie*, Kraków 2004.
22. *Sprawozdanie z wykorzystania środków funduszu pomocy postpenitencjarnej przez Centralny Zarząd Służby Więziennej oraz jednostki organizacyjne Służby Więziennej w roku 1998*, Warszawa 1999.
23. *Statut Galicyjskiego Stowarzyszenia Opieki nad Uwolnionymi Więźniami*, w: Przegląd Sądowy i Administracyjny, nr 19, Warszawa 1881.
24. *Ustawa z dn. 16.VII. 1923. O opiece społecznej*, Dz. U. RP. Z 1923 Nr 92, poz. 726.
25. *Ustawa z dn. 26 kwietnia 1996 r. o Służbie Więziennej*, Dz. U. Nr 61, poz. 283 ze zm.
26. *Ustawa z dnia 12 marca 2004 o pomocy społecznej*, Dz. U. 2004 Nr 64 poz. 593.
27. *Ustawa z dnia 10 czerwca 1994r. o zamówieniach publicznych*, Dz. U. Nr 119 poz. 773. ze zm.

28. Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej - w związku z reformą ustrojową państwa. Dz. U. z 1998 Nr 106, poz. 668.
29. Ustawa z dnia 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy – kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw Dz. U. z 2003 Nr 142 poz.1380.
30. Ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o finansach publicznych – Dz. U. z1998 Nr 155 poz. 1014, ze zm. .
31. Ustawa z dnia 28 października 1982 r. O postępowaniu w sprawach nieletnich. Tekstu ujednolicony Dz. U. z 1982 Nr 35 poz.228.
32. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 Kodeks karny, Dz. U. z 1997 Nr 90, poz. 553.
33. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969r. Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. z 1969 Nr 13 poz. 98. ze zm.
34. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997, Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. z 1997 Nr 61 poz. 283 ze zm.
35. Ustawy Towarzystwa Pomocy dla Wychodzących z Zakładów Więziennych, w: „Gazeta Sądowa Warszawska”, Nr 6, Warszawa 1882.
36. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. z 2004 Nr 99 poz. 1001.
37. Ustawa z dnia 26 lipca 1939r. o organizacji więziennictwa, Dz. U. RP. z 1939 Nr 68 poz. 457.
38. Ustawa z dnia 30 czerwca 2005r. o finansach publicznych, Dz. U. z 2005 Nr 249 poz. 2104 ze zm.
39. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1984r. o fundacjach, Dz. U. z 1991 Nr 46 poz. 203 ze zm.
40. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989r. Prawo o stowarzyszeniach, Dz. U. z 2001r. Nr 79 poz. 855.
41. Ustawa z dnia 23 lutego 1990r. o zmianie Kodeksu karnego wykonawczego, Dz. U. z 1990 Nr 95 poz. 475.
42. Ustawa z dnia 12 lipca 1995r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym, Dz. U. z 1995 Nr 95 poz. 475.
43. Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996r. o Służbie Więziennej, Dz. U. z 1996 Nr 61 poz. 283.
44. Ustawa z dnia 29 listopada 1990r. o pomocy społecznej, Dz. U. z 1990 Nr 64 poz. 414.
45. Ustawa z dnia 12 marca 2004r. o pomocy społecznej, Dz. U. z 2004 Nr 64 poz. 593.
46. Ustawa z dnia 27 listopada 2001r., Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz. U. z 2001 Nr 98 poz. 1070.
47. Ustawa z dnia 27 listopada 2001r. o kuratorach sądowych, Dz. U. z 2001 Nr 98 poz.1071.
48. Ustawa z dnia 17 maja 1989r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1989 Nr 29 poz. 154.
49. Ustawa z dnia 4 lipca 1991r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Dz. U. z 1991 Nr 66 poz.287.
50. Ustawa z dnia 30 czerwca 1995r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1995 Nr 97 poz.479.
51. Ustawa z dnia 30 czerwca 1995r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1995 Nr 97 poz.480.

52. *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 1995 Nr 97 poz.481.
53. *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 1995 Nr 97 poz.483.
54. *Ustawa z dnia 20 lutego 1997r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 1997 Nr 41 poz.251.
55. *Ustawa z dnia 20 lutego 1997r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 1997 Nr 41 poz.252.
56. *Ustawa z dnia 20 lutego 1997r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 1997 Nr 41 poz.253.
57. *Ustawa z dnia 20 lutego 1997r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 1997 Nr 41 poz.254.
58. *Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami oraz procedury efektywnego ich realizowania*, w: *Archiwum Kryminalogii*, t. XVI, Warszawa 1990.
59. *Zarządzenie nr 19/98 Dyrektora Aresztu Śledczego w Kielcach z dnia 20 października 1998 roku w sprawie porządku wewnętrznego*.
60. *Zarządzenie nr 24/97 Dyrektora Aresztu Śledczego w Kielcach z dnia 29 grudnia 1997 roku*.
61. *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 maja 1999r. w sprawie określenia przeznaczenia zakładów karnych*, Dz. U. z 1999 Nr 2 poz. 14 ze zm.
62. *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 maja 1999r. w sprawie określenia przeznaczenia zakładów karnych*, Dz. Urz. Min. Spraw. z 1999 Nr 2 poz. 14 ze zm.
63. *Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchowych*, cz. VI, *O aresztach i więzieniach*, t. IV, Warszawa 1868.
64. *Zbiór Ustaw i Rozporządzeń Administracyjnych*, t. III, opr. J. Piwocki, Lwów 1901.

Inne źródła

1. *Krakowskie Zeszyty Sądowe 1999/6-7/52*, Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 16 czerwca 1999r. Sygn. II Akz 246/99.
2. *Krakowskie Zeszyty Sądowe 1999/6-7/53*, Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie 16 czerwca 1999r, Sygn. II Akz 269/99.

Wykaz stron internetowych:

- www.pkps.pl
- www.uw.kielce.gov.pl
- www.ngo.pl
- www.czsw.gov.pl
- www.policyforum2007.pl
- www.powrotdowolnosci.pl
- www.oic.lublin.pl/equal
- www.czarnaowca.org.pl
- www.nowadroga.europa.pl

Spis tabel.

Tabela 1. Nieletni, wobec których prawomocnie orzeczono środki wychowawcze, poprawcze lub kary w sądach powszechnych w związku z demoralizacją i czynami karalnymi.....	45
Tabela 2. Nieletni według wykonywanych środków wychowawczych lub poprawczych	45
Tabela 3. Więzienia przejmowane w latach	58
Tabela 4. Liczba popełnionych przestępstw w latach 1990 – 1997 w Polsce	75
Tabela 5. Przestępstwo zabójstwa w latach 1990 – 1997 w Polsce.....	76
Tabela 6. Kradzieże z włamaniem w latach 1990 – 1997 w Polsce	77
Tabela 7. Przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych oraz wskaźniki wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych	88
Tabela 8. Rozdysponowanie środków z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej przez Sąd Okręgowy w Kielcach na poszczególne sądy rejonowe w latach 2000 – 2001	109
Tabela 9. Pomoc w uzyskaniu orzeczenia o stopniu niepełnosprawności, świadczeń emerytalnych lub rentowych realizowana w jednostkach penitencjarnych w świętokrzyskim – liczba postępowań w sprawach	114
Tabela 10. Pomoc w zapewnieniu miejsca zamieszkania lub zakwaterowania, interwencje w sprawach utrzymania dotychczasowego miejsca zamieszkania, uzyskania lokalu z zasobów gminy, umieszczenia w schroniskach dla bezdomnych, skierowań do domów pomocy społecznej realizowane przez ZK w Pińczowie i AŚ w Kielcach	117
Tabela 11. Realizacja pełnego programu Klubu Pracy.....	153
Tabela 12. Współpraca Aresztu Śledczego w Kielcach ze społeczeństwem w wykonywaniu kary pozbawienia, w tym świadczenie pomocy postpenitencjarnej w readaptacji społecznej, prowadzone przez podmioty z art. 38 kw.	155
Tabela 13. Niedobory zgłaszane przez AŚ do OISW w Krakowie w kwestii środków na pomoc postpenitencjarną według diagnozy wewnętrznego zapotrzebowania jednostki.....	157
Tabela 14. Pomoc polegająca na umożliwieniu realizacji zobowiązań alimentacyjnych osadzonych w AŚ w Kielcach.....	158
Tabela 15. Działalność Funduszu Samopomocy Skazanych z dobrowolnych składek osadzonych zatrudnionych	159
Tabela 16. Realizacja porozumienia z dnia 13 czerwca 2000r. z Ministrem Pracy i Polityki Społecznej w sprawie udzielania pomocy osobom opuszczającym zakłady karne i areszty śledcze	160
Tabela 17. Średnie miesięczne zaludnienie Zakładu Karnego w Pińczowie w latach 2000 – 2005	165
Tabela 18. Więźniowie zwolnieni z ZK w Pińczowie w latach 2000 – 2004 według przyczyny	165
Tabela 19. Realizacja poszczególnych form pomocy udzielonej osobom pozbawionym wolności i zwalnianym z zakładu karnego i aresztu śledczego w Pińczowie ze środków specjalnych „Pomoc postpenitencjarna”- dane zbiorcze za rok 2002	168

Tabela 20.	Realizacja poszczególnych form pomocy udzielonej osobom pozbawionym wolności i zwalnianych z zakładu karnego oraz aresztu śledczego w Pińczowie ze środków specjalnych „Pomoc postpenitencjarna” - dane zbiorcze za rok 2003	169
Tabela 21.	Realizacja poszczególnych form pomocy udzielonej osobom pozbawionym wolności i zwalnianych z zakładu karnego oraz aresztu śledczego w Pińczowie ze środków specjalnych „Pomoc postpenitencjarna” - dane zbiorcze za rok 2004	170
Tabela 22.	Szczegółowe dane o liczbie, formie i wartości świadczeń zastosowanych wobec uprawnionych w Zakładzie Karnym w Pińczowie podległym OISW w Krakowie	171
Tabela 23.	Liczba świadczeń rzeczowych, ich wartość, w tym liczba zapomóg odzieżowych i ich średnia wartość zastosowana w jednostkach podlegających OISW w Krakowie	172
Tabela 24.	Pomoc polegająca na pokrywaniu kosztów udziału w kursach przygotowania zawodowego realizowana w Zakładzie Karnym w Pińczowie	173
Tabela 25.	Pomoc polegająca na pokrywaniu kosztów związanych z leczeniem specjalistycznym, rehabilitacją zdrowotną lub orzecznictwem realizowana w ZK Pińczów	173
Tabela 26.	Pomoc polegająca na pokrywaniu kosztów przejazdów realizowana w ZK Pińczów	174
Tabela 27.	Pomoc polegająca na umożliwieniu skazanym i tymczasowo aresztowanym uzyskania dowodu osobistego i/lub innych dokumentów, realizowana w Zakładzie Karnym w Pińczowie w latach 2002 – 2004	175
Tabela 28.	Pomoc w zapewnieniu miejsca zamieszkania, umieszczenia w schroniskach dla bezdomnych, skierowania do domów pomocy społecznej, realizowana w ZK Pińczów w latach 2002 – 2004	176
Tabela 29.	Obciążenie pracą kuratora zawodowego dla dorosłych	180
Tabela 30.	Współpraca AŚ z kuratorem sądowym w przygotowaniu do społecznej readaptacji – organizacja pomocy osobom przygotowywanym do zwolnienia i ich rodzinom na podst. art. 164§1 kw.	185
Tabela 31.	Potrzeby osób objętych dozorem kuratorskim w zakresie pomocy Postpenitencjarnej, w opinii kuratorów i ich podopiecznych	189
Tabela 32.	Wysokość i częstotliwość udzielania przez sądowych kuratorów zawodowych zapomóg finansowych badanym podopiecznym	193
Tabela 33.	Instytucje, z którymi współpracują sądowi kuratorzy dla dorosłych w celu zapewnienia pomocy podopiecznym	193
Tabela 34.	Formy pomocy postpenitencjarnej świadczonej przez kuratorów sądowych podopiecznym w ramach sprawowanego dozoru	195
Tabela 35.	Częstotliwość kontaktów sądowych kuratorów zawodowych z podopiecznymi	197
Tabela 36.	Źródła informacji zdobywanych przez sądowych kuratorów zawodowych o dozorowanych	198
Tabela 37.	Ocena efektywności pracy kuratorów sądowych w opinii kuratorów i ich podopiecznych	199

Tabela 38.	Typy zmian, które zaszły u dozorowanych pod wpływem pomocy postpenitencjarnej świadczonej przez sądowych kuratorów zawodowych	200
Tabela 39.	Korzystne zmiany zaobserwowane w zakresie pełnienia przez dozorowanych ról społecznych	201
Tabela 40.	Formy pomocy postpenitencjarnej przynoszące zdaniem kuratorów sądowych najlepsze efekty w społecznej readaptacji dozorowanych	202
Tabela 41.	Wiek badanych.....	204
Tabela 42.	Wykształcenie ankietowanych	205
Tabela 43.	Miejsce zamieszkania respondentów	206
Tabela 44.	Stan cywilny badanych	207
Tabela 45.	Dzietność badanych	208
Tabela 46.	Uprzednia karalność badanych	209
Tabela 47.	Nadzór kuratora po odbyciu poprzedniej kary	210
Tabela 48.	Źródła informacji o możliwości uzyskania pomocy postpenitencjarnej	210
Tabela 49.	Korzystanie z pomocy postpenitencjarnej przez skazanych opuszczających zakład karny	211
Tabela 50.	Uzyskanie pomocy postpenitencjarnej po opuszczeniu zakładu karnego	212
Tabela 51.	Rodzaj pomocy uzyskanej przez opuszczających zakład karny	212
Tabela 52.	Czy pomoc materialna udzielana przez zakład karny osobie zwolnionej jest wystarczająca?	213
Tabela 53.	Wysokość pomocy finansowej proponowana przez badanych	213
Tabela 54.	Od jakich instytucji badania oczekują pomocy po zwolnieniu z zakładu karnego	214
Tabela 55.	Korzystanie z pomocy polegającej na znalezieniu pracy lub przygotowaniu zawodowym	215
Tabela 56.	Poprzednie miejsca pracy osób opuszczających zakład karny	215
Tabela 57.	Instytucje pomagające osobie opuszczającej zakład karny	216
Tabela 58.	Pomoc udzielana przez zakład pracy osobie wychodzącej na wolność	217
Tabela 59.	Przyjęcie badanych w nowym miejscu pracy	217
Tabela 60.	Instytucje i osoby pomagające w procesie adaptacji byłych skazanych w nowym miejscu pracy	218
Tabela 61.	Korzystanie ze świadczeń leczniczych po odbyciu kary pozbawienia wolności.....	218
Tabela 62.	Miejsce zamieszkania zwolnionego z zakładu karnego	219
Tabela 63.	Oczekiwania badanych, że państwo będzie pomagać rodzinom skazanych w czasie ich pobytu w zakładzie karnym	219
Tabela 64.	Forma pomocy oczekiwanej wobec rodziny	219
Tabela 65.	Skąd rodziny otrzymywały pomoc podczas pobytu badanego w zakładzie karnym?	220
Tabela 66.	Ocena pomocy materialnej udzielonej osobie zwolnionej z zakładu karnego	221
Tabela 67.	Ocena pomocy moralnej udzielonej osobie zwolnionej z zakładu karnego	221
Tabela 68.	Ocena pomocy materialnej udzielonej rodzinie skazanego	222
Tabela 69.	Ocena pomocy moralnej udzielonej rodzinie skazanego.....	222

Tabela 70. Ocena pomocy udzielonej przez kuratora sądowego	223
Tabela 71. Czy zwiększona pomoc postpenitencjarna zapobiegałaby ponownemu popełnianiu przestępstw?	223
Tabela 72. Jaki rodzaj pomocy po zwiększeniu zapobiegałaby ponownemu popełnieniu przestępstwa?	224

Spis wykresów.

Wykres 1. Liczba osadzonych w polskich więzieniach w latach 2000 – 2004 (stan na 1 stycznia 2004r.)	85
Wykres 2. Liczba ogólna osadzonych niebezpiecznych w latach 2000 – 2004 (stan na 31 stycznia 2004r.)	87
Wykres 3. Ocena możliwości, jakimi dysponują sądowi kuratorzy zawodowi w zakresie świadczenia pomocy postpenitencjarnej	192
Wykres 4. Ocena sądowych kuratorów zawodowych dla dorosłych w zakresie stopnia współpracy z organizacjami społecznymi i państwowymi	194
Wykres 5. Sposoby organizowania przez sądowych kuratorów zawodowych czynności w zakresie pomocy postpenitencjarnej podopiecznym	196
Wykres 6. Styl kontaktu sądowych kuratorów zawodowych z podopiecznymi	197
Wykres 7. Wiek badanych	205
Wykres 8. Miejsce zamieszkania respondentów	206
Wykres 9. Stan cywilny badanych	208
Wykres 10. Dzietność badanych	209

Spis rycin.

Rycina 1. Przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych oraz wskaźniki wykrywalności sprawców stwierdzonych według województw w 2004r.	89
Rycina 2. Dorośli skazani prawomocnie i nieletni, wobec których orzeczono środki wychowawcze, poprawcze lub kary według województw w 2003r.	90
Rycina 3. Podmioty udzielające pomocy postpenitencjarnej	97

Spis schematów.

Schemat 1. Schemat organizacyjno – administracyjny więziennictwa w Polsce w latach 1918 – 1922	60
--	----

ANEKSY

Aneks nr 1.

Pomoc osobom pozbawionym wolności realizowana ze środków specjalnych „Pomoc postpenitencjarna” w latach 2000-2005. Na podstawie *Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 listopada 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz udzielania pomocy z tego funduszu Dz. U. z 2004 Nr 257 poz. 2578.*

	Liczba świadczeń					Wartość					Średnia wartość świadczenia				
	2000	2001	2002	2004	2005	2000	2001	2002	2004	2005	2000	2001	2002	2004	2005
Świadczenia pieniężne (zapomogi) dla zwalnianych lub uczestników	604	549	515	463	581	38.362,34	22.635	12.310,00	12.795,00	17.945,00	63,51	41,22	23,90	27,63	30,88
Świadczenia rzeczowe (odzież obuwie, żywność)	103	97	95	117	179	7,667,89	7.550,14	5.675,01	7.765,67	13.039,62	74,44	77,83	59,73	66,37	72,84
Czynsze i zakwaterowanie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Porady prawne, psychologiczne lub zawodowe	-	-	16	22	-	-	-	-	3.673,54	-	-	-	-	166,98	-
Wydatki związane z kosztami kursów przygotowania zawodowego	10	15	0	-	18	4.463,50	149,50	0	-	6.998,70	446,35	9,96	0	-	388,81
Wydatki związane z leczeniem specjalistycznym i rehabilitacją zdrowotną	-	-	4	3	-	-	-	225,00	130	-	-	-	56,25	43,33	-
Bilety kredytowe PKP i inne przejazdy do miejsca zamieszkania lub pobytu	20	34	18	74	72	X	X	X	X	X	-	-	-	-	-
Dowody osobiste	77	10	15	23	32	488,51	290	327,45	240	645	6,34	29,09	21,83	10,43	
Inne wydatki związane ze świadczeniem – głównie odsetki bankowe	x	X	x	x	x	-	-	426,85	24,00		-	-	-	-	-
Ogółem	794	705	633	702		51.831,39	31.131,41	18.964,31	24.628,21		65,22	44,15	28,60	35,08	

Źródło: Archiwum Aresztu Śledczego w Kielcach

Aneks nr 2.

Pomoc osobom pozbawionym wolności realizowana ze środków specjalnych „Pomoc postpenitencjarna” w latach 2000-2005 przez Areszt Śledczy w Kielcach.

	Liczba świadczeń					Wartość					Średnia wartość świadczenia				
	2000	2001	2002	2004	2005	2000	2001	2002	2004	2005	2000	2001	2002	2004	2005
Świadczenia pieniężne (zapomogi) dla zwalnianych lub uczestników	604	549	515	463	581	38.362,34	22.635	12.310,00	12.795,00	17.945,00	63,51	41,22	23,90	27,63	30,88
Świadczenia rzeczowe (odzież obuwie, żywność)	103	97	95	117	179	7,667,89	7.550,14	5.675,01	7.765,67	13.039,62	74,44	77,83	59,73	66,37	72,84
Czyszne i zakwaterowanie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Porady prawne, psychologiczne lub zawodowe	-	-	16	22	-	-	-	-	3.673,54	-	-	-	-	166,98	-
Wydatki związane z kosztami kursów przygotowania zawodowego	10	15	0	-	18	4.463,50	149,50	0	-	6.998,70	446,35	9,96	0	-	388,81
Wydatki związane z leczeniem specjalistycznym i rehabilitacją zdrowotną	-	-	4	3	-	-	-	225,00	130	-	-	-	56,25	43,33	-
Bilety kredytowe PKP i inne przejazdy do miejsca zamieszkania lub pobytu	20	34	18	74	72	X	X	X	X	X	-	-	-	-	-
Dowody osobiste	77	10	15	23	32	488,51	290	327,45	240	645	6,34	29,09	21,83	10,43	
Inne wydatki związane ze świadczeniem – głównie odsetki bankowe	x	x	x	x	x	-	-	426,85	24,00		-	-	-	-	-
Ogółem	794	705	633	702		51.831,39	31.131,41	18.964,31	24.628,21		65,22	44,15	28,60	35,08	

Źródło: Archiwum Aresztu Śledczego w Kielcach

d. więcej

8. Czy według Pana (Pani) podopieczny ma zapewnione warunki do tego, by rozpocząć nowe, uczciwe życie ?

- a. tak
- b. nie

9. Czy zdaniem Pana (Pani) podopieczny obecnie odczuwa potrzebę normalnego funkcjonowania w społeczeństwie, a w związku z tym porad jak postępować ?

/ zakresł /

- a. porad i wskazówek jak postępować,
- b. pomocy w podjęciu pracy,
- c. pomocy w znalezieniu mieszkania,
- d. pomocy materialnej,
- e. pomocy w załatwianiu różnych spraw w urzędach,
- f. pomocy w ułatwianiu spłaty grzywien oraz kosztów sądowych,
- g. pomocy w porozumieniu się z rodziną ,
- h. pomocy w podjęciu leczenia w poradni specjalistycznej,
- i. pomocy w zerwaniu kontaktów ze środowiskiem przestępczym,
- j. innej pomocy (jakiej ?)

.....
....

10. Czy w uzasadnionych przypadkach jest możliwe, aby udzielił Pan (Pani) podopiecznemu zapomogi finansowej ?

- a. tak
- b. nie

11. Jeśli tak, to do jakiej wysokości i jak często ?

.....
.....
.....

12. Czy uważa Pan (Pani), że możliwości, jakimi Pan (Pani) dysponuje w zakresie świadczenia podopiecznemu pomocy są wystarczające w stosunku do jego potrzeb ?

- a. tak
- b. w pewnym stopniu
- c. nie

13. Z jakimi instytucjami świadczącymi pomoc postpenitencjarną współpracuje Pan (Pani) jako kurator ?

- a. MOPS
- b. PUP
- c. PKPS
- d. „Caritas”
- e. „Patronat”
- f. Towarzystwo Pomocy im. Brata Alberta
- g. inne (jakie ?)

.....

14. Jak układa się Pana (Pani) współpraca z tymi instytucjami ?

- a. bardzo dobrze
- b. zadowalająco
- c. niezadowalająco
- d. źle

Proszę uzasadnić swoją odpowiedź i wskazać instytucję, z którą współpracuje się dobrze i źle:

.....

15. Jakie formy pomocy świadczy Pan (Pani) podopiecznemu ?

- a. porady i wskazówki jak postępować ,
- b. znalezienie pracy,
- c. znalezienie mieszkania,
- d. pomoc finansową,
- e. pomoc rzeczową,
- f. ułatwienie i pomoc w załatwieniu różnych spraw w urzędach,
- g. ułatwianie spłaty grzywien oraz kosztów sądowych (np. załatwienie tar) ,
- h. mediacje rodzinne,
- i. pomoc w podjęciu leczenia w poradni specjalistycznej,
- j. pomoc w zerwaniu kontaktu ze środowiskiem przestępczym,
- k. inne rodzaje pomocy

.....

16. Jakie metody resocjalizacji stosuje Pan (Pani) w pracy z podopiecznym ?

.....

17. Jak organizuje Pan (Pani) swoje działania ?

- a. na wyczucie ,
- b. według opracowanego projektu,
- c. według określonego schematu,
- d. inne

.....
....

18. Jaki sposób (styl) kontaktu preferuje Pan (Pani) z podopiecznym ?

- a. w zależności od potrzeb podopiecznego,
- b. według określonego harmonogramu (np. pierwsze wtorki miesiąca) ,
- c. kiedy czas na to pozwala ,
- d. inne

.....
....

19. Jaka jest częstotliwość kontaktu Pana (Pani) z podopiecznym ?

- a. raz na tydzień;
- b. raz na 2 tygodnie;
- c. raz na 3 tygodnie;
- d. raz w miesiącu;
- e. raz na pół roku;
- f. rzadziej;

20. Gdzie dochodzi do tych spotkań ?

- a. na terenie sądu;
- b. w środowisku podopiecznego (jego mieszkanie lub miejsce pobytu);
- c. inne (jakie)

.....
....

21. Od kogo zdobywa Pan (Pani) informacje o sobie dozorowanej?

- a. od podopiecznego,
- b. od członków jego rodziny,
- c. od sąsiadów dozorowanego,
- d. od dzielnicowego,
- e. od innych informatorów w środowisku w którym przebywa,
- f. z zakładu pracy,
- g. inne

.....
....

22. Czy zauważa Pan (Pani) efekty swej pracy ?

- a. tak;
- b. znikome;
- c. nie;

23. Jeśli tak, to jakiego typu zmiany zaszły u podopiecznego ?

Nastąpiło:

- a. porozumienie z rodziną ,
- b. podjęcie pracy,
- c. zerwanie z nałogami,
- d. zerwanie kontaktów z patologicznym środowiskiem,
- e. w zakresie pełnienia ról społecznych,
- f. inne (jakie)

.....

....

24. Czy w zakresie pełnienia ról społecznych dostrzega Pan (Pani) korzystne zmiany u podopiecznego ?

- a. roli ojca / matki (lepsze wypełnianie obowiązków rodzicielskich),
- b. roli męża / żony,
- c. roli pracownika (pozytywny stosunek do pracy , uczciwa realizacja obowiązku pracy) ,
- d. roli kolegi / koleżanki ,
- e. roli obywatela (życie zgodne z prawem) ,

25. Która lub które z form pomocy przynoszą Pana (Pani) zdaniem najlepsze efekty ? Proszę wskazać sposób spośród niżej wymienionych. Jeżeli wchodzi w grę kilka, proszę ponumerować je według stopnia ważności oznaczając najwyższą liczbą „1” itd.

- a. porady i wskazówki jak postępować ,
- b. pomoc w podjęciu pracy,
- c. pomoc w znalezieniu mieszkania,
- d. pomoc finansowa,
- e. pomoc rzeczowa,
- f. ułatwienie i pomoc w załatwianiu różnych spraw w urzędach,
- g. ułatwianie w spłacie grzywien oraz kosztów sądowych,
- h. mediacje rodzinne,
- i. pomoc w podjęciu leczenia w poradni specjalistycznej,
- j. pomoc w zerwaniu z nałogiem ,
- k. pomoc w zerwaniu ze środowiskiem przestępczym,
- l. inne

.....

....

26. Czy kontroluje Pan (Pani) w jaki sposób podopieczny korzysta z darowanej pomocy (na co ją przeznacza) ?

- a. tak;
- b. czasami;
- c. nie;

27. Jeśli tak to jakie są formy tej kontroli ?

.....
.....
.....
.....
.....

28. Czy zauważa Pan (Pani) negatywne skutki pomocy ?

Jeśli tak to jakie?

- a. uzależnienie się podopiecznego od pomocy (brak przejawów samodzielności) ;
- b. postawa roszczeniowa wobec świadczących mu pomoc;
- c. inne (jakie ?)

.....
.....

- g. trzeci
- h. więcej

8. Czy ma Pan (Pani) zapewnione warunki do tego, by rozpocząć nowe, uczciwe życie ?

- a. tak
- b. nie

9. Czy obecnie odczuwa Pan (Pani) potrzebę normalnego funkcjonowania w społeczeństwie, a w związku z tym oczekuje pomocy jak postępować ?

/ zakresł /

- k. porad i wskazówek jak postępować,
- l. pomocy w podjęciu pracy,
- m. pomocy w znalezieniu mieszkania,
- n. pomocy materialnej,
- o. pomocy w załatwianiu różnych spraw w urzędach,
- p. pomocy w ułatwianiu spłaty grzywien oraz kosztów sądowych,
- q. pomocy w porozumieniu się z rodziną ,
- r. pomocy w podjęciu leczenia w poradni specjalistycznej,
- s. pomocy w zerwaniu kontaktów ze środowiskiem przestępczym,
- t. innej pomocy (jakiej ?)

.....
....

10. Czy w uzasadnionych przypadkach jest możliwe, aby kurator sądowy udzielił Panu (Pani) zapomogi finansowej ?

- c. tak
- d. nie

11. Jeśli tak , to do jakiej wysokości i jak często ?

.....
.....
.....

12. Czy uważa Pan (Pani), że możliwości, jakimi dysponuje kurator w zakresie świadczenia pomocy są wystarczające w stosunku do potrzeb ?

- d. tak
- e. w pewnym stopniu
- f. nie

13. Do jakich instytucji świadczących pomoc postpenitencjarną zwrócił się Pan (Pani) po opuszczeniu zakładu karnego ?

- h. MOPS

- i. PUP
- j. PKPS
- k. „Caritas”
- l. „Patronat”
- m. Towarzystwo Pomocy im. Brata Alberta
- n. inne (jakie ?)

.....

14. Jak ocenia Pan (Pani) pomoc uzyskaną od tych instytucji ?

- e. bardzo dobrze
- f. zadowolająco
- g. niezadowolająco
- h. źle

Proszę uzasadnić swoja odpowiedź i wskazać instytucję, z którą współpracuje się dobrze i źle:

.....

15. Jakie formy pomocy świadczy Panu (Pani) kurator sądowy ?

- l. porady i wskazówki jak postępować ,
- m. znalezienie pracy,
- n. znalezienie mieszkania,
- o. pomoc finansową,
- p. pomoc rzeczową,
- q. ułatwienie i pomoc w załatwieniu różnych spraw w urzędach,
- r. ułatwianie spłaty grzywien oraz kosztów sądowych (np. załatwienie tar) ,
- s. mediacje rodzinne,
- t. pomoc w podjęciu leczenia w poradni specjalistycznej,
- u. pomoc w zerwaniu kontaktu ze środowiskiem przestępczym,
- v. inne rodzaje pomocy

.....

16. Jakie metody resocjalizacji stosował kurator w kontaktach z Panem (Panią) ?

.....

17. Czy zauważa Pan (Pani) efekty pracy kuratora ?

- d. tak;
- e. znikome;
- f. nie;

18. Jeśli tak, to jakiego typu zmiany zaszły w Pana (Pani) życiu ?

Nastąpiło:

- g. porozumienie z rodziną ,
- h. podjęcie pracy,
- i. zerwanie z nałogami,
- j. zerwanie kontaktów z patologicznym środowiskiem,
- k. w zakresie pełnienia ról społecznych,
- l. inne (jakie)

.....
....

19. Czy w wyniku pomocy kuratora w zakresie pełnienia przez Pana (Panią) ról społecznych zaszły korzystne zmiany ?

- f. roli ojca / matki (lepsze wypełnianie obowiązków rodzicielskich),
- g. roli męża / żony,
- h. roli pracownika (pozytywny stosunek do pracy , uczciwa realizacja obowiązku pracy) ,
- i. roli kolegi / koleżanki ,
- j. roli obywatela (życie zgodne z prawem) ,

20. Która lub które z form pomocy świadczonej przez kuratora przynoszą Pana (Pani) zdaniem najlepsze efekty ? Proszę wskazać sposób spośród niżej wymienionych. Jeżeli wchodzi w grę kilka, proszę ponumerować je według stopnia ważności oznaczając najwyższą liczbą „1” itd.

- m. porady i wskazówki jak postępować ,
- n. pomoc w podjęciu pracy,
- o. pomoc w znalezieniu mieszkania,
- p. pomoc finansowa,
- q. pomoc rzeczowa,
- r. ułatwienie i pomoc w załatwianiu różnych spraw w urzędach,
- s. ułatwanie w spłacie grzywien oraz kosztów sądowych,
- t. mediacje rodzinne,
- u. pomoc w podjęciu leczenia w poradni specjalistycznej,
- v. pomoc w zerwaniu z nałogiem ,

- w. pomoc w zerwaniu ze środowiskiem przestępczym,
- x. inne

.....
....

21. Czy kurator sądowy kontroluje w jaki sposób korzysta Pan (Pani) z otrzymanej pomocy ?

- d. tak;
- e. czasami;
- f. nie;

22. Jeśli tak to jakie są formy tej kontroli ?

.....
.....
.....
.....
.....

Ankieta środowiskowa dla skazanych.

Data otrzymania wypełnionej ankiety

Nr ankiety

Proszę zakreślić właściwą odpowiedź.

1. Płeć M K

2. Wiek

3. Miejsce zamieszkania :

- a. wieś
- b. małe miasto (do 20 tys.)
- c. większe miasto (powyż. 20 tys.)

4. Wykształcenie :

- a. podstawowe
- b. zawodowe
- c. średnie
- d. wyższe

5. Stan cywilny :

- a. kawaler
- b. panna
- c. żonaty
- d. mężatka
- e. wdowiec
- f. wdowa
- g. rozwodnik
- h. rozwódka

6. Ilość posiadanych dzieci:

- a. 0
- b. 1
- c. 2
- d. 3
- e. 4 i więcej

7. Który raz w życiu został Pan (Pani) skazany(a) ?

- a. pierwszy
- b. drugi
- c. trzeci i więcej

8. Kto poinformował Pana (Panią) o możliwości uzyskania pomocy postpenitencjarnej ?

- a. wychowawcza,
- b. kapelan,
- c. współwięzień,
- d. kurator,
- e. inna osoba,
- f. nikt mnie nie poinformował.

9. Czy po odbyciu poprzedniej kary pozbawienia wolności był Pan (Pani) pod nadzorem kuratora ?

- a. tak,
- b. nie.

10. Czy po zwolnieniu z zakładu karnego korzystał Pan (Pani) z pomocy postpenitencjarnej?

- a. tak,
- b. nie.

11. Czy była to pomoc materialna?

- a. tak,
- b. nie.

12. Pomoc dotyczyła :

- a. dostarczenia odzieży,
- b. zapomogi pieniężnej,
- c. dostarczenia żywności,
- d. innej formy pomocy (jakiej ?)

-

13. Czy pomoc materialna udzielana przez zakład karny osobie skazanej jest:
- wystarczająca,
 - niewystarczająca,
 - nie mam własnego zdania.

14. Jaka powinna być wysokość pomocy materialnej udzielanej osobie skazanej ? (proszę podać konkretną kwotę)

.....

15. Od jakich instytucji oczekuje Pan (Pani) pomocy po zwolnieniu z zakładu karnego ?

- zakładu karnego,
 - organów terenowych administracji państwowej i samorządu terytorialnego,
 - organizacji społecznych,
 - kuratora sądowego,
 - innych (jakich?)
-

16. Czy korzystał Pan (Pani) z pomocy polegającej na ułatwieniu znalezienia pracy lub przygotowaniu zawodowym ?

- tak ,
- nie.

17. Po odbyciu poprzedniej kary pozbawienia wolności pracował Pan (Pani):

- w poprzednim zakładzie pracy,
- w innym zakładzie pracy w tej samej miejscowości,
- w innym zakładzie pracy w innej miejscowości,
- nie pracowałem.

18. Jak został Pan (Pani) przyjęty w nowym miejscu pracy ?

- niechętnie
- wrogo
- obojętnie
- życzliwie
- inne

19. Czy otrzymał Pan (Pani) pomoc w adaptacji w nowym miejscu pracy, a jeżeli tak to od kogo ?

.....

20. W znalezieniu pracy pomógł Panu (Pani):

- a. kurator zawodowy,
- b. zakład karny poprzez organy samorządu terytorialnego,
- c. poprzedni zakład pracy,
- d. nikt mi nie pomógł,
- e. inne (kto pomógł ?)

.....

21. Jakiej pomocy oczekuje Pan (Pani) w sprawie podjęcia pracy po odbyciu kary pozbawienia wolności?

.....

22. Czy po zwolnieniu z zakładu karnego korzystał Pan (Pani) ze świadczeń leczniczych w :

- a. poradni przeciwalkoholowej,
- b. poradni przeciwgruźliczej,
- c. poradni zdrowia psychicznego,
- d. nie korzystałem wcale,
- e. innej (jakiej?)

.....

23. Po zwolnieniu z zakładu karnego zamieszkał Pan (Pani) :

- a. z rodziną,
- b. rodzina mnie nie przyjęła,
- c. zdecydowałem się nie wracać do rodziny,

d. zamieszkałem

w

.....

24. Czy w czasie odbywania kary pozbawienia wolności oczekuje Pan (Pani), że organy państwa będą pomagać Pana (Pani) rodzinie ?

- a. tak,
- b. nie.

25. Czy oczekuje Pan (Pani), że będzie to pomoc :

- a. materialna,
- b. moralna.

26. Oceń w skali od 0 do 5 punktów pomoc materialną udzieloną osobie zwolnionej z zakładu karnego.

.....
....

27. Oceń w skali od 0 do 5 punktów pomoc moralną udzieloną osobie zwolnionej z zakładu karnego.

.....
....

28. Oceń w skali od 0 do 5 punktów pomoc materialną udzieloną rodzinie skazanego.

.....
....

29. Oceń w skali od 0 do 5 punktów pomoc moralną udzieloną rodzinie skazanego.

.....
....

30. Czy w czasie odbywania przez Pana (Pani) kary pozbawienia wolności Pańska rodzina otrzymała pomoc od :

- a. organizacji społecznej,
- b. zakładu pracy,
- c. zakładu karnego,
- d. kuratora sądowego,
- e. nikt nie pomógł,
- f. inna pomoc (jaka?)

.....
....

31. Czy pomoc udzielana przez kuratora sądowego jest Pana (Pani) zdaniem :
- wystarczająca,
 - niewystarczająca,
 - nie mam zdania.
32. Czy uważa Pan (Pani), że zwiększona pomoc postpenitencjarna zapobiegłaby ponownemu popełnieniu przestępstwa?
- tak,
 - nie.
33. Jeżeli tak to oczekuje Pan (Pani), że będzie to :
- zwiększona pomoc materialna dla Pana (Pani),
 - zwiększona pomoc moralna dla Pana (Pani),
 - zwiększona pomoc materialna dla rodziny,
 - zwiększona pomoc moralna dla rodziny.
34. Kto Pana (Pani) zdaniem naprawdę pomaga byłym więźniom, by nie powrócili do przestępstwa ?
- rodzina,
 - kurator sądowy,
 - organizacje społeczne,
 - samorząd terytorialny,
 - administracja państwowa.
 - nikt.